

HANDELINGEN
van het Genootschap
voor Geschiedenis
te Brugge

Tijdschrift voor de studie van de geschiedenis
van Vlaanderen
jaargang 148 | 2011/2

Inhoud

JG. 148 – 2011 | 2

ARTIKELS

- Kristof PAPIN, *Repressie of gratie? Verbanningen in Sint-Winoksbergen (1386-1475)* 289
- Jacques MERTENS, *Boekbanden bewaard in het Rijksarchief te Brugge* 349
- Liesbeth CACKEBEKE, *“Het sijn alle teven”. Prostitutie in de stad Brugge: een sectoranalyse (1780-1784)* 385
- Brecht DEMASURE, *De industriële ontwikkeling in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1890-1950). Een sectorale analyse aan de hand van industrietellingen* 427
- Bernd VANTOURNHOUT, *De ontwikkeling van de Oostendse pers tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (1949-1980)* 467

BOEKBESPREKINGEN

- Frederik BUYLAERT, *De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen* (André Vandewalle) 495
- Mathieu MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven in het historisch onderzoek* (Griet Maréchal) 498

LITERATUURSIGNALEMENTEN 2010-2011 503

KRONIEK 513

AUTEURS 541

Repressie of gratie ? Verbanningen in Sint-Winoksbergen (1386-1475)

INLEIDING¹

De oorsprong noch herkomst van de verbanning als straf is duidelijk, maar het staat buiten kijf dat het een heel oude straf is die door verschillende volkeren werd gepratikeerd, zowel in Azië, Afrika als in Europa². Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament, maar ook in de Koran is er talrijke keren sprake van verbanningen³. Ook in het Frankisch Rijksrecht komt de verbanning voor als straf, als uitbanning van misdadigers uit hun woonplaats of uit hun land, soms met aanduiding van een verplicht verblijf. Verbanning was in gebruik als hoofdstraf doch ook als vervangingsstraf voor een doodstraf die niet werd uitgevoerd, en dus als een soort genadestraf⁴. Bestaat er tussen deze twee eerste straffen een continuïteit met wat we zien in de Vlaamse stedelijke rechtspraak vanaf de 12de eeuw?

Tijdens de late middeleeuwen was de verbanning één van de meest gebruikte straffen in voege voor de schepenbanken van de steden in

- 1 Gebruikte afkortingen: A.D.N. Archives Départementales du Nord (Rijsel); A.C.B. Archives Communales Bergues (Sint-Winoksbergen).
- 2 Een algemeen overzicht – vooral uit juridisch oogpunt – is te vinden bij R. JACOB, 'Bannissement et rite de la langue tirée au Moyen Age. Du lien des lois et de sa rupture', in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 55 (2000), nr. 5, p.1039-1079. Algemeen zie: H. ZAREMSKA, *Les bannis au Moyen Age*, Paris, 1996. Een vergelijking vindt men bij T.D. MIETHE & H. LU, *Punishment: A comparative historical perspective*, Cambridge University Press, 2005, p. 30-31.
- 3 H.L. STRACK & P. BILLERBECK, *Kommentar zum neuen testament aus Talmud und Midrasch*, Munchen, p. 293-333. T. KLAUSER (ed.), *Reallexicon für Antike und Christentum*, dl. VII, *Exkommunikation-Fluchformeln*, Stuttgart, 1969 (zie lemma: Exkommunikation).
- 4 R.C. VAN CAENEGEM, 'Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw', *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Letteren*, XVI, nr. 19, Brussel, 1954, p.137.

Vlaanderen maar ook daarbuiten⁵. We beschikken niet over exacte gegevens over de duur van de verbanningen in de vroege middeleeuwen maar we nemen aan dat deze eeuwigdurend moeten geweest zijn, gezien ze de vervanging inhielden van de doodstraf – een straf die zelfs tijdens de 15de eeuw nog werd omgezet in eeuwig verbanning. De strafuitvoering was dus in zowel de vroege als de late middeleeuwen niet zo barbaars als men ons graag doet geloven.

De verbanning als straf heeft tijdens de vele eeuwen dat het in gebruik is geweest een vooraanstaande plaats ingenomen in het Oud Vlaams strafrecht en het heeft ook een hele evolutie doorgemaakt. We analyseren hier de verbanningen, opgelegd door de schepenen van Sint-Winoksbergen voor de periode 1386 tot 1475 om aan te tonen dat de straf in de 15de eeuw al geëvolueerd was van een vervangingsstraf voor de doodstraf tot een straf ‘voor alle gebruik’⁶. Een uitwas hiervan was het verbannen van wat heden ten dage niet als een crimineel feit wordt beschouwd, nl. armoede: de ver-

- 5 De verbanning kwam overal voor in West-Europa. Heel wat auteurs hebben de straf zeer summier behandeld. Zie: B. GUENEE, *Tribunaux et gens de justice dans le bailliage de Senlis à la fin du Moyen Age (vers 1380–vers 1550)*, Parijs, 1963, p. 294-295; D.A. BERENTS, ‘Misdaad in de middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laatmiddeleeuwse Utrecht’, in: *Stichtse Historische reeks* 2, Bunnink, 1976, p. 47-50; C. BILLOT & A. HIGOUNET-NADAL, ‘Bannissement et repeuplement dirigé à Arras (1479-1484). La faute, la répression et le pardon’. *Actes du 107e congrès national des sociétés savantes*, Brest, 1982. Section de philologie et d’histoire jusqu’à 1610, t.I, Parijs, C.T.H.S., 1984, p. 107-123 (het gaat hier voornamelijk over collectieve verbanningen die ook de hoofdmoot vormen in de thesis van K. HMITTOU, *Bannelingen en gijzelaars in het laat-middeleeuwse Vlaanderen XIV-XVe eeuw. Een historisch onderzoek naar de sociale implicaties van twee vrijheidsbeperkende straffen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1987-1988); R.C. VAN CAENEGEM, ‘Geschiedenis van het strafrecht’, p. 137-140; R. GRAND, ‘Justice criminelle, procédure et peines dans les villes aux XIIIe et XIVe siècles’, in: *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, CII, 1941, p.51-108; A. SOMAN, ‘Déviance and criminal justice in Western Europe 1300-1800’, *Criminal Justice History*, 1980, p.3-28; M. BAUCHOND, *La justice criminelle du magistrat de Valenciennes au moyen âge*, Parijs, 1904; M.S. POIGNANT, *Le bourgeois de Lille au XIVe siècle. Sa condition juridique en droit criminel*, Rijsel, 1929; G.P. MARCHAL, “‘Von der Stadt und bis ins ‘Pfefferland’. Städtische Raum und Grenzvorstellung in Urfehden und Verbannungsurteilen oberrheinischer und schweizerischen Städte”’, in: G.P. MARCHAL (ed.), *Grenzen und Raumvorstellungen (11.-12. Jahrhundert)/Frontières et conception de l’espace*, Zurich, 1996, p. 225-266; N. GONTHIER, *Délinquance, justice et société Lyonnais médiéval de la fin du XIIIe siècle au début du XVIe siècle*, Parijs, 1993, p. 246.
- 6 A.C.B. FF 104, Register van verbanningen. Merk op dat er vooral in de beginperiode ook verschillende ‘pais’ in vermeld staan.

banning als oplossing voor het sociaal-maatschappelijk probleem van de steden?

HISTORIEK VAN DE VERBANNING ALS STRAF

Zoals we al aanhaalden is de oorsprong van deze straf niet duidelijk. De verbanning als genadestraf zou aldus prof. em. R.C. Van Caenegem voortkomen uit het koninklijk 'bannum', het recht van de koning om te oordelen en dus tevens gratie te verlenen. De verbanning als dwangmiddel zou voortkomen uit de territorialisering van het begrip van de afkoopbare vredeloosheid⁸. De vraag is hoe de straf die een koninklijke gratiemaatregel was, in de loop van de late middeleeuwen in de stedelijke rechtssfeer is gekomen, bedoeld als hoofdstraf, soms met een tijdelijk karakter zonder verlies van het poorterschap en zonder confiscatie van goederen, soms eeuwigdurend⁹. Er wordt door verschillende auteurs op gewezen dat deze straf chronologisch en geografisch samenvalt met de opkomst van de stedelijke autonomie, vooral in de 13de en 14de eeuw, tegen de achtergrond van een relatief zwak grafelijk gezag in het graafschap Vlaanderen. Een groep historici meende dat de verbanning voortkwam uit de vredeloosheid. Anderen meenden dat het een puur stedelijke ontwikkeling was, daarin bijgetreden door R.C. Van Caenegem. De stedelijke gemeenschap is een *vrije solidaire werkgemeenschap binnen een bepaald territorium*.

7 Over het begrip armoede, zie M. MOLLAT, 'La notion de la pauvreté au Moyen Age: position de problèmes', in: *Revue d'histoire de l'Eglise de France*, 52 (1966), nr:149, p.5-23. Er is een uitgebreide literatuur over armen en armoede. Zie o.a. M. MOLLAT, *Recherches sur les pauvres et la pauvreté*, Parijs, 1962; IDEM, *Les Pauvres au Moyen Age. Etude sociale*, Parijs, 1978; IDEM, 'Etudes sur l'histoire de la pauvreté (Moyen Age-XVIe siècle)', in: *Publications de la Sorbonne*, 1974; B. GEREMEK, *La Potence ou la pitié: l'Europe et les pauvres du Moyen Age à nos jours*, Parijs, 1987; IDEM, *Les inutiles au monde. Truands et misérables dans l'Europe moderne (1350-1600)*, Parijs, 1980; IDEM, *Inutiles au monde: vagabonds et marginaux en Europe aux XIV-XVI siècles*, Parijs, 1980; IDEM, *Het Kaïnsteek. Het beeld van de armen en vagebonden in de Europese literatuur van de 15e tot de 17e eeuw*, 1992. Voor Vlaanderen, zie o.m. L. DE MECHELEER, *De armoede in onze gewesten van de Middeleeuwen tot nu*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 1991; W. BLOCKMANS & W. PREVENIER, 'Armoede in de Nederlanden van de 14^e tot het midden van de 16^e eeuw: bronnen en problemen', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 88 (1975), p.501-538.

8 R.C. VAN CAENEGEM, 'Geschiedenis van het strafrecht', p.153.

9 De bron geeft op ofwel 100 jaar + 1 dag of eeuwigdurend.

Daarin heeft iedereen zijn rechten en plichten. De normale reactie tegenover leden die zich daaraan niet houden is de uitstoting en dus de uitsluiting buiten haar grenzen¹⁰. Ook in ambachten was de uitsluiting na de geldboete de meest voorkomende straf.

Wanneer we de gebruiken in de toepassing van de verbanning van verschillende schepenbanken uit het graafschap naast elkaar leggen, zien we een relatief grote verscheidenheid, wat erop wijst dat ze wellicht van eenzelfde punt vetrokken zijn – doch de straf in de loop van de tijden naar eigen goeddenken aangepast hebben¹¹. Dit getuigt weer eens van de relatieve autonomie en het innoverend karakter van de schepenen als rechters in de stedelijke omgeving. De straf had aldus het voordeel dat vrijwel alle misdaden van zeer licht tot zeer zwaar bestraft konden worden met een verbanning, gaande van een paar dagen tot eeuwigdurend. De straf komt in de stedelijke keuren voor vanaf de 13de eeuw¹². In de *costumen* van Sint-Winoksbergen staat niet direct een bepaling rond de verbanning, doch de passus in de *costumen* van de kasselrij Ieper zijn verduidelijkend. De ‘*onnute en onprofitelicken*’ worden verbannen op voorwaarde dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor hun situatie¹³. De strafmaat lag wel vast: één jaar uit het graafschap Vlaanderen. Bij de mannen stond bij overtreding op de verbanning, d.i. zich niet houden aan de territorialiteit noch de duurtijd, de galg te wachten, bij de vrouwen *de pit*. Vrouwen werden nooit opgehangen doch levend begraven omdat een naakt vrouwenlichaam aan de galg voor consternatie zou zorgen. De religieuze moraal waar dit uit voortspoot had zo zijn eigen dramatiek. Ook in de 14de eeuw worden in Ieper al geregeld verbanningen uitgesproken ‘*pour ce qu’il sont non proufitable en le ville*’¹⁴. Ook in de keure van Hazebroek (1336) is de verbanning aanwezig als straf met een grotere variëteit van periode dan in Sint-Winoksbergen

10 R.C. VAN CAENEGEM, ‘Geschiedenis van het strafrecht’, p.155-156.

11 M. BAUCHOND, *La justice criminelle*, p.181-231.

12 R.C. VAN CAENEGEM, ‘Geschiedenis van het strafrecht’, p.148 n.2-10.

13 L. GILLIOTDS-VAN SEVEREN, *Coutume de la Salle et Châtellenie d’Ypres*, t.2, p.336-337.

14 P. DE PELSMAEKER, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier d’Ypres. Registre aux sentences des échevins d’Ypres*, Brussel, 1914.

het geval is. Per misdrijf wordt een specifieke periode bepaald in de costumen¹⁵.

Opvallend is dat de Vlaamse graven schijnbaar zeer vlot bij het verlenen van de Keuren aan de steden, de schepen de macht hebben gegeven om te verbannen, niet enkel buiten hun eigen stad of schependom, maar tevens buiten Vlaanderen¹⁶. Dit laatste kan wijzen op de relatief zwakke macht van de graven tegenover juridische pretenties van de steden. Als tegengewicht behield de graaf natuurlijk wel zijn recht om een ‘rappel de ban’ te verlenen¹⁷. Voornamelijk bij feestelijke intredes door vorsten werden nogal wat verbanningen ingetrokken, zoals in Sint-Winoksbergen op 25 mei 1411 bij de intrede van hertog Jan zonder Vrees 13 personen gratie kregen¹⁸.

De praktijk van de verbanning in Sint-Winoksbergen kan voor de 14de en 15de eeuw vrij goed bestudeerd worden dankzij de aanwezigheid van nogal wat seriële bronnen. Wij bestudeerden het bannelingenregister van Sint-Winoksbergen dat loopt van 1386 tot 1475 en kwamen tot de vaststelling dat deze bron – naast de juridische informatie die ze biedt – nogal wat sociaal-economische

15 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 230-232.

16 Niet alle steden kregen dit voorrecht. Poperinge kon enkel buiten de eigen jurisdictie verbannen en moest voor verdere verbanningen de zaak laten uitspreken door de schepenen van Veurne, waar ze traditioneel ten hoofde gingen.

17 M. VROLIJK, *Recht door Gratie. Gratie bij doodslagen en andere delicten in Vlaanderen, Holland en Zeeland (1531-1567)*, Hilversum, 2004, p.153-154, die aldaar wijst op het onderscheid tussen een remissie en een rappel de ban in de 16de eeuw. Een remissie had plaats vòòr het vonnis en had betrekking op zowel het misdrijf als de straf. Een rappel de ban deed enkel de straf teniet, aldus M. Vrolijk. Zij is het niet eens met de standpunten van Boone en Van Rompaey (M. BOONE, ‘“Want remitteren is princelijck”. Vorstelijk genaderecht en sociale realiteiten in de Bourgondische periode’, in: L. VAN PARYS e.a. (eds.), *Liber Amicorum Achiël de Vos*, Evergem, 1989, p.53-59; J. VAN ROMPAEY, ‘Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode’, Brussel, 1967, p.91). Zie ook over het vorstelijk gratierecht bij verbanningen: S. DAUCHY, ‘De processen in beroep uit Vlaanderen bij het Parlement van Parijs (1320-1521)’, *Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, 57 (1995), nr. 154, p. 114-125; K. VAN GELDER, *Tussen veel uren: het soeverein-baljuwschap van Vlaanderen in de Vroegmoderne tijd (1500-1733)*, Standen en Landen, 2007.

18 A.C.B. FF 104 f. 21r.

informatie geeft over de laagste groep uit de stedelijke maatschappij¹⁹. Vooral over dit laatste aspect willen we het hierna hebben.

VERBANNINGEN TUSSEN 1386 EN 1475 IN SINT-WINOKSBERGEN

De schepenen van Sint-Winoksbergen lieten een afzonderlijk register bijhouden van de tot verbanning veroordeelde personen door de griffier van de vierschaar. Daarin werden van 1386 tot 1475 in totaal 939 mensen opgetekend die verbannen werden. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat in dit register niet alle banelingen opgeschreven zijn geweest – al zijn er geen bronnen om het tegendeel te bewijzen, de baljuwsrekeningen buiten beschouwing gelaten²⁰. De schepenen bezaten de autonomie om deze straf naar eigen goeddunken uit te spreken. De verwerking naar reden voor de verbanning laat ons volgend beeld zien: “men kent zijn eigen naam niet...”

Tabel I

redenen verbanning:	aantal	%
van onproffitelick te zine pointingvergadering	696	74,12 %
geen reden opgegeven	45	4,79 %
moord ²¹	32	3,51 %
onredelijke wandeling ²²	31	3,30 %
beroerte maken ²³	17	1,81 %
	17	1,81 %

19 Over de mogelijkheden die deze bronnen te bieden hebben, zie F. VAN HEMELRYCK, 'De studie van de criminaliteit in het Ancien Régime. Stand van het onderzoek en methode', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 56 (1973), p.209-241.

20 Deze zijn jammer genoeg voor deze periode niet bewaard gebleven.

21 Opvallend is dat er geen enkel onderscheid wordt gemaakt tussen doodslag en moord. Moord hield een heimelijke doding in, terwijl doodslag inhield dat het slachtoffer bezweken was door de opgelopen verwondingen die toegebracht waren niet met het motief om te doden. Zie F. VAN HEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late middeleeuwen tot het eind van het Ancien Régime (1404-1789)*, 1981, p.97 en 103; X. ROUSSEAU, 'La répression de l'homicide en Europe Occidentale (Moyen Age et Temps Modernes)', in: *Genèses*, 19 (1995), p.122-147.

22 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 162-164.

23 beroerte maken: oproer stoken; ook *ribauden*.

overhorich de wet ²⁴	16	1,70 %
diefstal/inbraak	13	1,38 %
speciaal	11	1,17 %
tassemente ²⁵	8	0,85 %
valse eed	6	0,63 %
tegen de vrijheden	5	0,53 %
houden van qua herberghe	4	0,42 %
orribelheden	3	0,31 %
bij nacht gevlucht	3	0,31 %
overval	3	0,31 %
bedrog	2	0,21 %
onredelijk gezelschap	2	0,21 %
fortificatie breken	2	0,21 %
tegen de justitie	2	0,21 %
putiersceipe	2	0,21 %
ruwheid	2	0,21 %
verleiding van een vrouw	1	0,10 %
secreet wet ²⁶	1	0,10 %
overspel ²⁷	1	0,10 %
medeplichtigheid aan moord	1	0,10 %
huwelijksaffaire	1	0,10 %
verwondingen	1	0,10 %
makelaerdye ²⁸	1	0,10 %

Bij het overlopen van de tabel is het meest uit het oog springende het ontzettend grote aantal personen dat wegens 'onproffitelice zine' wordt verbannen: maar liefst 75 % van alle gevallen. Waren dit de *nihil habentes* en welk verschil is er met de armen in de stad

24 overhoricheit de wet of 'ter discretie van de wet'; misdrijf waarbij een persoon zijn plicht had verzuimd en hierbij een stedelijke ordonnantie had overtreden; algemeen: ongehoorzaamheid.

25 *Tassemente* = afpersing (voor geld).

26 Overtreding waarbij het geheim van de 'wet' werd overtreden en iemand (schepen, raadslid) interne zaken blootlegde.

27 Overspel werd aanvankelijk door kerkelijke rechtbanken bestraft. Zie F. VAN HEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 154.

28 Makelaerdye of koppelarij is het 'gemakkelijker' maken van seksuele betrekkingen tussen niet-echtelingen. Aangezien het hier een vrouw betrof, was zij allicht de uitbaatster van een bordeel of 'quaede herberge'.

die bv. leefden van de dis of binnen het kader van de geïnstitutionaliseerde armoede van sommige kloosterordes?

DE TERM 'ONPROFFITELIC'

Er bestaat heel wat discussie over wat de term 'onprofftelic' juist inhoudt. L. Maes ziet deze als schadelijke personen die in de stad verblijven en er gevaarlijk zijn voor de rust; echte leeglopers en oproerlingen²⁹. Wij menen dat hij zijn omschrijving iets te breed ziet. Oproerlingen werden als dusdanig omschreven in het bannelingenboek van Sint-Winoksbergen. Oudere historici omschreven ze als voor de stad schadelijke figuren, bijv. H. Pirenne en V. Fris als mensen die tekortschoten in hun verplichtingen tegenover de maatschappij. Ganshof wees erop dat de term wellicht opzettelijk vaag gehouden werd om te kunnen dienen als voorwendsel om vijanden te verbannen. Hij kwam er later op terug en omschreef ze dan als 'gevaarlijk en schadelijk'³⁰. Gailliard heeft bij zijn uitgave van de keure van Hazebroek de term in tal van andere Vlaamse steden kunnen traceren³¹. De voorbeelden geven overduidelijk aan dat niet enkel armoede werd bestraft onder de noemer van onprofftelic, maar *in globo* een afwijkend gedrag of een niet naar behoren functioneren in de maatschappij³². Zijn omschrijving van de term is dan ook veel ruimer dan deze bij Ganshof. Is het mogelijk dat de inhoudelijke betekenis van de term tussen het eind van de 12de en het begin van de 14de eeuw zo verruimd werd? We moeten voor onze studie van de verbanning in Sint-Winoksbergen de visie van Gailliard volgen. Het spreekt vanzelf dat dergelijke term vele ladingen kan dekken en regionale betekenisnuances gaat kennen. Toch gaat het om mensen die geen nut hebben voor de maatschappij terwijl ze dat

29 L. Th. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden*, Antwerpen, 1947, p. 350-351.

30 F.L. GANSHOF, 'Toti oppido et universitati inutilis. (Keure van Mathilde van Portugal, gravin van Vlaanderen in 1191 aan de stad Gent verleend, art.30)', in: *Feestbundel H.J. Van de Wijer*, dl. II, Leuven, 1944, p. 63-77. Hij volgt de zienswijze van Verwijs en Verdam die aan de term eerder de betekenis van schadelijk, slecht en gevaarlijk toedichten.

31 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 161-162.

32 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 70-100. Onder het art. 59 van deze keure werd het verbod op houden van 'bedekte' herbergen' bestraft met verbanning waarin zich onnuttige personen ophielden.

wel zouden kunnen hebben. We verklaren ons nader. In de middeleeuwen bestond zoiets als geïnstitutionaliseerde en dus aanvaarde armoede³³. Wie gebrekkig was door bv. een lichamelijke handicap, wie niet kon werken door ouderdom werd toegestaan om te bedelen. Dit werd ook toegelaten voor de leden van bedelorden. Alle anderen die in staat waren om te werken mochten onder geen voorwendsel bedelen. Hen hing dan een veroordeling voor landloperij boven het hoofd, en laat dat precies de term zijn we niet tegenkomen in het register van de verbanningen. Voor latere eeuwen weten we dat de landlopers stelselmatig werden verbannen uit de plaats waar ze werden opgepakt. Maakte de tijdgenoot wel zo'n strikt onderscheid tussen termen als vagebonden, landlopers, *lediggangers* (niet te verwarren met *ledegaers*)? Blijkbaar niet. Ordonnanties ter bestrijding van wat we hier onder de globale term de 'kleine criminaliteit' gaan noemen, maken inderdaad geen duidelijk onderscheid en scheren alle landlopers over dezelfde kam³⁴. Men was toen nog niet geïnteresseerd in een oorzakenanalyse van het afwijkend gedrag van sommige groepen.

Er was soms weinig nodig om deze mensen te verbannen. Voor de 17de en 18de eeuw zijn er veel gerechtsdossiers bewaard, waarin we de ondervraging van landlopers terugvinden. In de 15de eeuw vinden we enkel een korte vermelding in het bannelingenregister en alles wijst erop dat er weinig procedurele aangelegenheden aan een veroordeling vooraf gingen. Op de 939 bannelingen zijn er 88 personen (9,3%) die enkel met de voornaam bekend zijn, niet toevallig allemaal bij 'onproffitelec te zine'. Het wijst ons op een (zeer) lage maatschappelijke status: men kent zijn naam niet of men heeft zelfs helemaal geen

33 Het armoede-ideaal dat door een deel van de geestelijkheid werd gepropageerd werd niet door de hele clerus en bij uitbreiding de seculiere bevolking zonder slag of stoot geaccepteerd. Zie o.a. Y. CONGAR, 'Aspects ecclésiologiques de la querelle entre mendiants et séculiers dans la seconde moitié du XIIIe et au début du XIVe siècle', in: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 28 (1961), p. 35-158.

34 Zie bv. Eerste Placcaatboek van Vlaanderen, p. 808 'rabauwen, straetschenders, ledigh-loopers ende andere onnutte boeven'. Zie ook F. VAN HEMELRYCK, *Ellendelingen voor galg en rad*, Antwerpen-Amsterdam, 1984, p. 77-102; F. VAN HEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken*, Leuven, 2004, p. 15-66.

familienaam. Of men wil zijn naam niet kenbaar maken omdat men niet aan zijn proefstuk toe is. Men kon in die maatschappij zeer gemakkelijk in de illegaliteit terechtkomen en blijven als men zijn naam weigerde te zeggen of misschien zelfs vervalste ! Opvallend veel komt er een bijnaam aan te pas of worden de onprofittelicken vermeld in een context die hun marginaliteit beklemtoont: Bertheline van Braband *met eene blauwe clacke*, Zoete die woont bij Jan van Bieren, bastaard, Griele *in de wandeling*, Katheline *met de rode hogen*³⁵, Christiaan Claezman, *ghenaghelt met enen naghele duer zijn hoore*³⁶, Jan van Loo, *gheseid broeder Jan zachte leven*, Maye *die int bourdeel woont...* Eenmaal kent men zelfs geen voornaam en wordt hij/zij als 'een gheselle' de laan (en de stad) uitgestuurd³⁷.

Wat hen exact ten laste werd gelegd is niet bekend uit de bronnen. Slechts bij hoge uitzondering licht het bannelingenregister ons daarover in. Franskin Plateel wordt op 20 juli 1397 verbannen voor drie jaar uit Vlaanderen wegens onprofittelick te zine '*als dat hy te S. Wynnox inde kerke despyt zoude hebben ghedaen den reliquien op den outaer staende ende vord min here den abd ende enighe van sine moneken ghesleighen zoude hebben, ende van dat hy den amman vander steide sin mes nam*'en dit alles op 'ghewighede' land³⁸.

Dit wijst er ons toch wel op dat de reden voor de schepenen eigenlijk maar bijkomstig was en dat het als een soort van snelrecht

- 35 Voor de betekenis van kleur voor de middeleeuwer, zie R. VAN UYTVEN, *De zinnelijke middeleeuwen*, Leuven, 1998, p. 84-120. Voor kledij, IBID., p. 121-149; M. MAES, 'Kledij als teken van marginaliteit in de late middeleeuwen', in: W. PREVENIER, R. VAN UYTVEN, E. VAN CAUWENBERGHE (red.), *Sociale structuren en topografie van armoede in de 14^e en 15^e eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek. Handelingen van het colloquium gehouden te Gent op 24 mei 1985*, *Studia Historica Gandensia*, 1986, 267, p. 135-156.
- 36 Dit zou kunnen wijzen op een mutilatie toegediend bij een verbanning, nl. het doorsteken van het oor. Dit werd toegepast bv. in Doullens, zie R. JACOB, 'Le faisceau et les grelots', p. 71. Ook in Hazebroek waren er variaties op het afsnijden van het oor, nl. het met een gloeiend ijzer doorboren en het oor 'spletten', waarmee waarschijnlijk enkel de oorlel werd verwijderd. Daar kon de straf afgekocht worden. Zie E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 167-168.
- 37 Over de taalkundige vorm van de voornaam als leeftijdsindicator zie: G. DUPONT, 'Leeftijdsprofielen van daders en slachtoffers in de late middeleeuwen: hoe zwijgzame bronnen laten spreken', in: A. MUSIN, X. ROUSSEAU, F. VESENTI, *Violence, conciliation et répression: recherches sur l'histoire du crime de l'Antiquité au XXIe siècle*, Presses Universitaires de Louvain, 2008, p. 155-190.
- 38 A.C.B. FF 104, f. 10r.

werd toegepast, zeker voor de onprofittelicken. Opvallend is ook dat de onprofittelicken meestal in grotere groepen de stad worden uitgezet, en steeds in eenzelfde periode, nl. in juli en december. Mogelijk staan we hier voor de gemene of *deurgaende* waarheden die werden gehouden in de stad en waarbij alle inwoners hun klachten konden formuleren. Dat we geen uitvoerige procesdossiers hebben is in dit kader te begrijpen. Deze procedure was grotendeels een mondelinge aangelegenheid en het register diende enkel als geheugensteun, nl. om een voortijdige terugkeer uit de verbanning te kunnen opsporen en bestraffen.

Nauw aansluitend bij de perm *onprofittelic* is de *onredelijke wandeling* en *onredelicke gezelschap* waarvoor 19 personen verbannen worden. Wandeling in de betekenis van levenswandel doelt weer op de onnutte personen die zich met bepaalde ongewenste personen (hoeren of bannelingen) inlaten. In nauw verband daarmee is het houden van *qua herberghe*, waarmee allicht niet enkel bordelen worden bedoeld, maar evenzeer 'verdoken' herbergen die bannelingen huisvesten en kamers verhuurden en waar niet echtlieden elkaar konden ontmoeten '*ad actus venereos*³⁹'.

Wat wel opvalt is dat men om de betrokkene te situeren in behoorlijk wat gevallen de naam van vader opgeeft; bij gehuwde vrouwen geeft men steeds de voornaam en familienaam van de man op en zelden of nooit de familienaam van de vrouw. Bij bastaarden is het ook steeds naam en toenaam van de vader/moeder die wordt opgegeven. Bastaarden die in dit register procentueel meer voorkomen dan hun aandeel in de totale bevolking. Hun maatschappelijke status maakte hen duidelijk kwetsbaarder. Plaats van herkomst of geboorteplaats worden ook in talrijke gevallen opgegeven. Dat laatste stelt ons in staat om enkele opvallende conclusies te trekken. Het aandeel van personen die uit de kasselrij Sint-Winoksbergen afkomstig zijn is opvallend hoog. Dat bewijst inderdaad dat de vlucht van het platteland naar de stad een beweging was die proletarisering in de hand werkte of dat minstens diegene die het platteland ontvluchtten hun heil in de stad zochten. Het aantal bannelingen die afkomstig zijn uit gebieden buiten de directe omgeving is eer-

39 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 82.

der miniem. Verbannen was dus geen wapen in de strijd tegen 'misdadigers' van buiten de regio, maar juist wel als straf voor bewoners van de eigen regio. De stad was dus geenszins, zoals door sommigen voorgehouden werd, een schuilplaats waar de misdadigers zich konden onttrekken aan het gerecht⁴⁰.

Het opgeven van de beroepen van de bannelingen is eerder uitzonderlijk in dit register maar gooit wel de vigerende stelling i.v.m. de stabiliteit van de ambachten dooreen. Wat doen een molenaar en een brouwer bij de onprofittelicken? Van de verbannen personen omwille van *onprofittelic te zine* kennen we voor 30 personen hun beroep, wat natuurlijk minder dan 5% van het totaal aantal is. Het gaat in deze gevallen vrijwel steeds om kleine ambachtslieden: steenhouwer, voerder, timmerman (2), brouwer (2), schipman, schrijnwerker, parmentier (2), barbier, bakker, schoenlapper (2), handschoenmaker (4), schoenmaker (2), zilversmid, mersnier, wever, volder (3), kousenmaker, beenhouwer, appelverkoopster. Dat verschilt weinig met de andere beroepen, waar we van 16 personen het beroep kennen en die voor een andere reden dan het *onprofittelic te zine* werden verbannen: schrijnwerker, molenaar (2), linnenwever, wapenmaker, pijlmaker, brouwer (2), timmerman, strodekker, beenhouwer, bakker, alebrouwer, houtzager, schoenmaker en een sleutelmaker (voor diefstal met braak!).

DOEL VAN DE VERBANNING

Het doel van de verbanning is vrij duidelijk: de verwijdering van het individu dat een gevaar vormt voor de gevestigde sociale orde binnen de gevestigde maatschappij. Dat het niets anders was dan een afschuiven van het probleem naar nabijgelegen streken, leek de tijdgenoot niet te deren. Landlopers werden tenslotte overal buiten gezet en konden nergens een vaste stek bemachtigen⁴¹.

40 C. GAUVARD, 'Violence citadine et réseaux de solidarité? L'exemple français aux XIVe et XVe siècles', in: *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, 48/5, 1993, p. 113-1126.

41 E. SCHUBERT, 'L'étranger et les expériences de l'étranger dans l'Allemagne médiévale et moderne', in: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 30, 1999, p. 191-215. Deze auteur is veel optimistischer over de mogelijkheden die bannelingen hadden bij aankomst in andere plaatsen. Hij wijst op het bestaan (p. 196) van opvang via confrerieën van deze mensen. Vlaanderen lijkt ons op dit punt minder gastvrij te zijn geweest.

Steden gaven elkaar tijdens de 15de eeuw zelfs lijsten door met aldaar verbannen mensen⁴². Een vicieuze cirkel voor de betrokkenen die overal 'personae non grata' werden. Een inzicht in de problematiek ontbrak volledig. Het is daarop wachten tot het werk *De subventione pauperum* van de Spaans-Nederlandse humanist J.L. Vives in 1526 in Brugge verschijnt. Vanaf dan werd de verbanningsstraf enkel nog toegepast op landlopers die vreemd waren aan de streek. Inwoners van de steden en het platteland konden vanaf dan in principe terecht bij de daartoe opgerichte instellingen. Ieper heeft daarin met de oprichting van zijn 'ghemene beurze' een voortrekkersrol gespeeld al moeten we opmerken dat Sint-Winoksbergen zeer snel dit voorbeeld heeft gevolgd⁴³.

Waarom juist de verbanningsstraf werd gegeven aan landlopers is ook al duidelijk. Een verblijf in de gevangenis bestond tijdens de 15de eeuw niet als straf, maar was enkel in gebruik als een tijdelijke maatregel, nl. de voorlopige hechtenis voor de ondervraging, in afwachting van de uitspraak van het proces en de uitvoering van de strafmaat⁴⁴. Boetes geven had geen zin want dat konden deze *onprofittelicken* toch niet betalen. Confiscatie van hun goederen – als ze die al bezaten – was standaard bij verbanningen maar zal niet veel opgeleverd hebben en werkte uiteindelijk contra-productief. De enige straf die dan nog overbleef was de verbanning. Deze straf had meerdere voordelen vanuit het oogpunt van de machthebbers: men was – al was het meestal maar tijdelijk – van het probleem af, het was geen lange en dure procedure voor de schepenen en de strafmaat was soepel hanteerbaar. Vooral dat laatste – de soepelheid van de straf – was wellicht een reden waarom de

42 N. GONTHIER, 'La répression et le crime à la fin du Moyen Age', in: *Mémoires de la société pour l'histoire du Droit et des Institutions des anciens pays Bourguignons, Comtois et Romands*, 47 (1990), p. 127.

43 H.C.M. MICHELSE, 'Secours van den aermen. Jan Lois Vives, de hervorming van de armenzorg rond 1525 en de opkomst van een 'andragogische technologie'', in: *Tijdschrift voor Agologie*, 15 (1986), nr.5, p. 267-287; J. NOLF, 'La réforme de la bienfaisance publique à Ypres au XVIe siècle', *Université de Gand, Recueil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres*, 45, Gent, 1915. Over de hervorming in Sint-Winoksbergen zullen we later een bijdrage brengen.

44 A. PORTEAU-BITKER, 'L'emprisonnement dans le droit laïque du Moyen Age', in: *Revue historique du droit français et étranger*, 46 (1968), p. 211-245.

straf zo veel gebruikt werd. Men kon verbannen worden voor enkele dagen tot eeuwigdurend. Merken we hierbij op dat de straf wellicht aanvankelijk eeuwigdurend was. In bijbelse teksten is de straf alvast eeuwigdurend, evenals in de vroege middeleeuwen, tenminste voor zover we dit kunnen natrekken. We zien dan ook heel wat regionale verschillen in de toepassing ervan.

Toch zorgde de verbanning voor directe problemen. Het kwam voor dat veroordeelden hun toevlucht namen tot kerken, waar ze genoten van immuniteit⁴⁵. De verbanning was geen oplossing voor het armoedeprobleem, enkel een verschuiving van het probleem van de stad naar het platteland. De stad was na de verbanning van de 'onprofittelicke' tijdelijk van het probleem af daar er een zekere controle mogelijk was binnen de stadsmuren op de aanwezigheid van bannelingen, die maar mocht terugkeren na het einde van zijn strafmaat. Het gevolg was een concentratie van de onprofittelicken op het omringende platteland. De baljuw en zijn helpers stonden daar voor de quasi onmogelijke taak om de bannelingen aldaar weg te houden. Ze bezorgden de plattelandsbevolking last, maakten het platteland onveilig en zorgden uiteindelijk voor een constante drang van de plattelandsbevolking om zich binnen de relatief veilige muren van de stad te gaan vestigen.

De overheid zou pas laat maatregelen nemen om de groep landlopers in bedwang te houden. Voor Vlaanderen werd deze ordonnantie uitgevaardigd door de Raad van Vlaanderen op 4 september 1461⁴⁶. Men beklaagde er zich over dat er te veel mensen tussen de 16 en de 60 jaar, sterk genoeg om te werken en hun brood zelf te verdienen, doelloos rondzweven, levend van de bedelstaf. En hiermee hebben we een merkwaardig cijfergegeven, wat we in deze context zelden vinden. Tussen 16 en 60 jaar was iemand rijp voor de arbeidsmarkt, behalve wanneer deze lichamelijk daartoe niet in staat was. Wie kon werken moest dan ook werken. Niet werken stond synoniem met zijn verantwoordelijkheid als onderdeel van de maatschappij

⁴⁵ R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafprocesrecht*, p. 75.

⁴⁶ A. VANDENPEEREBOOM, *Le conseil de Flandre à Ypres*, p. XC-XCVII. Doch reeds vroeger was er reactie op dit soort gedrag, zie L. DE MECHELEER, *De armoede*, p. 36-37.

ontlopen en de link met een crimineel gedrag werd snel gelegd. De repressieve maatregel loog er niet om. Wie binnen de drie dagen na de uitvaardiging van de ordonnantie geen werk had kon op water en brood gezet worden en bij de eerste aankomst van een galei verplicht worden als roeier dienst te nemen. Diegenen die vrijgesteld waren, jongeren, ouderen, alleenstaande ouders met kinderen kregen een loodje om de hals, zodat ze konden genieten van de armenzorg. De bewering van sommige auteurs dat men pas omstreeks 1550 de *vagabondage* heeft aangepakt klopt duidelijk niet⁴⁷.

DUUR VAN DE VERBANNING, VOOR 'ONPROFFITELICKEN'

duur	mannen	vrouwen
uit Vlaanderen		
1 jaar	2 (ogen)	0
3 jaar	145 (galge)	87 (pit)
6 jaar	46 (galge)	15 (pit)
10 jaar	8 (galge)	0
uit Stad		
1 jaar	53 (ogen)	113 (oren)
3 jaar	96 (ogen)	102 (oren)
6 jaar	15 (ogen)	0
totaal	365	317
subtotaal: 682		
onvolledige info: 14		
totaal: 696		

47 C. LIS, H. SOLY, D. VAN DAMME, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven, 1985, p. 57.

DE VERBANNING ALS STRAF IN ZAKEN VAN *IUS COMMUNE* OF GEMEEN RECHT EN GEWOONTERECHT

Bij de verbanning werd in bijna alle gevallen duidelijk de reden opgegeven voor de straf. In amper 33 gevallen (3,51%) werd geen reden opgegeven. De meest voorkomende redenen zijn: het houden van een pointingvergadering (4,79%), moord (3,30%), onredelijke wandeling (1,81%), beroerte (1,70%), overhorich de wet (1,70%), diefstal of inbraak (1,38%). De andere reden hebben op minder dan 10 personen betrekking.

De verbanning ten gevolge van een ongeoorloofde pointingvergadering is de grootste collectieve verbanning die we in Sint-Winoksbergen kunnen noteren, met 45 verbanningen op één en dezelfde dag voor hetzelfde misdrijf. De zaak heeft een politieke achtergrond die hier niet behandeld kan worden en kadert in de strijd tussen twee facties binnen de stad en kasselrij i.v.m. de vastlegging van de hoogte van de belastingen. De straf van de ganse groep, waarin door de reden bijgevolg veel notabelen betrokken waren, werd naderhand ingetrokken⁴⁸.

De verbanning voor het begaan van een moord en in één geval voor medeplichtigheid aan moord, werd zeer frequent toegepast. Eén opvallende zaak is dat een schepen in functie ook veroordeeld werd voor een moord door hem begaan op Janne vanden Paradise in Hondshoote⁴⁹. Van enige straffeloosheid van de rechters zelf was er dus geen sprake. Bij de beraadslaging vermeldde men dat de straf ofwel 100 jaar en 1 dag, 50 jaar, 10 jaar, 6 jaar of 3 jaar zou zijn 'naer der groteit vande mesdaet'. Het werd 50 jaar uit Vlaanderen. De *onredelike wandeling* is het misdrijf die de levenswandel van iemand bestrafte en kan een ruim pallet van eigenlijke redenen omvatten om iemands niet conformistische manier van handelen te bestraffen, waarschijnlijk zonder effectief een strafbaar feit te hebben gepleegd. We moeten opmerken dat het *costumier* recht dat nog grotendeels niet verschriftelijkt was, ruimte liet om der-

48 A.D.N. B 1315 (immatr. 15471), dd. 3 augustus 1423. Er werd maar aan 42 personen gratie verleend.

49 A.C.B. FF104, f. 42v.

gelijke omfloerste omschrijvingen toe te laten. *Beroerte* was de term die collectieve gedragingen omschreef waarbij één of meerdere personen probeerden de orde te verstoren. Vlaanderen werd geregeld getroffen door oproeren die voor korte of langere tijd steden of ganse plattelandgebieden in hun greep hielden. Deze werden doorgaans zeer zwaar bestraft door de vorst die hierbij een voorbeeld stelde. De hoofdschuldigen ontkwamen nooit aan de kapitale straf terwijl grote groepen oproerlingen doorgaans verbannen werden. Diefstal en inbraak zijn vermogensdelicten waar de verbanning tevens op werd toegepast omdat men zich zo van 'het probleem' ontleed door de schuldige te verwijderen uit de maatschappij om herhaling te vermijden.

Talrijke aanleidingen voor de verbanning komen slechts éénmalig of uitzonderlijk voor. Men moet in sommige gevallen de politieke situatie van de stad goed kennen om deze zaken te kunnen beoordelen. Schepen Olivier de Leidighe werd verbannen op 15 september 1430 voor 6 jaar uit Vlaanderen '*van ghereleveert thebbene tsecretet van wetten*'⁵⁰. Meer geeft de bron niet op. Hij was in 1427 en 1430 schepen geweest en zou het pas terug worden in 1441 en 1443⁵¹. Hij heeft zijn straf dus uitgedaan, maar de periode waarin hij zetelde van 1427-1430 is de periode waarin het ambacht Kassel een strijd uitvocht tegen de Bourgondische hertog, met Colard van der Clite in een hoofdrol. In dat geval zou het zeker een politieke afrekening zijn.

OVERTREDING VAN DE VERBANNING

Een overtreding van de verbanningsstraf kon zowel in tijd als ruimte plaatsvinden. Daarop werd een bijkomende straf gegeven. Bij de

⁵⁰ A.C.B. FF 104, f. 49r.

⁵¹ K. PAPIN, *Van onproffittelicken en ledegaers. Mobiliteit en immobiliteit: de stedelijke bevolking binnen de instellingen van Sint-Winoksbergen tijdens de Bourgondische periode*, onuitgegeven licentieverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1992, p.255. Hij was in 1427 verkozen op de 10de en in 1430 op de 9de plaats. In 1441 keerde hij terug en verving de tijdens dat jaar overleden eerste schepen Jorys de Ram. In 1443 werd hij op de 6de plaats verkozen. Dit was een eerder 'ongewone' carrière in vergelijking met de andere schepenen in de 15de eeuw. Hij was de enige in zijn familie die een schepenenambt heeft bekleed in de 15de eeuw in de stad.

verbanningen die gegeven werden voor zware feiten en aanleiding gaven tot verbanningen van 100 jaar, 50 jaar of 10 jaar wordt steeds de doodstraf gegeven: de galg voor de mannen en levend begraven worden voor vrouwen. Bij de kleinere straffen van 1 tot 6 jaar wordt een verminkingstraf gegeven: afsnijden van één oor voor vrouwen, het uitsteken van een oog voor mannen⁵². Op andere plaatsen werden straffen als geseling, uittrekken van de tong e.d.m. voorzien, doch hiervan is in Sint-Winoksbergen geen sprake. Een door R. Jacob uitgesproken vermoeden dat de bijkomende straf in relatie stond met het misdrijf gaat voor de 15de eeuw zeker niet meer op⁵³. Het afsnijden van een oor wordt toegepast ook in Luik, maar enkel voor vrouwen bij banbreuk vanaf het eind van de 13de eeuw. In Sint-Omaars was het afsnijden van de oren gebruikt voor zowel mannen als vrouwen die een afwijkend gedrag vertoonden, volgens A. Giry hoofdzakelijk bij bestraffing van prostitutie⁵⁴. Waarom er in Sint-Winoksbergen een verschil wordt gemaakt bij de mutilatie tussen mannen en vrouwen (oog/oor) is onduidelijk. In Sint-Omaars stond enkel het afsnijden van een oor als straf bekend bij banbreuk, in Hazebroek kwamen beide dan weer voor. De straf bij banbreuk betekende een bijkomende, ditmaal lichamelijke degradatie van de persoon die zeker zijn oorsprong heeft in vroeg middeleeuwse strafuitvoeringen.

TOEPASSING VAN DE VERBANNING

Boven zagen we al voor welke delicten de verbanning in aanmerking genomen werd. Wat was nu de verhouding van de seksen bij de verbanningen⁵⁵? Bij alle verbanningen waren er 62% mannen en 37% vrouwen. Het is- nog altijd - een gegeven dat de mannelijke criminaliteit hoger ligt dan de vrouwelijke en dat het tevens zwaardere delicten betreft. Bij het 'onprofittelic te zine' ligt dat

52 R. JACOB, 'Le faisceau et les grelots. Figures du banni et du fou dans l'imaginaire médiéval', in: *Droits et Cultures*, 41, 2001, p. 65-98.

53 R. JACOB, 'Le faisceau et les grelots', p. 70.

54 PAGART-D'HERMANSART, Le bannissement à Saint-Omer, d'après des documents inédits conservés dans les archives de Saint-Omer, in: Bulletin du Comité des travaux historiques, 1902; A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIe siècle*, 1877, p. 218-219.

55 F. VAN HEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 307-316.

wel enigszins anders. Daar is het 53% mannen en 47% vrouwen. Vanwaar deze verschuiving? Het gaat bij deze laatste groep om een licht misdrijf in de ogen van de tijdgenoot. Maar we hadden een groter percentage mannen verwacht: mannen zouden minder zelfstandig kunnen instaan voor een huishouden en in vergelijking met vrouwen veel vlugger in een marginale situatie terecht komen. We denken hier aan de schilderijen van Jeroen Bosch waar de vrouw de dronken echtgenoot uit de taverne haalt.

Toch is het zo dat ongehuwde vrouwen op minder sympathie kunnen rekenen in de middeleeuwse maatschappij. De bevolking van de Zuid-Nederlandse steden zou ca. 1500 voor 60% uit vrouwen hebben bestaan, zodat de groep van ongehuwde vrouwen ongetwijfeld groot was⁵⁶. We vermoeden dat vrouwen voor kleine winkeldiefstallen – een typisch vrouwelijk fenomeen – ook als zijnde ‘onprofittelic’ werden verbannen. De 13 gevallen van diefstal die we maar terugvonden in het bannelingenregister betreft steeds diefstal met inbraak, wat veel zwaarder werd bestraft dan diefstal zonder braak. Vele vrouwen zijn gestraft geweest voor dergelijke kleine diefstallen – wat voor hen soms de enige mogelijkheid was om zichzelf en hun gezin in leven te houden.

Het gaat bij de verbannen personen in een aantal gevallen om gehuwde echtparen, doch het aantal is niet van die aard dat het de statistiek zo erg kan beïnvloeden. Het laat er ons toch ergens toe besluiten dat onder de term ‘onprofittelic’ meer moet verstaan worden dan enkel landlopers. Ook sociaal-onaangepasten werden wellicht op deze manier uit de maatschappij verwijderd.

Heel opvallend is het sekseonderscheid bij de verbannen personen die enkel met de voornaam ingeschreven staan: daar is 75% van het vrouwelijk geslacht. Het is zo dat wanneer vrouwen huwden, ze steeds de naam van hun echtgenoot gingen dragen en hun eigen familienaam als het ware verloren. Maar is deze verklaring voldoende? Er is naar we menen nog een belangrijke reden. Vrouwen worden namelijk in bepaalde deviante gedragingen, nl. het seksuele, veel strenger beoordeeld dan mannen. Het justitiële

56 F. VAN HEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 315, n. 19.

apparaat dat trouwens een pure mannenzaak was, kon deze visie enkel maar versterken.

Anders valt het sterk op dat mannen gemiddeld langer worden verbannen dan vrouwen. Mannen hadden bijna geen kans om er met een straf van 1 jaar van af te komen: het is 3 of 6 jaar met enkele uitschieters tot 10 jaar. Vrouwen daarentegen werden gemiddeld 1 of 3 jaar verbannen, diegene die 6 jaar kregen zijn uitzonderingen. De strafmaat bij overtreding was gelijklopend: uit Vlaanderen was dit steeds de doodstraf (ophanging aan de galg voor de mannen, het levend begraven 'in de pit' voor de vrouwen), bij overtreding van de verbanning uit de stad werden de mannen de ogen uitgestoken en de vrouwen de oren afgesneden. De rol van deze verminking gaf een groot afschrikwekkend effect al kunnen we in slechts enkele gevallen aantonen dat de banneling zijn verbanning verbrak. Of de verminking effectief werd toegepast weten we niet. Ook is het zo dat we de door sommige auteurs voorziene brandmerking van bannelingen nergens in de bronnen in Sint-Winoksbergen terugvinden.

De verbanning was een gratiemaatregel. De gratie niet met beide handen grijpen werd bijna barbaars bestraft.

In Hazebroek werd de duurtijd van de verbanning nog verder gedifferentieerd in de keure van 1336 op basis van het misdrijf. Men kon er 2 maanden, 1 jaar, 1 jaar en één dag, 2 jaar, 3 jaar, 3 jaar en drie dagen, 5 jaar, 6 jaar, 7 jaar, 10 jaar, 50 jaar naast levenslang krijgen. De tegenstraf was identiek: ogen/oren en de doodstraf⁵⁷.

DE SOCIAAL-ECONOMISCHE SITUERING VAN DE 'ONPROFFITELICKEN'

De bewaarde archivalia om de bevolking van Sint-Winoksbergen sociaaleconomisch te situeren zijn voldoende om een beeld te kunnen schetsen van de ganse bevolking. Zo kon de welstand van de schepenen duidelijk in kaart gebracht worden aan de hand van de informatie beschikbaar in de wezerijregisters van de stad waar-

57 E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroek*, deel 5, p. 230-232.

van een doorlopende reeks vanaf 1418 bewaard is⁵⁸. Ook konden we een prosopografie opmaken van de leden van de schuttersgilde van de stad en bijna alle leden situeren⁵⁹. Naast de wezerijregisters, waar slechts een relatief klein deel van de stedelijke bevolking in terug te vinden is, is er veel ander materiaal bewaard dat mits een grondige bewerking voldoende materiaal biedt voor een diepgaande socio-economische studie van de stedelijke bevolking in de 15de eeuw.

Als steekproef in onze zoektocht naar de 'onprofftelicken' namen we de periode 1438-1448 in de wezerijregisters. In die groep van 219 aktes vonden we een direct verband met 6 verbannen personen wegens 'onprofftelic te zine'. Geen brede basis om uitspraken te doen, maar toch vallen twee zaken direct op. Zo is het grond- en huizenbezit verwaarloosbaar in deze groep want vier van de zes bezitten totaal geen onroerende goederen. Hun bezit in contanten is tevens te situeren in de laagste groep. Daarbij moet men indachtig zijn dat wanneer er geen goederen zijn er tevens geen akte opgesteld moest worden. Ook zijn de 'renonciaties' van de sterfhuizen niet opgetekend in deze registers.

We stellen duidelijk vast dat deze groep ten prooi gevallen is aan immobiliteit op alle vlakken. Voor hen was het onmogelijk om zelfs op middellange termijn uit deze uitzichtloze situatie te geraken en dit heeft duidelijk te maken met de gehele familiale omgeving. Zo komt het verschillende keren voor dat man én vrouw samen verbannen werden. De vraag die blijft is of al deze banningen wel geboren en getogen Bergenaars waren. Het kan bijna

58 Voor de cijfermatige gegevens van deze stratificatie verwijzen we naar onze licentiaatverhandeling, p. 134 e.v. Over het onderzoek naar sociale stratificatie, zie: B. SLICHER VAN BATH, 'Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratificatie in het verleden', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971), p. 151-166; J. MERTENS, 'Middeleeuwse sociale structuren. Enkele kanttekeningen', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 84 (1971), p. 252-261; F. VAN HEEK, 'Sociale gelaagdheid. Begripkader en historische verschijningsvorm', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 84 (1971), p. 167-178.

59 K. PAPIN, 'De handboogschuttersgilde van Sint-Winoksbergen in 1469. Een prosopografisch onderzoek naar de sociale stratificatie en de recrutering van de leden van een schuttersgilde in het midden van de 15de eeuw', in: *Westhoek. Tijdschrift voor geschiedenis en familiekunde in de Vlaamse & Franse Westhoek*, 7 (2001), p. 3-16.

niet anders dan dat er een ganse groep 'vreemden' tussen zitten die elders al verbannen waren en ook in Sint-Winoksbergen tegen de lamp lopen. In heel wat gevallen is de herkomst opgegeven, soms kan ik niet uitmaken of het de familienaam dan wel de plaats van herkomst is die opgegeven wordt. Zo worden op 9 juli 1395 zeven mensen verbannen, waaronder Bette van Dronghene, Jehan van Neider Lintene en Jan van Hoembeike: familienamen of de plaatsnamen Drongen, Neerlinter en Hombeek?

Bepaalde mensen vallen in herhaling en worden meerdere keren verbannen. Een tweede verbanningsstraf is steeds zwaarder. In welke mate de straf die er vasthing aan de overtreding van een verbanning effectief werd uitgevoerd, weten we niet. Nog scherper wordt deze immobiliteit benadrukt wanneer we vaststellen dat bepaalde families om het met een eufemisme uit te drukken 'goed vertegenwoordigd zijn' in het bannelingenregister. Het zijn stuk voor stuk families die ook op basis van de wezerijregisters te situeren zijn bij de armste van de stad. Ook de spreiding van de verbanningen in de tijd binnen bepaalde families wijst er op dat de sociale mobiliteit vrijwel onbestaande was voor wie in die situatie verzeilde. Generatie na generatie blijft men leven rond de armoedegrens. Wie vroeg wees werd had meer kans om in de marginaliteit te verdwijnen. Maertin Annoens wordt op 17 januari 1467 (ns) verbannen wegens *onproffittelic te zine* niettegenstaande hij bij de dood van zijn vader samen met zijn vier broers en zusters een huis-hofstede en 120 p.p. erfde⁶⁰. De hoeve, bron van inkomsten werd verkocht en in 1462 hebben de twee resterende wezen, waaronder Maertin, nog 87 p.p. en 1/6de van een huis achter de halle⁶¹.

OMVANG VAN DE GROEP ARMEN IN DE STAD

Het is moeilijk een antwoord te geven hoe groot de groep armen was in de stad. Het denombrement van 1469 geeft slechts 88 dis-

60 A.C.B. FF 104, f. 88v en A.C.B. FF 1004, f. 186.

61 A.C.B. FF 1004, f. 186.

armen en 43 fiscale armen op 3593 haarden (13.346 inwoners)⁶². Daarmee zou het aantal armen bij het laagste percentage behoren in het graafschap Vlaanderen. De disarmen konden enkel in leven blijven dankzij effectieve steun van de liefdadigheid, de dis. Fiscale armen betaalden geen belasting omdat hun inkomsten niet voldoende hoog waren, maar ze konden zichzelf in leven houden door hun arbeid. We hebben evenwel geen andere bronnen om exacte aantallen armen te berekenen en we zijn dus noodgedwongen verplicht om ons te baseren op deze toch zeer omzichtig te gebruiken haardentelling uit 1469. Bij de hier opgegeven aantallen armen zijn naar alle waarschijnlijkheid enkel de inwoners (poorters, buitenpoorters, ...) van de stad en kasselrij gerekend en niet de groep vreemde landlopers, die het voorwerp waren van de meeste verbanningen en die juridisch niet bestonden als inwoner en als het ware 'statenloos' waren.

COMPARATIEF ONDERZOEK: BRUGGE, GENT, IEPER, ...

Het *ballinboek* als bron is door enkele historici gebruikt in hun specifieke zoektocht naar één topic: prostitutie (G. Dupont) en seksuele delinquentie (M. Naessens). Daardoor is een vergelijkende analyse op basis van hun onderzoek niet mogelijk. Het *Gentse ballinboek* is bewaard voor de periode 1472-1537 met in totaal 3215 verbanningen, waarvan de helft in de periode 1477-1486⁶³. Er is een opvallend ruime groep zedendelinquenten (prostitutie, overspelige, bordeel houden) die met een verbanning bestraft worden (555 van de 3215), maar opvallend is dat het merendeel vroegtijdig terugkeerde binnen de stadsmuren. Dat is bijzonder veel in vergelijking met Sint-Winoksbergen, maar dat zal alles te

62 W. PREVENIER, 'La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècle. Etat de la question. Essai d'interprétation', in: *Revue du Nord*, 65 (1983), nr. 257, p. 264; W. PREVENIER, 'Bronnen voor de historische demografie van de Zuidelijke Nederlanden in de Middeleeuwen. Kritische beschouwingen', in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, extranr. 24. Bronnen en methoden van de historische demografie voor 1850, p. 3-43; W.P. BLOCKMANS en W. PREVENIER, 'Armoede in de Nederlanden van de 14^e tot het midden van de 16^e eeuw. Bronnen en problemen', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 88 (1975), p. 515.

63 Gent, *Stadsarchief*, reeks 212. Zie M. NAESSENS, 'Seksuele delicten in het laat-middeleeuwse Gent', in: A. MLSIN, X. ROUSSEAU, F. VESENTI, *Violence*, p. 148 e.v.

maken hebben met de grootsteden (Gent, Brugge en Ieper) waar de georganiseerde prostitutie meer ingeburgerd was dan in kleine stadjes en plattelandsgemeenschappen. In Sint-Winoksbergen heb ik geen weet van een badhuis tijdens de 15de eeuw.

DE PRAKTIJK BUITEN VLAANDEREN

Er is de laatste jaren onderzoek gevoerd naar het gebruik van de verbanning als straf, ook buiten Vlaanderen. In Deventer kon men vaststellen dat de straf hoofdzakelijk wordt toegepast bij delicten waarbij messteken gegeven worden⁶⁴. In Dordrecht blijkt de straf dan weer gebruikt in de politieke machtsstrijd die er woedde, zeker tussen 1383 en 1400. Daar kwam reactie omdat het hoog aantal verbanningen de stedelijke economie ontwrichtte en leidde tot onrust. Opvallend is dat men in Amsterdam, waar het *ballincbouc* bewaard werd vanaf 1540, een verbanning oplegde naar een bepaalde plaats net zoals men in middeleeuws Italië deed⁶⁵. Op andere plaatsen in Zeeland en Holland is het de praktijk om iemand het recht te ontzeggen om nog binnen bepaald gebied te komen. Opvallend is dat in de ammanie Brussel in de 15de eeuw geen enkele vrouw verbannen wordt wegens leegloperij, wat in groot contrast staat met de situatie in Sint-Winoksbergen. In de ammanie Brussel worden dan wel weer opvallend hoge aantallen vrouwen omwille van 'onkuys leven' en 'dieveryen' verbannen⁶⁶. In Frankrijk komt de straf ook vroeg voor, zeker sinds de Salische wetten waar de straf al vermeld wordt, en doorgaans in de stedelijke rechtspraak vanaf de 12de eeuw. Ook als repressiemiddel tegen de *vagabondage* wordt de straf vanaf het midden van de 14de eeuw gebruikt door de Châtelet in Parijs⁶⁷. Ook de pausen, in de

64 J.F. BENDERS, *Bestuursstructuren en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw*, Publicaties van de IJsselacademie, nr. 173, Hilversum, 2004, p. 175.

65 C. GLAUDEMANS, *Om die wrake wille: eigenrichting, veten en verzoening in laatmiddeleeuws Holland en Zeeland*. *Hollandse Studiën* 41, Hilversum, 2004, p. 174, 185; C. SHAW, *The politics of exile in Renaissance Italy*. *Cambridge Studies in Italian History and Culture*, Cambridge, 2000; W. FRIJHOFF, J. VAN HERWAARDEN, *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, Hilversum, 1996, p. 95-97.

66 F. VAN HEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 311.

67 M.-H. RENAUT, 'Vagabondage et mendicité: délits, périmés, réalité quotidienne', in: *Revue Historique*, 606, 1998, p. 287-322.

14de eeuw tevens wereldlijk heer in Avignon, deinzen er niet voor terug om tegen overtreders van het gemeen recht de verbanning uit te spreken. Zij verschilden in de toepassing van de rechtsbedeling niet van de gebruiken van de lekenrechtspraak in Frankrijk⁶⁸. Binnen Frankrijk werden tussen steden geregeld lijsten doorgegeven van verbannen personen. In Valencijs daarentegen werd de verbanning vanaf het eind van de 12de eeuw voorzien, doch enkel voor vreemden en nooit voor poorters⁶⁹. Later wordt de straf in de 14de eeuw vooral gegeven aan personen die zich schuldig hadden gemaakt aan diefstal maar vooral aan uitbaters van een bordeel. In Laon springt men vrijer om met de straf. Daar worden ook diegene die verdacht worden van brandstichting, diefstal, verkrachting of moord verbannen uit de stad⁷⁰. Gauvard stelt evenwel dat de verbanning als straf op de rechtbanken meer werd geëist dan effectief gegeven en dat zowel in de steden als in het Parlement van Parijs⁷¹. Zoals vermeld geeft Giry aan dat de straf in Sint-Omaars tot de meest gebruikte straffen behoorde, maar de banbreuk enkel met mutilatie van een oor werd bestraft⁷².

Voor Italië werd al opgegeven dat men daar verbande naar een bepaalde plaats. In Bologna werden zelfs registers van verbanningen bijgehouden in de 13de eeuw per soort delict waarvoor de straf werd gegeven. De registers van verbanningen wegens schulden krijgen zo wel een zeer opmerkelijke betekenis voor de economische geschiedenis van de stad⁷³. De straf blijkt daar effectief te wer-

68 J. CHIFFOLEAU, *Les Justices du pape. Délinquance et criminalité dans la région d'Avignon au XI^{ve} siècle*, Parijs, 1984.

69 R. JACOB, 'Le faisceau et les grelots', p. 70.

70 E. JANIN, 'Documents relatifs à la peine du bannissement (XIIIe et XIVe siècles)', in: *Bibliothèque de l'école des Chartes*, 8 (1847), p. 419-426.

71 C. GAUVARD, M. & R. ROUSE, A. SOMAN, 'Le Châtelet de Paris au début du XVe siècle d'après les fragments d'un registre d'écrous de 1412', in: *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 157 (1999), nr. 2, p. 576.

72 A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer*, p. 219-220. Een onderzoek van het register van bannelingen dringt zich hier op. Het lijkt twijfelachtig dat de banbreuk van een verbanning voor moord of andere feiten die met een langdurige verbanning werden bestraft, enkel werd bestraft met het afsnijden van een oor.

73 D. MEHU, 'Structures et utilisation des registres de bannis pour dettes à Bologne au XIIIe siècle', in: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age. Temps Modernes*, 109 (1997), nr. 2, p. 545-567.

ken en schuldenaars aan te zetten tot betaling van hun schulden. Het aantal dat per jaar omwille van schulden werd verbannen ligt zéér hoog: men gaat er jaarlijks vlot boven de 2000 personen⁷⁴! Dat staat in schril contrast met een stadje als Colmar waar er tussen 1424 en 1475 amper 82 verbanningen te noteren zijn⁷⁵. Toch zeggen deze cijfers weinig. Wat was het aantal verbanningen tegenover het totaal aantal straffen uitgesproken door een recht-bank? Hoeveel verbanningen werden herroepen (rappel-de-ban) of werd er gratie of compositie verleend⁷⁶? We hebben in deze periode 6 ‘rappel de bans’ en 1 remissie⁷⁷. Deze laatste staat natuurlijk niet in de registers van verbanning, want een remissie werd gegeven vooraleer er een straf werd bepaald. Van de 6 ‘rappel de bans’ vinden we er 4 terug in ons register⁷⁸. Van de andere twee is er geen spoor⁷⁹. Het aantal zaken die in aanmerking kwamen voor een rappel de ban zijn dus verwaarloosbaar klein. Sommige auteurs vermelden expliciet dat de verbanning al eens werd uitgesproken bij verstek. Voor Sint-Winoksbergen hebben we hiervoor geen gegevens voorhanden, maar als die bewering waar zou zijn, dan zijn de hoge aantallen verbanningen een teken dat er een grote straffeloosheid was omdat daders niet werden gevonden of berecht. We hebben zelden of nooit alle rechtelijk archief voor de middeleeuwen bewaard om op deze vragen te antwoorden en dus

74 D. MEHU, ‘Structures’, p. 559.

75 G. BISCHOFF, ‘La montagne et les voyageurs à la fin du Moyen Age: de l’indifférence au regard’, in: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévaux de l’enseignement supérieur public*, 34 (2003), p. 395-413. Zie p. 396, n. 2 voor de gegevens over Colmar, alwaar verwezen wordt naar H. MAURER, “Erzwungene Ferne. Zur räumlichen Dimension der Stadtverweisung im Spätmittelalter”, in: G.P. MARCHAL, *Grenzen und Raumvorstellungen (11.-12. Jahrhundert)*, Zürich, 1996, p. 199-224.

76 In Sint-Winoksbergen zorgt de verlening van composities geregeld voor wrijvingen tussen de baljuw en de bruggraaf i.v.m. de verdeling van de inkomsten. Zie A.D.N. B 1315 (immatr. 15893/10).

77 A.D.N. B 1694, f. 22 Remissie voor Etienne Voorbrake, *dit brasseur*, gehuwd met Lisbeth Vitse, voor de moord op Etienne Le Pret.

78 A.D.N. B 1684, f. 26 Joris Puls (1449); ADN B 1684, f. 75 Willequin Oxelare (1449); B 1684, f. 86 Pierre Colin (1449); A.D.N. B 1684, f.193 Pasquine, weduwe van Jean van de Weghe (1450).

79 A.D.N. B 1681, f. 87 Rappel de ban voor Jean Lam, verbannen voor de moord op Clemens, bastaardzoon van Wautier Walraven (1390); A.D.N. B 1684, f. 66 Rappel de ban voor Couckart Zeiwe, wever uit Geldre, verbannen voor ‘deshonneites conversations’ (1449).

zal een sluitend comparatief onderzoek dienaangaande een illusie blijven. Voor de 16de eeuw is het bewaarde bronnenmateriaal veel beter bewaard en zijn verschillende goeie studies voorhanden⁸⁰. Ook konden we vaststellen dat niet alle verbanningen in het register genoteerd werden. Welk aandeel deze zaken hebben kunnen we nooit weten⁸¹.

BESLUIT

Een opvallende vaststelling bij het gebruik van de verbanningen in Sint-Winoksbergen is het groot aantal verbanningen omwille van *onproffittelic te zine*. Alhoewel we een exacte omschrijving van de term moeilijk kunnen geven toont dit uiteindelijk aan hoe rekbaar ook voor de tijdgenoot het met deze term omschreven misdrijf was. Het cliché van vagebonden die schijnbaar doelloos rondlopen langs de straat altijd klaar om wat te stelen. De gevestigde en heersende klasse aanzag deze als een gevaar voor zichzelf, zijn goederen en voor de maatschappij, waar de 'onproffittelicke' willens nillens naliet zijn rol te vervullen. Dat het beleid een breed draagvlak had, ook binnen de middenklasse, staat buiten kijf. Van armoede naar criminaliteit was maar een kleine stap, maar het was een stap die veel armen moesten zetten wilden ze zichzelf in leven houden.

Het doel van de verbanning was de bescherming van de gevestigde orde. De leeglopers creëerden een onveilig gevoel in de stad en de enige mogelijkheid die men zag was de verbanning uit de stedelijke maatschappij. In de steden was men dan ogenschijnlijk van het probleem af. De straf werd niet enkel binnen stedelijke context gebruikt, maar ook door het kasselrijbestuur van Sint-Winoksbergen uitgesproken en door heerlijkheden op het grond-

80 J.P. COY, *Strangers and misfits: banishment, social control and authority in early modern Germany*, Leiden, 2008, over het stadje Ulm in de 16de eeuw.

81 Zie bv. A.D.N. B 1315 (imatr. 15893/12). Verbanning van Willem Hubrecht, Jacob Hubrecht, Jan Memaerd en Wouter Waerscoe voor moord, levenslang uit Vlaanderen (ca. 1450). Verschillende zaken in A.D.N. B 1315 (imatr. 15893).

gebied van de kasselrij⁸². Het was als ‘oplossing’ voor het probleem een emanatie van de korte-termijn-visie die toen nog bestond op dit vlak. Het was maar een veelal tijdelijk verschuiven van het probleem van de stad naar het platteland dat er zijn naam als onveilig platteland alle eer aandeed, waar de opsporing van delinquenten een gans stuk moeizamer verliep.

In gevallen waarbij ‘in principe’ de doodstraf werd uitgesproken, was de verbanning een gratiemaatregel. Men bleef in leven, maar werd uit de maatschappij gestoten, afgesneden van het sociale weefsel waar men deel van uitmaakte. Sommige Duitse auteurs wijzen op het bestaan van een netwerk dat deze bannelingen opving. In Vlaanderen nochtans wijst alles er op dat deze groep de toegang tot allerhande instellingen (passantenhuizen) werd ontzegd of de duur van het verblijf alleszins strikt werd beperkt. De *Godslieden passantenhuizen* die bedoeld waren om pelgrimreizigers op te vangen zijn voor bannelingen nogal eens gebruikt op hun reis naar nergens.

82. Voor de kasselrij zie: A.D.N. B 1315 (immatr. 15893). Voor de heerlijkheid: A.D.N. B 1688, f.14 Rappel de ban voor Josse de Baer, verbannen uit Vlaanderen door de schepenen van de proosdij van Sint-Donaas in Sint-Winoksbergen, voor diefstal van koeien bij Augustin Waelkin (1458).

Bijlage: Analyse van het bannelingenregister van Sint-Winoksbergen

SCREIVEL Lauwer	hoof		100 jaar uit Vlaanderen	15-9-1386	3r
DEJONGHE Andries ¹	galge	moord	eeuwig uit Vlaanderen	29-10-1390	3r
VAN REC Joris ²	galge	moord	uit Vlaanderen moord	22-7-1391	3r
STAPIN Jehan	galge		6 jaar uit Vlaanderen	25-1-1392ms	5r
DOBBER Boudin	ogen		1 jaar uit Bergen	25-1-1392ms	5r
SCUDDELOEX Marie ³	oren		3 jaar uit Bergen	06-09-1392	5r
KEYSERS Lippin, bastaard ⁴	ogen		1 jaar uit Bergen	06-09-1392	5r
HANEN, Jehane twijf Jacobs	oren		1 jaar uit Bergen	06-09-1392	5r
HORENMAETS Pieter	galge		6 jaar uit Vlaanderen	31-1-1393ms	5r
SCHELUWAERD Jan	ogen		1 jaar uit Bergen	11-7-1393	5v
CARBOEN Appelin			3 jaar uit Bergen	27-6-1393	8r
CORNELYS Jan ⁵	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	09-05-1394	8r
REUWES Wouter ⁶	ogen	valse eed	3 jaar	31-07-1394	8v
KEYSERS Lippin, bastaard ⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-07-1394	8v
ROUKIERS Kateline		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
sBARDS Maroiken		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
VAN GULKE Griele fa Maes		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
WREDEN Griele ⁸		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
STULS Maye		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
SOTTEN Jaquemine		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
Maye (bordeel) ⁹		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
WULFAERTS Agniete		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
VANDEN HOUTE Jacob ¹⁰		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	31-07-1394	8v
CONINC de Jacob	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	09-07-1395	9r
VAN DRONGHENE Bette	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	09-07-1395	9r
VAN NEIDER LINTENE Jehan	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	09-07-1395	9r
VAN HOEMBEIKE Jan	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	09-07-1395	9r
VAN STEEN Willem	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	16-07-1395	9v
VAN STEEN Maroie twijf Willem	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	16-07-1395	9v
BENS Jane twijf Maes	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	16-07-1395	9v
LOOR Pieter ¹¹		overhoricheit wet	3 jaar uit Vlaanderen	21-1-1396ms	9v
LOOR Herman fs Pieter		overhoricheit wet	3 jaar uit Vlaanderen	21-1-1399ms	9v
BERNAERD Jan		overhoricheit wet	3 jaar uit Vlaanderen	21-1-1396ms	9v
sNAGHELs Laureinse	pit	onprofftelick	3 jaar	21-1-1396ms	9v
VANDEN BROUCKE Lansellood ¹²		moord	100 jaar uit Vlaanderen	04-11-1396	10r
PLATEEL Franskin ¹³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-07-1397	10r
VANDE WALE Wouter	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-07-1397	10r

- 1 de zone Trise sjonghen bastaerd Jan Canaerds, van mordaden iedaen bi nachte in Berghen op Lauwer den Hond
- 2 de zone Andries Van Rec, zadelare, van mordade iedaen bi nachte in Berghen op Willem Heinemans de zone Jan
- 3 die woonde inde Pottiernestraet
- 4 zoon van Ghys
- 5 geseid van Brugghe, wegens moord op Bertelmen Danael
- 6 bi clachte van Michiel Adaem, hie eenen quaden heed hadde ghedaen voor de schepenen van Bergen
- 7 zoon van Ghys, eerder verbannen voor dezelfde reden op 6-9-1392
- 8 Griele de moeder Hermins Wreden
- 9 die int bourdeel woend Moenekin Heins shertsen, vrouwe van Ypre
- 10 steenhauwere
- 11 wegens overhoricheden jeghens de wet
- 12 bastaerd Wouter Vanden Broucke, voor de moord op Hellin den Leet
- 13 zie in de tekst voor de omstandigheden

BERNAERD Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-07-1397	10r
VANDEN BERGHE Jan	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-07-1397	10r
sBARDS Maroie	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-07-1397	10r
VAN HONDINGHEM Philippe ⁴⁴	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-07-1398	10r
CONDIES Kateline	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-07-1398	10r
ROUKIERS Kateline	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-07-1398	10r
VANDER HA Joos		onproffitelick	1 jaar uit Bergen	28-09-1397	10v
COBES Betrise ⁵	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
OOSTMANS Ysabele	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
SAMAN Bertrise	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
SMEKAERDS Helsekin	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
HUUTLATE VANDER Kateline	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
BARDMAKERE Clare X Diederyc	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
DE VINC Jan ⁶	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
DE VOS Wynnoc	galghe	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-07-1398	10v
VANDER COLAME Coppin	galghe	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-07-1398	10v
QUARTEELS Jane ⁷	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	26-07-1398	11r
DE WALSCHE Jaex	ogen	overhorich de wet	1 jaar	26-07-1398	11r
DEMAN Wynnoc fs Pauwels		onproffitelick	3 jaar Bergen	13-12-1398	11r
VAN TRIERE Pieter		onproffitelick	3 jaar Bergen	13-12-1398	11r
BOIDS Wilgemine Ra Gillys ⁸	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	13-12-1398	11r
PIGGHE Hannin ⁹		moord	100jaar uit Vlaanderen	21-12-1398	11r
HAEP Pieter	galge	valse eed	6 jaar uit Vlaanderen	18-07-1399	11v
DE WISPELARE Bouden	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	18-07-1399	11v
DE WISPELARE Jane twijf Bouden	oren	onproffitelick	3 jaar	18-07-1396	11v
SCHUCKEL Henryc	galge	valscheiden	3 jaar	12-09-1399	11v
VAN BRUSSELLE Weynire ¹⁰	galge	moord	Eeuwig uit Vlaanderen	20-03-1400	12r
JANSSZONE Symoen ¹¹	hoofd	moord	100jaar uit Vlaanderen	20-03-1400	12r
COLIN Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-07-1400	12v
VAN RYSSELLE Christiaen	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-07-1400	12v
BEYE Michiel	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
VANDER HEEKE Watier	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
VANDER HEEKE Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
WYNDS Kateline ²²	oren	onprof.	1 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
VAN STEEN Maroie ²³	oren		1 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
DANCKAERTS Zoete	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
Casine ⁴⁴	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
LOERLAY Griele ²⁵	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	30-07-1400	12v
VANDEN POELE Joris ²⁶	galge	diefte	100 jaar uit Vlaanderen	16-10-1400	12v
HENNEMAER Symoen ²⁷		moord	100 jaar uit Vlaanderen	02-07-1401	13r

- 14 alias Belgaerds
- 15 twijf van Jan Cobes, sayweivere
- 16 timmerman
- 17 twijf Gille Quarteels
- 18 Wilghemine de wedewe Gillys Boids, grote live die me heet van Ghelre
- 19 gheseid langhe hannin, wegens moord op Gherard Tysman ute Braband
- 20 wegens moord op Max den Paeu, bastaerd Jan Dyserin
- 21 uit Zuid Holland, *van rechter manslachte* op Coppin den Vos
- 22 Katheline twijf Meeus Wynds
- 23 Maroie twijf Willems van Steen
- 24 vander steide van Ypre, gheseid inde wandelinghe
- 25 Griele die me heet Griele Loerlay
- 26 geboren in Roeselare
- 27 gheseid Lazin, van rechter manslachte op Symoen Verdeboute. Zie verder over deze zaak ADN B 1315 (immatr. 14977).

VAN CAESTRE Clay	galge	diefte	100 jaar uit Vlaanderen	30-07-1401	13r
VAN MELE Diederick ²⁸	galge	overval	Eeuwig uit Vlaanderen	09-09-1401	13r
PIETERS Gosin ²⁹	galge	overval	Eeuwig uit Vlaanderen	09-09-1401	13r
PIETERS Jan ³⁰	galge	overval	Eeuwig uit Vlaanderen	09-09-1401	13r
BARDMAKERS Clare ³¹	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
Kalle ³²	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
BERNAERDS Griele	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
Trise ³³	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
SREUDDERS Maroie	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
Lizebette ³⁴	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
BEIX Jane ³⁵	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
CAERLINS Sente	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
VAN STEEN Maroie	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
HAREMAET Jacob	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	06-07-1403	13v
DE MAN Maerten	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
SMETS Kateline ³⁶	-	-	6 jaar uit Bergen	06-07-1403	13v
KIELIN Thor ³⁷	galge	diefte	100 jaar uit Vlaanderen	14-07-1403	14r
OUAERDS Griele	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	14-09-1403	14r
Pieronkin	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	14-09-1403	14r
DE CLERC Gilles	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-09-1403	14r
DE NEVE Jacob	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-9-1403	14r
DE BRUNE Diederyc	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-9-1403	14r
Sente Kaerlins	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	28-9-1403	14r
PIETERSZONE Jan ³⁸	ogen	?	1 jaar uit Bergen	28-9-1403	14r
CLERCX Martine ³⁹	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-2-1404	14v
Agniesekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-2-1404	14v
VANDERBEIKE Anceel		paisbrake	100 jaar	4-10-1404	14v
ACHGAUFFLE Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	9-7-1406	15r
ACHGAUFFLE Bertrise twijf Jan	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	9-7-1406	15r
WULLECOPS Maykin	oren	onproffitelick	1 jaar	9-7-1406	15r
VAN KEISEVET Lote	oren	onproffitelick	1 jaar	9-7-1406	15r
VAN RYSSELLE Christiaan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1405	15v
DE VOS Winnoc	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1405	15v
MEERSMAN Matheux	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1405	15v
Griele ⁴⁰	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	30-1-1405	15v
CARSTEL Michiel	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-1-1405	15v
BOIDS France	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	30-1-1405	15v
DOUBBER Bouden	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	30-1-1405	15v
VANDEN HOVE Willem	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	30-1-1405	16r
VANDER BEIKE Willem	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	16-7-1406	16v
MISPÉLBOLLE Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-7-1406	16v
DE PARMENTIER Carstiaan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-7-1406	16v
VAN HOUTE Frans	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	15-7-1406	16v

- 28 principael, van overal bij nachte
29 skosterszone, broer van onderstaande, geboren van Kassel, medeplegers
30 skosterszone, broer van bovenstaande, geboren van Kassel, medeplegers
31 Clare, twijf Diederyc Bardmakers
32 langhe Kalle die de meersch plagh te draghene ende te winnebrode drough
33 grote Trise woenende inde belc in Diederyc Michlins husekin
34 ene Lizebette die men heed Likerbette
35 Jans twijf Pieter Beix
36 Katheline twijf Jacob Smets (er is geen reden opgegeven voor de verbanning)
37 linninweyvere, geboren in Diksmuide
38 geboren van Veurne
39 Martine, twijf Pieters Clercx
40 in de wandelinghe

VANDEN WEIRIE Abel	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
FEELS Griele	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
RODEMOEN Jaqmine ⁴¹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-7-1406	16v
VAN ZOUTENAY Kallekin	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
LOTINS Colinekin ⁴²	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
Kateline ⁴³	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
Jannekin ⁴⁴	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
Gelekin ⁴⁵	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	16-7-1406	16v
BUISEKINS Mine	oren		1 jaar uit Bergen	10-12-1406	17T
Laurotte ⁴⁶	oren		1 jaar uit Bergen	10-12-1406	17T
BUXHOREN Lauwerkin	ogen		3 jaar uit Bergen	10-12-1406	17T
DAMMAKERS Betrise ⁴⁷	oren		1 jaar uit Bergen	10-12-1406	17T
VANDER DORNE Kateline ⁴⁸	oren		1 jaar uit Bergen	10-12-1406	17T
DE MAN Winnoc	galge	rechter tasselment	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
BEYERHAEF Jan	galge	rechter tasselment	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
DE BAVELAERE Andries ⁴⁹	galge	overhorich de wet	10 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
DE KEISER Philip	galge	onredel. wandeling	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
VANDER STRAET Jan	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
VOS Josine X Winnoc	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
Bette ⁵⁰	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
Marije	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
VAN GHELDRE Line	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1407	17v
Grielekin	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	29-7-1407	17v
SHOGHEN Janekin	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	29-7-1407	17v
Nelle ⁵¹	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	29-7-1407	17v
Janekin	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	29-7-1407	17v
sVINX Margriete	oren	onprofftelick	3 jaar	29-7-1407	17v
VAN GHELRE Hans	galge	putiersceipe	3 jaar uit Vlaanderen	30-9-1407	18T
Bette	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-9-1407	18T
VOEDERAERDS Minekin ⁵²	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	30-9-1407	18T
MINNES Carsame ⁵³	oren	onprofftelick	3 jaar uit bergen	30-9-1407	18T
JONGHE Inghelraem ⁵⁴	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
VANDER MAZE Jan ⁵⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
BOUDS Hannin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
DE BACKERE Willem ⁵⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
WULLECOPERS Maykin	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
PIETERS Bette	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v
DE HAZE Laurence ⁵⁷	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-7-1408	18v

- 41 Jaqmine twijf Jacob Rodemoens
- 42 Colinekin Jan Lotins stiefdochter
- 43 metten roden hoghen
- 44 ghezusaren
- 45 ghezusaren
- 46 metten strypten rocke
- 47 Bertrise de wedewe Jans Dammakers
- 48 Katheline de wedewe Willems Vander Dorne
- 49 van tasselmente ende van overhoricheide jeghens de wet
- 50 Bette die woende met Andries den Bavelare
- 51 die by Thobiaes Compaege een kind hadde
- 52 Minekin, twijf Wulles Voederaerds
- 53 Carsame, twijf Frans Minnes
- 54 Inghelraem, bastaerd Inghelraem Jonghe
- 55 brauwere
- 56 van Sint-Omaars
- 57 Laurence metten loerdekin rocke die men heet de Haze

VANDER GHEERE Diederyc ⁵⁸	moord	100 jaar	11-8-1408	19r	
SLOVES Kalle	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	26-10-1408	19r
BACHUUS Maye ⁵⁹	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	26-10-1408	19r
Kaerlins ⁶⁰	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-11-1408	19v
DE PANEERE Jan ⁶¹	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-11-1408	19v
KIEBE Jan ⁶²	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-11-1408	19v
FRANS Bette	oren		3 jaar uit Bergen	23-11-1408	19v
DE KAREL Clay ⁶³	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	27-7-1409	19v
VANDE DOORNE Willem ⁶⁴	ophanging		6 jaar uit Bergen	7-3-1409	20r
VANDE DOORNE Coppin ⁶⁵	ophanging		6 jaar uit Bergen	7-3-1409	20r
Andries de bastaard Michiel ⁶⁶	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	4-7-1410	20r
COLIN Olivier X Jane Stappins	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	4-7-1410	20r
VAN LOO Jan ⁶⁷	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	4-7-1410	20r
DE GHEITER Hannin	ogen	overhorich de wet	3 jaar	4-7-1410	20r
PELLINGHES Jane	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	4-7-1410	20r
RUDDERS Naniele twijf Pieters	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	4-7-1410	20r
Zoete ⁶⁸	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	4-7-1410	20r
VANDE GEDE Gillys ⁶⁹	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
WOUDS Willem	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
DE MAUCX Willem ⁷⁰	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
sBEYERS Maye	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
sBAX Griele	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
Trise ⁷¹	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
DESHERTEN Maye X Michiel Carlier	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1408	20v
BANKEVOIT Vedast, bastaard	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-12-1411	21v
VAN BRABANT Herman	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-12-1411	21v
GHESELIN Pieter ⁷²	galge	onproffitelick	1 jaar uit Vlaanderen	11-12-1411	21v
CAELGRAU Lauwer ⁷³	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	11-12-1411	21v
HANINS Jane X Willem ⁷⁴	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-12-1411	21v
CAROENS Maye X Casin ⁷⁵	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-12-1411	21v
DAMHOUDERS Late ⁷⁶	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-12-1411	21v
CARSTEL Michiel ⁷⁷	ogen	**	3 jaar uit Bergen	17-6-1412	22r
DE VOS Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-6-1412	22r

- 58 fs Jacobs, van rechter manslage op Pieter Lunuer
59 Maye, die men heet Maye Bachuus
60 Sente Kaerlins
61 van Sint-Omaars
62 scipman
63 van rechter manslagte op Bouden Haepszone
64 broer van onderstaande; uit de banlieu en 8 kilometer
65 broer van bovenstaande; uit de banlieu en 8 kilometer
66 genen leider trauwe
67 die me heed broeder Jan zachte leven
68 wonende met Jan van Bieren, bastaard
69 geboren van Wervik
70 ^o Paskendalewaert (d.i. in de buurt van Passendale)
71 hare geselnede (bij bovenstaande)
72 uit Rekspoede
73 uit Broeckerke
74 Jane twijf Willem Hanins
75 Maye twijf Casin Caroens
76 Late, tjoncwijf Pieter Damhouders
77 ... van dat hij den ban weider zeide van Joncvrauwe Gilloten der bastaerden dochter;
bijkomende straf: boete van 50 £

DE KOC Jan ⁸⁶	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-7-1412	22r
SCOTELDRA AIERE Jan ⁷⁹	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-7-1412	22v
VAN HALE Wouter ⁸⁰	galge	onproffitelick	6 jaar	1-7-1412	23r
BOUDINSSONE Jan ⁸¹	galge	valse eed	6 jaar uit Vlaanderen	26-1-1414	23r
SWUNDES Carstine ⁸²	oren		1 jaar uit Bergen	4-9-1412	23v
DE LATRE Godevaert	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
VILAIN Christoffel	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
DOBBERE Boudin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
DAMMAN Clais ⁸³	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
tLATERS Mergriete X Godevaert	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
STAERTERS Maykin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
Paesscinekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1413	23v
WENTHE Jan ⁸⁴	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	7-12-1414	24r
VAN BIERE Steven	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	7-12-1414	24r
DE VULRE Jan ⁸⁵	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	7-12-1414	24r
VOS Lisbette X Jacobs	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	7-12-1414	24r
BENEDICTUS Lauwerense	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	7-12-1414	24r
Jane	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	7-12-1414	24r
VAN DER BEIKE Anseel ⁸⁶	hoofd	**	10 jaar uit Vlaanderen	25-10-1415	24v
DOMINE Pieter	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1415	25v
DE VUE Casin	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1415	25v
HANNEVIN Grienne	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1415	25v
DE RUDDER Pieter	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1415	25v
VANDE DERVE Willem	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
DE ZUTTRE Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
DE CORNEWINDRE Wouter	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
VAN WARHEEM Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
VAN CAUWELARE Arnoud	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
PIERIN Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1415	25v
DAMME Wydoot, bastaard ⁸⁷		moord	100 jaar	14-3-1416	26r
VAN LIERE Clay ⁸⁸	galge	ontamel. woorden*	6 jaar uit Vlaanderen	10-4-1416	26v
BAERT Jan ⁸⁹	ogen	ontamel. woorden	3 jaar uit Bergen	10-4-1416	26v
LAUWERS Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-4-1416	26v
MAETS Grielkin ⁹⁰	pit	onproff. & ontamel. woorden	3 jaar uit Vlaanderen	10-4-1416	26v
VANDEN HILLE Jan ⁹¹	ogen	ontamel. woorden	3 jaar uit Bergen	31-7-1416	27r
DE MEESTRE Christiaen ⁹²	ogen	ontamel. woorden	3 jaar uit Bergen	31-7-1416	27r
LEVI Thomas ⁹³	ogen	putiersceipe	3 jaar uit Bergen	31-7-1416	27r

- 78 saywevere
79 van Poperinge
80 van Oosterwijk
81 wapenmaker
82 geboren van Reninge
83 geseit say
84 van Ghivelde
85 scrinewerkere
86 reden: financieel gesjoemel
87 moord op shere Jans Deyers, priestre
88 pylmakere; van ontamelike worden te hebben ghesproken contrarie der wet en der steide
89 fs Jan; onproffittelic & ontamelic te hebben gesproken in presentie vander wet
90 Grielkin fa Jan Maets; onproffittelic & ontamelike te hebben ghedraghen
91 brauwer; ontamelike & onreidelike woorden thebbene ghesproken
92 ontamelike & onreidelike thebben ghesproken
93 timmerman

Paessine	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	31-7-1416	27r
HASAERDS Maroye	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-7-1416	27v
DE CLERC Jan ⁹⁴	galge	overhoricheit wet	6 jaar uit Vlaanderen	31-7-1416	27v
VAN WOUMEN Jan ⁹⁵	galge	worde wet	10 jaar uit Vlaanderen	31-7-1416	27v
DOCKE Pieter	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	2-10-1416	27v
HUGHES Colin	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	2-10-1416	27v
PETYT Carstiaen	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1416	27v
COPPAENGNE Hannin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1416	27v
DE KEYSER Philips	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1416	27v
CLOETS Bodine X Andries	pit	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	2-10-1416	27v
TEGHELDECKERS Tryskin ⁹⁶	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1416	28r
VAN YSENBURGHE Thorine ⁹⁷	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	2-10-1416	28r
VAN GHELDERE Line	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	18-12-1416	28r
VITS Nanne	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	18-12-1416	28r
WAERENE Maye	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	18-12-1416	28r
Griete ⁹⁸	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	18-12-1416	28r
LIPPIN Jan	galge	tassemente	6 jaar uit Vlaanderen	18-12-1416	28v
NEUDIN Jan ⁹⁹	galge	tassemente	6 jaar uit Vlaanderen	18-12-1416	28v
BALLINC Marc ¹⁰⁰	galge	beroerte	6 jaar uit Vlaanderen	18-12-1416	28v
BEERAERT Paessin	galge	beroerte	6 jaar uit Vlaanderen	18-12-1416	28v
DE MEESTER Winnoc	galge	beroerte	6 jaar uit Vlaanderen	18-12-1416	28v
Callekin	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-1-1417	29r
Franskin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	29-1-1417	29r
VAN LOO Maye	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	29-1-1417	29r
CLAISSONE Joos	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1417	29v
PAUWELS Bette X Willem	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-7-1417	29v
Janekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-7-1417	29v
Wendele ¹⁰¹	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	30-7-1417	29v
DE BLAZERE Willem ¹⁰²	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
DE REPRE David	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
Vedast, bastaard ¹⁰³	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
LAUWERS Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
CLAISSONE Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
SCARPENEISE Michiel	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30r
BRAEM Clays ¹⁰⁴	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-9-1417	30r
HANNINGHES Jane X Willem	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1417	30v
Griete	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-9-1417	30v
Maikin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	29-1-1418	30v
Jan	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1418	30v
BENOORT Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	16-9-1418	31r
Calle ¹⁰⁵	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-9-1418	31r
VAN BIEREN Steven	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1418	31v
WEYNEMAERE Franc	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1418	31v
SEULE Roeland	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1418	31v

- 94 overhoricheide thebbene ghedaen boven bevelen van wetten
95 van recht aerrichede & dreeghelike worden thebbene ghesproken op wetten
96 Tryskin fa Frans Tegheldeckers of hoe dat zoe ghenaed es
97 Thorine bastaerddochter Hebbins van Ysenberghe
98 die draghet een blauw caproen & een zwarte mantele
99 van Wormhout
100 van beroerte te willen
101 Wendele die de doode lieden pleghet te cleedene
102 van Quaedipre
103 Vedast de bastaert Vedast Banckemaats
104 fs Jan
105 die men segt sertchenvrouwen

VANDEN BEIKE Zeigher	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1418	31V
VANDER COLOMME Jacob	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1418	31V
AELBRY Pieter	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1418	31V
DESCOT Gillis	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1418	31V
VAN DOTENIJS Hannekin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1418	31V
Gaverkin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1418	31V
Duutschelkin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1418	31V
Coppin ¹⁰⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1418	31V
Bernadet	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1418	31V
BEERNAERDS Griele	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
DROGHSTRAETS Mineke Ra Willem	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
VAN BIERNE Zoete	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
VAN DONGHENE Jane X Gillys	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
HOVETS Mazine	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
CRUKE Pieter	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
VANDEN HOVE Jane X Hendrixc ¹⁰⁷	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1419	32F
DE MARSCALC Jan ¹⁰⁸	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1419	32V
BACX Griete	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	24-11-1419	32V
DE ZWAEF Karel	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-12-1419	33F
MAINDAEL Jacob ¹⁰⁹	galge	moord	Eeuwig uit Vlaanderen	13-4-1420	33F
REBAT Jan ¹¹⁰	galge	moord	Eeuwig uit Vlaanderen	13-4-1420	33F
DE BIL Jan ¹¹¹	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-6-1420	33V
BALLINC Frans	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-12-1420	33V
BARDEBOUD Jan ¹¹²	ogen	onprofftelick	3 jaar	20-12-1420	33V
VANDE DOORNE Willem	ogen	onprofftelick	3 jaar	20-12-1420	33V
BURLINGHES Staesse X Wijid	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	20-12-1420	33V
DOUWERS Yde Ra Boudin	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	20-12-1420	33V
Gillys ¹¹³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-1-1421	34F
REIF Willem ¹¹⁴	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	31-1-1421	34F
DE GHEITRE Jan	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	31-1-1421	34F
DE HASEIAGHERE Matheux ¹¹⁵	galge	valscheide	50 jaar uit Vlaanderen	11-7-1421	34V
VANDER BEER ST Frans	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
STRIBBOUTS Jorine X Willem	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
WITLUCX Jane X Willem	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
TOOLNIERS Margriete X Andries	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
BOUDERAVENS Bette X Jan	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
VAN WOUMEN Noocke X Jans Mine	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
Griele ¹¹⁶	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
VANDE HOGHENHUUS Jan	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	11-7-1421	34V
DE CRANE Gillis	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	19-9-1421	35F
DOUBBELE Hanekin	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	19-9-1421	35F
HYVET Lauwer	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	21-11-1421	35F
HYVETS Jane X Lauwer	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	21-11-1421	35F

106 met eene rode oghe

107 gareelmaker; er wordt bij vermeld: uit Bergen 5 mijl

108 permentier

109 voor moord op Jan Lauwers

110 voor moord op Jan Lauwers

111 fs Michiels

112 bastaerd

113 een elsenare, nu warrkende met Casin de Smit

114 barbier

115 van rechter valscheide

116 ange Griele

BEUDIN Jacob ¹⁷	galge	vrihede	3 jaar uit Vlaanderen(+50p)	21-11-1421	35r
VAN SAVETEREN(?) Olivier	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	28-11-1421	35v
DE WILDE Pieter ¹⁸	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-1-1422	35v
DE MAETS Sampson	ogen	tegen vriheden	3 jaar uit Bergen (+50p)	23-1-1422	35v
DE WILDE Pieter ¹⁹	galge	orribelheden**	6 jaar uit Vlaanderen	30-1-1422	36r
BASTINCE Michiel	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen galge	30-1-1422	36r
CONDUYE Franskin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1422	36r
Fransine	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1422	36r
PAEU Jan	galge	tegen vrihede	3 jaar uit Vlaanderen (+50p)	10-7-1422	36v
ZIBBOUDS Mabele Ra Jan ²⁰	pit	qua herberghe	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1422	36v
MULNARE Adelise fa Jan	pit	makelardije	6 jaar uit Vlaanderen	9-10-1422	37r
PARAERDS Jane	pit	quader herberghe	3 jaar uit Vlaanderen	9-10-1422	37r
BALLEERS Kateline X Jan	pit	onproffitelick	3 jaar	9-10-1422	37r
VANDE VELDE Gillis	galge	pointing ²¹	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
MICHELIN Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
SPREWE Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
MARIN Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE MULNARE Valentin	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE WILDE Pieter	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE HANDSCOEWERKERE Jourdaen	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
ZWARTEUJL Loy	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE BUSSCHERE Clays	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
CRAESSIN Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE FEYERE Pieter	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE BRAUWERE Pieter	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE PLANTERE Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
BRISSAERT Jan	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
AELKIN Adriaen	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE KOOTS Jacob	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
STRIBBOUT Jacob	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE PROUSST Martin	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
BIEL Olivier	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
SCOOP Abel	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DRINCAM Hanin	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
PECKWAPEMAKER Bertram	galge	pointing	50 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38v
DE SMIT Casin	galge	pointing ²²	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
PARISYS Steven	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
VANDEN HILLE Jan	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
CANAERT Michiel	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
COMPENY Vincent	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE PAEU Hendryc	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
ALQUAET Clay	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE MEERSEMAN Godevaert	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
VAN OYE Wenin ?	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
LOOXHOVET Casin	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
JAQUEM. Jan	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
VANDEN DOORNE Jan	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r

117 tegen vriheden van de stad

118 ° Brabant

119 ° Brabant; boven zijn laatste ban 'van orribelheiten binder steide'

120 van quade herberghe thoudene

121 van vergaderinghe thebbene ghedaen ende eed elc met andre pointinghe

122 van vergaderinghe thebbene ghedaen ende eed elc met andere ende pointinghe thebbene ghemect ongeorlaet in contrarien van onsen natuurlijke heere ende prince ende van eersteide van lengtie

WINNOC Willem	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE BEY Daneel	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
COOPMAN Olivier	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
HAGHEDOREN Jan	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
MEND Gheraert	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE RAM Jacquemaert	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
BRANT Jan ¹⁵³	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
MENT Jan ¹⁵⁴	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE VOS Gillis	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE RAM Loykin	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
LEUT Jacob	galge	pointing	10 jaar uit Vlaanderen	27-11-1422	38r
DE LEUVENARE Jan ¹⁵⁵		moord	100 jaar uit Vlaanderen	10-7-1423	38v
DE BRUNE Frans ¹⁵⁶	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1423	39r
DE GROTE Willem	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	10-9-1423	39r
AMELIS Jan	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	10-9-1423	39r
DERKINDERE Willem	ogen	overhoricheit wet	3 jaar uit Bergen	10-9-1423	39r
VANDER WAERDE Roose	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	3-12-1423	39v
BERNAERT Loy ¹⁵⁷	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	3-12-1423	39v
VANDEN HOVE Ghillekin bastaard	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	3-12-1423	39v
FIERKINS Line	oren	quader herberghe	3 jaar uit Bergen	10-12-1423	40r
Loyinne	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-12-1423	40r
BANCKENOOT Wautier	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-12-1423	40r
VANDEN PITTE Jacob	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	10-12-1423	40r
DAMMAN Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	28-1-1424	40r
RENIER Willem	galge		3 jaar uit Bergen	30-7-1424	40r
KAERTSMIT Jan twijf	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
TRYNC..Betrisse	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
SCOELAPPERS Perone ¹⁵⁸ Ra Jans	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
DE ZWANE Karel	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
Hannekin ¹⁵⁹	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
OORTKEN Loy	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
Lippin ¹⁶⁰	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
een gheselle	ogen	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	14-7-1424	40r
DE HANE Frans	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1424	41r
BOLLAERD Jehan fs Jacobs	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	14-7-1424	41r
DE GHEITRE Jan ¹⁶¹		moord	100 jaar uit Vlaanderen	14-4-1425	41r
BOUDEWIJN Karels ¹⁶²		moord	100 jaar uit Vlaanderen	5-5-1425	41v
BRAEM Hughe	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
VAN SANDON Oliver	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
Pieter (grote)	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
DER KYNDRE Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
VAN BIERNE Stevin	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
SPEEBKINE Casin	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
VANDE BAERDSE Hannin	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
BEIKEMAN Jacob	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r

123 beenhouwere

124 backere

125 mulnare (de molen op de havenbrug behoorde hem toe); manslachte op Gosin van Rosseem

126 backer

127 ° Cortrike

128 scoelappers

129 van Passendale

130 fs Lanselaes, ° Yppre

131 fs Pieters, moord op Jan fs Katheline fa Michiel Hoos

132 fs Pieters, moord op Karstoffel Brulaert °Peroenne

DE GROTE Willem	galge	onproffitelick	6 jaar uit Bergen	11-5-1425	42r
DE LUC Hannin	galge	overhorich de wet	3 jaar uit Vlaanderen	27-7-1425	42r
VANDER HAGHE David	galge	overhorich de wet	3 jaar uit Vlaanderen	27-7-1425	42r
VANDER CLERE Gillis	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	27-7-1425	42r
LOTINS Maye	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	27-7-1425	42r
CLOED Simoen	galge	tassemente	10 jaar uit Vlaanderen	18-1-1426	42v
MEND Gheraerd ³³	hoofd	moord	50 jaar uit Vlaanderen	18-1-1426	42v
HAEC Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	43v
DE DUC Martin	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1426	43v
DE VINC Christiaen	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	43v
DE TELDRE Lambrecht	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-2-1426	43v
VAN HARKE Jan	ogen	**	3 jaar uit Bergen	1-2-1426	43v
DEWOUDE Passchijn	ogen	**	3 jaar uit Bergen	1-2-1426	43v
BAKEN Catheline	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	1-2-1426	44t
BOUDIN Ghorins	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
BOUDIN Clay	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
BOUDIN Jacob	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
PARAET Michiel	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
VAN BIERNE Jan	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
VAN BIERNE Andries	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	1-2-1426	44t
BEYE Zegher ³⁴	ogen	***	1 jaar uit Bergen	24-1-1427	44v
HOVELINC Christiaen ³⁵	ogen	***	1 jaar uit Bergen	24-1-1427	44v
DE CAUTRE Jan	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	24-1-1427	44v
STRIBBOUTS Janne X Willem	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	24-1-1427	44v
DE BEY Raem ³⁶	galge	verleiding vrouw	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
MEULNAERS Rogier bastaard ³⁷	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
JANZOENE Jan ³⁸	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
Jannin ³⁹	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
Olaucx	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
VANDEN POLLE Kateline X Casins	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
HOGHEN Jane fa Boudins	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
CORNINS Kateline X Clay	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1427	45r
LOOT Pieter fa Lanskins	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	17-10-1427	45r
HANNE Hubrecht	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	17-10-1427	45r
BERNAERT Jaen	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	17-10-1427	45r
DE BOOM Pieter	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	17-10-1427	45r
HARPS Passchine fa Margriete	oren	onproffitelick	3 jaar	17-10-1427	45r
DE BAL Frans, bastaard	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-11-1427	45v
DE VULRE Jan fs Jans ⁴⁰	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	17-11-1427	45v
RAED Boudin	ogen	onproffitelick	1 jaar	17-11-1427	45v
VELGAERD Clay	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r
VAIRMAN Willem	ogen	onproffitelick	3 jaar	30-1-1428	46r
AMIJS Christiaen fs Willems	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r
DE NAEYERE Clay	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r
VANDER QUAEYSTRÆT	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r
Maye Ra Jans					
VAN PROVENDE Jane	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r

133 vermoord in Hondshoote, Janne van den Paredise, toen schepen en keu rheer van Sint-Winoksbergen

134 van futen te zouken jehghens haer gherechte sculd

135 fs Paesschins; van futen te zouken jehghens haer gherechte sculd

136 van eenen ghehuwede wive wech thebben gheleet

137 meulnaers

138 stroydecker

139 woenende met Pieter vande Dale

140 van onredelicke ende orbelycken wandelinghe tvenachte

SROOMS Elskin Ra Gheraerd	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	30-1-1428	46r
FENTE Jan	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	9-7-1428	46v
Maye ⁴¹	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	9-7-1428	46v
BAERVOETS Jane fa Catheline	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	9-7-1428	46v
MARINS Boedine X Jans	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	9-7-1428	46v
GROOTE Ghys	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	10-9-1428	47r
VAN PARAET Jan	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	10-9-1428	47r
DE DAMMELARE Coppin	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	10-9-1428	47r
VANDER BURCH Maye Ra Th.	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	10-9-1428	47r
HELLINC Andries ⁴²	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1428	47r
DE CLERC Hanneke ⁴³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1428	47r
VANDER VUIRE Coppin ⁴⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-9-1428	47r
sVOEDERAERS Myne X	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1429	47v
W. Vandermete					
HAUWELS Maye	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	18-11-1429	47v
Callekin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	18-11-1429	47v
Jaquemine	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1430	48r
TOOYS Griete	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1430	48r
Barbele ⁴⁵	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1430	48r
RENIGHOOT Jan	galge	***	50 jaar uit Vlaanderen	19-5-1430	48r
Coppin ⁴⁶	galge	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	19-5-1430	48r
Ghilain ⁴⁷	ogen	onprofftelick	3 jaar	19-5-1430	48v
DE WITTE Gillis	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-7-1430	48v
Beelkin ⁴⁸	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-7-1430	48v
DE LEIDIGHE Olivier ⁴⁹	galge	secret wet	6 jaar uit Vlaanderen	15-9-1430	49r
SPAEUX Maroye	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	13-10-1430	49r
HILLEBRIGGHES Jane	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	15-12-1430	49v
BOUDIN Jacob ⁵⁰	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	15-12-1430	49v
Wendele ⁵¹	oren	overhorich de wet	3 jaar uit Bergen	15-7-1431	50r
DISERIN Jacob ⁵²	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	15-7-1431	50r
VANDEN WATRE Paesschin ⁵³	galge	onprofftelick	6 jaar	19-7-1431	50v
Deele ⁵⁴	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	19-7-1431	50v
VANDEN BRAKE Zoete ⁵⁵	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	19-7-1431	50v
VANDEN BRAKE Maroye ⁵⁶	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	19-7-1431	50v
VAN BERINGHE Pieter ⁵⁷	galge	orible faicten	50 jaar uit Vlaanderen	14-12-1431	51r
SCIPPER Jans	galge	orible faicten	50 jaar uit Vlaanderen	14-12-1431	51r

- 141 twijf Horaerts
142 van Reninge
143 van Nederbrakel
144 uit het Land van Waas
145 Barbele fa vanden wive die woent met Jan den Vut
146 fs in Shertoghenbos
147 ° Poperinge
148 twijf Claykins
149 van ghereveleert thebbene tsecret van wetten
150 fs Jacobs
151 woende met den heere van Hollant te Sox
152 fs Rolands
153 hanscoemakere
154 woenende met Jan Baerde
155 Zoete twijf Godevaerts Vanden Brake
156 de moedre Zoete vorscreven, woenende int houc huus daer onse vrouwe beilde staet bider scole
157 van orrible faiten thebbende ghedaen benachte

COMPAIGNE Pauwels ¹⁵⁸	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	31-5-1432	51V
SPREEUWE Ynghelraem ¹⁵⁹	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	14-6-1432	52R
sMEMERS Minekin	oren	onproffitelick	1 jaar uit bergen	5-9-1432	52V
DROCHILS Mine ¹⁶⁰	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	5-9-1432	52V
VITS Karstine	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	5-9-1432	52V
Yde	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	5-9-1432	52V
ZWYTTEN Zoete ¹⁶¹	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	5-9-1432	52V
BOUDIN Jacob fs Jacob ¹⁶²	galge	onredelijke wandel.	6 jaar uit Vlaanderen	5-9-1432	52V
WILLEMSONE Weerin	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	5-9-1432	52V
Christiaen ¹⁶³	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	24-10-1432	53R
Lyse ¹⁶⁴	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	24-10-1432	53R
TJONC Boudin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	24-10-1432	53R
DE KANTRE Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	24-10-1432	53R
VANDEN DORNE Bert	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	24-10-1432	53R
PITGAM Jan	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	24-10-1432	53R
SPRONC Jan	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	24-10-1432	53R
DIEDERYCSONE Brecht	galge	onredelijke wandel.	3 jaar uit Vlaanderen	24-10-1432	53R
VITSE Pieter	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	31-10-1432	53V
LEUWE Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	31-10-1432	53V
HAERMYS Pieter	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-1-1433	54F
VANDER DOODLAGHE Hannin ¹⁶⁵	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1433	54F
GHERAERTSZONE Achte ¹⁶⁶	pit	onredelijke wandel.	6 jaar uit Vlaanderen	2-10-1433	54F
Ghileine	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	2-10-1433	54F
SHASEN Karstine ¹⁶⁷	oren	blaem	1 jaar	2-10-1433	54F
TANT Christoffel ¹⁶⁸	hoofd	vredebraak	100 jaar uit Vlaanderen	3-10-1433	54V
KENGAERD Heinryc ¹⁶⁹	ogen	beroerte	3 jaar uit Bergen	4-12-1433	55R
DE WERT Abel	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	4-12-1433	55R
DE HONT Aernoud	ogen	overhorich de wet	1 jaar uit Bergen	18-12-1433	55R
GHJJS Vincent	ogen	overhorich de wet	1 jaar uit Bergen	18-12-1433	55R
MESSEMAKERE Gherkin ¹⁷⁰	ogen	onproffitelick	3 jaar	18-12-1433	55R
SVESTEN Perone	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	22-1-1434	55V
WATERSCOT Pieter	galge	onredelijke wandel.	10 jaar uit Vlaanderen	11-6-1434	55V
VANDER BACKERYE Hannekin ¹⁷¹	ogen	onredelijke wandel.	10 jaar uit Vlaanderen	11-6-1434	55V
BUSSCHAERT Merx	ogen	overhorich de wet	3 jaar uit Bergen	11-6-1434	56R
DELVERE Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-6-1434	56R
DE HONT Boudin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-6-1434	56R
HOVELINGHES Laste	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	11-6-1434	56R
NOOS Olivier	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	29-10-1434	56R
VANDEN HENDE Gorys	oren	onproffitelick	1 jaar	29-10-1434	56R

158 fs Thobias; voor de moord op Andries de Coninc

159 fs Jan, poorter. Voor de moord op Jan den Moine fs Passchijns

160 Mine weduwe van Heinryc Drochils

161 woendende inde Anekochstraet

162 onredelicke wandelinghe boven sinen eerste banne

163 geboren van Veurneambacht

164 gehuwd met bovenstaande

165 bastaarddochter Jehan Vastenavents

166 Achte fa Willem Joos Gheraertszone, geboren van Middelburg

167 Karstine fa Matteux Shasen; van blaemte ghesproken thebbene teenre vrouwenname waert zonder cause

168 fs Casins

169 van beroerte te makene binde vors. stede benachte

170 woendende met Jacob de Vos

171 ° Hesdin

SMOUT Frans	oren	onprofftelick	1 jaar	29-10-1434	56r
BEC Jacob	oren	onprofftelick	1 jaar	29-10-1434	56r
SROOMS Beelkin	oren	onprofftelick	1 jaar	29-10-1434	56r
HERBRECHTS Triskin	oren	onprofftelick	1 jaar	29-10-1434	56r
BELGAERT Clay	ogen	onprofftelick	6 jaar uit Bergen	21-1-1435	56v
SCUERKIN Gyfry ⁷²	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	21-1-1435	56v
SMERLIN Clay ⁷³	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	18-6-1435	56v
DE KEYSERE Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	15-7-1435	57r
AELKIN Jan ⁷⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	15-7-1435	57r
DE OLYESLARE Diederyc	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	15-7-1435	57r
VANDEVELDE Denys ⁷⁵	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	15-7-1435	57r
VAN BLEUX Jane X Christiaen	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-7-1435	57r
RELAUX Calle	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-7-1435	57r
AERNOUDSONE Gherkin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-10-1435	57r
Barbele ⁷⁶	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	14-10-1435	57r
Lyngh ⁷⁷	oren	onprofftelick	1 jaar	23-12-1435	57v
CARSPERNEEL Jan ⁷⁸	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1435	57v
Beelkin ⁷⁹	oren	overspel	3 jaar uit Bergen	23-12-1435	57v
DALE Lauwers ⁸⁰	ogen		3 jaar uit Bergen	23-12-1435	57v
Joryne	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1436	58r
BOUDEN Margriete ⁸¹ X Jacobs	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	2-5-1438	58r
CAECHUNS Michiel ⁸²	galge	rude woorden	6 jaar uit Vlaanderen	2-5-1438	58r
VANDEN POLLE Loy ⁸³	galge	rude woorden	6 jaar uit Vlaanderen	2-5-1438	58r
HEINRYX Michiel ⁸⁴	galge	rude woorden	6 jaar uit Vlaanderen	2-5-1438	58r
BOUDIN Clays ⁸⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	28-11-1438	58v
BENST Meux ⁸⁶	ogen	onprofftelick	3 jaar uit bergen	23-1-1439	58v
Sykin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-1-1439	58v
Jake	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-1-1439	58v
DE VESTE Willem ⁸⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-1-1439	59r
PULS Joris ⁸⁸	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-1-1439	59r
SPREUWE Pierin ⁸⁹	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-1-1439	59r
SCICHTS Margriete Ra Jan	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	30-10-1439	59r
Maykin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	30-10-1439	59r

172 andscoemakere

173 fs Thorins; voor moord oop Bryx Lammin fs Matthijs. Wettelijk clagher was Jan de Caestyckere fs Gillis

174 ° Casselambacht

175 van Sint-Omaars

176 dronke van vele

177 woenende met Hannekin Sconvents, coc van St.-Winnox

178 jeseit Wulf

179 alebrouwer; twijf Lauwers Dale (brouwer); van int gheselscep vleeschghelyc tsijne met ander mannen

180 brauwer; gehuwd met bovenstaande; reden van de verbanning; *van ghedoghe* (hij liet dus toe dat zijn vrouw met andere mannen omging)

181 Maergriete twijf Jacobs Bouden, tanerne

182 van onbetamelyken ende rude worden ghesproken te hebbene in contraryen...

183 zie hierboven

184 zie hierboven

185 fs Jacobs

186 van Duinkerke

187 wonende te Broukerke

188 omme te gane met quaden neringhe & onprofftelick

189 zie hierboven

COMPEIN Simoen ⁹⁹⁰	galge	rude woorden	3 jaar uit Vlaanderen	30-10-1439	59r
HUGHES Lauwere ⁹⁹¹	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-10-1439	59r
VANDEN PASSE Diederyc	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	30-10-1439	59r
SKEYSERS Perine	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	22-1-1440	59v
Cornelye	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	22-1-1440	59v
PARESYS Steivin	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	22-1-1440	59v
NOCKAERT Loy	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1440	59v
DE WAERT Abel	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	10-6-1440	60r
TRUDENSONE Jan ⁹⁹²	ogen	ruwheid	3 jaar uit Bergen	10-6-1440	60r
VAN MULEEM Valentin ⁹⁹³	ogen	ruwheid	1 jaar uit Bergen	10-6-1440	60r
Margriete ⁹⁹⁴	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60r
Karstine	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60r
SWEDEEN ? Mandkin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60r
STOUTOGHES Thorinekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60r
MICHELINS Margriete Ra Jan	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60v
Perone ⁹⁹⁵	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60v
VANDE WALLE Daniele Ra	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	23-12-1440	60v
Hauweels					
WILEN Maye X Thoorkin ⁹⁹⁶	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	23-12-1440	60v
VAN HEULE Jan, Mre	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	23-12-1440	60v
VAN LOO Willem ⁹⁹⁷	galge	onproffitelick	10 jaar uit Vlaanderen	23-12-1440	60v
VAN BALENS Jaexkin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60v
FLORINSONE Pieter	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	23-12-1440	60v
DE VALKENARE Heyne	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	23-12-1440	60v
BERNAGE Loy	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	60v
BONT Willem	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	60v
DE PLANTRE Jan ⁹⁹⁸	ogen	bedrog	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	61r
Merekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	61r
LOTINS Calle	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	61r
LANSTOVERS Callekin	oren	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	20-1-1441	61r
BIESHILS Casine ⁹⁹⁹	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-7-1441	61r
VAN BUENE Henryc	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	14-7-1441	61r
VANDEN BROUKE Henryc	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1442	61v
VANDEN WERVEGHES Gillis	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1442	61v
GILLE Rode	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1442	61v
JANSSONE Diederyc ¹⁰⁰⁰	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1442	61v
DE BLEQUY Jan ¹⁰⁰¹	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	26-1-1442	61v
COLIN Casin	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Bergen	26-1-1442	61v
HAERMARE Jan	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	26-1-1442	61v
BELGAERT Christiaan	ogen	onredelijke wandel.	3 jaar uit Bergen	7-9-1442	62r
Pierkin ¹⁰⁰²	ogen	onredelijke wandel.	3 jaar uit Bergen	7-9-1442	62r
DE WILDE Clays ¹⁰⁰³	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	7-9-1442	62r

190 van te hebben ghesproken ontamelike & rude worden

191 backere

192 van ruutheide

193 van ruutheide

194 metten cransse

195 die een kint hadde bij Hauweelkin Rysel

196 Maye twijf van Thoorkin Wilen, koc inde abedye

197 scoemakere

DE WILDE Jorkin ²⁰⁴	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	7-9-1442	62r
RYCX Perote	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	7-9-1442	62r
DE BLUTSENARE Michiel ²⁰⁵	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
DE CONINC Jan ²⁰⁶	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
DENYS Jan ²⁰⁷	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
BEUDIN Diederyc ²⁰⁸	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
BEUDELOOT Clais ²⁰⁹	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
GHISELIN Frans ²¹⁰	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
AMYS Jan ²¹¹	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
DE RODE Jan ²¹²	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
VANDEN WINHAERDE Jan ²¹³	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
VITSE Pierin	galge	tassemente	6 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
VANDER MEET Maye X Jans ²¹⁴	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
DOFFLE Pieter ²¹⁵	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1443	62v
DE WITTE Staessin ²¹⁶	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1443	63r
BOLLAERTS Jane ²¹⁷	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1443	63r
VAN HENDE Willem	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1443	63r
DE BROL Aman ²¹⁸	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	22-6-1443	63v
DE PAEU Hughe	oren	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-7-1443	63v
LAMMELOOTS Maertine X Boudin	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-7-1443	64r
MAEDON Jorinekin ²¹⁹	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-7-1443	64r
Kaerbelkin	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-7-1443	64r
BLONCMAELS Jane ²²⁰	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-12-1443	64r
HOVELINGHES Callekin ²²¹	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-12-1443	64r
HALEWYC Jan ²²²	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1444	64r
VANDER MATE Clays ²²³	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1444	64r
WIELDRAECHS Hoedekin X Jacob de zwane ²²⁴	oren	onproffitelick	1 jaar uit Vlaanderen	31-7-1444	64v
Casine	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	31-7-1444	64v
VANDE WALE Buskin bastaard	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	31-7-1444	64v
ELEZONS Barbele X Jan	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	31-7-1444	64v
CRAWHEEL Hellekin	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	31-7-1444	64v
VAN LEFFINGHE Jacob	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-7-1444	64v
	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-10-1444	65r

- 204 broer van bovenstaande
 205 van Hondshoote
 206 fs Wauters, van Coudekerke
 207 van Wormhout
 208 van Steene
 209 van Hondshoote
 210 van Quaedypre
 211 van Herzele
 212 van Capple (Oostkappel of Westkappel)
 213 de jonghe; uit Herzele
 214 joncvrauwe Maye twijf Jans Vandermeet
 215 procureur
 216 uit de Hanecocstrate, bidder scotterie muelne
 217 fa Jan
 218 fs Jan; voor de moord op Jan de Feyere fs Clais
 219 fa Thomaes
 220 uit Grootshintene
 221 fa Christiaen
 222 doude; van Hondshoote
 223 potter
 224 een die men heet de zwane

VAN LEFFINGHE Janekin ²²⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	23-10-1444	65r
WULNERIC Winnoc ²²⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1444	65r
REINGHEERS Myne	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1444	65r
ALENSONE Lodewyc	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1444	65r
ANNEVAN ? Wilneer	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1444	65r
VAN ODENARE Willem	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-7-1445	65v
DIEDERYCX Jan	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
DE CONINC Loy	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
DE VOS twijf Lenaert	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
CLAYMAN Willem	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
VANDERHAGHE Lauwerine X Joris	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
DE BURCHGRAVE Amant	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
QUAETJONCS Maye	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-11-1445	65v
PIERNAES Colin ²²⁷	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	26-11-1445	66r
HOOFT Heinryc ²²⁸	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-11-1445	66r
AREMBOUITS Jane X Jan ²²⁹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-1-1446	66r
VANDEN LEENE Maykin	oren	onprofftelick	1 jaar	21-1-1446	66r
DE ZEELANDRE Jan ²³⁰	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	27-1-1446	66v
Trudekin ²³¹		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1446	66v
BAUDAETS Moykin ²³²		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1446	66v
VAN SERTOM...S Janekin		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1446	66v
VANDEN HOVE Loy ²³³	hoof	moord	100 jaar	7-10-1447	67r
SERONDAETHS Kateline X Jan	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	24-11-1447	67v
Bette ²³⁴	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	24-11-1447	67v
KIEF Pasin ²³⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
GHEERBODE Pieter ²³⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
Hemc ?	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
COUREDE Jaquemart	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
Pieter ²³⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
CARSTEL Willem ²³⁸	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
PACT Reubin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
VRIESEN Perote X Aellaerds	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-11-1447	67v
DE HOND Jan ²³⁹	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1448	68r
DE HOND Willem ²⁴⁰	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1448	68r
BLOUMAERDS Jane ²⁴¹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1448	68r
STOOTEN Perine ²⁴²	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	6-9-1448	68v

225 'sin meissin' (van bovenstaande)

226 fs Ghys

227 mersenier

228 van Wormhout

229 uit Broukerke

230 maets

231 Trudekin fa Lisbette de vroedevrauwe

232 Moykin Baudets meyskin

233 gheseit Vanden Bussche; voor de moord op Michiel Rogiers, bastaard van Jans Cupers geboren in Wulverdinghe

234 droncke Bette

235 wevere

236 vulre

237 een wale

238 de vulre

239 fs Denys Hondt uit Hondshoote

240 broer van bovenstaande

241 gheseit Schaers

242 fs Boudin

SCONINGHES Mergriete ⁴³	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	6-9-1448	68v
Thyken		onredelijke wandelel.	3 jaar uit Vlaanderen	6-9-1448	68v
PULS Joris	galge	tassement	6 jaar uit Vlaanderen	20-12-1448	69r
VAN BIERNE Stevin	galge	tassement	6 jaar uit Vlaanderen	20-12-1448	69r
DE LEDEGHE Joris	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-12-1448	69r
COLIN Pieter ⁴⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-12-1448	69r
LEY Pauwels	ogen		1 jaar uit Bergen	20-12-1448	69r
DE LIEBAERT Gontier	ogen		1 jaar uit Bergen	20-12-1448	69r
VAN CUERINGHE Pasin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-1-1449	69v
VANDEN WATRE Pasin ⁴⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-1-1449	69v
DE WITTE Baltin ⁴⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-1-1449	69v
VAN OXELARE Willem	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	31-1-1449	69v
KEYAERDS Leikyn	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
Griete	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
QUAETIONX Maye	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
VAN PERTOUS ? Janekin	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
VAN LOBERGHE Jan	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
VAN BIERNE Jan ⁴⁷	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
Barbele	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	17-10-1449	70r
WAESSCHAES Myne	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	17-10-1449	70r
QUAEDIONX Maye	pit	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1449	70r
COLÉWOUTERS Gillis ⁴⁸	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	4-1450	71r-72r
VANDENWEGHE Paschine Ra Johannes	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-8-1450	73r
BAERS Minekin	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-8-1450	73r
RAES Benaute	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	16-8-1450	73r
DE LOKERE Willem ⁴⁹	galge	onredelijke gezelsch.	6 jaar uit Vlaanderen	16-8-1450	73r
KEYNAERDS Betkin ⁵⁰	pit	onredelijke gezelsch.	6 jaar uit Vlaanderen	16-8-1450	73r
ZEIGHERS Jakemyne Ra Boudin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	16-8-1450	73r
ROUCKIERS Maye	oren	quader herberghe	1 jaar uit Bergen	4-12-1450	73v
BOLLAERT Willem ⁵¹	hoofd	moord	Eeuwig uit Vlaanderen	24-8-1451	73v
BAROEN Jan ⁵²	hoofd	medeplichtig moord	1 jaar uit Bergen	28-8-1451	74r-75v
VANDEN BROUCKE Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-10-1451	76r
VANDEN DALE Crasin ⁵³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-10-1451	76r
ABEEL Colin ⁵⁴	hoofd	moord	100 jaar uit Vlaanderen	25-11-1452	76r
SCHAERT Anthonis ⁵⁵	galg	fraude	6 jaar uit Vlaanderen	26-1-1453	76v
NENC Trystram	galg	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	6-7-1453	76v

243 van Wormhout

244 schoemaker

245 handscoemakere

246 temmermans

247 fs Jans

248 moord op Jan Burseel (had diens hoofd afgeslagen met een zwaard); uiteindelijke veroordeling van rechter ghiselbrake. Eisers waren geweest Jacob van Thetinghem, poortmeester en de tweede de Burggraaf.

249 van met mallecanderen bi nachte onzenich gheselscep

250 zie bovenstaande

251 fs Jans; voor de moord op Davin Tlam

252 fs Jacobs; is medeplichtig met Willem Bollaert 'over helpe gheven opene wonde ende lopende bloet'. Het vonnis werd publiek gemaakt in de beide kerken en zijn lenen werden geconfisqueerd. Bovendien moest hij 200 p.p. betalen 'omme die in caritaten aelmoesene & weldoen over de ziele vande vors. dode'

253 muelnaere

254 moord op Morissen Rouckier

255 saghere; voor financiële fraude

FLORENSONE Karels	galg	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	6-7-1453	76v
VANDE VINNE Jan	galg	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1454	77r
MERSMANS Christinekin ¹⁵⁶	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
SCAEYS Christinekin X Morysse	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
CRADNIEL Christinekin ¹⁵⁷	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
LIPPINS Perine ¹⁵⁸	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
PAS... Callekin ¹⁵⁹	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
GODEVAERT Juerdaen bastaerd ¹⁶⁰	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	1-2-1454	77r
PARISYS Casin ¹⁶¹	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	6-5-1455	78r-79r
DAMMAN Marcx ¹⁶²	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	6-5-1455	78r-79r
DANIEL Willem ¹⁶³	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	6-5-1455	78r-79r
LOTINS Jakemyne X Lauwer	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	11-7-1455	79v
LOTIN Lauwers	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	11-7-1455	79v
BRECHTINS Maye X Abel	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	11-7-1455	79v
DE DOBBERE Jane X Maertin	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-7-1455	79v
MOENK Adriaen	ogen		1 jaar uit Bergen	11-7-1455	79v
BLICX Christine X Jacobs	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-7-1455	79v
SPOLLIEMER Gillis	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
DE HONT Jan	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
DE ZOMER Ebaud	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
QUAEDGHEBEUR Jane X Goudin	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
Jan ¹⁶⁴	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
HOVELINGHES Jane	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
SPORCELS fa Beux	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	24-1-1456	80r
Marye		onproffitelick	1 jaar uit Bergen	24-1-1456	80r
MOENAERT Jan ¹⁶⁵	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
DE WINTERE Pieter	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
BLAVOEDS Maie X Zegher	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
LANKUET Jacob ¹⁶⁶	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
VANDER KERCKE Marie X Jan Roets	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
DE SPELLEMAKERE Lancelot	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
ROMBOUS Lauremie X Jacob	pit	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
BEYE Willem	galge	diefte	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
DE VROEDE Jan ¹⁶⁷	galge	diefte/valse eed	6 jaar uit Vlaanderen	24-9-1456	80v
DE MAN Lauwers ¹⁶⁸	ogen		3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v
MEZONE Jan	ogen		3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v
DE WILDE Joris	ogen		3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v

256 fa Jan

257 fa Pieter

258 fa Jorys

259 fa Gillys

260 bastaerd Jan Godevaerts

261 moord op Karels Marin fs Lauwers; was gewond in de hals; werden ghede ffendeert by justicie vande gheestelicke hove van Theremburch; hun goederen werden verbeurd verklaard

262 zie hierboven

263 zie hierboven

264 van Sint-Omaars

265 cousemakere

266 Jacob, bastaerd Thomas Lankriet

267 had verschillende personen gevraagd om voor hem een gunstige getuigenis af te leggen

268 onduidelijke reden voor de verbanning (samen met de drie onderstaande voor dezelfde reden) 'goed te ontdraghene'

DE FEYERE Joris	ogen		3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v
EVERAERT Jan	ogen	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v
Pierinc	oren	onprofftelick	3 jaar uit Bergen	24-9-1456	80v
VANDE HOVE Maertin	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1456	81r
WAESSTER Minne	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-10-1456	81r
PIEL Gillis ⁴⁶⁹	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	17-10-1456	81r
VANDE ZANDE Henri ²⁷⁰	ogen	oproer	1 jaar uit Bergen	17-10-1456	81r
DE WILDE Clais ²⁷¹	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
PLUMET Jan	gale	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
BARS Janne X Jan	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
BARS Torincken	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
VITZE Willem ²⁷²	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
VANDE HOUHT Margriete X Vincent	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
BLOCKEL Martin ²⁷³	galge	inbraak/diefte	6 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
VITZE Pieter ²⁷⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
SCOOPS Perine ²⁷⁵	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
VAN BIEREN Marie ²⁷⁶ X Jan	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
PLATE Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
PLATE Jan (zijn vrouw)	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
WYLAERS Adelye ²⁷⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-7-1457	81v
WALINS Myne X Jan	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-7-1457	82r
BETTE Manke ²⁷⁸	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-7-1457	82r
Rastkin	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	15-9-1458	82r
BUS Perine ²⁷⁹	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-9-1458	82r
Maie	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-9-1458	82r
SCOOPPE Morissen (dochter v.)	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-9-1458	82r
SCOOPPE Morissen (vrouw v.)	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	15-9-1458	82r
CELLE Lammin	galge	diefte	6 jaar uit Vlaanderen	15-9-1458	82r
CELLE Mazine ²⁸⁰ X Lammin	pit	diefte	6 jaar uit Vlaanderen	15-9-1458	82r
MAELGHEERS Maie	pit	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	15-9-1458	82r
HOC Winnoc ²⁸¹	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	20-10-1458	82v
ROUCHIER Joris ²⁸²	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-10-1458	82v
DE LEY Coolkin ²⁸³	galge	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	14-9-1459	82v
DE HOLLANDE Ghierkin ²⁸⁴	galge	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	14-9-1459	82v
BOSTHMAN Pauwels ²⁸⁵	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-9-1458	83r
VANDEN LIEVE Clais ²⁸⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-9-1458	83r

269 brauwer

270 van Rozendaal (bij Duinkerke); van onrust te mackene

271 fs Pieters

272 fs Pieter

273 slotelmakere; wegens inbraak en diefstal

274 doude

275 fa Jorine Lippins

276 Marie twijf Jans van Bieren, bastaerd

277 Adelye twijf Karels of Christoffel Wylaers

278 manke Bette (kan even goed bijnaam zijn en Bette als voornaam)

279 twijf Marcx

280 Maie fa Michiel Maelgheers ° Wormhout

281 Winnoc Pap of Hoc

282 bij nachte uit de stad getrokken

283 fs Frans ° Winnezelee

284 met een oog

285 ° Leuven

286 fs Jans; van Belle

RAETELE Karels	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-9-1458	83r
TROEYNS Trusse	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-9-1458	83r
VANDEN WALLE Beelle	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	14-9-1458	83r
DROCHD Antonis	galge	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	14-9-1458	83r
PIETERSSONE Willem ²⁸⁷	ogen	justiciele fraude	1 jaar uit Bergen	14-9-1458	83r
VANDER SCHAVE Jan ²⁸⁸	galge	gevlucht bi nachte	10 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
DE VELTEMAKERE Jan	galge	gevlucht bi nachte	10 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
DE VELTEMAKERE Amize X Jan	pit	gevlucht bi nachte	10 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
JANSSONE Dredin ²⁸⁹	galge	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
DYSERINS Michellin ²⁹⁰	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	18-1-1460	83v
VAN HELSTE Colye ²⁹¹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
Karstine ²⁹¹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
Janoa	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-1-1460	83v
TYBRANT Willem ²⁹³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-11-1460	84r
DE HOREN Christiaen ²⁹⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-11-1460	84r
VAN BRUDTAC Jacob	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-11-1460	84r
HORNEWIDER Bexkin Ra Lauwers	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	21-11-1460	84r
SCAP Jan	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	21-11-1460	84r
MARTELIR Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	12-12-1460	84v
Agnete	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	12-12-1460	84v
DE GRON Kateline X Willem ²⁹⁵	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	12-12-1460	84v
DIEDERICX Jan ²⁹⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1461	84v
TACKELIN Ghillein	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1461	84v
RONKIEERS Recland ²⁹⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1461	84v
FREMIN Pasin ²⁹⁸	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1460	84v
VAN BICKEN Kateline X Jacobs	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1460	84v
VAN BICKEN Willem ²⁹⁹	galge		+3 jaar uit Vlaanderen	11-12-1461	85r
BERNAERT Casin	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1462	85r
VANDER HAGHE Marses	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-1-1462	85r
HULTIN Vincent	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-1-1462	85r
LAMMINS Maie	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1462	85v
VANDER WEGHESCEDE Callekin ³⁰⁰	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1462	85v
Lisebette ³⁰¹	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	29-1-1462	85v
VANDER EECHOUT Jan	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-1-1462	85v
VAN BAST Casinekin	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	29-1-1462	85v
BOMARE Heyne ³⁰²	ogen		1 jaar uit Bergen	29-1-1462	85v
WAESCOE Gillis	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-6-1463	85v

287 omme dat hy an hem ghedraghen heeft eene valsche deffensie

288 scrinwerkere

289 ° Zeeland

290 fa Boudin

291 ° Brugge

292 woont in hospitaal

293 bastaard van Jacob van Bieren

294 van Ledringhem

295 parmentier

296 beenhauwere

297 fs Willems

298 gheseit Michelet

299 bovenop de vorige veroordeling (reden: banbreuk ?)

300 aMarie

301 vander abedye

302 ° Gent

KIEL Jan ³⁰³	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-6-1463	85v
VANDER STEENE Thomaes ³⁰⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-6-1463	85v
VANDEBROUCKE Jan ³⁰⁵	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	14-8-1463	86r
VANDEBROUCKE Jacob	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	14-8-1463	86r
VANDEBROUCKE Kaerls	galge	moord	100 jaar uit Vlaanderen	14-8-1463	86r
LEUYTS Jacob ³⁰⁶	galge	justicie	3 jaar uit Vlaanderen	23-9-1463	86v
DE GHORELEMAKERE Willekin	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
VANDER BEKE Thomas	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
VANDE WALLE Beele	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
SDONCKERS Buerghie	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
BUSSCHAERTS Maeye X Adriaen	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
REMBOUTS Lauremie X Jacob	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
SNAGHELTS Pierineke ³⁰⁷	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
VANDEWEGHESCHEDE Laurine ³⁰⁸	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	23-9-1463	86v
MULMAN Weinin ³⁰⁹	galge	verwonding	6 jaar uit Vlaanderen	18-11-1463	87r
VAN THILT Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-11-1463	87r
VAN THILT Jan ³¹⁰	galge	injurie	+ 50 jaar	18-11-1463	87r
HECKIN Jan ³¹¹	galge	huwelijksaffaire	50 jaar uit Vlaanderen	16-12-1463	87v
VAN SPOBENE	galge	onprofftelick	Jan 6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	87v
HAROP Jan	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	87v
MENTEL Vincent	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	87v
HERMANSSONE Reynkin ³¹²	galge	diefte	10 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	87v
PAELDINGHES Maeye ³¹³	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	88r
DAVIDS Jan ³¹⁴	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	1-2-1465	88r
STAPPIN Michiel	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-9-1465	88r
STAPPIN Gilliae X Michiel	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-9-1465	88r
WINTERS Perrickin X Colins	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-9-1465	88r
VLOCMANS Grietkin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-9-1465	88r
CONAELS Grietkin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-9-1465	88r
VAN GHENT Christinekin ³¹⁵	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-9-1465	88r
DE VOS Pieter ³¹⁶	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	17-1-1466	88v
ANNOEN Maertin ³¹⁷	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	17-1-1466	88v
WAESSCOE Gillis ³¹⁸	galge	rumoer	50 jaar uit Vlaanderen	27-6-1466	88v
DROCHDE Antonis	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-12-1466	89r
MARTERISONE Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-12-1466	89r
MARTERISONE Maye X Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-12-1466	89r
QUAETIAGHE Aelkin X Jan	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	30-1-1467	89r

303 fa Mathys gheseit Bardeloos

304 ° Steenvoorde

305 drie broers, zonen van Mathys den Hond, presbiter;

306 carreman

307 fa Robert

308 fa Franse

309 uit Brabant

310 injurie gesproken na z'n vorige veroordeling

311 van Bieren (familienaam Heuchin ?)

312 ° Brugge

313 twijf van Andries den Crudenier (familienaam of beroep)

314 fs Vincent

315 fa Jans

316 ° Brabant

317 andscoemaker

318 rumoer & onrust gemaakt; in de rand staat dat er 'paix' gemaakt werd

DEUGEST Maykin ³¹⁹	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	30-1-1467	89r
Jorinekin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	30-1-1467	89r
ALUISTH Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
VANDEN LEENE Henric	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
DE GORELMAKERE Willem ³²⁰	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
DE TAUWERE Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
GOOM Katheline X Willem	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
DE MINNE Trize ³²¹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	10-7-1467	89v
DE HANE Maertin	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	10-7-1467	89v
LENGHES Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-11-1467	89v
LENGHES Jane X Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-11-1467	89v
VANDE WULGHE Jan ³²²	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-11-1467	90r
Christofelkin	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	27-11-1467	90r
DE JONGHE Baltin ³²³	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	3-1-1468	90r
DEN RONS?? Ghertrude ³²⁴	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	3-1-1468	90r
BUTSEEL Rubbert ³²⁵	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
DE KEYTELE Pieter	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
DE HOUPLINES Paesschier	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
PIERINS Jan ³²⁶	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
VAN STEENLANT Grietkin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
SCOSTHE Calle	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	8-1-1468	90r
BRICX Clais	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	8-1-1468	90r
ROOS Boudin ³²⁷	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	9-12-1469	90v
GODSCALC Jan	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	9-12-1469	90v
VANDE WALE Gillis	ogen	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	9-12-1469	90v
NOOTS Dyne	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	9-12-1469	90v
DE MUTS Hannekin ³²⁸	ogen	fortificatie breken	1 jaar uit Bergen	19-10-1469	90v
GHERLOFS Helye	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-10-1469	90v
VANDE COORNHUUSE Jacob	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-10-1469	90v
VANDE COORNHUUSE Pieter	galge	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-10-1469	90v
VANDE COORNHUUSE Katheline ³²⁹	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-10-1469	90v
THOOR Flandrinekin X Daneel	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	26-1-1470	91r
DEN BLJEC Calle X Willem		onprofftelick	1 jaar uit Bergen	26-1-1470	91r
STUITEN Janckin X Jan	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	9-11-1470	91r
REF...? Heylkin	oren	onprofftelick	1 jaar uit Bergen	9-11-1470	91r
Gheraerdine ³³⁰	oren	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	9-11-1470	91r
DE DONCKER Jan ³³¹	galge	fortificatie breken	6 jaar uit Vlaanderen	9-11-1470	91v
RENDEN Gillis ³³²	galge	onprofftelick	6 jaar uit Vlaanderen	9-11-1470	91v
POINTS Janekin X P. Maertins	pit	onprofftelick	3 jaar uit Vlaanderen	22-11-1471	91v

319 fa Clais

320 Willem of Willekin

321 weduwe her Niclais Vander beke

322 vuldre

323 bastaard

324 bastaarddochter van Michiel den Rons

325 fs Jans

326 fs Clays

327 fa Christiaen; ° Zermezele

328 fs Roelandts; van dat hij de fortificatien vander stede ghebroken heeft

329 fa Jacob

330 fa Kooten

331 scoemakere; fortifica(°n vander stede ghebroken & tloot vande blaeuwen torre afghepeelt & genomen heeft

332 metten rooden hare; scoelapper

SPARNIER Pieter X Vits	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	22-11-1471	91v
VITS Perine X Pieter Sparnier	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	22-11-1471	91v
LOTINS Triskin	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	22-11-1471	91v
DE PROPPE Griete ³³³	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	22-11-1471	91v
GHEROLFZONE Heyle ³³⁴	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	22-11-1471	91v
VAN ZEVENCOTE Christine ³³⁵	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	22-11-1471	91v
DE HONGHERE Joris	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	22-11-1471	91v
VANDER DALE Pieter	galge	onproffitelick	6 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
VAN OVERBEKE Maeye X Jans	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
LEYS Christiaen	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
VAN HEULE Fransine ³³⁶	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
CROOCX Christiane X Jans	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
SGRAVEN Boudinekin ³³⁷	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
ZAGHERS Calle X Christiaen ³³⁸	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	20-11-1472	92r
VANDER BUSSCHE Tannekin ³³⁹	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	20-11-1472	92r
SRUTERS Maeye	oren		1 jaar uit Bergen	20-11-1472	92r
CLEMENS Barbele	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	18-12-1472	92r
HERMANSZONE Willem ³⁴⁰	ogen	woorden	½ jaar uit Bergen	18-12-1472	92v
LANDHOUDERS Ra Jans	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
BARBIERS Monine X Clais	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
VAN BIERNE Maeye	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
VAN STEENLAND Margriete ³⁴¹	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
STAKLUIS Jakemine	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
VANDER EEKE Maeykin ³⁴²	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	19-11-1473	92v
DRIEU Lauwers	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-11-1473	92v
DE HALVE Jan	ogen	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	19-11-1473	92v
BAERT Willem ³⁴³	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
FURIN Lievin ³⁴⁴	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
HARDEBOLLE Hannekin ³⁴⁵	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
CLAYS Jan Gherk ³⁴⁶	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
DE TUMPERE Lievin ³⁴⁷	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
HANCKERS Hannekin ³⁴⁸	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
HENNEBAST Gosin	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	1-3-1474	93r
GHISELS Jan ³⁴⁹	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	14-3-1474	93r
WALIN Cornelis ³⁵⁰	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	14-3-1474	93r
CLAEYMAN Christiaen ³⁵¹	galge	ribauden	Eeuwig uit Vlaanderen	14-3-1474	93r

333 fa Willem

334 fa Jan

335 fa Jans

336 als maghet

337 tmeysen Lauwers Meys

338 Calle twijf van Christiaen fa Lauwers Zaghers

339 tmeisen van meester Winoc Michiels

340 fs Leuwe; ° Meighem; omdat hy woorden sprac

341 wijlen tmeisen Willem Propers

342 tmeysen van de her Fransois Vanderwe

343 ° Ghivelde

344 ° Gent

345 ° Roesbrugge

346 ° Lissewege

347 ° Gent

348 ° Tornoud (Torhout of Turnhout)

349 van Brugge

350 ° Brugge

351 ° Leffinge; ghenaghelt met eenen naghele duer zyn hoore

VANDE WATRE Jan ³⁵²	galge	ribauden	onbepaald aantal jaar uit Bergen ³⁵³	14-3-1474	93r
VANDEN BUSSCHE Morisses ³⁵⁴	verz zitt		100 jaar uit Vlaanderen	26-3-1474	93v
FLORISSONE Hannen	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1475	93v
COOPMAN Kaerls ³⁵⁵	galge	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1475	93v
SRODEN Pauline X Hazen	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1475	93v
BUEDUERS Jacquemine ³⁵⁶	pit	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1475	93v
QUAETIONC Christiaen	ogen	onproffitelick	3 jaar uit Vlaanderen	27-1-1475	93v
VANDER KERKE twyf Rikewaert	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1475	93v
Jacquemine	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1475	93v
LEUYS Heyle X Jacob	oren	onproffitelick	1 jaar uit Bergen	27-1-1475	93v

352 ° Bollezeele

353 alzo langhe als hij truanden zal

354 het niet opdagen op de zitting

355 bastaard; fa Michiels

356 appelcopighe

INDEX op familienamen

verwijzend naar de folio's in het originele handschrift (°)

ABEEL 76r ACHGAUFFLE 15r ACHGAUFFLE 15r AELBRY 31v AELKIN 38v AELKIN 57r AERNOUDSONE 57r Agnete 84v Agniesekin 14v ALCBROUWERS 57v ALENSONE 65r ALQUAET 38r ALUISTH 89v AMELIS 39r AMIJS 46r AMYS 62v Andries 20r ANNEVAN 65r ANNOEN 88v AREMBOUITS 66r

BACHUUS 19r BACX 32v BAERS 73r BAERT 26v BAERT 93r BAERVOETS 46v BAKEN 44r BALLEERS 37r BALLINC 28v BALLINC 33v BANCKENOOT 40r BANKEVOIT 21v Barbele 48r Barbele 57r Barbele 70r BARBIERS 92v BARDEBOUD 33v BARDMAKERE 10v BARDMAKERS 13v BAROEN 74r-75v BARS 81v BARS 81v BASTINC 36r BAUDAETS 66v BEC 56r Beelkin 48v BEERAERT 28v BEERNAERDS 32r BEIKEMAN 42r BEIX 13v BELGAERT 56v BELGAERT 62r BENEDICTUS 24r BENOORT 31r BENS 9v BENST 58v Bernadet 31v BERNAERD 10r BERNAERD 9v BERNAERDS 13v BERNAERT 39v BERNAERT 45r BERNAERT 85r BERNAGE 60v Bette 17v Bette 18r Bette 67v BETTE 82r BEUDELOOT 62v BEUDIN 35r BEUDIN 62v BEYE 12v BEYE 44v BEYE 80v BEYERHAEP 17v BIEL 38v BIESHILS 61r BLAVOEDS 80v BLICX 79v BLOCKEL 81v BLONCMAELS 64r BLOUMAERDS 68r BOIDS 11r BOIDS 15v BOLLAERD 41r BOLLAERT 73v BOLLAERTS 63r BOMARE 85v BONT 60v BOSTHMAN 83r BOUDEN 58r BOUDERAVENS 34v BOUDEWIJN 41v BOUDIN 44r BOUDIN 44r BOUDIN 44r BOUDIN 52v BOUDIN 49v BOUDIN 58v BOUDINSSONE 23r BOUDS 18v BRAEM 30r BRAEM 42r BRANT 38r BRECHTINS 79v BRICX 90r BRISSAERT 38v BUEDUERS 93v BUISEKINS 17r BURLINGHES 33v BUS 82r BUSSCHAERTS 86v BUTSEEL 90r BUXHOREN 17r

CAECHUNS 58r CAELGRAU 21v CAERLINS 13v Calle 31r Callekin 29r Callekin 47v CANAERT 38r CARBOEN 8r CAROENS 21v CARSPERNEEL 57v CARSTEL 15v CARSTEL 22r CARSTEL 67v Casine 12v Casine 64v CELLE 82r CELLE 82r Christiaen 53r Christoffelkin 90r CLAEYMAN 93r CLAISSONE 29v CLAISSONE 30r CLAYMAN 65v CLAYS 93r CLEMENS 92r CLOED 42v CLOETS 27v COBES 10v

(°) Wanneer enkel de voornaam vermeld werd, wordt deze in kleine letters weergegeven.

COLEWOUTERS 71r-72r COLIN 12v COLIN 20r COLIN 61v COLIN
69r COMPAIGNE 51v COMPEIN 59r COMPFNY 38r CONAELS
88r CONDIES 10r CONDUYE 36r CONINC 9r COOPMAN 38r
COOPMAN 93v COPPAENGNE 27v Coppin 31v Coppin 48r Cornelye
59v CORNELYS 8r CORNINS 45r COUREDE 67v CRADNIEL 77r
CRAESSIN 38v CRAWHEEL 64v CROOCX 92r CRUKE 32r

DALE 57v DAMHOUDERS 21v DAMMAN 23v DAMMAN 40r
DAMMAN 78r-79r DAMME 26r DANCKAERTS 12v DANIEL 78r-79r
DAVIDS 88r DE BACKERE 18v DE BAL 45v DE BAVELAERE 17v DE
BEY 38r DE BEY 45r DE BIL 33v DE BLAZERE 30r DE BLEQUY 61v DE
BLUTSENARE 62v DE BOOM 45r DE BRAUWERE 38v DE BROL 63v
DE BRUNE 14r DE BRUNE 39r DE BURCHGRAVE 65v DE BUSSCHERE
38v DE CAUTRE 44v DE CLERC 14r DE CLERC 27v DE CLERC 47r DE
CONINC 62v DE CONINC 65v DE CORNEWINDRE 25v DE CRANE 35r
DE DAMMELARE 47r DE DOBBERE 79v DE DONCKER 91v DE DUC
43v DE FEYERE 38v DE FEYERE 80v DE GHEITER 20r DE GHEITRE
34r DE GHEITRE 41r DE GHORELEMAKERE 86v DE GORELMAKERE
89v DE GRON 84v DE GROTE 39r DE GROTE 42r DE HALVE 92v
DE HANDSCOEWERKERE 38v DE HANE 41r DE HANE 89v DE
HASEIAGHERE 34v DE HAZE 18v DE HOLLANDE 82v DE HOND
68r DE HOND 68r DE HONGHERE 91v DE HONT 55r DE HONT 56r
DE HONT 80r DE HOREN 84r DE HOUPLINES 90r DE JONGHE 90r
DE KANTRE 53r DE KAREL 19v DE KEISER 17v DE KEYSER 27v DE
KEYSERE 57r DE KEYTELE 90r DE KOC 22r DE KOOTS 38v DE LATRE
23v DE LEDEGHE 69r DE LEIDIGHE 49r DE LEUVENARE 38v DE LEY
82v DE LIEBAERT 69r DE LOKERE 73r DE LUC 42r DE MAETS 35v DE
MAN 13v DE MAN 17v DE MAN 80v DE MARSCALC 32v DE MAUCX 20v
DE MEERSEMAN 38r DE MEESTER 28v DE MEESTRE 27r DE MINNE
89v DE MULNARE 38v DE MUTS 90v DE NAEYERE 46r DE NEVE 14r
DE OLYESLARE 57r DE PAEU 38r DE PAEU 63v DE PANEERE 19v DE
PARMENTIER 16v DE PLANTERE 38v DE PLANTRE 61r DE PROPRE
91v DE PROUSST 38v DE RAM 38r DE RAM 38r DE REPPE 30r DE
RODE 62v DE RUDDER 25v DE SMIT 38r DE SPELLEMAKERE 80v DE
TAUWERE 89v DE TELDRE 43v DE TUMPERE 93r DE VALKENARE
60v DE VELTEMAKERE 83v DE VELTEMAKERE 83v DE VESTE 59r DE
VINC 10v DE VINC 43v DE VOS 10v DE VOS 15v DE VOS 22r DE VOS
38r DE VOS 65v DE VOS 88v DE VROEDE 80v DE VUE 25v DE VULRE

24r DE VULRE 45v DE WAERT 60r DE WALSCHE 11r DE WERT 55r DE
WILDE 35v DE WILDE 36r DE WILDE 38v DE WILDE 62r DE WILDE
62r DE WILDE 80v DE WILDE 81v DE WINTERE 80v DE WISPELARE
11v DE WISPELARE 11v DE WITTE 48v DE WITTE 63r DE WITTE 69v
DE ZEELANDRE 66v DE ZOMER 80r DE ZUTTRE 25v DE ZWAEF
33r de zwane 64v DE ZWANE 40r Deele 50v DEJONGHE 3r DELVERE
56r DEMAN 11r DEN 91r DEN RONS 90r DENYS 62v DER KYNDRE
42r DERKINDERE 39r DESCOT 31v DESHERTEN 20v DEUGEST 89r
DEWOUD 43v DIEDERICX 84v DIEDERYCSONE 53r DIEDERYCX
65v DISERIN 50r DOBBER 5r DOBBERE 23v DOCKE 27v DOFFLE 62v
DOMINE 25v DOUBBELE 35r DOUBBER 15v DOUWERS 33v DRIEU
92v DRINCAM 38v DROCHD 83r DROCHDE 89r DROCHILS 52v
DROGHSTRAETS 32r Duutschelkin 31v DYSERINS 83v

een gheselle 40r ELEZONS 64v EVERAERT 80v

FEELS 16v FENTE 46v FIERKINS 40r FLORENSZONE 76v
FLORINZONE 60v FLORISSONE 93v FRANS 19v Fransine 36r Franskin
29r FREMIN 84v FURIN 93r

Gaverkin 31v Gelekin 16v GHEERBODE 67v Gheraerdine 91r
GHERAERTSZONE 54r GHERLOFS 90v GHEROLFZONE 91v GHIJS
55r Ghilain 48v Ghileine 54r GHISELIN 21v GHISELIN 62v GHISELS
93r GHYS 47r GILLE 61v Gillys 34r GODEVAERT 77r GODSCALC 90v
GOOM 89v Griele 15v Griele 30v Griele 34v Grielekin 17v Griete 28r
Griete 70r

HAEC 43v HAEP 11v HAERMARE 61v HAERMYS 54r HAGHEDOREN
38r HALEWYC 64r HANCKERS 93r HANEN 5r HANINS 21v HANNE
45r Hannekin 40r Hannevin 25v HANNINGHES 30v HARDEBOLLE 93r
HAREMAET 13v HAROP 87v HARPS 45r HASAERDS 27v HAUWELS
47v HECKIN 87v HEINRYX 58r HELLINC 47r Heme 67v HENNEBAST
93r HENNEMAER 13r HERBRECHTS 56r HERMANSSONE 87v
HERMANSSZONE 92v HILLEBRIGGHES 49v HOC 82v HOGHEN 45r
HONDINGHEM 10r HOOFT 66r HORENMAETS 5r HORNEWIDER
84r HOVELINC 44v HOVELINGHES 56r HOVELINGHES 64r
HOVELINGHES 80r HOVETS 32r HUGHES 27v HUGHES 59r HULTIN
85r HYVET 35r HYVETS 35r

Jake 58v Jan 30v Jan 80r Jane 24r Janekin 17v Janekin 29v Jannekin 16v
Jannin 45r Janoa 83v JANSNONE 61v JANSNONE 83v JANSZONE 12r
JANZOENE 45r JAQUEM 38r Jaquemine 48r Jaquemine 93v JONGHE
18v Jorinekin 89r Joryne 58r

Kaerbelkin 64r Kaerlins 19v KAERTSMIT 40r Kalle 13v Karstine 60r
Karstine 83v Kateline 16v KENGAERD 55r KEYAERDS 70r KEYNAERDS
73r KEYSERS 8v KEYSERS 5r KIEBE 19v KIEF 67v KIEL 85v KIELIN 14r

LAMMAKERS 17r LAMMELOOTS 64r LAMMINS 85v LANDHOUDERS
92v LANKUET 80v LANSTOVERS 61r Laurotte 17r LAUWERS 26v
LAUWERS 30r LENGHES 89v LENGHES 89v LEUT 38r LEUWE 53v
LEUYS 86v LEUYS 93v LEVI 27r LEY 69r LEYS 92r Lippin 40r LIPPIN 28v
LIPPINS 77r Lisebette 85v Lizebette 13v LOERLAY 12v LOOR 9v LOOR
9v LOOT 45r LOOXHOVET 38r LOTIN 79v LOTINS 16v LOTINS 42r
LOTINS 61r LOTINS 79v LOTINS 91v Loyinne 40r Lynghe 57v Lyse 53r

MAEDON 64r MAELGHEERS 82r MAETS 26v Maie 82r Maikin 30v
MAINDAEL 33r Margriete 60r Marije 17v MARIN 38v MARINS 46v
MARTELIR 84v MARTERISONE 89r MARTERISONE 89r Marye 80r
Maye 8v Maye 46v Maykin 59r MEERSMAN 15v MEND 38r MEND
42v MENT 38r MENTEL 87v Merekin 61r MERSMANS 77r MERX 56r
MESSEMAKERE 55r MEULNAERS 45r MEZONE 80v MICHELIN
38v MICHELINS 60v Mine 34v MINNES 18r MISPELBOLLE 16v
MOENAERT 80v MOENK 79v MULMAN 87r MULNARE 37r

Nelle 17v NENC 76v NEUDIN 28v NOCKAERT 59v NOOS 56r NOOTS
90v

Olaucx 45r OORTKEN 40r OOSTMANS 10v OUDAERDS 14r

PACT 67v PAELDINGHES 88r Paesscinekin 23v Paessine 27r PAEU 36v
PARAERDS 37r PARAET 44r PARESIS 59v PARISYS 38r PARISYS 78r-
79r PAS.... 77r PAUWELS 29v PECKWAPEMAKER 38v PELLINGHES 20r
Perone 60v PETYT 27v PIEL 81r PIERIN 25v Pierinc 80v PIERINS 90r
Pierkin 62r PIERNAES 66r Pieronekin 14r Pieter 42r Pieter 67v PIETERS
13r PIETERS 13r PIETERS 18v PIETERSNONE 83r PIETERSZONE 14r
PIGGHE 11r PITGAM 53r PLATE 81v PLATE 81v PLATEEL 10r PLUMET

81v POINTS 91v PULS 59r PULS 69r

QUAEDGHEBEUR 8or QUAEDIONX 7or QUAETIAGHE 89r
QUAETIONC 93v QUAETIONX 7or QUAETJONCS 65v QUARTEELS
11r

RAED 45v RAES 73r RAETELE 83r Rastkin 82r REBAT 33r REF...? 91r
REIF 34r REINGHEERS 65r RELAUX 57r REMBOUTS 86v RENDEN
91v RENIER 4or RENIGHOOT 48r REUWES 8v RODEMOEN
16v ROMBOUS 8ov RONKIERS 84v ROOS 9ov ROUCHIER 82v
ROUCKIERS 73v ROUKIERS 8v ROUKIERS 1or RUDDERS 2or RYCX
62r

SAMAN 10v SBARDS 8v SBARDS 1or SBAX 20v SBEYERS 20v SCAEYS
77r SCAP 84r SCARPENEISE 3or SCHAERT 76v SCHELUWAERD 5v
SCHUCKEL 11v SCICHTS 59r SCIPPER 51r SCLERCX 14v SCOELAPPERS
4or SCONINGHES 68v SCOOP 38v SCOOPPE 82r SCOOPPE 82r
SCOOPS 81v SCOSTHE 9or SCOTELDRAAIERE 22v SCREIVEL 3r
SCUDELOEX 5r SCUERKIN 56v SDONCKERS 86v Sente Kaerlins 14r
SERONDAETHS 67v SEULE 31v SGRAVEN 92r Shasen 54r SHOGHEN
17v SKEYSERS 59v SLOVES 19r SMEKAERDS 10v SMEMERS 52v
SMERLIN 56v SMETS 13v SMOUT 56r SNAGHEL 9v SNAGHEL 86v
SOTTEN 8v SPAEUX 49r SPARNIER 91v SPEEBKINE 42r SPOLLIEMER
8or SPORCELS 8or SPREEUWE 52r SPREUWE 59r SPREWE 38v
SPRONC 53r SREUDDERS 13v SRODEN 93v SROOMS 46r SROOMS
56r SRUTERS 92r STAERTERS 23v STAKLUIJ 92v STAPIN 5r STAPPIN
88r STAPPIN 88r STOOTEN 68v STOUTOGHES 6or STRIBBOUT
38v STRIBBOUTS 34v STRIBBOUTS 44v STUITEN 91r STULS
8v SVESTEN 55v SVINX 17v SVOEDERAERS 47v SWEDEEN 6or
SWUNDES 23v Sykin 58v

TACKELIN 84v TANT 54v TEGHELDECKERS 28r THOOR 91r Thyken
68v TJONC 53r TLATERS 23v TOOLNIERS 34v TOOYS 48r Trise 13v
Trise 20v TROEYNS 83r Trudekin 66v TRUDENSONE 6or TRYNC..
4or TYBRANT 84r

VAIRMAN 46r VAN BALENS 60v VAN BAST 85v VAN BERINGHE 51r
VAN BICKEN 84v VAN BICKEN 85r VAN BIERE 24r VAN BIEREN 31v

VAN BIEREN 81v VAN BIERNE 32r VAN BIERNE 42r VAN BIERNE 44r
 VAN BIERNE 44r VAN BIERNE 69r VAN BIERNE 70r VAN BIERNE
 92v VAN BLEUX 57r VAN BRABANT 21v VAN BRUDTAC 84r VAN
 BRUSELLE 12r VAN BUENE 61r VAN CAESTRE 13r VAN CAUWELARE
 25v VAN CUERINGHE 69v VAN DER BEIKE 24v VAN DONGHENE
 32r VAN DOTENIJS 31v VAN DRONGHENE 9r VAN GHELDERE 28r
 VAN GHELDRE 17v VAN GHELRE 18r VAN GHENT 88r VAN GULKE
 8v VAN HALE 23r VAN HARKE 43v VAN HELSTE 83v VAN HENDE 63r
 VAN HEULE 60v VAN HEULE 92r VAN HOEMBEIKE 9r VAN HOUTE
 16v VAN KEISEVET 15r VAN LEFFINGHE 65r VAN LEFFINGHE 65r
 VAN LIERE 26v VAN LOBERGHE 70r VAN LOO 20r VAN LOO 29r VAN
 LOO 60v VAN MELE 13r VAN MULEEM 60r VAN NEIDER LINTENE 9r
 VAN ODENARE 65v VAN OVERBEKE 92r VAN OXELARE 69v VAN
 OYE 38r VAN PARAET 47r VAN PERTOUS 70r VAN PROVENDE
 46r VAN RYSSELLE 12v VAN RYSSELLE 15v VAN SANDON 42r VAN
 SAVETEREN(?) 35v VAN SERTOM...S 66v VAN SPOBERE 87v VAN
 STEEN 12v VAN STEEN 13v VAN STEEN 9v VAN STEEN 9v VAN
 STEENLAND 92v VAN STEENLANT 90r VAN THILT 87r VAN THILT
 87r VAN TRIERE 11r VAN WARHEEM 25v VAN WOUMEN 27v VAN
 WOUMEN 34v VAN YSENBERGHE 28r VAN ZEVENCOTE 91v VAN
 ZOUTENAY 16v VANDE BAERDSE 42r VANDE COORNHUUSE
 90v VANDE COORNHUUSE 90v VANDE COORNHUUSE 90v
 VANDE DERVE 25v VANDE DOORNE 20r VANDE DOORNE 20r
 VANDE DOORNE 33v VANDE GEDE 20v VANDE HOGHENHUUS
 34v VANDE HOUHT 81v VANDE HOVE 81r VANDE VELDE 38v
 VANDE VELDE 57r VANDE VINNE 77r VANDE WALE 10r VANDE
 WALE 64v VANDE WALE 90v VANDE WALLE 60v VANDE WALLE
 86v VANDE WATRE 93r VANDE WULGHE 90r VANDE ZANDE 81r
 VANDEN BEIKE 31v VANDEN BERGHE 10r VANDEN BRAKE 50v
 VANDEN BRAKE 50v VANDEN BROUCKE 10r VANDEN BROUCKE
 76r VANDEN BROUKE 61v VANDEN BUSSCHE 93v VANDEN DALE
 76r VANDEN DOORNE 38r VANDEN DORNE 53r VANDEN HENDE
 56r VANDEN HILLE 27r VANDEN HILLE 38r VANDEN HOUTE
 8v VANDEN HOVE 16r VANDEN HOVE 32r VANDEN HOVE 39v
 VANDEN HOVE 67r VANDEN LEENE 66r VANDEN LEENE 89v
 VANDEN LIEVE 83r VANDEN PASSE 59r VANDEN PITTE 40r
 VANDEN POELE 12v VANDEN POLLE 45r VANDEN POLLE 58r
 VANDEN WALLE 83r VANDEN WATRE 50v VANDEN WATRE

69v VANDEN WEIRIE 16v VANDEN WERVEGHES 61v VANDEN
WINHAERDE 62v VANDENBROUCKE 86r VANDENBROUCKE 86r
VANDENBROUCKE 86r VANDENWEGHE 73r VANDER BACKERYE
55v VANDER BEERST 34v VANDER BEIKE 14v VANDER BEIKE 16v
VANDER BEKE 86v VANDER BURCH 47r VANDER BUSSCHE 92r
VANDER CLERE 42r VANDER COLAME 10v VANDER COLOMME 31v
VANDER DALE 92r VANDER DOODLAGHE 54r VANDER DORNE
17r VANDER EECHOUT 85v VANDER EEKE 92v VANDER GHEERE
19r VANDER HA 10v VANDER HAGHE 42r VANDER HAGHE 65v
VANDER HAGHE 85r VANDER HEEKE 12v VANDER HEEKE 12v
VANDER HUUTLATE 10v VANDER KERCKE 80v VANDER KERKE 93v
VANDER MATE 64r VANDER MAZE 18v VANDER MEET 62v VANDER
QUAETSTRAET 46r VANDER SCHAVE 83v VANDER STEENE 85v
VANDER STRAET 17v VANDER VUIRE 47r VANDER WAERDE 39v
VANDER WEGHESCEDE 85v VANDEWEGHESCHEDE 86v Vedast
30r VELGAERD 46r VILAIN 23v VITS 28r VITS 52v VITS 91v VITSE 53v
VITSE 62v VITZE 81v VITZE 81v VLOCMANS 88r VOEDERAERDS 18r
VOS 17v VOS 24r VRIESEN 67v

WAERENE 28r WAESSCHAES 70r WAESSCOE 85v WAESSCOE 88v
WAESSTER 81r WALIN 93r WALINS 82r WATERSCOT 55v Wendele
29v Wendele 50r WENTHE 24r WEYNEMAERE 31v WIELDRAECHS
64v WILEN 60v WILLEMSONE 52v WINNOC 38r WINTERS
88r WITLUCX 34v WOUDS 20v WREDEN 8v WULFAERTS 8v
WULLECOPERS 18v WULLECOPS 15r WULNERIC 65r WYMAERS
81v WYNDNS 12v

Yde

ZADELARE f3r ZAGHERS 92r ZEIGHERS 73r ZIBBOUDS 36v Zoete
20r ZWARTEUIL 38v ZWYTTEN 52v

Jacques Mertens

Boekbanden bewaard in het Rijksarchief te Brugge

Ter gelegenheid van het tiende Internationaal Forum voor Hedendaagse Kunstboekbanden ('Forum International de la Reliure d'Art') stelde de vereniging 'Les Amis de la Reliure d'Art' van 26 mei tot 9 juli 2011 in de Van Acker-tentoonstellingszaal en in het peristilium op de eerste verdieping van de Brugse Biekerbibliotheek meer dan 200 schitterende kunstboekbanden ten toon, herkomstig uit meer dan twintig landen. Tezelfdertijd werden tot 6 september in de leeszaal van de Bibliotheek uit de erfgoedcollecties van de stad een aantal Brugse boekbanden tentoongesteld. Van deze tentoonstellingen werd een zeer mooie en handzame catalogus uitgegeven door de uitgeverij Van de Wiele te Brugge¹. Meer bepaald over de Brugse boekbanden zijn in deze catalogus twee fundamentele bijdragen opgenomen. De ene is van de hand van Ludo Vandamme, *Tien eeuwen boeken en boekbanden in Brugge*, blz. 10-29; de andere is geschreven door N. Geirnaert, *Producten voor een internationaal handelscentrum. De Brugse registerbanden. Voorbeelden uit het stadsarchief van Brugge*, blz. 30-37.

Over de Brugse boekbanden verscheen als inleiding tot en begeleiding van de in de leeszaal tentoongestelde Brugse banden een bevattelijke flyer "Boekbanden in Brugge. Brugse Boekbanden" waarin over boekomslog, registerbanden en hergebruik van materialen bondig maar duidelijk informatie verstrekt wordt.

In hun hierboven geciteerde bijdragen wijzen Vandamme en Geirnaert erop dat ook buiten de stedelijke instellingen (oude) boekbanden worden bewaard. Vandamme vermeldt o.m. dat "Brugse registerbanden aanwezig zijn in lokale archieven, vooral het Stadsarchief en verder ook het Rijksarchief en het archief van

1 *Boekbanden in Brugge. Xde Internationaal Forum voor Hedendaagse Kunstboekbanden*, Brugge, 2011, 152 p.

het OCMW” en vele andere bibliotheken in Brugge (blz. 28), terwijl Geirnaert over de registerbanden schrijft dat ze “in relatief groot aantal bewaard zijn in het Stadsarchief van Brugge” en verder: “Het is duidelijk dat ook andere archiefdepots, in Brugge en elders, dit soort banden zullen bevatten” (blz. 32).

Deze publicaties en bewoordingen hebben er ons toe aangezet aan aantal nota's die wij ruim dertig jaar geleden opstelden, toen het Rijksarchief te Brugge ons werkterrein was, te ordenen en te publiceren. Ongetwijfeld zou een verder doorgedreven zoektocht in de archieven nog meer resultaten opleveren, maar het lijkt ons verantwoord de nu reeds bestaande informatie niet verloren te laten gaan. Het opnieuw opzoeken van die banden bleek trouwens verre van gemakkelijk omdat talrijke bestanden opnieuw genummerd werden, stukken eruit gelicht en elders ondergebracht enz. Sommige konden wij niet meer terugvinden. Toch is het voor de meeste banden gelukt ze terug op te sporen en ze hier onder de huidige verwijzing te citeren.

De aanwezigheid van een vrij groot aantal boekbanden enerzijds en de beschikbaarheid van enkele tot voor een aantal decennia toonaangevende werken met betrekking tot het beschrijven van boekbanden² anderzijds leidden er toe deze boekbanden te beschrijven naar het voorbeeld van de in noot geciteerde catalogus. Een boekband beschrijven is niet eenvoudig. Het ideaal zou zijn dat aan de hand van de beschrijving de lezer zich een accuraat beeld kan vormen van de beschreven band. Onnodig te zeggen dat dit vaak niet mogelijk zal blijken³. Daarom is het beter samen met de beschrijving een foto te publiceren. Toch hebben de beschrijvingen zelf sowieso het voordeel dat terzelfdertijd een catalogus tot stand komt van zeer veel boekbanden bewaard in het Rijkarchief te Brugge. De studie van deze banden toont aan hoeveel voorwer-

2 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*. Brugge, 1927 (eindred. M. ENGLISH) Met bijdragen van o.a. C. Callewaert, A. de Poorter, J. de Cuyper, R. Parmentier, A. van Zuylen van Nyevelt, P. Allossery, A. Viaene. - Zie ook J. WEALE, *Bookbindings and rubbings of bindings in the National Art Library, South Kensington Museum*, Londen, 1898, een ware encyclopedie over boekbanden van overal, jammer genoeg zonder afbeeldingen.

3 Zie ter vergelijking, de catalogi waarin zowel beschrijvingen als afbeeldingen voorkomen.

pen die behoren tot ons roerend erfgoed in archiefbewaarplaatsen bewaard worden⁴. Dit moet ons niet verwonderen : in de tweede helft van de 15de en vooral in de 16de eeuw was Brugge een groot centrum van boekproductie en boekhandel en meer bepaald voor het vervaardigen van luxebanden.

Sedert de tentoonstelling van 1927 zijn de inzichten in de bandversiering van de boeken, die vooral in de 16de eeuw een prominente plaats innamen in het Brugse boekbedrijf bijgesteld⁵. De boeken werden versierd door inprenting van metalen stempels met ornamentiek, figuurtjes of zelfs volledige taferelen. Dit kon gebeuren met losse stempels, vaak paneelstempels, die meestal het volledige plat versierden, of met rolstempels, die met de hand werden bediend⁶. De historische boekband vertoont dan ook twee van elkaar niet te scheiden aspecten : het technische en het artistieke. De band moet eerst en vooral stevig zijn en de katernen goed samenhouden en beschermen; hij is meestal tevens een voorwerp van decoratieve kunst⁷.

Een aantal stempels komen voor op de banden van verschillende instellingen en boekeigenaars. Ofwel werden sommige stempels dus gebruikt door verschillende boekbinders, ofwel werden deze bindingen verricht in hetzelfde boekbindersatelier. Sedert de opzoekingen van Steffan Fogelmark is de eerste hypothese de meest aanvaardbare. Zoals het schrift in de middeleeuwen gebruikt werd eerst door monniken in abdijen, spoedig ook door ambtenaren in instellingen, breidde de kennis ervan zich uit. Hiermee ging ook een breder wordende zorg voor bestaande schrifturen gepaard wat o.m. tot uiting kwam in de zorg die men aan de belangrijkste registers en banden besteedde. Vanzelfsprekend werden niet alle ge-

4 Niet alleen de in de archieven bewaarde voorwerpen (artefacten) zijn van belang. Uiteraard is de geschreven informatie en het aantal beschreven objecten nog veel omvangrijker. Het is verantwoord te bedenken hoeveel tientallen elementen van belang moeten opgegraven worden om een vergelijkbare informatie te verkrijgen, verschaft door een eenvoudige "staat van goed".

5 S. FOGELMARK, *Flemish and related panel-stamped bindings: evidence and principles*, New York, Bibliographical Society of America, 1990, 252 p., 42 platen.

6 L. VANDAMME, 'Nieuw licht op de Vlaamse paneelstempelbanden', in : *Biekerf*, 92, p. 68-71.

7 A. DEROLEZ, *Boekbanden in Gent. Duizend Jaar Kunst en Cultuur II*, Gent, 1975, p. 117.

schriften in registers opgetekend of in banden verzameld en, zelfs als dit het geval was, werden alleen de registers en banden van de meest prestigieuze geschriften versierd. Bovendien hebben instellingen gewoonlijk geen bibliothele ambities of bedoelingen, zodat verhoudingsgewijs veel minder belang wordt gehecht aan fraaie banden⁸. Toch is het bewaarde materiaal nog vrij indrukwekkend en verdient het onze aandacht omwille van de thematiek en de gebruikte symbolen.

Omwille van de overzichtelijkheid hebben wij de beschrijving van de banden enigszins gegroepeerd in bestanden en/of verzamelingen waartoe de banden behoren : kasselrijen, kerkelijke instellingen, steden (met inbegrip van stadsambachten), heerlijkheden en verzamelingen.

Beschrijving van een aantal merkwaardige banden

1. Brugse Vrije, registers nr. 3⁹

Roodenbouck II (Cleenen Roodenbouck) Register met afschriften van charters, privileges enz., 1279-1494

15de-17de eeuw, 7 + 288 ff. Perkament, 242 x 349

Cartularium van het Brugse Vrije "Cleenen Roodenbouck ghecotteert II) Oorkonden van 1279 tot 1494 (Latijn, Vlaams, Frans)

Binnen een omlijsting van gouden filet : een koordvormige rechthoek met aan de hoeken bladvormige versiering met binnenin medaillon en loofwerk in gouddruk . Band hernieuwd in de 17de eeuw.

2. Brugse Vrije, registers nr. 593¹⁰

"Verpachtynghe vanden assysen van biere ende wyne int tland ende appendantschen vanden Vrijen", 1509-1511

Brugse registerband

16de eeuw, 1509, 295 x 214

8 Dit blijkt ook later nog dikwijls in de etikettering door de archiefbewaarders op de banden aangebracht.

9 De miniatuur in het boek wordt beschreven in *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr.77, p.169 : Randversiering met bloemenranken waartussen twee spelende aapjes en het wapenschild van het Vrije.

10 Vergelijk met *Boekbanden uit vijf eeuwen. Catalogus van de tentoonstelling.* (samengesteld door L. INDESTEGE, met de medewerking van E. STRUBBE). Gent, 1961, p. 104, nr. 193.

Grote paneelstempel met ornamenteel motief, afgekeken van de oosterse brokaatstoffen.

Linker- en onderrand versierd met afwisselend liele- en roosstempel in ramen gevormd door dubbele filets.

Zelfde versiering op de rug.

Achterplat : filets

3. Brugse Vrije, registers nr. 13799¹¹

Wenduine. Register met rekeningen van de kerk, 1536-1564

Lederband

16de eeuw, 1536

Voorplat : rechts, de zegenende Christus; links, in een tuin, Maria, op een troon gezeten met het Christuskind op de knieën en omringd door heiligen, o.a. St.-Barbara, St.-Lucas.

Achterplat : zonder versiering.

4. Brugse Vrije, registers nr. 13800¹²

Wenduine. Rekening van de kerk, 1565-1629

Lederband

15de eeuw, 1565, 302 x 202

Voorplat : in een ogivale omraming : St.-Joris, strijdend met de draak.

Achterplat : zonder versiering.

5. Brugse Vrije, registers nr. 13838¹³

Wenduine. Register met rekeningen van de kapel van het H. Kruis, 1566-1613

Lederband

16de eeuw, 1567, 320 x 221

11 Zie *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr.89, p.135.

12 Idem als : *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr.16, p.108 – Zie ook : *Verzameling D’Hoop* nr. 87.

13 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 76, p. 131, waar een zelfde band uit het Stadsarchief te Brugge (Register van Mattheus de Queestere, stadsclerk, 1558-1561,) beschreven wordt – zie ook de beschrijving door L. INDESTEGE, ‘Zierformen auf Einbänden Brügger Kaufmannsbücher’ in: *Luttenberg Jahrbuch*, 1965, p. 405 en afb. 3 en J. MARECHAL, ‘Zestiende-eeuwse registerbanden in het archief van de koninklijke hoofdgilde Sint-Sebastiaan te Brugge’, in: *Liber amicorum André Vanhoutryve*, Brugge, 1990, p. 135-139. – Vergelijk met Kerkfabriek Zuienkerke nr. 1.

Voorplat : een raam met vierregelig inschrift, door een middenstrook onderbroken : “qui bon con/te tenra/au jugement/sauve sera”; in de middenstrook : twee naar elkaar toegewende draken. Langs de binnenkant van het raam (behalve rechts) : drielobbige boogjes, met een drieblad versierd. Klep versierd met dubbele filetomramingen.

6. Brugse Vrije, registers, nr. 15879¹⁴

Legger van de kerk van Nieuwmunster, 1558-1564

Lederband met klep

16de eeuw, 1557-1558, 342 x 217

Voorplat : omraming gevormd door parallel lopende lijnen; in het midden het monogram IHS in stralencirkel tussen vier sterren; uiterste kanten links en rechts versierd met arabesken.

Achterplat en rugzijde met eenvoudige lijnversiering.

7. Brugse Vrije, registers nr. 15887¹⁵

Renteboek van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw (Onze-Lieve-Vrouwghilde van den clercken) te Oudenburg, 1538

Lederband

16de eeuw, 1538, 292 x 202

Voorplat : een raam : in het midden : het monogram J.H.S. in een stralenkrans; omschrift in gotische minuskels op vier rechte lijnen : “Su(n) te Ber/nardin(u)s/bid voer/o(n)s Got” . Tot aanvulling : acht zespuntige sterren. Omlijsting (ontbreekt links) met rozen en vuurslagen.

8. Brugse Vrije, registers nr. 17062¹⁶

Wettelijke passeringen, Damme, 1567-1577

Lederband

16de eeuw, 1567, 290 x 215

Voorplat : voorstelling van de H. Communie (“La couverture de ce registre en cuir estampé représente un prêtre, probablement un moine, en

14 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 83, p. 133. – Zie ook J. WEALE, *Bookbindings. Netherlandish Rubbings*, p. 184, nr. 380.

15 Dezelfde band als “Gistel 54”. Vergelijk met *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 70, p. 129 : Stadsarchief Brugge, Cartularium van het muntersgild, aangelegd op 15 januari 1532 met als bijvoeging: vergelijk met ferieboek van de wezenkamer over de jaren 1517-1520.

16 Zie *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 90, p. 135.

costume sacerdotal, devant un autel gothique garni d'un calice et d'un missel, et donnant la communion à un pèlerin agenouillé. Deux autres personnages s'approchent pour recevoir également la communion").

Achterplat : ramen gevormd uit dubbele filets

9. Kasselrij Ieper reeks I, nr. 5¹⁷

Wetten, costumen, keuren en statuten van zaal en kasselrij Ieper, 1535

Lederen band van 1535.

Op perkament gedrukte costuyme. Drukker : Michiel van Hochstraten te Antwerpen.

Op het voorplat : geometrische vlakverdeling met driedubbele filets. In het vlak twee cartouches met 'Jhesus' en 'Maria' omringd door een eenvoudig siermotief; de twee cartouches verbonden door sierstempel.

Op de klep : 2 kleinere cartouches met niet ontcijferde tekst.

10. Kasselrij Ieper reeks I, nr. 186¹⁸

Register van verhoren in civiele en criminele zaken, 1544-1550

16de eeuw, 302 x 208

Ieperse lederband met flap 1544

Voorplat : het hele plat is verdeeld, door een zware lijn vergezeld van een dubbel fileetje, in rechthoekige vakken die concentrisch zijn samen geschikt; ieder van deze vakken is versierd met kleine stempels : gestileerde rozen en lelies.

Achterplat : onder en boven : horizontaalstrook met gelijke stempels; middenvak verdeeld door kruisgewijs getrokken lijnen.

Klep : horizontaalbanden onder en boven; daartussen drie verticale banden, alles met gelijke stempels : rozen en lelies.

11. Kasselrij Ieper reeks I, nr. 190 (oud nr. 4995)

Register van verhoren in civiele en criminele zaken, 1563-1571

16de eeuw, 314 x 202

Ieperse lederband met flap 1563

Voorplat : middenpaneel versierd met zeven recht opgaande, naast elkaar

17 Bevindt zich, zoals alle hier beschreven banden uit "Ieper reeks I", in het Stadsarchief te Ieper. Zie over gelijkaardige banden : L. INDESTEGE, 'Zierformen auf Enbänden Brügger Kaufmannsbücher' in: *Gutenberg Jahrbuch*, 1965, p. 399-405 en vooral p. 402.

18 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 102, p. 138. Daar beschreven als Ieper, 4989.

staande banden met mannenhoofd met baard en helm en een vrouwenhoofd met loshangend haar. Dit middenpaneel ligt op een onversierd tussenvlak en is door lijnen verbonden op de hoeken met een versierde lijst van gelijke ornamentatie als de banden van het middenpaneel.

Achterplat : omlijsting zoals op het voorplat; middenvak met versiering.
Rug en Klep : gelijke stempels als de omlijsting der platten.

12. Kasselrij Ieper reeks I, nr. 5114

Handboek van de ontvanger van de tol van de wekelijkse marktdag, 1596-1597

Op het voorplat : tussen driedubbele filets : rand van 4 kleine stempels met dubbele volutes, griffoen, op volute in dubbele hoorns van overvloed, en feniks. In het midden : zelfde stempels, versiering onder vorm van hoofdletter I.

Achterplat : onder en boven : zelfde randversiering; in het centrum : geometrische figuur van driedubbele filets.

Rug : tussen driedubbele filets, 9 stempeltjes als voornoemd; onderste vakje uitgespaard.

Klep : zelfde rand met zelfde motieven; boven een vakje uitgespaard.

13. Kasselrij Veurne, nr. 1194ter

Cartularium van de stad Diksmuide, 1637

Lederband

17de eeuw, 1637, 310 x 215

Raam met vierregelig inschrift door een middenstrook onderbroken : "qui bon con/te tenra/au jugement/sauve sera".

In de middenstrook rankmotieven; onder en boven, binnen het raam, drielobbige boogjes met drieblad.

14. Kasselrij Veurne, nr. 1236bis¹⁹

= Stad Nieuwpoort. Vonnissen en uitspraken, 1606-1623

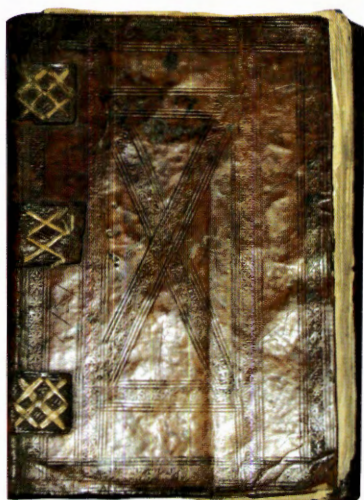
Vlaamse lederband met klep

17de eeuw, 307 x 200

Voorplat : bandenversiering. De band loopt om de randen en vormt daarboven vijf rechthoekige vakken waarvan het middelste nog eens door dezelfde sierband, die een Sint-Andrieskruis vormt, in vier driehoekige

19 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, p. 134, nr.85,

vakken is onderverdeeld. De band zelf draagt op de kanten doorlopende lijnen en is in ruitvormige vakken onderverdeeld : deze vakken dragen lelies en vierledige bladen. Achterplat : zelfde versiering. Klep : omlijsting van zelfde band met daartussen herhaling van dezelfde band in schuine ligging.

Kasselrij Veurne, nr. 1236bis

15. Kerkarchief (Verzameling Oud Kerkarchief) nr. 269 (Convent van Sion). Register met diverse gegevens betreffende het klooster van de Karmelietessen van Sion te Brugge, 1537-1624

(Brugse) boekband, (vroeg) 16de eeuw, 380 x 145 (oblong)

Voorplat : binnen een raam van filets, links en rechts : lobvormige ranken met middenin een eenregelige paneelstempel met de tekst : "tenes bon compte"

Achterplat : dubbel raam van dubbele filets.

Op de rug : opgenaaide bandversterking

16. Kerkarchief (Verzameling Oud Kerkarchief) nr. 324 Rekeningen van de Kartuizerinnen (Sint-Anna-ter-Woestyne) te Sint-Andries, 1551-1616

Brugse lederband

Midden 16de eeuw, 420 x 146

Langwerpig paneel met gestileerd bloem- en loverwerk.

17. Kerkarchief, Kartuizers nr. C3²⁰

Statuta ordinis Cartusienensis a domino Hiyone, priore Cartusie edita, 1516

20 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 84, p. 133. Wieggedruk uitgegeven te Basel (Basileae, Joannes Amrabach) 1516. Dit document werd door ons niet teruggevonden. Mogelijk bevindt het zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel in uitvoering van een ruilprogramma tussen genoemde bibliotheek en het Rijksarchief.

Lederband op hout

16de eeuw, 325 x 218, spoor van koperen sloten

Voorplat : omlijsting gevormd door een band van slingerend loofwerk die op de rand loopt; in de bochten van de ranken, gevleugelde draken. Het middenvak door driedubbele lijnen in ruiten gedeeld; in elk ruitvormig vak een stempel : granaatappel met gestileerde bladeren.

Achterplat : zelfde versiering.

18. Jezuïeten, nr. 1599²¹

Verzamelband onder de titel "Templi Societatis Jesu"

Vlaamse lederband, de snoeren zijn verdwenen

17de eeuw, 442 x 282

Voorplat : buitenlijst in blinddruk : dubbele rand, tussen lijnen gevat en op de boorden doorlopend; versierd met gestileerd loofwerk en bloemen, lopend om een smalle lijst vlechtwerk in gouddruk. In de hoeken gevleugelde engelenkopjes. In het midden : medaillon met vlechtwerk en bloemen in gouddruk.

Achterplat : in alles gelijk aan het voorplat.

Rug : leliestempels in gouddruk in filetraam.

19. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 250 (vroeger M1)

Acta capituli, 1480-1501

Lederband,

15de eeuw, 280 x 180

Lederband is aangebracht boven een perkamenten band.

Geometrische figuren (diagonalen, horizontalen, verticalen en zwaarte-lijnen) van enkele en dubbele filets. Zeer sober.

20. Kerkfabriek, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 251 (vroeger M2)

Acta Capituli, 1506-1529

Lederband,

1506, 305 x 220

Lederband is aangebracht boven een perkamenten band.

Geometrische figuren van enkele en dubbele filets. Zeer sober.

Nota : op de binnenkant van de lederen omslag staat "Iste liber cost vij sc. gr."

21 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 88, p. 135.

21. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 252 (vroeger M3)²²
Acta Capituli, 1529-1554

Lederband

1529, 295 x 210

De lederband is aangebracht boven een perkamenten band.

Onder een versierde boog rustend op twee kolommen, staat de H. Johannes de Doper, de rechterhand ter hoogte van de borst en de linker rustend op een dwarsregel die ligt op twee rechtstaande stokken : de heilige is aan het onderwijzen. Aan beide zijden : toehoorders. Op de grond : plantenversiering en het Lam Gods. Het achterplat is versierd door rechthoekvormende filets.

22. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, M4 = 253²³
Acta Capituli, 1554-1627

Lederband

1554

Op het voorplat : St. -Jan, predikend (Van Vardebeke) (1521-1555)

Op de klep : inscripties : “tenez/bon/com/pte/D(e)P(ar)D(ieu)” met tussen “bon” en “com” siermotief en roos-en leliestempels.

23. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 715

Acta communitatis, 1548-1713

Brugse Lederband, 1713

Raam gevormd door rolstempel.

Dier- en bloemmotieven.

Op het voorplat in goudstempel: “Registrum/Actorum communitatis/Insignis Eccl(es)iae collegiatae/B:M:V: Brugensis/ Incipiens A° 1547/ Ac finiens A° 1713”

Brugge, Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, oud archief, nr. 253

22 Vergelijk met nr. 60 (Brugge, Ambachten nr. 491)

23 Vergelijk met de band beschreven door J. MARECHAL, *Zestiende-eeuwse registerbanden*, p. 136-137, die ook het boekbindermerk van Paul van Verdebeke vermeldt (zie J. WEALE, *Bookbindings. Netherlandish Rubbings*, p. 197-198, nrs. 432-424).

Op de rug, boven, tussen en onder de nerven in een raam : 1,4,5,6 : bloemmotief; 2 "Acta/Communita; 3 "A 1547 ad 1618/et/A 1672 ad 1713"

24. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 744

Afschriften van stukken m.b.t. de stichting van jaargetijden door Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse en Margareta van Borsele, zijn echtgenote, 1474-1502.

15de eeuw, 215 x 145

Binnen een raam van driedubbele filetjes, een kruis gevormd door dubbele filetjes met in de verticale balk twee stempels rug aan rug van twee gevlochten koorden; in de horizontale balk : drie maal de twee stempels van de verticale balk.

25. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 744bis²⁴ (vroeger R21)

Afschriften van stukken m.b.t. de stichting van jaargetijden door Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse en Margareta van Borsele, zijn echtgenote, voor wat betreft de tafeldrager en de koster, 15de eeuw.

Brugse Lederband op eiken borden
16de eeuw

Perkamenten register gebonden in bruin kalfsleer op eiken borden. Voor- en achterplat : ruiten waarin een liele. Bovenaan op het achterplat een venster met volgende tekst "Excerptum spiritualis foundationis nobilis et strennui militis Domini de Gruuthuse serviens tabulario et custodi ecclesie Beate Marie Brugensis". Resten van twee koperen sluitingen.

Brugge, Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, oud archief, nr. 744bis

24 Te vergelijken met *Boekbanden uit 5 eeuwen*, nr. 20, p. 22 (Stadsarchief Brugge, Hallegeboden 1654-1670) en met band beschreven in *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 63, p. 127.

Voor- en achterplat zijn geruit met driedubbele filetjes. In iedere ruit : een lelie.

Op de rug : een venster met archiefannotatie

26. Kerkarchief, Brugge, Onze-Lieve-Vrouw, nr. 283 (vroeger R40)
Cartularium van alle beneficia onder het collatierecht, opgesteld in 1428, met akten vanaf het begin van de 13de eeuw en aanvullingen tot het einde van de 15de eeuw.

16de eeuw, 320 x 235

Op het voorplat, op 5 lijnen "Qui bon compte tenra paradis gaignera Amen". Linkerzijde : letter weggesneden.

Op de klep, op 6 lijnen "Tenez bon compte".

27. Kerkfabriek Brugge, Sint-Anna, nr. 351
Ledenlijst van de Broederschap van het H. Grafen van het H. Kruis in de Jeruzalemkapel te Brugge, 1629-1853

Lederband

Ca. 1629

Op het voor- en achterplat : omraming met zesdubbel filet. In de vier hoeken : een bloem.

In het midden : een ovale goudstempel met de voorstelling van Christus aan het kruis. Aan de voet ervan : Maria en Joannes. Boven het dwarshout : links de zon en rechts de maan. Verder drie vallende bladeren en zeven zespuntige sterren, alles binnen een stralenkrans. Op de rug tussen de nerven : zelfde bloem als op de platten.

28. Kerkfabriek, Brugge, Sint-Gillis, nr. 7
Rekeningen 1527-1543

Lederband, gerestaureerd in de 19de eeuw

16de eeuw, 1529, 385 x 265

Binnen een raam van dubbele filets, een paneelstempel, met vijfregelig opschrift : "Qui bon/compte/tenra pa/radis gai/gnera ame(n)". Aan de binnenkant, onder en boven van het raam : drielobbige boogjes. De tweede lijn is aangevuld met een gestileerd bloemmotief (na "compte")

Klep verdeeld in twee vakken, gescheiden door een sluitriem.

In het bovenvak : paneelstempel met voorstelling van Maria Boodschap. Benedenvak : uitgewist. De rug is versierd met geometrische dubbele filets.

29. Kerkfabriek Brugge, Sint-Gillis, nr. 342

Renteboek en cartularium van de dis van de Sint-Gilliskerk te Brugge, in 1453 begonnen door Christoffels Servais.

Perkamenten register (gerestoureerd).

15de eeuw, 370 x 275

Bruin kalfsleer op eiken borden. Op het voor- en achterplat vijf koperen doppen. Oorspronkelijke koperen sluitingen en hoekversterkingen bewaard. Binnenin een omlijsting van driehoekige drakenstempels, een ruitenveld met afwisselend vuurslag en liele.

Brugge, Kerkfabriek Sint-Gillis, nr. 342

30. Kerkfabriek Hoeke, nr. 2

Legger van de landen van de kerk, opgemaakt door Donche, gezworen landmeter van het Vrije, 1781

Lederband

18de eeuw, 445 x 275

Binnen dubbele filetoming aan de binnenzijde afgezoomd met lobvormige bladeren; in de tussen blad en filet uitgespaarde ruimte : een zespuntig sterretje. In de vier hoeken : een bloemmotief. Binnenin alles : "Nieuwen Register/ van alle de / landen toebehoorende/ de kercke van / Houcke".

Achterplat : zelfde versiering zonder tekst.

Rug : in dubbel raam : bloemmotieven en zespuntige sterren.

31. Kerkfabriek Lampernisse, nr. 43

Rekeningen van de kerk van Sint-Jacobskapelle 1574-1581, 1606-1616 en van de dis 1609-1616 en verpachting van kerk- en dislanden te Nieuwkapelle 1665-1729.

Lederband

16de eeuw, 345 x 210

Voorplat : buitenrand tussen dubbele filets : een versiering van rolstempels met decoratieve motieven; daarbinnen blinde ramen tussen dubbele

filets. Het middenpaneel versierd door negen verticale rijen van zelfde rolstempel als in de buitenrand.

Achterplat : een buitenrand als op het voorplat. Het middenpaneel verdeeld in vier rechthoeken verdeeld door dubbele filets waardoorheen zelfde rolstempel als buitenrand met St. Andrieskruis.

32. Kerkfabriek Stene, nr. 3

Terrier van kerk- en dislanden opgemaakt door Ch.Fr. Maryssael, 1791

Lederband

1790-1791, 450 x 275

Binnen een met gouddruk versierde lijst gevormd door lijnen en gestileerde figuurtjes met bloemversiering in de hoeken, in het midden : een ovalen guirlande van ranken, bloemen en een vogel boven zijn nest. Binnen het ovaal : een achtregelig opschrift : Terrier/ van de/ kerk en disch/ landen/ der/ prochie/ van Stene.

In de hoeken van de lijst : bloemmotieven.

Achterplat : zelfde versiering als voorplat, maar het opschrift is vervangen door een siermotief van ranken, bloemen en vogel boven zijn nest.

Op de rug : tussen de nerven, zevenmaal herhaald : bloemen vergezeld van drie sterren binnen een gekarteld raam.

Alles in gouddruk; gouden snee.

33. Kerkfabriek Zuienkerke, nr. 1²⁵

Rekeningen 1575-1582, 1609-1623

Lederband

1557-1575, 313 x 212

Raam met vierregelig inschrift door middenstrook onderbroken : “qui bon con/te tenra/au jugement /sauve sera”. In de middenstrook : twee naar elkaar toegewende draken. Langs de binnenkant van het raam (behalve rechts) : drielobbige boogjes, met een drieblad versierd.

Rug en achterplat : ramen uit dubbele filets.

25 Zie ook: *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 76, p. 131: register van Mattheus de Queestere, stadsklerk, 1558-1561 – Zie ook nr. 5. *Brugse Vrije*, 13828.

Kerkfabriek Lo, parochieregisters
(oud) nr. 2.

Watering Blankenberge, nr. 93

34. Kerkfabriek Lo²⁶

Vroeger Parochieregisters Lo nr.2 (alleen band)

1530-1550, 215 x 150

“Spes-band”

Donkerbruin kalfsleder over karton. Op beide platten : een paneel, voorstellende een vrouw, Spes, met uitwaaierend gewaad, de handen gekruist voor de borst, blootsvoets staand op een voetstuk dat gemerkt is Fides. Ze blikkt naar een boven de wolken verschijnend kruis dat de woorden Meritum//Christi in het licht stelt. Links van haar de psalmttekst : “In te d(omi)ne spe//ravi no(n) con//fundar in//eternum//in iustitia//tua libera//me E eri//peme”. Psal.//70.

Rechts beneden, naast het voetstuk, het monogram I[^]P., links “Charitas”. In de lijst omheen het paneel een andere psalmttekst, in romeinse kapitalen, op de hoeken onderbroken door een bloempje : “qvoniam in//me speravit liberabo//evm proteg//am evm qvo &c psalm.90”

²⁶ *Boekbanden uit 5 eeuwen*, nrs. 162-163, p. 88-90.

35. Watering Blankenberge nr. 93 (vroeger 409)²⁷
Omloper van de "vollanden", 1ste-89ste begin, 1494

Brugse registerband, bruin kalfsleder

1494, 394 x 295

Op het voorplat : raam met vijfregelig inschrift : "Qui bon/compte/tenra pa/radis gai/gnera ame(n)". Aan het benedeneinde van het raam een rij boogjes met een drieblad versierd. Raamfilets, ook op het achterplat.

Op de rug : 14 roosstempels omlijst door filets.

Op de klep, boven de sluitriem : verschijning van de H. Maagd met kind in een stralenkrans; eronder St.-Michiel, die de draak doodsteekt; op beide platten en op de klep, omlijsting van dubbele filets; op de rug, dubbele filets en kleine stempels (roos).

36. Watering Blankenberge oud nr. 416²⁸

1560

Gestileerde distelstruik

Boven, rechts en onder : dubbel raam waarbinnen gestileerde ranken. Boven en rechts van de paneelstempel afwisselend stempel van vuurijzer en roos; links : dubbele rij en onder driedubbele rij van zelfde stempels.

37. Stad Brugge. Ambachten, nr. 49

Chirurgijns-Barbiers. Register van keuren en ordonnanties, 1517-1760

Marokijn lederband

18de eeuw, 258 x 196

In het midden van voor- en achterplat : médaillon (rombus) in gouddruk. Dubbele filetomlijsting door diagonaal verbonden met centrale rechtehoek gevormd door één filet.

In de vier hoeken van dit paneel : vier bloemen in het verlengde van de diagonalen.

Op de rug : 5 goudstempels boven, tussen en onder de nerven.

27 Cf. L. DANHIEUX, 'Ommeloopere vander wateringhe van Blanckenberghē', in : *Catalogus "De Comptabiliteit door de eeuwen heen"*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1970, nr. 126, p. 196-197 met afbeelding pl. I.

28 Wij konden dit register niet terugvinden bij onze recente controleopzoeken in het Rijkarchief te Brugge.

38. Stad Brugge. Ambachten, nr. 153²⁹

Schoenmakers. Resoluties 1449-begin 17de eeuw

Brugse registerband

16de eeuw, 421 x 286

Voorplat : grote paneelstempel met groot damastpatroon. Binnen een filet omraming : bloem- en bladermotieven; buiten het raam : afwisselend roos- en leliestempel doorlopend op de rug.

Op het achterplat : ramen gevormd door dubbele filets.

Op de klep, binnen een raam gevormd door dubbele filets, onder versierde boogjes, een opschrift : "... bon compte".

In de randen afwisselend lelie- en roosstempels.

39. Stad Brugge. Ambachten, nr. 154

Schoenmakers. Resoluties, 1619 – 1768

Brugse lederband op eiken borden

17de eeuw, 1619, 457 x 318

Raam gevormd door vier rijen stempels. De buitenste twee : rankmotieven; de binnenste twee : lelie in een ruit. Binnenin blijft een rechthoek uitgespaard waarop geschilderd : een gespoorde laars met de datum 1619.

Zelfde versiering op het achterplat maar met datum : I.VI.XIX

Op beide platten 5 koperen doppen en twee sluitstukken waarvan op het achterplat één verdwenen is. Hoeken, boven- en onderrand zijn versterkt met koperen plaatsjes. De rug is op twee plaatsen verlap.

40. Stad Brugge. Ambachten, nr. 178³⁰

Rekening van de kuipers, 1530-1554

Brugse lederband

16de eeuw, 1530, 304 x 204

Voorplat : boven : een tuin met leeuwenkop; beneden : een pelikaan omringd van bloemen.

Rechthoekige omlijsting bezaaid met kleine stempels : lelie, roos en neergehurkte leeuw.

Beneden links : het merk van de binder

Achterplat zonder versiering.

29 Vergelijk met A.SCHOUTEET, 'Regystre' in : *Catalogus "De Comptabiliteit door de eeuwen heen"*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1970, nr. 127, p. 197-198 met afbeelding pl.II.

30 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr.17, blz.108. Een gelijkaardige band is beschreven door L. INDESTEGE, 'Zierformen auf Einbänden Brügger Kaufmannsbücher' in *Gutenberg Jahrbuch*, 1965, p. 405 en afb. 4.

41. Stad Brugge. Ambachten, nr. 179
Rekening van de kuipers, 1607-1677.

17de eeuw, 320 x 220

Binnen een raam gevormd door band met geometrische en bloemenmotieven, vier opstaande balken met gelijkaardige motieven, verbonden met de binnenhoeken van de omlijsting door diagonaal gerichte dubbele filets. Sporen van slot en sluitriem; opgenaaide bandversterkingen

42. Stad Brugge. Ambachten, nr. 188
Keuren en ordonnanties van de draperie, 1484-1675

Brugge, 1484

Perkamenten register in bruin kalfsleer. Voor- en achterplat : ruiten waarin afwisselend vuurslag en lelie; in de centrale ruit een morenkop.

43. Stad Brugge. Ambachten, nr. 201
Librariërs. Register met de keuren, 1612

Kalfslederen band

17de eeuw, 1611-1612, 258 x 167

Op voor- en achterplat : in het midden een rombus.

Als omlijsting : 4 ramen door 4 filets in blinddruk. Tussen het eerste en tweede raam : spiraalomlijsting in gouddruk: rankenomlijsting met bloem in de vier hoeken in gouddruk tussen derde en vierde raam.

Op de rug : 7 madeliefjes in gouddruk.

44. Stad Brugge. Ambachten, nr. 202
Gildebrief voor de librariërs, uitgevaardigd door de stadsmagistraat in overeenstemming met de bisschop van Brugge, 1628. Met ampliatie van 1656. Authentiek afschrift van 1699

Lederband

XVIIde eeuw, 240 x 185

Gebonden in bordpapier met bruin leder overtrokken. Voor- en achterplat zijn versierd met een raam van twee filetjes.

45. Stad Brugge. Ambachten, nr. 202bis³¹
Gildebrief voor de librariërs, uitgevaardigd door de stadsmagistraat in overeenstemming met de bisschop van Brugge, 1628.

31 A. SCHOUTEET, 'Inventaris van het archief van het voormalig gild van de Librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge' in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 100 (1963), p. 228-269, p. 241 (5).

Met ampliaties van 1656, 1687, 1688, 1689, 1699, 1702 en 1722.
Authentiek afschrift van 1739

18de eeuw, 240 x 193

Bordpapier overtrokken met bruin leder.

Voor- en achterplat : vergulde omlijsting : Acanthus-rolstempel met in vier hoeken een siermotief.

In het centrum : wapenschild van Brugge, met schildhouders getopt met een gekroonde gotische B

46. Stad Brugge. Ambachten, nr. 204³²

Librariërs. Resolutiën 1685-1724

17de eeuw, 385 x 245

Bordpapieren omslag overtrokken met bruin leder. Omraming gevormd door bloemmotief met goudstempel in de vier hoeken, versierd met telkens een verschillende plant. In het midden nog een andere plant met boven en onder Resolutie/Boeck, omkaderd door madeliefjes.

Gelijkaardige versiering op het achterplat maar met als opschrift : van(den) jaere/M.D.CCXXV.

Op de rug 6 grote en twee kleine goudstempels

47. Stad Brugge. Ambachten, nr. 205³³

Librariërs. Resolutiën 1725-1758

Brugse lederband

1725, 375 x 235

Omraming gevormd door bloemmotief met goudstempel in de vier hoeken, versierd met telkens een verschillende plant. In het midden nog een andere plant met boven en onder Resolutie/Boeck, omkaderd door madeliefjes.

Gelijkaardige versiering op het achterplat maar met als opschrift : van(den) jaere/M.D.CCXXV.

Op de rug 6 grote en twee kleine goudstempels

32 A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 243 (18).

33 Zie J. MARECHAL & L. DANHIEUX, *Rijksarchief te Brugge. Permanente Tentoonstelling. Catalogus*, Brussel, 1974, p. 95, nr. 155 - A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 243 (19).

48. Stad Brugge. Ambachten, nr. 207³⁴

Librariërs. Rekeningen 1524-1555

Brugse lederband

375 x 265

Voorplat versierd met een raam waarin twee panelen door een middenstrook gescheiden. In het bovenpaneel staat de naam JHESUS, in het benedenpaneel de naam MARIA in gotische minuskels. Langs de binnenkant, behalve rechts, zijn de panelen omlijst met boogjes die met een drieblad versierd zijn. In de middenstrook: het zogenaamde merk van de binder Paul Van Vardebeke (1521-1555) alsmede een bloemenmotief. In de omlijsting, behalve rechts, lelies, rozen en zittende leeuwen. Band aan de randen beschadigd.

49. Stad Brugge. Ambachten, nr. 208³⁵

Rekeningen 1618-1655

Brugse lederband

1619, 310 x 207

Voorplat: rechts: verticaal raam gevormd door een omlijsting van gestileerd loofwerk. Links: horizontale ramen die met ornamentwerk zijn opgesmukt. Op het zo omsloten middenvak: kleine stempels: distelbloemen en engelenkopjes. Rechts tussen drie opgenaaid bindriemen, vier rechthoekige panelen, elk gevormd door een omlijsting van kronkelend loofwerk; paneel 2 en 3 dragen in het midden van deze omlijsting een effen middenvlak; paneel 1 en

Brugge, Ambachten, nr. 208

- 34 A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 255 (77) - Waarschijnlijk wordt onderhavige band bedoeld in volgende post uit de rekening van 1525, f.9, nr. 9 "Noch betaelt voor eenen bouc van III handen papiers in een lederen cofferture ghebonden om myn rekeninghe daerin te stelene: XII gr."
- 35 Deze band werd geleverd door de Brugse boekhandelaar Jan Vincx: f. 17, nr. 5 (rekening over 1618/1619) "Item betaelt aen Jan Vincx over het leveren ende maken van dit jegenwoordich register xxv s". [In de marge staat: per quitantie]. Zie A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 257-258 (78) - Zie ook *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden*. Geïllustreerde catalogus, nr. 20, p. 109.

4, minder hoog, zijn helemaal ingenomen door de versierde lijst. Het achterplat is met driedubbele filetjes verdeeld in ruiten, waarin in iedere een kleine stempel : distelbloem. Het geheel is gevat in een geornamenteerde omlijsting.

Op de rug tussen de bandversterkingen : versieringen met ramen, ranken en bloemen.

50. Stad Brugge. Ambachten, nr. 209³⁶
Librariërs. Rekeningen 1655-1695

17de eeuw, 310 x 210

Bruinleder band, waarvan het voor- en achterplat versierd zijn met een brede geornamenteerde omlijsting met in het midden een diagonaal kruis van drie filetjes

51. Stad Brugge. Ambachten, nr. 211³⁷
Librariërs. Rekeningen 1735-1783

18de eeuw, 330 x 205

Bruinleder band op houten borden. Voor- en achterplat zijn op gelijke wijze versierd met een dubbele geornamenteerde omlijsting van bloemen en siermotieven. In het midden is een rechthoek uitgespaard, horizontaal in drie verdeeld door driedubbele filetjes.

52. Stad Brugge. Ambachten, nr. 431
Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen, 1775-1776

18de eeuw, 365 x 265

Op voor- en achterplat : gouddruk.

Binnen een dubbele filetomraming : rondom een balk : ranken; in de (4) binnenhoeken van het raam: een bloemmotief. In het midden : een vierkant met zelfde rankmotief als buitenrand; aan de buitenkant van de 4 hoeken: bloemmotief. Aan de binnenkant van de hoeken : twee stempeltjes met naar elkaar gewend lover(?). Binnenin het raam de tekst "rekeninghe/van/Alexander Madere/eerstmaal deken/ende van/Guilielmus

36 Zie A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 259-260 (79) en p. 261-262 (81). Dit deel werd gekocht bij de boekhandelaar Paulus Roose, zoals blijkt uit de volgende post (f. 8v, nr. 3): "betaelt aan confrater Roose 1 lb. Gr. Over dese rekeningboeck"; over Roose, zie: A. VAN DEN ABEELE, 'Brugse drukkers in de 18de eeuw', in: *Vlaanderen*, 43 (1994), p.143.

37 Zie A. SCHOUTEET, *Inventaris*, p. 261-262 (81).

De Bree/gouverneur van den/geunieerden ambachte der/timmerleden/
ende schrijnwerkers/beginnende half ougst/1775/ende eyndigende half
ougst 1776”.

Op het achterplat : zelfde buitenraam.

Rug met 5 nerven en 6 bloemmotieven.

53. Stad Brugge. Ambachte, nr. 432

Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen 1778-1779

18de eeuw, 365 x 265

Op voor- en achterplat : gouddruk.

Binnen een dubbele filetomraming : bloemen- en bladermotieven; in
de binnenhoeken van het raam: een bloemmotief. In het midden : een
zeshoekig raam met ranken; rozen aan de buitenkant van de hoeken.
Binnenin het raam de tekst “rekeninghe/van/François Feyts/voor de
vijfde mael deken/ende van/ Francois Heldewys/gouverneur van den
geuni/eerden ambachte der/timmerleden ende/schrijnwerkers/ begin-
nende half ougst 1778/ende eyndigende half ougst/1779”.

Op het achterplat : filetomraming met in de binnenhoeken bloemmotief.

Rug met 5 nerven en 6 bloemmotieven.

54. Stad Brugge. Ambachten, nr. 433

Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen 1779-1780

18de eeuw, 365 x 265

Op het voorplat : als Ambachten nr. 431. Het binnenraam gevormd door
rolstempels. Aan de buitenkant van de (6) hoeken : dubbele roos en aan-
gepaste tekst.

Achterplat : als Ambachten nr. 431. In de (4) hoeken : dubbele roos. Data:
1779-1780

55. Stad Brugge. Ambachten, nr. 434

Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen 1780-1781

18de eeuw, 365 x 265

Idem als 432 maar in de 4 hoeken van het buitenraam : anjelieren. Data :
1780-1781

56. Stad Brugge. Ambachten, nr. 435

Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen 1781-1782

18de eeuw, 365 x 265

Idem als 432 maar in de 4 hoeken van het buitenraam : papavers. Data :
1781-1782

57. Stad Brugge. Ambachten,
nr. 436

Timmerlieden en schrijnwerkers. Rekeningen 1782-1783

18de eeuw, 365 x 265

Idem als 432 maar in de 4 hoeken van het buitenraam : papavers.

Data : 1782-1783

58. Stad Brugge Ambachten, nr.
467³⁸

Viskopers. Registers van keuren en ordonnanties, 1371-1691

Marokijn lederband

1783, 400 x 263

Dubbele rand van bloem- en bladmotieven aan de binnenzijde afgelijnd door twee filets; in de hoeken vier motieven.

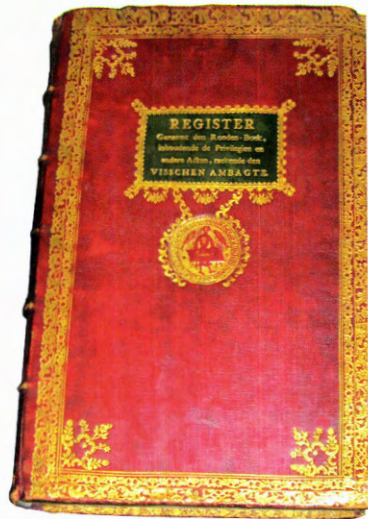
Op het voorplat : groenleder cartouche afgezoomd met siermotief, waaraan zegel van het ambacht verbonden is.

Opschrift : Register/genaemt den Rooden-Boek/inhoudende de Privilegien en/andere Acten, raekende den/Visschen Ambagte.

Op het achterplat : zelfde versiering, met in cartouche, N° 74.

Op de rug 6 stempels met bloemmotieven.

Onderaan : relié par C. De Moor, 1783.

Brugge, Ambachten, nr. 467

59. Stad Brugge. Ambachten, nr. 470³⁹

Register van aanvaarding in het ambacht van de visverkopers,
1425-1795

Marokijn lederband

1777, 285 x 225

Rijke randversiering van bloemen- en loofwerk en vogels in gouddruk op voor- en achterplat.

Op het voorplat in omkransing van loof- en bloemenwerk op schrift in

38 J. MARECHAL & L. DANHIEUX, *Permanente Tentoonstelling. Catalogus*, p. 95-96, nr. 157 – Over De Moor, zie: A. VAN DEN ABEELE, 'Brugse drukkers in de 18de eeuw', in: *Vlaanderen*, 43 (1994), p. 146.

39 J. MARECHAL & L. DANHIEUX, *Permanente Tentoonstelling. Catalogus*, p. 95, nr. 156.

gouddruk : Hanse Boeck/vanden/ambachte/ van d'eeren/ Vrije/visch
vercoopers/binnen Brugghe/ beginnende/ anno/ 1425.

Op de rug : boven, tussen en onder de nerven : bloemen- en plantenmo-
tieven.

Sporen van vergulding op snede.

60. Stad Brugge. Ambachten, nr. 491⁴⁰

Wolwevers. Rekeningen 1536-1561

Brugse lederband

16de eeuw, 303 x 210

Onder een versierde boog rustend op twee kolommen, staat de H.
Johannes de Doper, de rechterhand ter hoogte van de borst en de linker
rustend op een dwarsregel die ligt op twee rechtstaande stokken : de hei-
lige is aan het onderwijzen. Aan beide zijden : toehoorders. Op de grond :
plantenversiering en het Lam Gods.

Het achterplat is versierd door rechthoekvormende filets.

61. Stad Brugge. Ambachten, nr. 492

Wolwevers. Rekeningen 1561-1596

Brugse lederband

16de eeuw, 1561, 319 x 200

Onder een versierde boog rustend op twee kolommen, staat de H.
Petrus met in de rechterhand een sleutel en in de linkerhand het St.-
Petruskruis.

Op de rug en het achterplat : rechthoek vormende filetsjes.

62. Stad Brugge. Ambachten, nr. 493

Wolwevers. Rekeningen 1596-1644 en meesterboek, 1644-1795

Brugse lederband

1596

Voorplat : zelfde versiering als Aanwinsten nr. 1410 (oud nr. 3679) (zie
hieronder nr. 77), maar met veel sterker reliëf. De rechterkant is blijkbaar
bij hergebruik ten dele afgesneden.

Achterplat : zonder versiering.

Rug : kleine stempeltjes meteen neergehurkte leeuw, bloemen en vuur-
slag (briquet de Bourgogne)

⁴⁰ Een gelijkaardige band is beschreven door L. INDESTEGE, 'Zierformen auf
Einbänden Brügger Kaufmannsbücher' in *Gutenberg Jahrbuch*, 1965, p. 402 en afb. 2.

63. Stad Gistel, nr. 46

Register van onderzoeken, 1527-1537

Lederband met klep

283 x 321

Voorplat : wapen van Castilië-Aragon (Filips de Schone) in een rechthoekig vak. In de omlijsting het randschrift : "En/cest livre/tenes/bon compte".

Achterplat en rug versierd met lijnen.

Klep versierd met dubbele filetomraming.

64. Stad Gistel, nr. 54

Berechtboeken 1527-1530

16de eeuw, 1527, 282 x 198

Een raam : in het midden het monogram J.H.S. in een stralenkrans; omschrift op vier rechte lijnen : "Su(n)te Ber/nardi(nus)bid voer/o(n)s Got" (in gotische minuskels). Tot aanvulling : acht zespuntige of zevenpuntige sterren.

65. Stad Gistel, nr. 55⁴¹

Berechtboeken 1543-1547

Lederband met klep, 16de eeuw.

302 x 215

Voorplat : wapen van Castilië – Aragon (Filips de Schone) in een rechthoekig vak. In de omlijsting het randschrift : "En/cest livre/tenes/bon compte".

Achterplat en rug versierd met lijnen.

66. Stad Nieuwpoort, nr. 4709⁴²

Vonnissen en uitspraken, 1548-1594

Lederband, beschadigd, 1548

Bruin kalfslederen registerband.

Voorplat : grote paneelstempel. Onder een laat-gotische arcatuur gehistorieerde voorstelling; boven in een stralenkrans : God de Vader met de

41 Idem als Praet-Oedelem 424, beschreven in *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 86, p. 134. Zie ook *Boekbanden uit 5 eeuwen*, nrs. 192, blz. 104.

42 J. MARECHAL & L. DANHIEUX, *Permanente Tentoonstelling. Catalogus*, p. 94, nr. 154.- Idem als Aanwinsten, 1410 – zie J. WEALE, *Bookbindings. Netherlandish Rubbings*, p. 197, nr. 423.

aardbol, de rechterhand in zegenende houding, vergezeld van twee engelen; lager : de H. Geest, duif met nimbus in een stralenkrans op een achtergrond met sterren. Nog lager, links : Maria met kind; rechts de H. Anna gezeten op een bank . Beneden : twee geknielde personages : een man en een vrouw met boven de hoofden schriftrollen die langs Maria en Anna opklimmen : “Lof hooghe ende werde Drievuldicheit crachtig” (links) “Lof Anna, Maria, ende Ihs almachtich” (rechts).
Beneden links : boekbindersmerk Van Vardebeke

67. Stad Nieuwpoort, nr. 4740

Klachten en inbeslagnemingen, 1545-1581

Lederband

1545-1581, 300 x 205

Binnen een omraming van dubbele filets. Gehistorieerde paneelstempel: St.-Jacob, met pelgrims muts, pelgrimsstok en reistas. Hij staat onder een baldakijn, dat op twee kolommen rust (in laat-gotische stijl). Het veld is bezaaid met schelpen. De randen zijn versierd met stempels van rozen en vuurijzers.

68. Heerlijkheid Praet-Oedelem, nr. 424⁴³

Register i.v.m. wezen, 1542-1586

Registerband, bruin kalfsleer, 1542, 317 x 215

Voorplat : grote paneelstempel met het wapen van Castilië-Aragon (Filips de Schone) waarboven een kroon. In de omlijsting het rand-schrift in grote gotische minuskel: “En/cest livre/tenes/bon compte”. Omlijsting van filets; rug, achterplat en klep versierd met dubbele filets; drie riemen, waarvan een sluitriem.

Heerlijkheid Praet-Oedelem, nr. 424

43 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 86, p. 134. Cfr. L. DANHIEUX, ‘Weesebouck vander heerlechede van Praet’ in : *Catalogus “De Comptabiliteit door de eeuwen heen*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1970, nr. 131, p. 199-200 met afbeelding pl. V.

69. Heerlijkheid Rode-Nieuwenhove, nr.7

Ferieboek, 1527-1535

Brugse lederband

16de eeuw, 1528, 298 x 210

Paneel met als centraal motief : hart. Verder niet-geïdentificeerde gestileerde motieven.

Monogram Van Vardebeke (1521-1555)

In de linker-, boven- en onderrand : stempeltjes met lelie, roos en zittende leeuw.

Rug met dito stempeltjes

70. Land van Wijnendale, nr. 388

Wezenboek van de vierschaar van Wijnendale, 1551-1566

Lederband, beschadigd

16de eeuw, 300 x 200

Voorplat : raam en ruiten van dubbele filets

Aan de rechterbuitenkant : 2 rijen van dubbele filets

In de ruiten : afwisselend stempels van lelie, vuurijzer en roos

In het rechter buitenraam : stempels van apen, vuurijzers en rozen, gescheiden door klaverblad.

Achterplat : buitenraam en St.-Andrieskruis in dubbele filets.

Op de punten van de ruiten : klaverblad

71. Land van Wijnendale, nr. 389

Wezenboek van de vierschaar van Wijnendale, 1575-1600

Brugse lederband

16de eeuw, 1575, 292 x 194

Voorplat : paneelstempel : Christus op het kruis, met Maria en St.-Jan, op achtergrond met sterren, alles gevat in een lijst met kleine stempels : lelie, roos, neergehurkte leeuw.

Achterplat zonder versiering.

72. Proosdij Sint-Donaas, nr. 7⁴⁴

Keuren en statuten van het Proosse en Kanunnikse, 1512 met keuren en ordonnanties voor waarden, stuurlieden en vissers te Wenduine, 1514

44 J. MARECHAL & L. DANHIEUX, *Permanente Tentoonstelling. Catalogus*, p. 93-94, nr. 151.

Lederband op eiken borden

1514, 298 x 218

Zelfde versiering op voor- en achterplat.

In een rechthoekige omlijsting, aangebracht met rolstempel van draak, gestileerde bloemen en boekbinders(?) monogram V.V.C : vier rijen ovalen gevormd door viermaal aanwenden van een stempel bestaand uit dubbele halve boog met vruchten en bloemmotief. Sporen van aanzetstukken voor sluitriemen.

73. Proosdij Sint-Donaas, nr. 8⁴⁵

Statuten en keuren van het Proosse en Kanunnikse, 1527 met toevoegsels tot 1553

Bruin leder op eiken borden.

1527, 320 x 228

De aanzetstukken van de sluitriemen en sloten zijn gedeeltelijk bewaard. De band is geschonden door inkervingen.

Stempels tot 4 verschillende lijsten aaneengevoegd. Die zijn, beginnend met de uiterste randen 1. Paneelstempel uit zware lijnen langs weerszijden door lichtere omgeven. 2. een rolstempel met bloemmotief afgewisseld met engelenkop en kop in medaillon. 3. Een rechthoek als 1 waarvan de uiterste met de binnenste hoeken diagonaal verbonden zijn. 4. Een rechthoekige stempel als 2. De stempels zijn aldus geschikt dat in het midden een hoge, smalle rechthoek overblijft.

Achterplat : zelfde versiering maar kopstaand.

74. Proosdij Sint-Donaas, nr. 1239⁴⁶

Wettelijke passeringen van het Proosse, 1506-1529

Lederband

1529, 297 x 215

Dubbel gehistorieerd paneel : 1. Maria Boodschap 2. De mis van de H. Gregorius : Christus, omringd door de lijdenswerktuigen verschijnt op het altaar.

⁴⁵ *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 101, p. 137.

⁴⁶ Zie *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 68, p. 129, waar een notulenboek van het Spaans consulaat, 1522-1548 uit het Stadsarchief te Brugge beschreven wordt. – Vergelijk ook met J. WEALE, *Bookbindings. Netherlandish Rubbings*, p. 169-170, nr. 326.

75. Aanwinsten, nr. 684 (vroeger 1907)⁴⁷

Register betreffende de regel van Sint-Augustinus, hervormd door Hugo van Sint-Victor, met een kopie van de bulle van Paus Urbanus [v] i.v.m. deze regel, 16de eeuw.

Vlaamse Lederband op hout
15de eeuw, 212 x 144

Voorplat : omlijsting gevormd door een dubbele lijn doorlopend tot op de rand; daarin gevat boven elkaar liggende panelen gescheiden door een middenstrook. De panelen zijn in alles gelijk : een kader van wijngaardranken waartussen, als in een medaillon gevat, dierenfiguren en gedrochten, twee aan twee samengebracht.

Middenstrook : hand met opschrift : Johannes Guilebert. De middenstrook wordt gevormd door vier naast elkaar liggende medaillons met dierenfiguren.

Aanwinsten, nr. 684

76. Aanwinsten, nr. 694 (vroeger 1947) (beschadigd)

Register (Diëteboek) betreffende aanwezigheden, presentiegelden, reglementen van inwendige orde enz. i.v.m. het college van het Brugse Vrije, 1680-1684

1680, 420 x 170

Voor- en achterplat : omlijsting van dubbele filets; in de vier hoeken een sierstempeltje. Centrale stempel : binnen een ovalen filet : een cartouche waarin het wapenschild van het Brugse Vrije, gehouden door een wilde man en wilde vrouw; boven het schild : drie distelbloemen; onder de bodem waarop figuren staan : een cartouche waarin de letters SPQF.

47 Nota : Dit naevolgende syn de sermoenen ... te Gent ten predicaren in tiaer duust CCCC LXIIJ. Op de binnenzijde van het achterste plat "Jan Guillebert, die men heet Meese heft dezen bouc ghebonden" (opschrift van de 15de eeuw). Zie *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 82, p. 132-133, maar daar gaat het om eenzelfde band in de universiteitsbibliotheek te Gent. - Jan Guillebert was een Brugse boekbinder "in de freere strate" (Minderbroederstraat) (zie *Vijf eeuwen boekbanden*, p. 55-56, nr. 104 en J. WEALE, *Bookbindings. Netherlandish Rubbings*, p. 164, nrs. 308-309).

77. Aanwinsten, nr. 1410 (vroeger 3679)⁴⁸

Omloper van Stampaertshoek, 1554

Bruin kalfslederen registerband, beschadigd.

1554

Voorplat : grote paneelstempel.

Onder een laat-gotische arcatuur gehistorieerde voorstelling; boven in een stralenkrans : God de Vader met de aardbol, de rechterhand in zegenende houding, vergezeld van twee engelen; lager : de H. Geest, duif met nimbus in een stralenkrans op een achtergrond met sterren. Nog lager, links : Maria met kind; rechts de H. Anna gezeten op een bank .

Aanwinsten, nr. 1410

Beneden : twee geknielde personages : een man en een vrouw met boven de hoofden schriftrollen die langs Maria en Anna opklimmen : “Lof hooghe ende werde Drievuldicheit crachtig” (links) “Lof Anna, Maria, ende Ihs almachtich” (rechts).

Beneden links : boekbindersmerk Van Van de beke.

78. Aanwinsten, nr. 1395 (vroeger 3465)

Cartularium van het Onze-Lieve-Vrouwklooster van de Karmelietenberg te Brugge, 16de eeuw

Brugse registerband op kartonnen bord

Begin 16de eeuw (1529, “scriptum per sororem Franciscam Capelle...a(n) no d(omi)ni XV^cXXIX”)

325 x 230

Dubbele omraming van drie filets; in de binnenste : afwisselend roos- en rombusstempel. De centrale rechthoek : eveneens met 3 filets verdeeld in vier ruiten en acht halve ruiten, waarin granaten of halve granaten met loofwerk.

Zelfde versiering op het achterplat.

Rug vernieuwd. Resten van aanzetstukken van sluitriemen.

48 Een gelijkaardige band is beschreven door L. INDESTEGE, ‘Zierformen auf Einbänden Brügger Kaufmannsbücher’ in: *Gutenberg Jahrbuch*, 1965, p. 402; *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, p. 108, nr. 18.

79. Aanwinsten, nr. 2562 (vroeger 5478)

Register betreffende professies van de cellenbroeders te Veurne, 1695-1787

Veurnse Lederband met verguldwerk en verguld op snede.

1612, 163 x 217

Op beide platten een dubbele omlijsting met vergulde bloemen op de hoeken, waarin een ruit gevormd door twee filetjes. In het midden een ovaal gevormd door bloemenranken en de voorstelling van een amor die een gekroond en gevleugeld hart beschiet. Op de achtergrond : voorstelling van een stad (Veurne?). In de vier hoeken van de ruit een enkel acanthusblad en in de vier uitgespaarde driehoeken een dubbel acanthusblad. Op het voorplat boven en onder middenovaal : I. Marguerite/De Groote. Op het achterplat : zelfde versiering maar met de legende : anno/1612. Op de rug : 5 acanthusbladeren in een rechthoek van dubbele filets.

80. Aanwinsten, nr. 3663 (vroeger 6973)

Register m.b.t. (Necrologium) van de Sint-Niklaasabdij te Veurne, 1641

Lederband

17de eeuw, 1646-1648, 224 x 170

Op ieder plat vijf koperen doppen met uitgewerkt bloemmotief. De versiering bestaat verder uit lijsten gevormd door filetjes. De vier hoekstukken zijn met koperen doppen versierd.

Op het achterplat : de aanzetstukken van twee riemen die op het voorplat bevestigd werden in metalen pinnen of doorns.

Rug gerestaureerd.

81. Aanwinsten, nr. 3611 (vroeger nr. 6898)

Register betreffende pachtcontracten van de Sint-Niklaasabdij te Veurne, 1542-1573

Lederband

16de eeuw, 310 x 220

In een omlijsting het gekroonde wapen van Castilië - Aragón

82. Aanwinsten, nr. 3896 (oud nr. 7041)⁴⁹(alleen band)

Lederen band.

16de eeuw, 415 x 295

Op het voorplat : geometrische vlakverdeling met driedubbele filets. In het vlak twee cartouches met 'Jhesus' en "Maria" omringd door een eenvoudig siermotief; de twee cartouches verbonden door sierstempel.

Op de klep : 2 kleinere cartouches met niet ontcijferde tekst

83. Verzameling "Découvertes", 80⁵⁰

Découvertes, nr. 80

Handboek van de Broederschap van het Koor in de St-Salvatorskerk te Brugge met afschrift van de akte van oprichting (1397) en met ledenlijsten en rekeningen, 1397-1616

Zwart lederen band met klep

16de eeuw, 200 x 130

Voorplat : paneelstempel, twee maal herhaald, gescheiden door een rij stempels met decoratief motief. De stempel bestaat uit twee panelen van twee stroken met ranken en bloemen waarbinnen dieren. Rond de stroken van het eerste paneel het randschrift "Non nobis/domine non nobis/sed nomini/tuo da gloriam"; rond het tweede "Ab occultis meis munda/me Domini/ et ab alienis parce/servo tuo"

Achterplat geheel gelijk aan het voorplat.

84. Verzameling D'Hoop, nr. 87⁵¹

Register met titel "Ommeloopere vanden Broucke" betreffende de watering den Broek, 1497

15de eeuw, 1497, 304 x 209

49 Zie hierover: L. INDESTEGE, 'Zierformen auf Einbänden Brügger Kaufmannsbücher' in: *Gutenberg-Jahrbuch*, 1965, p. 402.

50 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr. 91, blz. 135-136.

51 *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, nr.16, blz.108.

Voorplat : in een ogivale versiering :
St.-Joris strijdend met de draak
Achterplat : ramen uit dubbele filets.

85. Archief van de familie
Van Hamme, nr.1 (vroeger:
Familiefonds nr. 1198)
Register met aantekeningen
betreffende familiale gebeurtenissen en goederenbeheer van
Jan Van Hamme, gehuwd met
Elisabeth De Mey, 1576-1589, met
aanvullingen tot 1637

Lederband

17de eeuw, 283 x100

Op het voorplat, boven en onder een rechthoek uit twee vierkante vakken, met roosstempel middenin. Elk vierkant wordt verdeeld door zijn diagonalen. In het midden 7 rijen stempels 1,7 : draakstempels; 2,6 roos; 3,4,5 afwisselend draak en roos.

Draakstempels op de rug.

Achterplat : geometrische versiering met draak- en roosstempel. Zelfde versiering op klep.

Verzameling D'Hoop, nr. 87

86. Omlopers Mestdagh, nr. 975

Figuratieve kaart en nieuwe leggers van al de landen toebehorende aan de erfgenamen van wijlen Jacques Pecsteen, in leven griffier van het ambacht Maldegem

Lederband,

1787

Op voor- en achterplat : randversiering van dubbele filets met bloemenrand in goud.

Rug : tussen de nerven 7 goudstempels met omrankte bloem omlijst door dubbele filets

87. Omloper van Vladslo en Beerst⁵²

Lederband

16de eeuw, 425 x 306

Gehistorieerde paneelstempel : St.-Jacob, met pelgrimsstok en reistas. Hij staat onder een baldakijn, dat op twee kolommen rust (in laat-gotische stijl). Het veld is bezaaid met schelpen. De randen zijn versierd met stempels van rozen en vuurijzers.

52 Deze band werd door ons niet teruggevonden. Vergelijk met *Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden. Geïllustreerde catalogus*, p. 104, nr. 7, waar een vergelijkbare band uit het Bisschoppelijk archief, fonds Sint-Donaas, beschreven wordt als vermoedelijk werk van boekbinder van Verdebeke – Zie ook hierboven nr. 67 (Nieuwpoort 4740)

“Het zijn alle teven”. Prostitutie in de stad Brugge: een sectoranalyse (1780-1784)

Prostitutie heeft steeds tot de verbeelding gesproken. Zo wordt het niet enkel als oudste beroep ter wereld beschouwd, maar eveneens als meest zinnenprikkelende. Heel wat soorten onderzoeken zijn er dan ook reeds over verschenen, maar toch is nog niet alles erover gezegd. Dit artikel heeft dan ook als doel een bijdrage te leveren aan het kwalitatieve en kwantitatieve historische onderzoek naar prostitutie. De focus zal hierbij liggen op de prostitutie in de stad Brugge tijdens de periode 1780-1784.¹

PROBLEEMSTELLING

Aan de hand van de methode van de sectoranalyse worden twee vraagstukken bestudeerd. Het eerste luik onderzoekt de prostitutiesector zelf. Welke soorten van prostitutie waren er in Brugge? Waren er netwerken en hoe waren deze dan georganiseerd? Waar bevonden zich de bordelen en hoe werden ze beheerd? Het tweede thema analyseert de profielkenmerken van de Brugse prostituees. Vragen naar de leeftijd, burgerlijke staat, opleiding en herkomst staan hierbij centraal. Waren de prostituees gehuwd of waren ze ongehuwd? Hoe oud waren ze toen ze in de prostitutie terecht kwamen? Waren de Brugse prostituees hoofdzakelijk afkomstig van Brugge zelf of kwamen ze vooral van andere steden?

BRONNEN

Dit artikel kadert in een reeds langer bestaande traditie waarbij het onderzoek naar prostitutie hoofdzakelijk gevoerd wordt

1 Dit onderzoek kadert in het gemeenschappelijke onderzoek met Maja Mechant rond prostitutie in de stad Brugge in de 18^e eeuw.

vanuit de criminaliteitsgeschiedenis.² Een uitgebreid gamma aan gerechtsdossiers zijn hierbij steeds het vertrekpunt. De reden hiertoe is dat deze dossiers een dankbare bron zijn. Zo verschaffen ze niet enkel informatie over de aangeklaagde prostituees, maar ook over de organisatoren van de prostitutie, de prostitutie-sector in zijn geheel en de ideeën die toentertijd over prostitutie heersten. Centraal bij deze bronnen staan steeds het verhoor en het vonnis.

De gerechtsdossiers die voor dit onderzoek gebruikt werden zijn de *'Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe'*³ en de *'Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de wettelycke informatien door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune'*⁴. Deze gerechtsdossiers bestaan uit een dubbel luik. Enerzijds zijn er de registers van beschuldigingen en van de ondervragingen van de beschuldigen, anderzijds zijn er de registers van instructies en van verklaringen van de getuigen. Het belang van beide reeksen procesdossiers kan moeilijk overschat worden voor het onderzoek naar prostitutie. Ze zijn niet enkel het vertrekpunt van het onderzoek, maar bevatten ook de meeste informatie over het leven en de identiteit van de prostituees. Daarenboven lagen zij aan de basis van het feit dat een vrouw als prostituee gecategoriseerd werd. Het grote minpunt aan deze bronnenreeksen is dat ze enkel de gestrafte prostituees in beeld brengen. Er zullen ongetwijfeld nog heel wat prostituees door de mazen van het net geglipt zijn waardoor zij buiten ons onderzoek vallen.

- 2 Zie o.a. toonaangevende onderzoeken voor steden zoals Parijs, Amsterdam en Rome: E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs au XVIIIe siècle*. Parijs, 1987; L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1996; T. STOREY, *Carnal commerce in Counter-reformation Rome*. New York, 2008.
- 3 RAB, Fonds Brugge (TBO 119): *Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe*, nr. 645-660, 1776-1791.
- 4 RAB, Fonds Brugge (TBO 119): *Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de wettelycke informatien door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune*, nr. 711-724, 1776-1789.

De eerste reeks procesdossiers, de '*Registers crimineel der stad Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe*', behoren tot een grotere verzameling van registers die de periode 1776-1791 omvatten. Het gaat hierbij om zestien handgeschreven boeken die in leder gebonden zijn. In elk boek werd telkens één jaar opgenomen. Vooraan in het boek bevindt zich een alfabetische index op de familienaam van de beschuldigde of op de familienaam van de echtgenoot van de beschuldigde als het om een aangeklaagde vrouw ging. In de index vindt men bovendien voor welk crimineel feit de persoon aangeklaagd werd en een verwijzing naar het cahier en de folio van de ondervraging. Elke ondervraging was op eenzelfde manier opgebouwd. Vooreerst treft men de verwijzingen naar andere gerelateerde ondervragingen, ondervragingen van de persoon in het verleden en verwijzingen naar de registers van instructies en van verklaringen van getuigen aan. Vervolgens werd aangegeven welke dag de ondervraging plaatsvond, waar ze plaatsvond en wie de bevoegde schepenen waren voor de zaak. Na deze opsomming werd de aangeklaagde voorgesteld met de volledige naam, de voornaam van de vader, en de naam van de eventuele echtgenoot (alleen bij vrouwen). Hierop volgden de leeftijd, de burgerlijke stand en de geboorteplaats van de aangeklaagde, soms de bijnaam, de opleiding van de aangeklaagde of het beroep van de echtgenoot. Hierna volgde het verhoor. Aan de hand van een vast stramien van vragen werd de beschuldigde ondervraagd over wat er gebeurd was. Belangrijk hierbij waren zaken zoals waarom en wanneer de persoon de stad Brugge binnengekomen was, wat hij/zij deed om zichzelf in leven te houden, of de persoon in kwestie al eerder aangeklaagd geweest was, enzovoort. Soms gebeurde het dat de beklagde geconfronteerd werd met getuigen of dat bepaalde documenten toegevoegd werden die ofwel in het voordeel ofwel in het nadeel van de beklagde speelden. Tot slot volgde het verdict van de ondervraging. Veelal werd dit uitgesproken op een latere datum dan het verhoor zelf. Er werd daarin bepaald of de aangeklaagde al dan niet een straf kreeg en wat deze juist inhield. In sommige gevallen werd besloten een verder onderzoek in te stellen naar de zaak.

De tweede reeks procesdossiers begeleidden deze eerste reeks en worden ook de *'Registers crimineel der stad Brugge. Behelsende de wettelycke informatie door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune'* genoemd. Net als de eerste reeks behoren deze registers tot een grotere verzameling van veertien handgeschreven boeken voor de periode 1776-1789. Opnieuw is er vooraan een index op de familienaam van de getuigen, met een verwijzing naar het cahier en de folio en een korte aanduiding waarom ze concreet als getuige werden opgeroepen. Vaak werd ook vermeld welke band de getuige had met de beklagde. De *'informatien'* zelf bieden vooreerst informatie over de getuige. Zo werd de volledige naam opgeschreven, eventueel het beroep en/of de woonplaats, de leeftijd en de burgerlijke staat. Bij vrouwelijke getuigen vermeldde men ook de naam van de echtgenoot indien de vrouw in kwestie gehuwd of weduwe was. Bovendien werd, net zoals bij de eerste reeks procesdossiers, de datum vermeld van het getuigenis en eventuele verwijzingen naar andere procesdossiers of verwijzingen naar de registers van beschuldigingen en van ondervragingen van de beschuldigen. Tenslotte bevatten de dossiers de inhoud van het getuigenis, die zowel schriftelijk als mondeling konden worden overgebracht en kon variëren in lengte van enkele kortere zinnen tot meerdere pagina's.

DE ONDERZOEKSPOPULATIE

In totaal werden in deze gerechtsdossiers 94 zaken gevonden met betrekking tot prostitutie in de periode 1780-1784. Dit waren zaken waarbij zowel mannen als vrouwen aangeklaagd werden. Belangrijk hierbij is dat niet al deze aanklachten terecht waren. In de hiernavolgende tabel wordt dan ook aangetoond hoeveel vrouwen na hun ondervraging ook effectief als een prostituee of als een bordeelhoudster beschouwd kunnen worden. De procesdossiers van de mannelijke beklagden worden in dit artikel buiten beschouwing gehouden.

Aangeklaagd voor/in werkelijkheid	prostituee	misschien prostituee	geen prostituee	bordeelhoud(st)er	misschien borddeelhoud(st)er	overspel
<i>Hoererie</i>	41	23	1	5		
<i>boosaardigheid en ontuchtigheden</i>			1			
<i>bordeel houden/oneerlijk huis houden</i>	1			1	1	
<i>kwaad gedrag</i>	4			5	2	
<i>Overspel</i>						1
<i>Onbekend</i>	1			1		

Tabel 1: Aanklacht en werkelijk statuut van de vrouwen die voor de schepenbank in Brugge met betrekking tot prostitutie dienden te verschijnen in de periode 1780-1784

De beoordeling of iemand al dan niet een prostituee en/of een organisator van prostitutie was, is subjectief. De basis voor deze beoordeling zijn de bewaarde procesdossiers en de informatie die uit de ondervraging te halen is. Bij sommige vrouwen blijft er echter na de analyse van de ondervraging twijfel bestaan of ze al dan niet een prostituee waren. Zij worden ingedeeld in de categorie van de vrouwen die misschien een prostituee waren. Zo werd de zeventienjarige Marie Keuninck ervan beschuldigd zich te prostitueren in de soldatenbuurt. Uit haar verdediging bleek echter dat ze door haar jonge leeftijd vermoedelijk niet goed beseftte dat ze zich door te praten met soldaten en iets te gaan drinken in dubieuze herbergen verdacht maakte. Bij haar tweede ondervraging een jaar later bleek ze zich echter opnieuw op te houden in het soldatenkwartier en verdachte herbergen te bezoeken. Toen werd overduidelijk dat ze zich wel degelijk prostitueerde en dat haar eerdere verklaringen bluf waren.⁵ De eerste keer werd Marie Keuninck geklasseerd

5 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15; nr. 652, cahier 4, f. 23-25.

onder de categorie 'misschien prostituee', de tweede keer onder de categorie 'prostituee'. Daarnaast waren er ook een aantal vrouwen die ten onrechte beschuldigd bleken. Marie Delterre werd zo aangeklaagd voor 'hoererie', maar in werkelijkheid bleek ze zich niet te prostitueren. Ze was genoodzaakt zich op straat op te houden omwille van haar drankexcessen. Ze kon namelijk nergens meer onderdak vinden door haar voorkomen en reputatie.⁶ Voorts zijn er ook nog de categorieën van de (eventuele) bordeelhoud(st)ers waar zowel mannen als vrouwen onder vielen en van de pooiers waar enkel mannen onder terug te vinden waren. Een voorbeeld van een vrouw die gecategoriseerd werd onder de categorie van 'misschien bordeelhoudster' is Therese De Raepe. Zij werd gearresteerd omdat in haar huis twee vermoedelijke prostituees overnachtten. Één ervan was zelfs reeds eerder veroordeeld tot een gevangenschap omwille van haar activiteiten. Zowel Therese De Raepe als de twee vermoedelijke prostituees werden aangehouden omdat ze betrokken waren in een vechtpartij in een verdachte herberg. Er waren geen concrete aanwijzingen dat Therese De Raepe de meisjes 'verhuurde' aan mannen, toch is de kans reëel dat ze dit wel deed.⁷ De laatste categorie bevat personen die enkel schuldig bevonden werden aan overspel en niet aan andere zaken.

Deze indeling van de aangeklaagden met betrekking tot prostitutie is, zoals eerder vermeld, niet waarden- en oordeelvrij. Het al dan niet bestempelen van een vrouw als prostituee na het onderzoeken van de gerechtsdossiers is geen sinecure. Niet alleen gebeurt het oordelen post factum, ook is doorheen de tijd de inhoud van het begrip 'hoer' veranderd. Onder 'hoererie' verstond men toentertijd alle vrouwen die zich bezondigden aan prostitutie, overspelig waren, zich slecht gedroegen, een bordeel hielden of vrouwen die op één of andere manier hun man tekort deden.⁸

6 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 8, f. 28-30.

7 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 8, f. 26-30.

8 Ook Barbara Vos wees er in haar thesis over prostitutie in de stad Gent op dat misdaden toentertijd vaak vaag omschreven werden in gerechtelijke bronnen. Zo werd vaak de term 'excessen' gebruikt om prostitutie of andere delicten aan te duiden

Mannen werden niet beschuldigd van 'hoererie'. Heden ten dage wordt onder de term 'hoer' een prostituee begrepen. Dit is een vrouw (of man) die betaald wordt voor de seksuele handelingen die zij (of hij) uitvoert.⁹ De indeling van de vrouwen en mannen in de bovenstaande tabellen is gebaseerd op de huidige standaarden. Zo zal een vrouw als prostituee aanschouwd worden als ze betaald werd voor haar diensten, als ze zelf bekende met meerdere mannen te "boeleren", als ze verbleef in een bordeel en zich daar op zijn minst verdacht gedroeg en als uit de ondervraging duidelijk bleek dat haar levenswandel niet zuiver was. De term prostituee zal in dit artikel dan ook consequent gebruikt worden om elk misverstand te vermijden. Opgemerkt dient ook te worden dat sommige personen in meerdere categorieën thuishoorden. Zo kon een vrouw zowel een prostituee zijn als een bordeelhoudster. De persoon werd dan bij beide categorieën opgenomen in de tabel.

Concreet leert de bovenstaande tabel ons dat slechts 41 van de 67 vrouwen die aangeklaagd werden voor 'hoererie' effectief een prostituee waren. Bij 23 andere vrouwen bestaat er nog twijfel en één was zeker geen prostituee. Vijf van de vrouwen die aangeklaagd werden voor 'hoererie' kunnen onder de categorie van bordeelhoudsters gerekend worden. Bij de vrouwen die aangeklaagd werden voor zaken als kwaad gedrag, bordeel houden en onbekende redenen vinden we bovendien nog zes effectieve prostituees terug. Dat brengt het totaal op 47 effectieve prostituees tegenover 23 vrouwen die misschien prostituee waren. In het vervolg van dit artikel zullen alleen deze 70 vrouwen beschouwd worden als prostituees. De kans is immers groot dat meerdere prostituees in onze tijd als 'misschien prostituee' beschouwd worden, terwijl ze dat voor de tijdgenoot 'zeker' waren.

(B. VOS, *Meisjes van plezier: de prostituee te Gent in de 17^e en 18^e eeuw (casus: 1775-1795)*, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2007 (promotor: I. Devos), p. 11-12).

9 VAN DALE ONLINE. *Prostitutie*. In: <<http://www.van-dale.nl/vandale/>>, geraadpleegd op 3 augustus 2010.

DE PROSTITUTIESECTOR

DE SOORTEN PROSTITUEES

Bij de bestudering van de procesdossiers werd duidelijk dat er twee soorten prostituees te onderscheiden waren. Enerzijds waren er de straatprostituees die op geen enkele manier gebonden waren aan een bordeel, anderzijds waren er de borddeelprostituees die op één of andere manier verbonden waren aan een bordeel. Een combinatie van beide soorten kwam bovendien vaak in de praktijk voor en het onderscheid tussen beide soorten was soms zeer vaag gedefinieerd.

Straatprostituees vormden in de periode 1780-1784 een overduidelijke minderheid in vergelijking tot de borddeelprostituees. Zo kan in slechts negen van de 70 zaken gesteld worden dat het om zuivere straatprostitutie ging. Hierbij dient echter meteen opgemerkt te worden dat de kans bestaat dat het niet geweten was of de prostituee zich ook in een bordeel prostitueerde. Bovendien werd een prostituee nooit als een straatprostituee of tippelaarster gedefinieerd in de procesdossiers, waardoor het moeilijk is hen als een aparte categorie van prostituees te definiëren. Toch zijn er enkele aanwijzingen die kunnen wijzen op straatprostitutie. Zo vindt men in de aanklacht veelal beschuldigingen terug waarin duidelijk gesteld werd dat de vrouw in kwestie vaak te zien was in het soldatenkwartier. Marie Moens werd er in 1780 van beschuldigd *'met alle soorten van militairen te lopen en eens drie à vier nachten buitenshuis geslapen te hebben'*.¹⁰ In 1782 werd Marie Keuninck voor gelijkaardige feiten aangeklaagd.¹¹ Zij zou in het soldatenkwartier geweest zijn om er zich te prostitueren en er gemeenschap te hebben met soldaten. Bij beide vrouwen werd niets vermeld over borddeelprostitutie. Een derde vrouw, Anna Verstraete, werd in 1784 eveneens aangeklaagd omdat ze met soldaten liep in het soldatenkwartier. Zij repliceerde op deze aanklacht dat het slechts was

10 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 7, f. 28-31.

11 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15.

om met 'drie a vier andere meysen voor het kwartier de koorde heeft geweest springen'.¹² Een gelijkaardig excuus dat ook Marie Moens eerder had gebruikt toen ze zei dat het slechts was 'om het gespel van de militairen te hooren'. Bij beide vrouwen was de geloofwaardigheid van hun verdediging ver zoek. Zo werd Anna Verstraete betrappt door haar moeder in het militaire kwartier en werd Marie Moens verrast door haar broer toen ze met een militair bezig was. Een ander soort aanwijzing die op straatprostitutie kan wijzen is de verwijzing naar het prostitutieverleden van een vrouw. Zo werd in de aanklacht tegen de Brusselse Anne Marie Gerard verwezen naar de schandalige prostitutie waarmee ze zich na de dood van haar man ingelaten had. Ze zou zich bezondigd hebben aan prostitutie zoals men die vaak aantrof in de straten van Brussel 'morte ivrée, pressegue nue et dans l'etat le plus indecent'.¹³ Dit wijst erop dat men toen niet hoog opliep met straatprostitutie. Een voorbeeld dat deze stelling bevestigt, is de zaak waarbij Pieternelle Houf, ook gekend onder de naam Nelle Lodders, aangeklaagd werd voor 'hoererie'. Zij kreeg als aanklacht te horen dat ze meisjes op straat, en meer bepaald 'achter de Comedie', had laten lopen terwijl ze goed wist dat er daar mannen waren die hen wilden misbruiken. Er werd bij deze zaak vooral de nadruk gelegd op het feit dat ze dit deed als ze geen klanten had in haar bordeel. Ze verlaagde zich dus tot de straatprostitutie.¹⁴ De minderwaardigheid van de straatprostitutie wordt bevestigd door de literatuur. Zo stelde Lotte van de Pol dat een prostituee een hogere status had en meer geld vroeg naarmate ze minder klanten bediende en minder in het openbaar zichtbaar was. De publieke straathoer werd aldus ongetwijfeld van minder waarde geacht dan de 'exclusieve' hoer die men terugvond in de bordelen.¹⁵

12 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 3, f. 20-21.

13 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 1, f. 1-9.

14 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 10, f. 11-13.

15 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 114.

De tweede soort prostituees zijn de bordeelprostituees. Zij maakten het gros uit van de vervolgte vrouwen. Het belangrijkste gemeenschappelijke kenmerk van al deze vrouwen was dat ze hun klanten vonden in bordelen en herbergen. De manier waarop ze dat deden, verschilde echter. Zo waren er prostituees die inwoonden in een bordeel en boven hen een bordeelhoud(st)er hadden die zorgde voor hun klantenaantal. Ze werkten in het bordeel zelf, veelal achter de toog, en moesten huur betalen aan de bordeelhoud(st)er voor de kamer die ze huurden. In ruil zorgde de bordeelhoud(st)er voor klanten. Daarnaast waren er ook prostituees die elke avond verschillende kroegen en bordelen afschuimden op zoek naar klanten. Zij werkten voor zichzelf en huurden vaak per nacht een kamer in één of ander bordeel of herberg. Deze vrouwen werden er vaak van beschuldigd hun klanten op straat te ronselen. De Brusselse Joanne Coenraat, die in 1783 aangeklaagd werd, was een bordeelprostituee van de eerste soort. Zij bekende voor een jaar een kamer gehuurd te hebben in herberg 'London' bij Madame Raye. In deze herberg, die geklasseerd werd onder een verdacht huis, kon men zowel drinken als overnachten. Joanne was echter niet tevreden over Madame Raye. Zij en haar dochter waren namelijk zelf ook prostituees waardoor ze Joanne immense concurrentie bezorgden. Hierdoor moest Joanne schulden maken waardoor ze moeite had zichzelf te onderhouden. Bovendien voegde Joanne er aan toe dat *'het alle teven ende hoeren waeren, ende dat er t'elcken s'avons nog meer quamen.'* Het is duidelijk dat Joanne andere verwachtingen had ten opzichte van het bordeel en haar bordeelhoudster. Zij verwachtte namelijk dat Madame Raye ervoor zorgde dat ze voldoende klanten had en aldus 's avonds haar herberg afsloot voor nog meer vrouwen die haar broodwinning afnamen.¹⁶ Marianne Joseph Pouillon was een prostituee van de tweede soort. Zij werd bij haar arrestatie naakt en buiten zichzelf betrapt in een cabaret nabij de markt in het gezelschap van twee mannen. Ze bezocht de plaats al meerdere malen en ze bekende zich er al vaker geprostitueerd te hebben. Ze deed dit steeds

16 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 10, f. 18-21.

uit wanhoop en ontevredenheid over de chagrijnigheid van haar stiefmoeder.¹⁷

Zoals eerder vermeld kwam een combinatie van bordeel- en straatprostitutie in de praktijk vaak voor. Een voorbeeld hiervan was de Torhoutse Marie Therese Hostijn. Zij werd aangehouden toen ze op straat liep met twee dronken matrozen. Ze verklaarde hen ontmoet te hebben op weg naar herberg 'de Hovrard' in het Bezemstraatje waar ze heen ging om bij het lijk van bakker van Severen te waken zodat de moeder van de overleden bakker haar herberg kon openhouden. Herberg 'de Hovrard' had echter de reputatie een oneerlijk huis te zijn en de kans dat Marie Therese erheen ging om bij een lijk te waken is zeer klein. Ze bekende zelf dat ze graag met de matrozen op stap ging als ze in het land waren en dat ze bovendien al meerdere keren in deze herberg geweest was. Vermoedelijk waren de twee matrozen dan ook haar eerste klanten van die dag en nam ze hen mee naar 'de Hovrard' om zich ginds aan hen te prostitueren.¹⁸ Ook Joanne Samson kan tot de prostitutees gerekend worden die beide soorten prostitutie combineerden. Zij ging onder andere op stap met de eerdergenoemde Nelle Ladders om herbergen te bezoeken en prostitueerde zich op straat en bij haar thuis. Dat ze door deze verschillende soorten van prostitutie niet geliefd was in de buurt mag blijken uit de bijnaam 'teve' die ze kreeg toen ze over het muurtje klom op het erf van weduwe Van Doorne uit vrees betrapt te worden.¹⁹

We kunnen stellen dat straatprostitutees ondanks hun minderwaardige status minder frequent vervolgd werden dan bordeelprostitutees. Toch dient hierbij onmiddellijk opgemerkt te worden dat straatprostitutie veelal in combinatie bestond met bordeelprostitutie. Bordeelprostitutie op zich werd dan weer gekenmerkt door een brede waaier aan mogelijkheden. Voornamelijk het

17 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 2, f. 12-14.

18 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 1, f. 12-14.

19 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 9, f. 29-31.

onderscheid tussen vrouwen die inwoonden in een bordeel en diegene die hun klanten zochten in verschillende bordelen en herbergen, is hierbij belangrijk. Het blijft zeer moeilijk expliciete categorieën van prostitutie te onderscheiden. De grote kenmerken kan men wel er uithalen, maar voor de details blijft het aangeraden zaak per zaak te bekijken. Tenslotte diende een prostituee nu eenmaal veelal aan te nemen wat haar aangeboden werd.

LOCATIE

Een essentieel kenmerk van beide soorten prostitutie was de locatie. In deze paragraaf gaan we na hoeveel bordelen er toentertijd gekend waren en waar ze gelegen waren. In mindere mate wordt ook gekeken waar de prostituees tippelden. Voor de informatie omtrent alles wat met de locatie van de prostitutie te maken heeft, zijn we afhankelijk van de onrechtstreekse gegevens die we terugvinden in de bewaarde procesdossiers.

Guy Dupont en Bernard Schotte onderzochten reeds eerder de locatie van bordelen. Dupont merkte zo op dat er in het Bourgondische Brugge enkele hete buurten waren. Van het einde van de 14^e eeuw tot het midden van de 15^e eeuw was het noordelijke deel van de stad gekend als prostitutiebuurt. De helft van de bordelen bevond zich hier. Vanaf het midden van de 15^e eeuw werd het noordelijke deel van de stad minder belangrijk en verschoof het zwaartepunt van de prostitutie zich naar het zuidwesten van de stad.²⁰ Schotte vond voor de periode 1724-1774 dat het grootste deel van de bordelen in het stadscentrum en in het gebied ten noorden ervan gesitueerd was. Hij wees hierbij de wijken van St.-Gillis en St.-Niklaas aan.²¹ We zullen nu deze al gekende gegevens uitbreiden met het uitzicht van de prostitutiewijken in Brugge op het einde van de 18^e eeuw. In een eerste stap hiertoe hebben we alle

20 G. DUPONT, *Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten: prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*, Brugge, 1996 (Vlaamse Historische Studies, 10), p. 141-143.

21 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh" te Brugge in de 18^e eeuw (1724-1774)*, Universiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1982 (promotor: W. Brulez), p. 182.

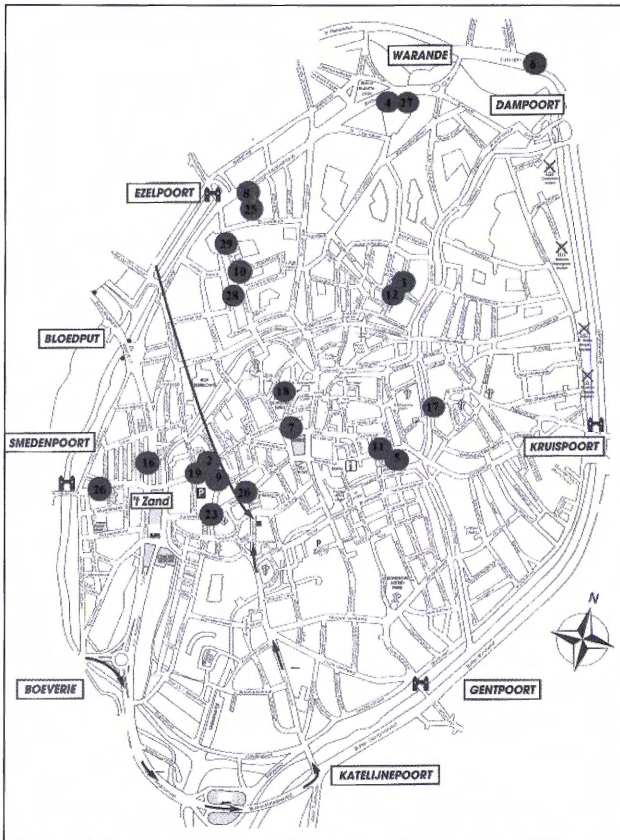
gekende bordelen uit de periode 1780-1784 verwerkt in een tabel, en hierbij telkens vermeld wat het adres van het bordeel was en wie de organisator ervan was.

	Naam bordeel	Adres	Organisator
1	Den wildeman	Op St.-Gillis	Xaveria De Stabel en Pieter Benoit
2	De (kleinen) Roobaert	Giststraatje, nabij het beenhuis	
3	Huis de Paye	Snakersstraat	François Saelens
4	De militaire kantine	24 Huizen op de Com	
5	St.-Obert	Tweede Meesch	
6	/	Fort de Lapins	Isabelle Bruneel
7	Klein Brabant	Naast de Posthoorne op de Eiermarkt	
8	De Hovrard	Bezemstraatje	
9	/	Naast de Roobaert	Jan Sonnet
10	De Neptunus	Ezelstraat	Philippe Herswynckel en Therese Van Caelens
11	/	Eerste Meesch	François Hamers en Marie Blomme
12	Het huis van Carel De Klerck/ Het huis van blinde Carel	Op St.-Gillis, hiervoor Korten Winkel	Carel De Klerck en Joanne Malfeyt
13	De Trompet		
14	De appelzak		Weduwe Van Outryve
15	London		Madame Raye
16	Het Zevensterreke	Zevensterrestraat	
17	Het huis van Jan Carlier	Op de hoek van het plein van St.- Anna	Jan Carlier en zijn vrouw
18	Het huis van Jacobus Malfeyt	Nabij het boterhuis in de Naaldestraat op de Meulenmeesch achter St.- Anna	Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck

	Naam bordeel	Adres	Organisator
19	Het huis van Guillaume De Vos	Giststraatje	Guillaume De Vos
20	De Kemel	Op de hoek van het Kemelstraatje	Lieven De Dosschere en zijn vrouw
21	Het huis van Therese Van Loo	Collettestraatje	Therese Van Loo
22	De Groene Jaegher		
23	Het Oranje Boomken	Aan het St.- Salvatorskerkhof	
24	De Schoewinckel		Joseph La Place
25	De Blauwe Dragonder	Bezemstraatje	
26	Het huis van Adriaen Verleye	Bij de Smedenpoort	Adriaen Verleye
27	De Cantine/ Het huis van Tambour Major	24 Huizen	Tambour Major
28	Het huis van Amandus Waldry	Raamstraat	Amandus Livinus Waldry en Marie Clare De Clerq
29	De Keyzer	Nabij de Ezelpoort	

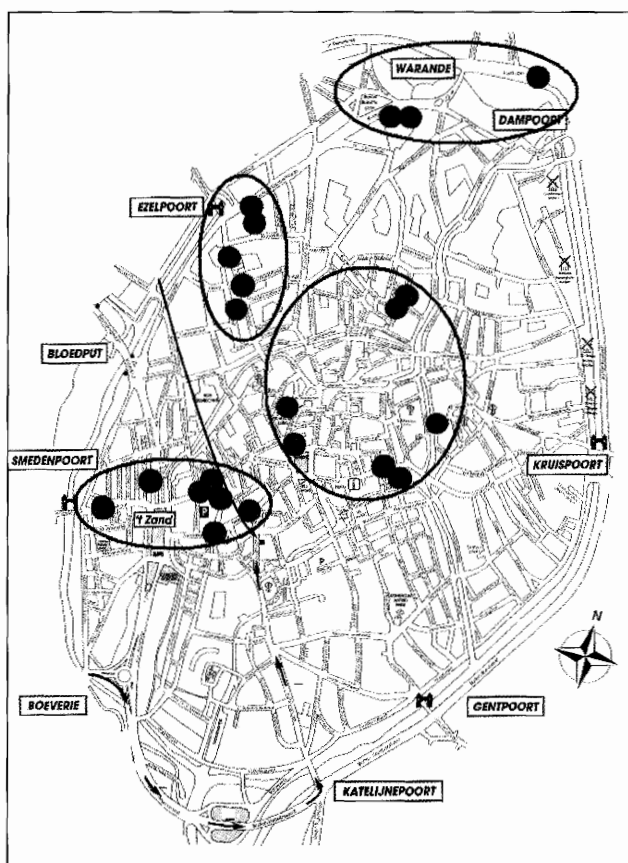
Tabel 2: Lijst van gekende bordelen, hun locatie en eigenaars van de stad Brugge in de periode 1780-1784

In een volgende stap wordt de locatie van de bordelen uitgetekend op een kaart. Hierbij werd gekozen voor een hedendaagse kaart daar de herkenbaarheid hierdoor ten goede komt.

Kaart 1: De locatie van de gekende bordelen uit de periode 1780-1784 te Brugge
Bron van de kaart: Eurocript, 2000
© Liesbeth Cackebeke

Op bovenstaande kaart konden twee bordelen niet exact gelokaliseerd worden, namelijk 'Huis de Paye' in de Snakerstraat en 'Het huis van Therese Van Loo' in het Colettestraatje. Beide straten zijn vermoedelijk doorheen de tijd verdwenen of veranderd van naam. De 22 andere bordelen konden we wel lokaliseren. Zo ontstonden er op de kaart vier grote zones waar de prostitutie zich hoofdzakelijk bevond. Uitgetekend op kaart geeft dit volgend resultaat.

Kaart 2: Prostitutiezones in de stad Brugge in de periode 1780-1784
 Bron van de kaart: Eurocript, 2000
 © Liesbeth Cackebeke

De vier grote prostitutiezones bevonden zich in de periode 1780-1784 allen in het noordelijke en westelijke deel van de stad Brugge. Een eerste groot prostitutiegebied was gelegen aan het huidige Zand. Hierbij kende voornamelijk *'het Giststraatje'* een groot aantal bordelen. *'De (kleinen) Roobaert'* en *'Het huis van Guillaume De Vos'* waren twee van de drie bordelen in deze straat. Een tweede groot prostitutiegebied bevond zich in de buurt van de Ezelpoort en de Ezelstraat. Vermoed kan worden dat hier hoofdzakelijk grote bordelen lagen die veel klanten aantrokken. *'De Neptunus'* en *'de Hovrard'* werden zo talrijke keren vermeld in de procesdossiers. Veel prostituees bleken hier vaak te vertoeven of er minstens al één keer geweest te zijn. Een derde groot gebied bevond zich in het uiterste noorden van de stad aan het Fort Lapin. Dat daar enkele bordelen gelegen waren, hoeft niet te verwonderen daar we weten dat soldaten en matrozen een groot deel van het cliënteel van de prostituees uitmaakten. Een deel van de soldatenbuurt was in dit gebied gelegen, en heel wat schepen meerden aan de nabijgelegen Dampoort aan. Veel vrouwen werden dan ook gearresteerd in de nabijheid van deze buurt, in de bordelen of terwijl ze tippelden in de straten rondom de kazerne of nabij de reien. Marie Therese Hostijn werd zo gearresteerd toen ze met twee matrozen op *'de Com'* liep en met hen op weg was naar een bordeel om er zich ginds aan hen te prostitueren.²² Een vierde en laatste groot prostitutiegebied was gelegen in het centrum van de stad. Dit gebied kan nog verder opgesplitst worden in een noordelijk gebied en een zuidelijk gebied. Het noordelijke gebied is gelegen rond de St.-Gilliskerk. Meerdere bordelen bevonden zich in de omliggende straatjes en er werd bovendien heel wat getippeld in deze buurt. Op *'het Goutkant Reyken'* (de huidige Gouden Handrei) en *'de Langerei'* werden meerdere prostituees gearresteerd. De bordeelhoudster Xaveria De Stabel werd ervan verdacht dat als de soldaten en matrozen zelf geen vrouwen meebrachten, zij er ging halen op *'het Goutkant Reyken'*.²³ Het zuidelijke deel bevond zich nabij de Eiermarkt en de Burg. Men kan

22 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 1, f. 12-14.

23 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 8, f. 20-22.

vermoeden dat zich hier enkele luxueuzere bordelen bevonden. 'Het huis van Jacobus Malfeyt' stond zo erom gekend een bordeel te zijn in een luxueus herenhuis. Het was een groot, wit huis met een reeks trappen naar de ingang van het gebouw. Een groot aantal kamers werd verhuurd aan prostituees. Bovendien was de eigenares, Marie De Klerck, steeds uitgedost met de mooiste kledij.²⁴

Als we deze informatie nu terugkoppelen naar de onderzoeksresultaten van Dupont en Schotte, dan kunnen we vaststellen dat op het einde van de 18^e eeuw de prostitutie meer verspreid geraakt was over het westelijke en noordelijke deel van de stad. Dupont zag grote concentraties in het noorden en het zuidwesten van de stad, Schotte in het centrum van de stad. Op het einde van de 18^e eeuw bleken zowel het noorden, het zuidwesten als het centrum van de stad gekenmerkt te worden door een grote concentratie aan bordelen en/of tippelplaatsen. Een nieuw prostitutiegebied was bovendien gelegen aan de Ezelpoort. Een reden van deze verspreiding is moeilijk te geven. Vermoed kan worden dat bordeelhoud(st)ers die gedwongen werden te verhuizen zich verplaatsten naar gebieden waar reeds andere bordelen aanwezig waren. Aangezien de prostitutiesector zeer mobiel was en snel inspeelde op veranderende situaties konden zo vlot nieuwe prostitutiebuurten ontstaan en oude verdwijnen.

NETWERKEN

Bij de analyse van de procesdossiers valt op dat er in Brugge zelf en tussen Brugge en andere steden netwerken bestonden met betrekking tot prostitutie. In deze alinea worden deze netwerken op een kwalitatieve manier benaderd.

Vooreerst zullen we de goed aanwijsbare netwerken tussen Brugge en andere steden toelichten. Een eerste netwerk was de trafiek van prostituees tussen bordelen in Brugge, Brussel en Gent. Een sleutel-

²⁴ RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 2, f. 28-30 (Jacobus Malfeyt); cahier 3, f. 10-12 (Marie De Klerck).

figuur hierin was de pooier Pieter De Bruyne.²⁵ Hij had de opdracht gegeven aan de Gentse echtgenote van kleermaker Oudenaarde een meisje voor hem te halen in Brussel. Dit meisje was Marie Joseph Cos.²⁶ Zij was met deze Gentse vrouw meegegaan onder het voorwendsel dat een heer in Brugge een meisje zoals haar zocht. Daarop kwam ze in een bordeel in Gent terecht waar ze twee dagen en twee nachten verbleef. Daarna reisde ze met de Gentse vrouw door naar Brugge. Eenmaal daar aangekomen werd ze ondergebracht in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck.²⁷ Pieter De Bruyne heeft daar vervolgens haar onderhoud betaald en kwam haar 'gebruiken' wanneer hij er de nood toe had. Bordeelhoudster Marie De Klerck bevestigde in haar ondervraging dat ze met Pieter De Bruyne een huurovereenkomst had gemaakt over de kamer waar Marie Joseph Cos logeerde. Pieter De Bruyne zou voor haar zeven stuivers per dag betalen en bovendien haar onderhoud apart betalen. Bovendien deelde Marie De Klerck ook mee dat Therese Coopman²⁸ naar Brugge gekomen was om enkele onderlinge zaken met Marie Joseph Cos te regelen. Zij was eveneens via de Gentse echtgenote van kleermaker Oudenaarde in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck beland. Therese Coopman bekende op haar beurt inderdaad van Gent gekomen te zijn. Daar had ze steeds gewoond en gewerkt in het huis van kleermaker Oudenaarde nabij de Sloterbrug. Ze bevestigde dat dit een bordeel was en dat ze er zich prostitueerde. Naar Brugge was ze eveneens gekomen om er zich te prostitueren en om een ruzie met Marie Joseph Cos te beslechten. Een andere prostituee die verbonden was aan het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck was de Gentse Therese Trensaert²⁹. Marie De Klerck vertelde dat ze haar leren kennen had in het provinciaal correctiehuis. Beide vrouwen hadden namelijk al eens een tijdje in de ge-

25 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 6, f. 27-30.

26 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 8-9.

27 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 10-12 (Marie De Klerck); cahier 9, f. 13-16 (Jacobus Malfeyt).

28 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 6-7.

29 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 1, f. 1-2.

vangenis doorgebracht omwille van prostitutieactiviteiten. Therese Trensaert had zich zo al eerder geprostitueerd en Marie De Klerck had zo al eerder bordeel gehouden. Tijdens haar ondervraging verklaarde Therese Trensaert zwanger te zijn van een matroos. Deze zou haar komen opzoeken in Brugge en met haar trouwen. Dat dit een excuus was om haar prostitutieactiviteiten te verbergen, moge echter voor zich spreken. Uit al deze procesdossiers blijkt dus dat er wel degelijk een prostitutienetwerk bestond tussen Brugge, Gent en Brussel. In dit specifieke geval werden meisjes uitgewisseld tussen enkele bordelen in deze drie steden. Hierbij gold bovendien een systeem van vraag en aanbod. Op vraag van Pieter De Bruyne werd namelijk een meisje uit Brussel naar Brugge overgebracht. Wat hierbij voorts nog dient vermeld te worden is dat al deze betrokken personen samen aangehouden werden tijdens een *'razzia'* in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck. Hierna kreeg Marie De Klerck een gevangenisstraf van vier jaar in het provinciaal correctiehuis van Gent en Jacobus Malfeyt een gevangenisstraf van drie jaar in het mannen-tuchthuis van Brugge. Pooier Pieter De Bruyne werd voor zes jaar opgesloten in het correctiehuis van Froidmont en de prostituees Marie Joseph Cos, Therese Coopman en Therese Trensaert werden tenslotte alle drie vrijgelaten met het verbod de stad Brugge nog binnen te komen. Hierbij is aldus duidelijk dat de organisatoren van de prostitutie zwaarder gestraft werden dan de prostituees in kwestie.

Een tweede netwerk waarover we geïnformeerd zijn via de procesdossiers is het netwerk tussen Brugge en Oostende. Opnieuw is hierbij sprake van vrouwen die zich prostitueerden in beide steden. Weliswaar dient hierbij opgemerkt te worden dat we geen concrete informatie terugvinden over georganiseerde trafiek tussen beide steden. Vermoed kan worden dat deze echter wel bestond. Genoveva Vercruysse was zo een prostituee die actief was in Oostende en Brugge. Twee maanden voor haar arrestatie hield ze zich op in Oostende waar ze zich prostitueerde aan iedereen die dat wou. Ze verbleef er bij ene Anna die vroeger een herberg had in Brugge. Na daar enige tijd gewoond te hebben, is ze gaan dienen in een herberg zonder naam aan de kaai die opengehouden werd door een schipper. Nog enige tijd later is ze opnieuw naar Brugge gekomen waar ze gearresteerd werd omdat ze met een soldaat betrapt werd in het sol-

datenkwartier.³⁰ In dit specifieke geval kunnen we vermoeden dat Genoveva Vercruysse zich op eigen houtje prostitueerde. Wel kende ze mensen in de prostitutiewereld waarbij ze steeds terecht kon. De kans is namelijk groot dat de vermelde Anna een bordeelhoudster was die uit Brugge verbannen was. Ook het proces van de Gentse Marie Verbaere suggereert het bestaan van een prostitutienetwerk tussen Brugge en Oostende. Zij woonde de eerste jaren van haar leven in Gent. Daar verbleef ze bij verschillende personen en werd ze zwanger van een jongeman die met haar wou huwen. Hij liet haar uiteindelijk zitten waarop ze naar Brugge kwam. Het kind liet ze achter bij haar broer. In Brugge werd ze uiteindelijk gearresteerd omwille van haar prostitutieactiviteiten. Haar moeder had haar zo gevonden in een bordeel in Oostende. Ze bleek er al enige tijd te logeren. Bovendien verbleef ze ook tijdens haar verblijf in Brugge in verdachte huizen wat de aanleiding gaf tot haar arrestatie. Het kind dat ze in Gent gekregen had, bleek onwettig te zijn en verwekt te zijn uit haar prostitutieactiviteiten.³¹ Marie Verbaere was dus eveneens actief in Brugge en Oostende, maar ook in Gent bleek ze zich al eerder geprostitueerd te hebben. Mogelijks vond er aldus op grote schaal circulatie van meisjes plaats waarbij de meisjes steeds naar andere steden trokken op zoek naar nieuwe klanten. Vermoed kan worden dat de bordeelhoud(st)ers hier eveneens een rol in speelden door de meisjes te zeggen waar ze heen konden gaan in de andere steden. Enkele prostituees vermeldden namelijk in hun ondervraging dat een of ander bordeel hun aangewezen werd door 'een' man.

Naast de reeds vermelde steden waarbij er zeker één of andere vorm van prostitutienetwerk terug te vinden was, waren er ook enkele steden waar één enkele prostituee zich reeds geprostitueerd had. Regina Constance Nollet werkte eerder in Sluis, Oostende, Kortrijk, Ieper en Brugge.³² Genoveva De Vinck bleek zich dan weer eerder

30 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 7, f. 9-13.

31 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 5, f. 23-27.

32 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

in Cadzand geprostitueerd te hebben.³³ Nog andere prostituees gingen nog verder. Anne Marie Gerard prostitueerde zich in Luik, Amsterdam en Den Haag, Rosalie Le Clercq in Oostende, Chimay en Londen.³⁴ Er waren aldus toentertijd naast de georganiseerde netwerken ook prostituees die zelf van stad tot stad trokken op zoek naar werk. Vaak vertrokken ze uit de ene stad als ze er buitengezet werden of hun klantenbestand niet meer groot genoeg was om te overleven. Vraag en aanbod speelden hierbij eveneens een rol. De eerdergenoemde Marie Joseph Cos ging zo mee naar Brugge omdat er ginds vraag was naar een meisje zoals haar.³⁵ Lotte van de Pol schreef hierover dat een snelle wisseling van vrouwen karakteristiek voor het prostitutiebedrijf was. Nieuwe meisjes waren namelijk het meest gewild bij de klanten. Ook stelde ze dat prostituees in de eerste helft van de 18e eeuw gemiddeld drie à vier maanden in eenzelfde bordeel verbleven. Hierna verhuisden ze, al dan niet op eigen initiatief, naar een ander bordeel.³⁶ Over tijdsaanduidingen in Brugge is voor de hier onderzochte periode geen informatie teruggevonden.

In de stad Brugge zelf bestonden er eveneens prostitutienetwerken. Deze werden gekenmerkt door prostituees die zelf van het ene bordeel naar het andere trokken op zoek naar klanten. Hierbij gold eveneens het spel van vraag en aanbod. Toen Anna Van Royen gearresteerd werd, bevond ze zich in herberg 'De Roobaert' in het Giststraatje waar men zowel kon drinken als overnachten. Ze werd er op heterdaad betrapt toen ze met een klant bezig was op een kamertje. De deur was zorgvuldig gesloten. Indien ze geen klanten vond in dit bordeel bezocht ze andere bordelen in de stad zoals herberg 'De Neptunus' in de Ezelstraat en 'St.-Obert' in de Tweede Meesch. Ze trok van het ene bordeel naar het andere op zoek naar klanten, maar nam er ook mee naar haar eigen verblijfplaats. Dit was een gewoon huis waar ze net als enkele andere ondeugende vrouwen

33 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 10, f. 24-25.

34 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 5, f. 23-27 (Anne Marie Gerard); nr. 653, cahier 1, f. 9-11 (Rosalie Le Clercq).

35 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 8-9.

36 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 269.

een kamer huurde. Ze bekende overigens dat ze vaak met andere prostituees van bordeel naar bordeel trok.³⁷ Binnen deze netwerken leerden prostituees elkaar nieuwe bordelen kennen. Het zich verplaatsen van het ene bordeel naar het andere was karakteristiek voor de prostitutiesector. Opnieuw wijst dit er op dat een snelle wisseling van vrouwen, zoals van de Pol dit stelde, van cruciaal belang was in de toenmalige prostitutiewereld. Een prostituee die eveneens van bordeel naar bordeel trok in Brugge was de Ieperse Regina Constance Nollet. Zij werd gearresteerd toen ze zich in herberg 'Klein Brabant' bevond op de Eiermarkt. Daar prostitueerde ze zich aan iedereen die dat wou. Eveneens stond ze erom gekend vaak herberg 'De Blauwe Dragonder' te bezoeken in het Bezemstraatje. Ook daar prostitueerde ze zich. Ze was bovendien nog niet zo lang naar Brugge gekomen. Hiervoor woonde ze in Oostende, Kortrijk, Ieper en Sluis.³⁸ Vermoed kan worden dat ze aldus rondtrok van stad naar stad op zoek naar bordelen waar ze zich kon prostitueren. In de stad zelf bezocht ze dan meerdere bordelen op eigen houtje. Dit wijst er op dat prostituees een zeer mobiele groep waren die bovendien ook op zichzelf, los van enige vorm van georganiseerd netwerk, konden rondtrekken op zoek naar klanten. Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat de prostituees waarschijnlijk het bestaan van bepaalde bordelen kenden doordat de bordeelhoud(st)ers in de ene stad hen bordelen aanwezen in de andere stad. Opnieuw kan hier gewezen worden op 'een' man die verantwoordelijk was dat een prostituee zich in deze of gene bordeel bevond toen ze gearresteerd werd.

KENMERKEN VAN DE PROSTITUEES

De meeste onderzoekers naar prostitutie integreerden persoonskenmerken van prostituees in hun onderzoek. Dit geldt zowel voor de vroegmoderne tijd als voor andere perioden. Lotte van de Pol, Erica-Marie Benabou, Colin Jones, Tony Henderson en Fernando López onderzochten het voor vroegmoderne steden

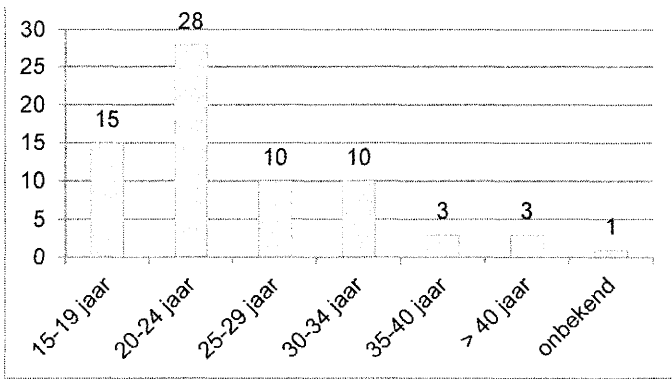
37 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 1, f. 19-22.

38 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

zoals Amsterdam, Parijs, Montpellier, Londen en Cordoba. Alain Corbin en An Huitzing gingen het na voor het 19^e en 20^e-eeuwse Frankrijk en Nederland, en Ruth Mazo Karras deed er uitgebreid onderzoek naar voor het middeleeuwse Engeland. Fernand Vanhemelryck onderzocht het tenslotte voor de stad Brussel op het einde van het ancien regime en Bernard Schotte bestudeerde de stad Brugge in de periode 1724-1774 en kan dus als voorganger van deze studie gelden.³⁹

LEEFTIJD

Leeftijd is een eerste persoonskenmerk. Volgende grafiek resumeert de gegevens voor Brugge in de periode 1780-1784.

Grafiek 3: Leeftijd van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

39 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102; E.M. BENABOU, *La prostitution et la police des moeurs*, p.267; C.JONES, 'Prostitution and the ruling class in eighteenth-century Montpellier', in: *History workshop*, 6 (1978), p.7-28; T. HENDERSON, *Disorderly women in eighteenth-century London. Prostitution and control in the Metropolis, 1730-1830*, Londen, 1999, p.25; F. LOPEZ, 'La prostitución cordobesa durante la segunda mitad del siglo XIX', in: R. CARRASCO, *La prostitution en Espagne de l'époque des rois catholiques à la I^{le} République*, Parijs, 1994, p.294; A. CORBIN, *Les filles de noce. Misère sexuelle et prostitution aux 19e et 20e siècles*, Parijs, 1978, p. 246-247; A. HUITZING, *Betaalde liefde. Prostituees in Nederland, 1850-1900*, Bergen, 1983; R.M. KARRAS, *Common women: prostitution and sexuality in medieval England*, Oxford en New York, 1996, p. 81; F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het ancien regime (1404-1789)*. Universiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1968; B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*.

Het grootste deel van de prostituees bevindt zich in de categorieën van de 15-19jarigen en van de 20-24jarigen. Samen zijn ze goed voor 43 van de 70 prostituees, wat een percentage van 61,4% betekent. Als we daar de categorieën van de 25-29jarigen en de 30-34jarigen bijtellen bekomen we een totaalpercentage van 90%. Hieruit blijkt dat prostitutie een zeer leeftijdsgebonden fenomeen was. Een prostituee ouder dan 34 jaar kan als een rariteit beschouwd worden. Zo'n oudere prostituee was Isabelle Goemare. Zij was 50 jaar oud, hield een bordeel en was gekend in de omgeving om zich te prostitueren aan geestelijken en gehuwde mannen.⁴⁰ Ook de 33jarige Anne Marie Gerard stond erom gekend dat ze zich prostituteerde aan clerici en aan iedereen die dat wou.⁴¹ Bovendien was de reputatie van beide vrouwen zeer slecht. Isabelle Goemare vertelde zelf dat ze zich moest prostitueren omdat ze anders geen geld had om te drinken en Anne Marie Gerard had zich reeds geprostituteerd in onder andere Brussel, Den Haag, Amsterdam, Holland en Luik. Dat bij beide vrouwen specifiek vermeld werd dat ze zich prostituteerden aan geestelijken wijst erop dat er binnen de prostitutiewereld ook gradaties waren op het vlak van wat kon en wat niet. Seks met religieuzen en getrouwde mannen was hierbij het laagste van het laagste. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het hoofdzakelijk oudere vrouwen waren die zich bezondigden aan deze prostitutie. Zij lagen namelijk niet zo goed meer in de markt. Jonge meisjes waren meer gewild. Een vaststelling die eveneens gekoppeld kan worden aan het fenomeen van de jonge leeftijd is dat prostitutie verbonden was met een bepaalde levensfase. Op het einde van de 18^e eeuw was het zo de normale gang van zaken dat een meisje tussen haar zestien en twintig jaar het huis uitging en op zoek ging naar een dienst. Dit had alles te maken met het huwelijkspatroon dat toentertijd heerste. Het zogenaamde West-Europese huwelijkspatroon werd gekenmerkt door een late huwelijksleeftijd: jonge mensen huwden pas als ze voldoende hadden gespaard om een eigen huishouden op

40 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 8, f. 22-24.

41 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 1, f. 1-9.

te zetten. In dienst gaan was hierbij een noodzakelijke stap om te kunnen sparen.⁴² Bij het niet vinden of het niet kunnen houden van een dienst was de kans groot dat het meisje in de armoede terecht kwam en van daaruit was de stap naar prostitutie snel gezet. Een voorbeeld daarvan was Marie Duran, die bij meerdere personen in dienst was geweest. Haar eerste dienst was bij advocaat De Genellis geweest waar ze vier weken diende. Daarna heeft ze twee maanden gediend bij mevrouw Picq die een kasteel bezat. Vervolgens diende ze ook nog bij Pinet die oesters verkocht op de markt, bij weduwe Van Lede en bij een 'schadebeletter'. Geen enkele dienst kon ze houden omwille van haar gedrag. Uiteindelijk is ze in de prostitutie beland omdat ze geen ouders had waarop ze kon terugvallen.⁴³ Toch dient hierbij opgemerkt te worden dat er zeker ook een heel aantal meisjes en vrouwen zelf kozen om in de prostitutie te gaan. Rosalie Le Clercq verklaarde tijdens haar ondervraging dat ze bij verschillende mannen gewoond had en met verschillende mannen geslapen had. Ze deelde bovendien mee dat ze graag vrijelijk leefde en dat zich prostitueren hier bij hoorde. Zij verkoos aldus zelf in de prostitutie te gaan, ook al om de reden dat ze het in feite financieel gezien niet nodig had. Haar ouders waren van goede komaf en haar vader was zelfs 36 jaar lang burgemeester van Chimay geweest.⁴⁴

De vaststelling dat prostituees zowel behoorden tot eenzelfde leeftijdscategorie als in eenzelfde levensfase zaten, komt overeen met de resultaten voor de reeds andere onderzochte steden. Van de Pol stelde zo vast dat in Amsterdam in de tweede helft van de 17^e eeuw de gemiddelde leeftijd van de gearresteerde prostituee 23 jaar was en in de eerste helft van de 18^e eeuw steeg naar 25 jaar.⁴⁵ Benabou nam eveneens een gemiddelde leeftijd van 25 jaar voor

42 I. DEVOS, 'Marriage and economic conditions in Belgium since 1700', in: I. DEVOS & L. KENNEDY (red.), *Marriage and rural economy. Western Europe since 1400*. Turnhout, 1999, p. 101.

43 RAB, Fonds Brugge, Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 7, f. 13-18.

44 RAB, Fonds Brugge, Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 1, f. 9-11.

45 L.VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102.

de Parijse prostituee aan en constateerde hierbij dat drie vierde van de prostituees zich in de categorie van de 18 tot 30jarigen bevonden.⁴⁶ Ook Jones sloot met zijn onderzoek naar prostitutie in de Franse stad Montpellier hierbij aan: het gros van de prostituees bevond zich in de leeftijdscategorie van de 15-24jarigen.⁴⁷ Henderson vond dan weer voor Londen dat de gemiddelde leeftijd van de prostituees 25,4 jaar was.⁴⁸ López sluit dit rijtje af en stelde ook voor de Spaanse stad Cordoba vast dat de gemiddelde leeftijd van het grootste deel van de prostituees in de tweede helft van de 18^e eeuw tussen de 20 en 24 jaar lag.⁴⁹ Ook voor andere eeuwen werd grosso modo de leeftijd tussen 18 en 25 jaar naar voor geschoven.⁵⁰ Vanhemelryck vond voor Brussel dan weer een gemiddelde leeftijd van 20-24 jaar⁵¹ en in het onderzoek van Schotte voor de stad Brugge in de periode 1724-1774 tenslotte, werd de gemiddelde leeftijd van de geviseerde prostituees op 23 jaar vastgelegd.⁵² Het kan aldus gesteld worden dat de gemiddelde leeftijd van de Brugse prostituees in de periode 1780-1784 aansloot bij de algemene tendens in West-Europa. Ook sloten de Brugse prostituees uit de periode 1780-1784 qua gemiddelde leeftijd aan bij de Brugse prostituees uit de eerste helft van de 18^e eeuw.

HERKOMST

De herkomst of de geboorteplaats van prostituees is een tweede karakteristiek die al voor enkele steden in het achttiende-eeuwse Europa onderzocht werd. De belangrijkste onderzoeksresultaten werden hierbij bereikt door Lotte van de Pol voor Amsterdam, Tony Henderson voor Londen en Tessa Storey en Erica-Marie Benabou, voor respectievelijk Rome en Parijs. Opnieuw deed ook

46 E.M. BENABOU, *La prostitution et la police des moeurs*, p. 267.

47 C. JONES, 'Prostitution and the ruling class', p. 16.

48 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p. 25.

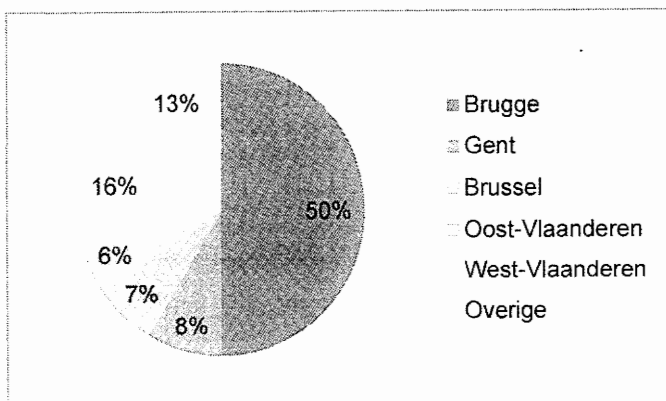
49 F. LOPEZ, 'La prostitución cordobesa', p. 294.

50 Voor Frankrijk in de 19^e en 20^e eeuw: A. CORBIN, *Les filles de noce*, p. 246-247. Voor Nederland in de periode 1850-1900: A. HUITZING, *Betaalde liefde*, p. 61-62. Voor Engeland in de middeleeuwen: R.M. KARRAS, *Common women*, p. 81. Karras gaf echter geen concrete cijfergegevens, maar stelde dat prostitutie veelal een fase was voor jonge meisjes eer ze huwden.

51 F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, p. 175.

52 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 217.

Bernard Schotte een onderzoek naar de herkomst van de Brugse prostituees in de periode 1724-1774. Als we de herkomst van de Brugse prostituees die aangeklaagd werden in de periode 1780-1784 bestuderen, bekomen we de volgende grafiek.

Grafiek 4: Herkomst van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Op de grafiek van de herkomst van de prostituees is duidelijk te merken dat de helft van de prostituees uit de stad Brugge zelf kwamen. Een groot deel van de niet-Brugse prostituees kwam uit West-Vlaanderen en meer bepaald van het nabijgelegen platteland (Oudenburg, Torhout, ...). Zij waren veelal naar de stad gekomen om daar een dienst te zoeken, maar waren om verschillende redenen in de prostitutie gesukkeld. Zo was de Ieperse Regina Constance Nollet een week voor haar arrestatie naar Brugge gekomen en had daarvoor op verschillende plaatsen gewoond, onder meer met haar man op de Vismarkt in Oostende, maar ook in Kortrijk en Sluis. Ze was samen met haar man opnieuw naar Brugge gekomen om hier een dienst te zoeken. Haar echtgenoot had echter de stad reeds verlaten en zo diende ze voor haar eigen onderhoud in te staan. Overnachten in een bordeel was hierbij de goedkoopste oplossing. Bovendien prostitueerde ze zich om zichzelf te kunnen voeden.⁵³ Voorts is het ook

53 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

opmerkelijk dat een heel aantal prostituees uit steden zoals Gent en Brussel kwamen. Zij hadden veelal reeds op verschillende plaatsen gewoond voor ze naar Brugge kwamen en zich op evenveel plaatsen schuldig gemaakt aan prostitutie. Vaak waren ze in bepaalde steden niet meer welkom. Marie Santie was zo'n prostituee. Zij was oorspronkelijk van de St.-Michielsparochie in Gent en was drie weken voor haar aanhouding naar Brugge gekomen. Ze had zich reeds in Gent geprostitueerd op verscheidene plaatsen, waaronder in 'de Tinnenpot', een fameux bordeel. Ze verklaarde voorts op weg geweest te zijn naar Brussel en in afwachting ervan overnacht te hebben in het huis van Joanne Malfeyt en Carel De Clerq. Ze zou daar slechts drie à vier mannen gekend hebben en enkel meegedronken hebben als men het haar vroeg.⁵⁴ Het is aldus overduidelijk dat ze een prostituee was en van stad tot stad trok om er zich te prostitueren. Ook de prostituees die onder 'overige' vallen, hadden reeds op verscheidene plaatsen gewoond en waren reeds lang niet meer aan hun proefstuk toe. Catherine Hofsteterin, uit het Duitse Mannheim, werd betrap in herberg 'de Neptunus' toen ze met twee matrozen aan het drinken was en zich verdacht gedroeg door zich te verstoppen achter een kinderwieg toen de commissarissen de herberg binnenvielen. Ze had schrik gearresteerd te worden. Voor ze in Brugge woonde, had ze in Sluis en in Duitsland gewoond. Op deze plaatsen had ze zich eveneens geprostitueerd.⁵⁵ Ook de Engelse Catherine Macné was een prostituee die reeds op vele plaatsen geweest was en zich op evenveel plaatsen geprostitueerd had. Zo was ze om die reden reeds de steden Gent en Brugge ontzegd geweest en was ze in Brugge reeds zes keer aangehouden geweest omwille van straffen op prostitutie die ze niet nakwam. Voorts had ze zich ook geprostitueerd in Cadzand, Sluis, Aardenburg, enzovoorts.⁵⁶

Een vergelijking met de literatuur die beschikbaar is voor andere vroegmoderne steden leert ons dat ook in de rest van Europa het

54 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 8, f. 19-21.

55 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 5, f. 29-30.

56 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 8, f. 23-27.

merendeel van de prostituees van buiten de stad zelf waren. Zo stelde van de Pol voor Amsterdam vast dat de meeste prostituees niet daar geboren waren, maar voortkwamen uit de rest van Nederland. Slechts een minderheid kwam van het buitenland.⁵⁷ Henderson sloot hierbij aan met zijn onderzoek naar de herkomst van de prostituees in Londen: de proportie van vrouwelijke immigranten in Londen was extreem hoog en zij konden tot drie vierde van het totaal aantal prostituees uitmaken.⁵⁸ Ook Storey stelde voor Rome een gelijkaardig patroon vast, weliswaar aan de hand van een andere werkwijze. Zij analyseerde de voornamen van de prostituees en kon zo hun afkomst achterhalen. Zij stelde voor Rome dat 37% van het totaal aantal prostituees Rome als origine hadden. Van de andere prostituees kwam 56% van uit Italië zelf en 7% van het buitenland.⁵⁹ Benabou constateerde tenslotte eveneens dat in Parijs slechts 26% van de prostituees een Parijse afkomst hadden in 1787. De andere prostituees kwamen van buiten de stad en zelfs van buiten Frankrijk.⁶⁰ In vergelijking met deze steden kwam in Brugge een groot deel van de prostituees uit de stad zelf. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Brugge als (prostitutie)stad niet zo'n grote aantrekkingskracht had als andere steden. Amsterdam en Parijs waren dan ook metropolen die qua inwonersaantal ver boven Brugge uitstaken en op het vlak van prostitutie internationale faam hadden. Ook was Brugge in vergelijking met andere steden in Vlaanderen, en bij uitbreiding de Zuidelijke Nederlanden, zeer klein. Steden zoals Gent en Brussel staken met kop en schouders wat betreft inwonersaantal en economische aantrekkingskracht boven Brugge uit. Prostitutie was in Brugge aldus kleinschaliger, maar vermoedelijk ook meer lokaal dan in andere steden. Bovendien kende Brugge een relatief hoge vervolgingsgraad van prostituees wat tot op zekere hoogte meisjes van buiten Brugge tegengehouden kan hebben. Schotte vond voor de voorafgaande periode (1724-1774) dat de meerderheid van vreemde afkomst was. Toentertijd was namelijk 59,5% van de

57 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 103.

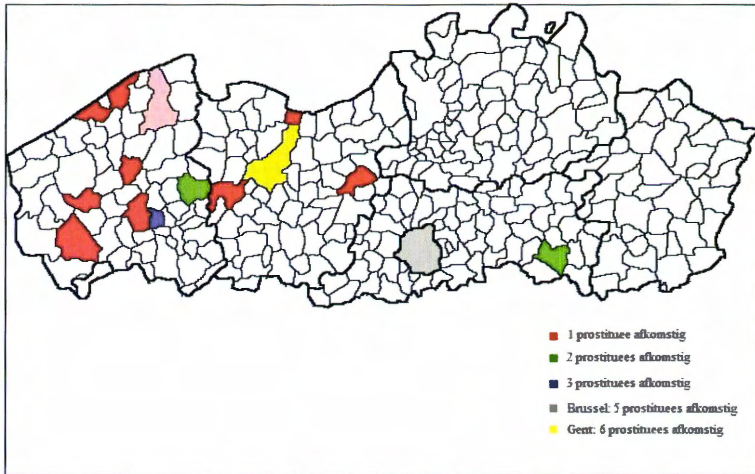
58 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p. 18.

59 T. STOREY, *Carnal commerce in counter-reformation Rome*, p. 125.

60 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 272-273.

prostituees van buiten de stad.⁶¹ Dit is een cijfer dat meer aansluit bij de internationale tendens. Een verklaring waarom toen meer meisjes van buiten de stad aangeklaagd werden ten opzichte van de periode 1780-1784 is moeilijk te geven. De kans is groot dat dit op loutere toevaligheid berust.

Op de hiernavolgende kaart is uitgetekend van welke Vlaamse en Brusselse gebieden de prostituees die voor de schepenbank van Brugge in de periode 1780-1784 verschenen, afkomstig waren.

Kaart 3: Herkomst van de Vlaamse en Brusselse prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Bron van de kaart: NGI Brussel, 2001

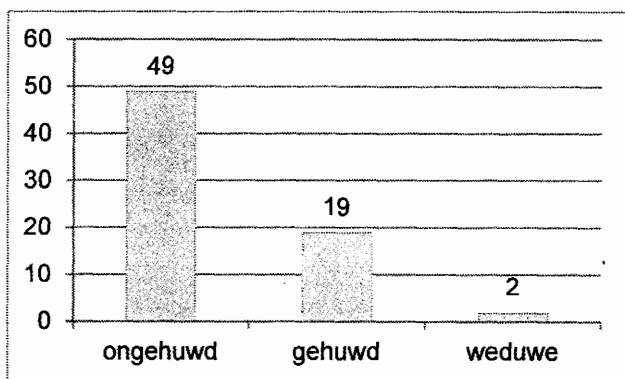
Op de bovenstaande kaart is duidelijk te zien dat hoe verder men verwijderd was van de stad Brugge, hoe minder prostituees hun afkomst ginds hadden. Van het huidige Antwerpen en Limburg werden zo toentertijd geen prostituees aangeklaagd in Brugge, van het huidige Vlaams-Brabant slechts twee. De prostituees uit de steden Gent en Brussel waren wel goed vertegenwoordigd, zij waren respectievelijk met zes en vijf. Dit kan verbonden worden

61 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 217.

aan het toentertijd bestaande prostitutienetwerk tussen de steden Brugge, Gent en Brussel. De prostituees die niet van Vlaanderen of Brussel waren, zijn op deze kaart niet opgenomen. Zij kwamen onder andere van Rijsel, Mannheim, Engeland, Namen en Chimay.

BURGERLIJKE STAAT

De burgerlijke staat past als derde gegeven in het rijtje om een profielschets te maken van de prostituees. Opnieuw is dit een gegeven dat in vele onderzoeken naar prostitutie in de 18^e eeuw geïntegreerd werd. Voor de periode 1780-1784 werden de gegevens van de prostituees die toentertijd voor de Brugse schepenbank verschenen verwerkt in de hiernavolgende grafiek.

Grafiek 4: Burgerlijke staat van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Op deze grafiek is overduidelijk te zien dat het merendeel van de prostituees toentertijd niet gehuwd was. 70% had geen wettige echtgenoot. Veel prostituees verklaarden echter wel dat de man waarmee ze betrappt werden hun toekomstige echtgenoot was. Bij de meeste was dit wellicht pure bluff, bij andere kon er een kern van waarheid inzitten. Bovendien merkten we al eerder op dat prostitutie tot een bepaalde levensfase van de vrouw behoorde, namelijk deze waarbij het meisje in dienst ging voor ze huwde. Dit wordt bevestigd doordat het merendeel van de prostituees toentertijd ongehuwd was. Zo was er Joanne Coene die in 1782 aangeklaagd werd voor de Brugse schepenbank. Zij was in dienst bij haar ouders en

bekende sinds een jaar buiten het medeweten van haar vader met een soldaat te praten en af te spreken. Ze zocht hem bovendien ook op in het soldatenkwartier en hij zou haar huwen van zodra hij vakantie kreeg in het leger. Ze werd vrijgelaten na haar verhoor.⁶² Een jaar later, in 1783, werd ze echter opnieuw voor de schepenbank gebracht. Ze was nog steeds niet gehuwd met haar soldaat en bovendien was ze gezien geweest in 'de 24 huizen' en in andere kwartieren met soldaten en andere prostituees.⁶³ Haar zogezegde verloofde bleek aldus een afleidingsmanoeuvre te zijn om te verbergen dat ze zich prostitueerde in de soldatenbuurt. Een andere vrouw, Joanne Hollebeke, lag in bed met een man toen ze door de commissarissen gevangen genomen werd. Ze verklaarde dat ze de man, Christiaan Keuckelaere, enkel gediend had met het opzet om met hem te huwen. De man zelf bevestigde inderdaad met Joanne Hollebeke te willen huwen en steeds die intentie gehad te hebben. Beiden werden uiteindelijk de stad uitgezet.⁶⁴ Naast de 70% ongehuwde prostituees waren er 19 van de 70 prostituees gehuwd. Dit is een percentage van 27%, of een kwart van het totale aantal aangehouden prostituees. De gehuwde prostituees kenden in de meeste gevallen een slecht huwelijk waarbij hun man niets bijdroeg aan het huishouden of hen verlaten had. Bovendien konden tot de gehuwde prostituees ook die vrouwen gerekend worden die zowel bordeel hielden als zichzelf prostitueerden. Marie Wijtstraete was gehuwd maar werd aangehouden omwille van haar grote drankexcessen en haar prostitutie. Ze liep meestal stomdronken rond en als ze geen geld had om jenever te kopen, prostitueerde ze zich aan iedereen die dat wou. Van haar man leefde ze al enkele jaren gescheiden, bovendien zat hij al enkele maanden gevangen in het provinciaal correctiehuis van Gent. Ze diende aldus in te staan voor haar eigen onderhoud en voor haar eigen vertier.⁶⁵ Een prostituee

62 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 16.

63 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 4, f. 20-21.

64 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 6, f. 19-20 (Joanne Hollebeke); cahier 6, f. 13-14 (Christiaan Keuckelaere).

65 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 8, f. 15-22.

die ook gehuwd was, was Isabelle Goemare. Zij prostitueerde zich niet alleen, maar hield ook meisjes in haar huis voor de mannen te plezieren. Bovendien verklaarde ze ook dat er vaak geestelijken bij haar langskwamen, waarvan het algemeen geweten was dat ze deze bevredigde. Haar man was doof waardoor hij niets kon bijdragen aan het huishouden en zij verantwoordelijk was voor hem. Althans, dat was haar kant van het verhaal. Volgens de burens leefde ze in werkelijkheid al jaren in tweedracht met haar man omwille van haar prostitutie en bordeelhouden.⁶⁶ Naast de ongehuwde en gehuwde prostituees waren er ook prostituees die weduwe waren. Zij gingen meestal in de prostitutie om zichzelf te kunnen onderhouden. Zo was er de Gentse Marie De Veermael die reeds op haar 24 jaar weduwe was. Haar man was drie jaar voor haar gevangenschap omgekomen door verdrinking. Ze had bovendien twee kinderen te onderhouden. In Brugge werd ze aangehouden omdat ze reeds enige tijd verbleef in het bordeel '*het Zevensterreke*'.⁶⁷

De vergelijking met de literatuur leert ons dat ook in andere steden het merendeel van de prostituees ongehuwd was. Storey stelde zo dat de Romeinse prostituees hoofdzakelijk '*women without men*' waren. Zij waren ongehuwd of weduwe geworden doorheen de tijd en waren daardoor extreem gevoelig om in de prostitutie te belanden.⁶⁸ Benabou stelde dit eveneens vast voor de stad Parijs. Zij vond dat 87% van de Parijse prostituees ongehuwd waren ten opzichte van 7% gehuwde prostituees. Tenslotte waren er bij deze prostituees ook nog 5% weduwen en 1% waarvan men de burgerlijke staat niet wist.⁶⁹ Ook van de Pol merkte op dat in Amsterdam vrijwel alle prostituees alleenstaande vrouwen waren. Als ze gehuwd waren, was hun man overleden of afwezig.⁷⁰ Brugge sluit hier in de periode 1780-1784 aldus bij aan. Maar ook de periode die door Schotte onderzocht werd, bevestigt deze tendens. Hij stelde

66 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 7, f. 26-29. Zie ook nr. 651, cahier 8, f. 22-24 & nr. 651, cahier 8, f. 25-30.

67 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 11, f. 27-28.

68 T. STOREY, *Carnal commerce*, p. 130.

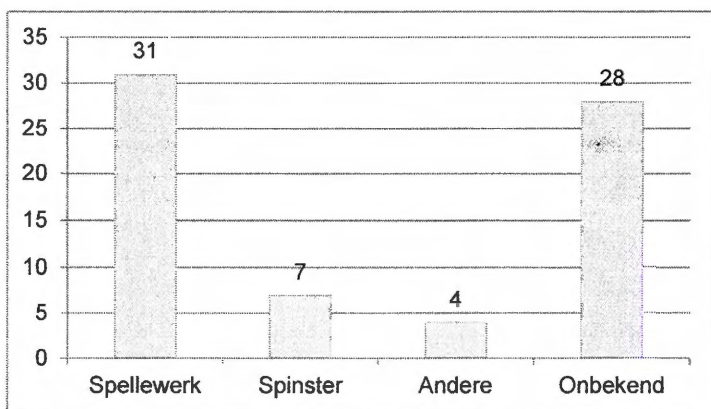
69 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 270.

70 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102.

vast dat acht op de tien vrouwen ongehuwd waren en dat diegene die gehuwd waren meestal door hun man verlaten waren.⁷¹

OPLEIDING

De opleiding past als laatste gegeven in het rijtje om een profiel-schets van de prostituees toentertijd te maken. Dit is een gegeven dat in vergelijking met de voorgaande drie aspecten van het profiel minder bestudeerd werd voor andere vroegmoderne steden. Dit kan toegeschreven worden aan de beschikbare informatie. In Brugge was het de gewoonte dat de opleiding van de aangeklaagde opgenomen werd in het verhoor. Bij andere steden ontbrak deze traditie. Toch kunnen we onrechtstreeks enkele onderzoeken gebruiken om de gevonden gegevens aan te toetsen. Lotte van de Pol, Tony Henderson en Erica-Marie Benabou voerden in dit opzicht dankbare onderzoeken uit. Ook dient hierbij Bernard Schotte vermeld te worden. Hij behandelde dit onderwerp zeer kort in zijn onderzoek naar prostitutie in de stad Brugge in de periode 1724-1774. Voor de prostituees in de stad Brugge in de periode 1780-1784 zijn de resultaten op de hiernavolgende grafiek weergegeven.

Grafiek 5: Opleiding van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

71 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 219.

Op deze grafiek is duidelijk te zien dat er twee grote groepen waren met betrekking tot de opleiding van de prostituees. Vooreerst waren er de prostituees die *'spellewerk'* aanhaalden als gevolgde opleiding. Samen met diegene die de opleiding tot *'spinster'* gevolgd hadden, kunnen ze gerekend worden tot de grotere categorie van textielarbeidsters. Deze groep omvat 38 van de 70 prostituees, wat aldus meer dan de helft van het totaal aantal prostituees was. Marie Keuninck gaf aan van opleiding een *'spellewerkster'* te zijn. In werkelijkheid was haar beroep echter geslacht vlees rondbrengen. Daar ze klaarblijkelijk niet genoeg verdiende met dit beroep ging ze in de prostitutie.⁷² Ook Genoveva Vercruysse verklaarde van opleiding *'spellewerkster'* te zijn. Als werkelijk beroep gaf ze vervolgens op dat ze diende in het huis van haar ouders. Ze deed er de boodschappen en maakte spoelen. Ook zij werd betrapt op prostitutie.⁷³ Joanne Van De Visscherie verklaarde dan weer katoenspinster te zijn van opleiding. Als werkelijke beroep verkocht ze garen. Ook zij werd gearresteerd omwille van haar prostitutieactiviteiten.⁷⁴ De overige 35 prostituees die tot de textielarbeidsters van opleiding gerekend kunnen worden, werden eveneens aangehouden omwille van hun prostitutieactiviteiten. Niet allemaal gaven ze een werkelijk beroep op, veelal bleef het bij de vermelding van *'spellewerkster'* of *'(katoen)spinster'* als opleiding. Daarnaast was er de tweede groep van prostituees waarvan de opleiding niet meegedeeld werd. Veelal ging het hierbij om gehuwde prostituees of prostituees die reeds weduwe waren. Bij hen was het belangrijker dat ze gehuwd waren dan dat ze deze of gene opleiding genoten hadden. Zij hadden namelijk een echtgenoot die voor hun onderhoud diende in te staan. Bij hen vinden we dan ook vaak de beschrijving *'huisvrouw van'* terug. De Brugse Anna Maeyens gaf geen opleiding op, maar werd wel

72 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15.

73 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 7, f. 9-13.

74 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 3, f. 26-27.

beschreven als zijnde 'huisvrouw van' Jacobus Van De Steene.⁷⁵ Ook de Brabantse Marie Jenne Le Maître werd omschreven als de 'huisvrouw van' Francois De Rouvère. Bij haar werd evenmin de opleiding vermeld.⁷⁶ Naast deze twee grote groepen waren er vier prostituees die een andere opleiding genoten hadden. Twee hiervan hadden een opleiding als naaister gevolgd, één als breister en één als kokkin. De twee naaisters en de breister kunnen eveneens tot de grotere groep van textielarbeidsters gerekend worden. De prostituee die van opleiding kokkin was, was Marie De Veermael. Zij was afkomstig van Gentbrugge en was naar Brugge gekomen met het opzet hier een goede dienst te zoeken. Ze belandde echter in de prostitutie omdat ze niet direct een geschikte dienst vond.⁷⁷

Een vergelijking met de internationale literatuur leert ons dat ook in andere vroegmoderne steden een groot deel van de prostituees afkomstig was uit de textielsector. Van de Pol attesteerde zo voor Amsterdam dat het grootste deel van de gearresteerde prostituees niet uit de dienstensector kwam, maar uit de naai- en textielvakken. Hieraan koppelde ze het belang van de textielnijverheid in de vroegmoderne tijd.⁷⁸ Ook in Brugge was deze nijverheid van het grootste belang. De wolnijverheid en de 'fusteinweverij' verschaften zo een groot deel van de bevolking werk. Tegen het einde van de 18^e eeuw hadden ze echter al aan belang ingeboet.⁷⁹ Linnennijverheid had daarentegen wel nog een grote productie in Brugge, maar verschafte minder mensen werk. De meeste mensen dienden dan ook verschillende soorten inkomstenbronnen te combineren om het hoofd boven water te houden. De textielsector was bovendien een sector die geconfronteerd werd met veel tijdelijke werkloosheid en erg lage lonen, vooral dan voor vrouwen. Prostitutie was voor velen van hen dan ook een overlevings-

75 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 5, f. 25-26.

76 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 7, f. 8-10.

77 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 11, f. 27-28.

78 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 104.

79 J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p. 444-445.

strategie. Benabou maakte een gelijkaardige vaststelling voor Parijs. Zij vond dat meer dan de helft van de meisjes werkte in de textielsector of een afgeleide daarvan.⁸⁰ Ook Henderson sloot hierbij aan met zijn analyse van Londen. Hij wees de textielsector als grote schuldige aan waarom vrouwen hun carrière op straat zochten. Arbeid in de textielsector stond er namelijk om gekend zeer slecht betaald te zijn.⁸¹ Ten slotte dient ook nog Schotte vermeld te worden. Opgemerkt dient hierbij vooreerst te worden dat Schotte de opgegeven opleiding interpreteerde als zijnde het werkelijke beroep van de prostituees. Dit is een andere benadering dan deze die in dit artikel gevolgd werd. Toch kunnen zijn resultaten bruikbaar zijn als ze kritisch benaderd worden. Hij stelde zo vast dat de meerderheid van de geviseerde prostituees uit de textiel- en kledingsector kwam en dat dit meer bepaald 85,1% van het totaal aantal prostituees bedroeg.⁸² Als we deze vaststelling met de hier gevoerde analyse vergelijken dan kunnen we inderdaad aannemen dat de meerderheid ook toentertijd uit de textielsector kwam. Het procentuele cijfer dat hij hier opplakte is daarentegen minder betrouwbaar. Hij baseerde zich hiervoor zowel op de meegedeelde opleiding van de prostituee als op de informatie die hij vond in de tekst zelf. Hij mengde aldus twee soorten gegevens door elkaar.

CONCLUSIE

Tot slot keren we terug naar de probleemstelling uit het begin van dit artikel. Zoals toen aangekondigd, was deze probleemstelling meervoudig.

Het eerste vraagstuk dat we behandelden was de prostitutiesector op zich. Hierbij hebben we vastgesteld dat het voor de stad Brugge zeer moeilijk is expliciete categorieën te onderscheiden. Zo bleek dat minder 'pure' straatprostituees voorkwamen, of althans aangeklaagd werden, dan 'pure' bordeelprostituees. Daarenboven

80 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 270.

81 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p.14.

82 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 220.

bestond straatprostitutie meestal in combinatie met bordeelprostitutie. Bordeelprostitutie werd dan weer gekenmerkt door een brede waaier aan soorten. Voornamelijk het onderscheid tussen vrouwen die inwoonden in een bordeel en diegene die hun klanten zochten in verschillende bordelen en herbergen, bleek hierbij frappant te zijn. De vraag naar de locatie van de prostitutie werd vervolgens geanalyseerd aan de hand van uittekening van de bordelen op kaart. Dit leerde ons dat er in Brugge vier grote zones bestonden waar prostitutie in grote mate voorkwam. Dit was in de buurt van het huidige Zand, in de buurt van de Ezelpoort, in het uiterste noorden van de stad en in het centrum. In het centrum kon een verder onderscheid gemaakt worden tussen het noordelijke en het zuidelijk centrumgebied. In de buurt van de Ezelpoort bevonden zich vermoedelijk grote bordelen, in het zuidelijke centrumgebied vermoedelijk luxueuzere bordelen. Het noordelijke centrumgebied was dan weer grotendeels gekend als tippelzone. In vergelijking met de voorgaande eeuwen bleek de prostitutie zich meer verspreid te hebben over het westelijke en noordelijke deel van de stad, toch bleef binnen dit gebied de prostitutie beperkt tot enkele straten bij elkaar. De derde en laatste vraag die bij de prostitutiesector gesteld werd, was de vraag naar de organisatie van de prostitutie in Brugge. Hierbij werden prostitutienetwerken ontdekt in Brugge en tussen Brugge en andere steden. Enerzijds bestonden er zo goedgeorganiseerde netwerken waarbij meisjes uitgewisseld werden tussen bordelen in verschillende steden. Een goedgedocumenteerd netwerk hierbij was datgene dat bestond tussen Brugge, Gent en Brussel. Zowel pooiers, bordeelhoud(st)ers als meisjes waren in dit netwerk betrokken. Anderzijds bestonden er netwerken waarbij de prostituees zelf van het ene bordeel naar het andere trokken. Dit kon zowel binnen de stad Brugge zelf zijn als van stad tot stad. Vaak gingen meerdere prostituees samen op stap of werden ze een bordeel aangewezen door 'een' man. Hierbij bestond geen concrete organisatie, maar was er wel een vorm van mondelinge aanprijzing van bepaalde bordelen.

In het tweede vraagstuk kwam het profiel van de prostituees aan bod. Vier grote kenmerken werden hierbij behandeld, namelijk de leeftijd, de herkomst, de burgerlijke staat en de opleiding. De ge-

middelste leeftijd van de prostituees in de periode 1780-1784 bleek aan te sluiten bij de algemene tendens in West-Europa, namelijk tussen de 20 en 25 jaar. De algemene reden hiertoe was uiteraard dat deze categorie van vrouwen het meest gewild was bij de mannelijke klanten en prostitutie een fase bleek te zijn in het leven van een vrouw. Namelijk de fase waarbij een vrouw in dienst diende te gaan en bij het niet vinden ervan de kans bestond dat ze in de prostitutie belandde. Wat betreft de herkomst van de prostituees hebben we vastgesteld dat op zijn minst 50% van de prostituees niet van de stad Brugge zelf was. Hoofdzakelijk kwamen ze uit de nabije gebieden of van Gent of Brussel. Deze twee steden waren, zoals eerder vastgesteld, gekenmerkt door hun onderlinge prostitutienetwerk met de stad Brugge en bovendien trok de stad altijd meer vrouwen aan dan mannen. De zoektocht naar een geschikte dienst was hierbij de grote drijfveer. Voorts kwam slechts een beperkt aantal van de prostituees van buiten Vlaanderen of bij uitbreiding van buiten het land. Voor de burgerlijke staat van de prostituees vonden we vervolgens dat het merendeel van de prostituees ongehuwd waren toen ze aangeklaagd werden. Bij de gehuwde prostituees was het bovendien veelal het geval dat de man de vrouw in kwestie verlaten had of haar het leven zodanig moeilijk maakte dat ze zich wel tot de prostitutie moest keren. Voorts waren er ook enkele weduwes onder de prostituees. Zij kwamen veelal in de prostitutie terecht door de weinige overlevingskansen die ze als alleenstaande vrouw hadden. Prostitutie was aldus algemeen gesteld een beroep waar alleenstaande vrouwen zich op richtten bij gebrek aan andere en betere mogelijkheden tot overleven. Opnieuw bleek hieruit dat prostitutie hoofdzakelijk een fase was in het leven van jonge vrouwen, namelijk deze waarbij ze nog niet gehuwd waren. Tenslotte hebben we ook met betrekking tot de opleiding enkele besluiten getrokken. Bij de prostituees werd vastgesteld dat de overgrote meerderheid een opleiding genoten had binnen de textielsector. Velen oefenden echter in werkelijkheid dit beroep niet uit en waren door verschillende oorzaken in de prostitutie beland. Dat de meeste uit de textielsector kwamen, kon verklaard worden doordat deze de grootste en bovendien de slechtst betaalde werkverschaffer was in Brugge op het einde van de 18^e eeuw. Bij de prostituees waarvan de opleiding niet meege-

deeld was, bleek het merendeel van de vrouwen gehuwd of weduwe te zijn. Bij hen was het belangrijker dat ze gehuwd waren (geweest) dan dat ze deze of gene opleiding genoten hadden. Zij werden steeds beschreven aan de hand van '*huisvrouw van*'. Voor het gros van de vrouwen was prostitutie aldus een overlevingsstrategie. Veelal was het inkomen dat ze haalden uit hun textielnijverheid en/of hun dienst niet voldoende om te overleven.

De industriële ontwikkeling in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1890-1950). Een sectorale analyse aan de hand van industrietellingen

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw evolueerde Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt) van een uitgesproken agrarisch gebied tot een regio met een erg divers industrieel karakter. Die economische metamorfose stond in nauw verband met verschuivingen in tal van andere domeinen. De infrastructurele ontwikkeling nam een hoge vlucht, het demografische profiel van de streek kende een grote verandering en de opkomst van nijverheden had ook heel wat sociale implicaties. De streek ontleende zijn identiteit aan deze opmerkelijke industriële groei en aan de specifieke ondernemersdynamiek.

Hoe deze evolutie zich ontrolde, is genoegzaam bekend. Er bestaan heel wat studies over het onderwerp, maar een algemeen overzicht dat aandacht besteedt aan de ontwikkelingen op lokaal en sectoraal niveau was nog niet beschikbaar.

In het kader van concrete ontsluitingsinitiatieven zoals tentoonstellingen, infobrochures, gidsbeurten, enz. ontbrak het erfgoedwerkers, heemkundigen, onderzoekers en toeristische diensten echter steeds aan adequaat cijfermateriaal om hun streekverhaal te verstevigen. Ook vanuit wetenschappelijke hoek is er vraag naar statistisch basismateriaal op lokaal en regionaal niveau.¹ Om hier een antwoord aan te bieden maakte het Centrum Agrarische Geschiedenis (= CAG) een uitgebreide streekstudie en een databank met een exhaustieve verzameling statistisch materiaal dat onderzoekers kunnen gebruiken bij de ontsluiting van het industriële

1 E. VANHAUTE, 'Sporen en trajecten. Geschiedenis van industrie en bedrijf in de 19e en 20e eeuw', in: G. DENECKERE en B. DE WEVER (red.), *Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 182.

streekverleden, zowel op gemeentelijk, regionaal als sectoraal vlak.² Het CAG maakte hoofdzakelijk gebruik van de statistieken en tellingen georganiseerd door de overheid om de databank te construeren. De gegevens van de industrietellingen tussen 1840 en 1970 van alle (prefusie)gemeenten van de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt en van Wervik zijn verzameld.

In het hierna volgend artikel wordt een algemeen overzicht gegeven van de industriële ontwikkeling van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw, hoofdzakelijk vanuit de drie betrokken arrondissementen. De belangrijkste tendensen in de voornaamste industriële sectoren van de regio worden hierbij aangeduid en geanalyseerd. Een dergelijke regionaal-sectorale opzet is uniek voor een West-Vlaamse streek.³ De nadruk wordt hoofdzakelijk gelegd op de werkgelegenheidscijfers zoals opgenomen in de industrietellingen. Demografische en sociale aspecten komen in deze bijdrage slechts in beperkte mate aan bod.⁴ Bepaalde evoluties worden geduid aan de hand van een beperkt literatuuronderzoek. Een case-study over de Izegemse schoenenindustrie illustreert de industriële ontwikkeling op gemeentelijk niveau. In deze bijdrage wordt vooral op de periode 1890-1950 gefocust om twee redenen. Ten eerste zijn de beschikbare industrie- en nijverheidstellingen voor dit tijdvak van een betrekkelijk hoge kwaliteit. Er zijn voldoende redenen om aan te nemen dat de statis-

2 B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970). Een kritische analyse aan de hand van overheidstellingen*, Leuven, 2011, 277 p. Het rapport is te raadplegen op www.hetvirtueleland.be ('instrumenten agrarisch erfgoed'). De studie werd door het CAG uitgevoerd in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen, Erfgoedcel Kortrijk, Erfgoedcel TERF, Overleg Cultuur Regio Kortrijk, Toerisme Leiestreek, RESOC-SERR Midden-West-Vlaanderen en RESOC Zuid-West-Vlaanderen. In het voorjaar van 2012 verschijnt ook een vulgariserende publicatie over het onderwerp en wordt er bekeken hoe de databank met de gemeentelijke cijfergegevens effectief wordt ontsloten.

3 Een soortgelijke bijdrage over Vlaams-Brabant, theoretisch gekaderd binnen de *New Economic Geography*, is bijvoorbeeld W. LEFEBVRE en E. BUYST, 'Enkele verklaringsfactoren voor de regionaal gedifferentieerde industriële ontwikkeling van Vlaams-Brabant tussen 1896-1961', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 37 (2007), p. 41-77.

4 Meer informatie over de demografische, agrarische, infrastructurele en sociale ontwikkelingen van de regio tijdens de periode 1890-1950 is terug te vinden in B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, p. 90-148.

tieken betrouwbaar zijn.⁵ De in de literatuur verguisde industrietelling van 1930 wordt hier geherwaardeerd en afdoende gebruikt. Ten tweede is de eerste helft van de twintigste eeuw een uiterst interessante periode voor Midden- en Zuid-West-Vlaanderen. Na het dramatische verval van de linnennijverheid – die deze regio het zwaarst trof van heel het land – werd overgeschakeld naar de vlasnijverheid. Vanaf circa 1890 werd deze sector een prominente factor in de regionale economie. De periode tot aan de Tweede Wereldoorlog is bovendien interessant omdat de kiemen voor de sterke economische expansie van de jaren 1950 duidelijk worden.

BRONNEN EN METHODOLOGIE

De belangrijkste en – ondanks alles – meest coherente bron om de regionaal-sectorale economische verdeling na te gaan zijn de industrie- of nijverheidstellingen. De cijfers van het onderzoek zijn hoofdzakelijk gebaseerd op de tellingen van het Nationaal Instituut voor Statistiek (= NIS) omdat zij de enige continue reeks van bronnen zijn waarin informatie op het niveau van de verschillende industrietakken én op het niveau van de gemeente terug te vinden is.⁶ Helaas is niet iedere telling even gedetailleerd en volgens dezelfde methode opgesteld.

Voor het opstellen van de databank maakten we gebruik van zowel de gepubliceerde cijfers van de tellingen, als van het onuitgegeven cijfermateriaal. De gepubliceerde tellingen gaven vanaf 1930 geen voldoende gedetailleerde informatie op gemeentelijk niveau, zodat we de gegevens van het archieffonds van het NIS in het Algemeen Rijksarchief moesten gebruiken. De onuitgegeven cijfers zijn gedetailleerder en sluiten ook beter aan bij het classificatiesysteem dat we hanteerden.⁷ Bepaalde industrietakken verhuisden wel eens van sector. Vanaf 1947 werden ‘schoenen’ bijvoorbeeld bij ‘kledij’ gerekend en niet meer bij ‘huid en leer’.

5 N. BRACKE, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*, Gent, 2000, p. 188-195.

6 B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, p. 21-23. Tabel 2 van het rapport geeft een overzicht van de informatie die op gemeentelijk niveau in de industrietellingen beschikbaar is. Enkel de actieve bevolking naar sociale stratificatie en het aantal bedrijven werd in de dataset van het CAG opgenomen.

7 B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, p. 43-44.

Daarom herclassificeerden we bepaalde sectoren via een vereenvoudigde en aangepaste versie van de ‘Nace-Belcode 2008’, het huidige classificatiesysteem voor economische activiteiten.

Alle beschikbare gegevens van de gemeenten van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen uit de industrietellingen van 1896, 1910, 1930, 1937 en 1947 werden overgenomen. Om tot de arrondissementscijfers te komen, telden we de gemeentelijke gegevens bij elkaar op. Het verzamelen, overnemen, invoeren en digitaliseren via een rekenblad en controleren van oude statistieken was een tijdrovende activiteit.⁸ Pas na een grondige historische kritiek en een aantal rekenkundige bewerkingen is het mogelijk om bepaalde kenmerken, evoluties en crises te beschrijven en te analyseren. Iedere telling of statistiek van de negentiende eeuw en van de eerste helft van de twintigste eeuw heeft zijn eigen kenmerken, fouten en gebreken. ‘Gedrukt’ wil *niet* altijd zeggen ‘correct, nauwkeurig en accuraat’.⁹ In de gepubliceerde tellingen staan diverse rekenfouten. Omdat voor de oudste industrietellingen de originele archiefdocumenten niet meer beschikbaar zijn, kan men slechts vaststellen dat de totalen van de arrondissementen niet steeds overeenstemmen met het provinciale cijfer. Bijgevolg komt het totaal van de provincies ook niet volledig overeen met de nationale gegevens. Aangezien het onmogelijk is om uit te maken welke cijfers dan fout zijn, worden de fouten niet verbeterd. In de praktijk zijn deze fouten evenwel verwaarloosbaar. Vanzelfsprekend ontbraken er bij elke telling bedrijven door verschillende omstandigheden, bijvoorbeeld omdat bedrijven op het moment van de telling verhuisden, omdat de bedrijfsleiders de verkeerde formulieren invulden, omdat afdelingen vergaten een telkaart aan te vragen... Bovendien zijn er ook verschillende

8 N. BRACKE en E. VANHAUTE, *Opsporing en ontsluiting van Historische Statistieken in België (1800-1960)*, Haalbaarheidsrapport Federaal Wetenschapsbeleid, 2005 (www.belspo.be/belspo/home/publ/pub_ostc/agora/ragoraopsporing_nl.pdf), p. 5.

9 Bijvoorbeeld in de industrietelling van 1910: bij de subsector ‘weven van wol’ staat Waregem ingedeeld bij het arrondissement Roeselare. Hoe wordt dit nu het best geïnterpreteerd? Bedoelde men Waregem bij het arrondissement Kortrijk met de cijfers die erbij horen of Waregem bij het arrondissement Kortrijk met de cijfers die erboven staan (dat dus enkel de gemeenten gewisseld zijn) of een gemeente van het arrondissement Roeselare (die eventueel ook op ‘-gem’ eindigt)? Aangezien het om minieme aantallen ging, besloten we de gegevens niet op te nemen.

gevallen waar gewoon verkeerde informatie werd gegeven. Deze fouten zijn enkel van belang op lokaal niveau en verstoren geenszins de algemene appreciatie en analyse.

De tellingen van 1896, 1910, 1930, 1937 en 1947 waren een momentopname: ze gaven de toestand weer op één welbepaalde dag. De teldata waren evenwel niet gelijk (februari, oktober, december) zodat een reeks van niet corrigeerbare seizoensinvloeden meespeelde.¹⁰ Veel seizoenwerkers, bouwvakkers en industrie-arbeiders afhankelijk van de landbouw, bleven buiten de telling. In vergelijking met andere bronnen schat historicus en econoom Erik Buyst dat de onderschatting in de industrietelling van 31 december 1910 in de glas- en bouwnijverheid opliep tot 20 %.¹¹ In de negentiende eeuw veranderde men bovendien vaak van werk of combineerde men verschillende beroepen met elkaar. Pas in 1896 werd de belangrijke huisnijverheid voor een eerste maal – en dan nog maar gedeeltelijk – geregistreerd. Deze ‘multiple job holding’ is in de tellingen niet te onderscheiden. De timing van deze industrietellingen kwam bovendien jammer genoeg niet steeds overeen met de keerpunten van de Belgische economie.¹²

Belangrijk bij het globale onderzoek was het gebruik van de industrietelling van 1930. De resultaten van deze telling werden nooit volledig gepubliceerd.¹³ De methodologie van de telling was op dezelfde manier opgevat als die van 1910 maar er rezen problemen met de praktische uitvoering. Het niet publiceren van de gegevens en de verschillen die optraden met de beroepentelling van hetzelfde jaar, was voor sommige auteurs het sein om de telling als bron

10 G. DE BRABANDER, *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal*, Brussel, 1984, p. 163.

11 E. BUYST, *Changes in the occupational structure of 19th-century Belgium: sources, methods and first results*, Paper INCHOS Conference, University of Cambridge, 29-31 July 2009, Leuven, 2009, p. 7.

12 J. GADISSEUR, ‘Output per Work and its Evolution in Belgian Industry, 1846-1910’, in: R. FREMDLING en P. O’BRIEN (red.), *Productivity in the Economics of Europe*, Bamberg, 1983, p. 149. De telling van 1896 vond plaats aan het begin van de Tweede Industriële Revolutie en aan het einde van de structurele crisis 1873-1895 maar de tellingen van 1930 en 1937 werden gehouden in economisch moeilijke tijden.

13 Er verscheen wel een samenvatting: ‘De Handels- en Nijverheidstelling op 31 december 1930’, in: *Arbeidsblad*, 35 (juni 1934), 750-803; 36 (november 1935), 1353-1521.

te verwerpen.¹⁴ Recent onderzoek nuanceerde echter die opvatting. Tijdens de Grote Depressie van de jaren 1930 veranderde de economische en industriële context heel snel. De verzamelde cijfers hadden bij publicatie geen beleidsrelevantie meer en daarom zag men er van af.¹⁵ De gegevens van de individuele telformulieren waren echter wel door de administratie samengevat en in registers genoteerd. De telling raakte helaas in de vergetelheid.¹⁶ De data van 1930 bieden nochtans een unieke kijk op de situatie van de Belgische industrie aan de vooravond van de crisis. Ze werden dan ook volledig in het onderzoek opgenomen.

ANALYSE VAN DE INDUSTRIËLE ONTWIKKELING IN DE REGIO (1890-1950)

DE 19DE EEUW: VAN LANDBOUW NAAR INDUSTRIË

Vanaf de Nieuwe Tijd ontwikkelde Midden- en Zuid-West-Vlaanderen zich tot één van de voornaamste groeipolen van de linnenindustrie. In dichtbevolkte gebieden, zoals de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt, kwam de samenvoeging van landbouw en industriële huisarbeid bijzonder veel voor om het inkomen te verbreden. Het weven en spinnen liep nauw samen met de traditionele landbouwactiviteiten. De vlasbewerking, het spinnen en het weven waren typische plattelandsactiviteiten, terwijl de afwerking van de garens en de weefsels (bleken en verven) stedelijke aangelegenheden waren. Aan het begin van de negentiende eeuw was naar schatting vier vijfde van de beroepsbevolking van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen actief in de linnenindustrie.¹⁷ De Industriële Revolutie bracht een verandering in dit eeuwenou-

14 Naast de industrietellingen werd er om de tien jaar ook een volkstelling gehouden. Aan de bevolking werd toen gevraagd om het beroep op te geven. Het resultaat van deze laatste gegevens levert de beroepentelling.

15 P. VAN DER HALLEN en E. BUYST, 'Measuring employment in the food industry: comparing the Belgian censuses, 1910-1930', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 39 (2009), p. 477-478.

16 De registers van het NIS werden overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief. Zie ook J. BUNTINX, *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek: handels- en nijverheidstelling van 1930: neerlegging 2001 (registers)*, Brussel, 2002 (Algemeen Rijksarchief, Inventarissen, 329), p. 7.

17 C. GYSSELS en L. VAN DER STRAETEN, *Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)*, Gent, 1986 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 89), p. 106.

de patroon. Het traditionele thuiswerk kon niet langer concurreren met de goedkopere en machinaal geproduceerde textielproducten uit Engeland en Frankrijk. Het aantal aangeboden stukken lijn-waad op de lokale markten daalde drastisch.¹⁸ Tussen 1836 en 1859 daalde het aantal stukken linnen op de markt van Tielt, die toen de grootste van het land was, met liefst 90%! De bestaande lokale economische structuren kwamen onder zware druk te staan. De hongersnood van de jaren 1845-1848 die de streek zwaar teisterde, kwam daar nog eens bovenop en betekende het einde van de 'oude' nijverheid. Vele gezinnen weken uit en zochten elders werk (vooral in het noorden van Frankrijk en in Wallonië). Tal van arbeiders trokken decennia lang weg op zoek naar een hoger loon. De Industriële Revolutie was medio negentiende eeuw amper in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen doorgedrongen. Volgens de industrietelling van 1846 hadden de weverijen van Kortrijk, Tielt en Roeselare samen slechts 4 stoommachines in gebruik. In totaal waren er in datzelfde jaar in het arrondissement Kortrijk en het arrondissement Roeselare respectievelijk 23 en 11 stoommachines operationeel. De eerste machines werden geplaatst in textiel- en voedingsbedrijven. De regio Kortrijk-Roeselare was goed voor een gezamenlijk vermogen van 225 pk of 57% van de totale stoomkracht in heel West-Vlaanderen. Op datzelfde moment was er in België echter in het geheel voor 40.000 pk aan stoomkracht! Pas in de jaren 1850 startten enkele Roeselaarse textielbazen met het gedeeltelijk mechaniseren van hun bedrijven. Het industrialisatieproces zette zich aanvankelijk sneller door in Roeselare dan in Kortrijk. De eerste mechanische weverij werd in 1852 in Roeselare opgericht. In plaats van 55-60 meter linnen werd voortaan wekelijks 230-255 meter linnen geproduceerd.¹⁹ Verschillende comités voor modelateliers en leerwerkhuizen werden opgericht om de thuiswevers om te scholen. Guido Gezelle bestempelde in 1868

18 F. GHESQUIER-KRAJEWSKI, *La Lys et le lin (1750-1914). Les hommes, l'espace et le temps*, ongepubliceerd doctoraat, Université de Lille III Charles de Gaulle, département Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, Rijsel, 2002, p. 420.

19 B. DOCHY, *Geschiedenis van de stad Roeselare vanaf de oudste tijden tot heden*, Langemark/Roeselare, 1949, p. 299.

niet voor niets “*Rousselaere [als] het Manchester van Vlaenderen*”.²⁰ De introductie van de mechanische getouwen bracht een verbetering in de handelspraktijk met zich mee via een strikte sortering van het lijnwaad. De arbeiders leerden om eenvormig machinaal garen te weven. Op het platteland bleef men evenwel nog lang manueel spinnen en weven. De hekelmachines werden gemechaniseerd vanaf de jaren 1860.²¹ Nog voor het einde van de negentiende eeuw kregen de vlasspinnerijen navolging van katoen-, jute- en wolspinners, en van weverijen. In 1871 draaiden bijvoorbeeld te Kortrijk één machinale katoenspinnerij met 4.500 spoelen en vier katoenweverijen.

Midden- en Zuid-West-Vlaanderen dankt zijn naam en faam echter vooral aan de vlasnijverheid. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelden de valleien van de Leie en de Mandel zich tot de kern van de Belgische en Europese vlasvezelbereiding. Gedwongen door armoede en de specifieke kenmerken van de Leie legden veel boeren zich toe op de bewerking van het vlas.²² Dit aanvullend inkomen werd later voor velen een hoofdverdiensite. Stilaan nam de gespecialiseerde vlasser de plaats in van de landbouwer-wever. Het internationale karakter van de vlasnijverheid impliceerde bovendien een complex netwerk van vlassers en verzenders. De winsten van de vlasbewerking werden onder meer in stoommachines geïnvesteerd. Tijdens de conjuncturele (wereld)crises van de jaren 1870 en 1880 hield de sector goed stand. Vanaf circa 1890 brak een ongeziene bloeiperiode aan. Naast de intensieve vlasbewerking scheerde de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt ook hoge toppen wat betreft de bewerking van cichorei en tabak.²³

20 C. VANDEVOORDE (red.), *Roeselare, het Manchester van Vlaenderen. Tentoonstelling rond de textielgeschiedenis van Roeselare*, Roeselare, 1997, p. 5.

21 J. VAN HOUTTE en N. MADDENS, ‘Economische en Sociale Geschiedenis van het Kortrijkse’, in: L. KYMPERS (red.), *Bekaert 100 – Economische ontwikkeling in Zuid-West-Vlaanderen*, Tielt, 1980, p. 80-82. Hekelmachines dienden om het gezwingelde vlas te ordenen.

22 B. DEWAELE en Y. SEGERS, ‘Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei’, in: B. DE MEULDER, S. HOORNAERT en K. VAN HERCK (red.), *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p. 149.

23 A. LINTERS en C. ROOSE, ‘Van landbouw naar industrie’, in: J. VANNIEUWENHUYSE (red.), *Goed garen gesponnen? Industrialisatie in de provincie West-Vlaanderen, 1800-1940*, Brugge, 1998 (De provincie West-Vlaanderen in honderd (archief)stukken, 2), p. 45 en 59.

De Belgische teelt en verwerking van deze nijverheidsgewassen was volledig in deze regio geconcentreerd.

LANGZAME DOORBRAAK VAN DE INDUSTRIALISERING
VANAF CIRCA 1890

Algemene ontwikkeling

Midden- en Zuid-West-Vlaanderen onderging in de periode 1890-1950 grote veranderingen op demografisch, socio-economisch en industrieel vlak. De bevolking groeide sterk aan, de landbouw werd gerationaliseerd, de infrastructuur verder uitgebouwd en nieuwe energievoorzieningen werden geïmplementeerd. Wapengekletter verstoorde echter tot tweemaal toe op brutale wijze de gunstige streekontwikkeling. Ondanks de economische groei bleef seizoens- en grensarbeid aantrekkelijk in de regio. De langzame opmars van de tertiaire sector en de sociale ontvoogding van de regio maakten de brug met de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Tabel 1: Werkgelegenheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen naar hoofdcategorieën in % (1900-1947)

Arr.	Primaire sector			Secundaire sector			Tertiaire sector			Onbepaald		
	1900	1920	1947	1900	1920	1947	1900	1920	1947	1900	1920	1947
Kortrijk	17,5	13,0	8,1	48,0	59,7	59,5	26,6	24,1	31,6	7,9	3,1	-
Roeselare	25,5	24,8	14,5	44,8	50,8	54,3	22,4	21,8	31,2	7,2	2,6	-
Tielt	32,0	37,7	30,9	48,8	44,1	43,1	22,9	16,3	25,9	6,9	1,9	-
MZWVL	23,0	20,8	17,9	47,3	54,4	52,4	22,9	22,1	29,7	6,9	2,8	-
WVL	26,3	24,3	19,2	48,0	45,5	43,9	25,7	25,9	36,9	g.g.	4,3	-

Legende: MZWVL = Midden- en Zuid-West-Vlaanderen, WVL = West-Vlaanderen, g.g. = geen gegevens

Opmerking:

- de cijfers duiden minima aan; onbepaald: het betreft hier slecht gedetermineerde bedrijvigheden

Bron: database CAG; Beroepentelling, deel uitmakend van de volkstelling (= BT/VT) 1900, BT/VT 1920, BT/VT 1947

Uit tabel 1 is af te leiden dat de regio een grondige wijziging in zijn beroepsstructuur onderging tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw. Tussen 1900 en 1947 daalde het aantal mensen dat werkte in de primaire sector van 46.728 naar 20.611 (daling van 56 %). In elk

arrondissement was de daling even spectaculair. Het aandeel van de landbouwsector in het werkgelegenheidspatroon was daarentegen wel verschillend. In de regio Tielt verdiende bijna nog een derde van de actieve bevolking zijn brood in de primaire sector. In de arrondissementen Kortrijk en Roeselare domineerde de secundaire sector ten nadele van de landbouw. Ondanks deze daling steeg het aantal geregistreerde boerenbedrijven. Volgens de landbouwtellingen steeg bijvoorbeeld het aantal 'boerderijen' in het arrondissement Kortrijk tussen 1895 en 1929 van 24.205 tot 40.239. Bijna 90 % van deze bedrijfjes had een oppervlakte kleiner dan 1 hectare. Dit wijst erop dat de meeste uitbaters van de boerderijen hun hoofdbestaan vonden als loonarbeider in de fabriek of als thuisarbeider.

De tertiaire sector was tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw in de streek voorlopig nog van ondergeschikt belang. In 1900 werkten zo'n 46.469 mensen in de sector, in 1920 39.212 en in 1947 53.872. De handel en diensten was net na de Tweede Wereldoorlog goed voor bijna een derde van de totale werkgelegenheid. Geografisch gezien had geen enkele regio een prominent overwicht (zie tabel 1). Pas in de jaren 1980 werd de tertiaire sector in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen de belangrijkste werkgever. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw vergrootte de secundaire sector zijn dominantie in het werkgelegenheidspatroon van de regio. In 1947 was bijna 53 % van de beroepsbevolking in de industrie tewerkgesteld. Volgens de industrietellingen (zie tabel 2) nam het aantal mensen actief in de nijverheid in de regio Kortrijk-Roeselare tussen 1896 en 1947 toe van 45.639 tot 83.079 (stijging van 82 %). Opmerkelijk was dat in het arrondissement Tielt in dezelfde periode de industriële werkgelegenheid daalde van 22.878 tot 8.873 (of 61 %)! Vanzelfsprekend was dit geen rechtlijnige ontwikkeling en de economische structuur van 1896 zag er anders uit dan die van 1947.

De economische en demografische ravage na de Eerste Wereldoorlog was in de regio Roeselare groter dan in het Kortrijkse. Vele gemeenten lagen in het Etappen-gebied waar de vermoeide Duitse soldaten uitrustten. Het materiaal en de machines van de West-Vlaamse bedrijven werden niet alleen vernield, een groot deel werd opgeëist en versleept naar Duitsland. In de jaren 1920 begon de economie opnieuw op volle toeren te draaien, hoewel

conjunctuurinzinkingen nooit veraf waren. De werknemers van de ondernemingen die na 1918 de productie niet hernamen, konden terecht in nieuwe opgerichte bedrijven. Machines en technische hulpmiddelen werden in steeds meer bedrijven gebruikt. Bepaalde ondernemers structureerden hun bedrijf op een rationele manier zodat grote winsten werden gemaakt.

In 1896 werkte in de regio Kortrijk-Roeselare 45 % van de werknemers in de industrie thuis, in 1910 was dat 32 % (23.572 thuiswerkers) en in 1930 nog amper 6 % (4.318). In het Tieltsse werkte net voor 1900 maar liefst 70 % van de werknemers thuis; in 1930 was dat nog 24 %. De opvallende daling van de werkgelegenheids cijfers van het Tieltsse kwam door de crisis in de huisnijverheid. In de overige regio's werden de thuisarbeiders ingeschakeld in de fabrieksarbeid; in de regio Tielt was dit niet mogelijk wegens het ontbreken van innovatieve ondernemingen. Aan het begin van de twintigste eeuw was de hoogste concentratie huisnijverheid van het land gesitueerd in de regio Tielt.²⁴

De economische crisis die in 1930 overwaaide vanuit de Verenigde Staten naar België, betekende voor diverse West-Vlaamse bedrijfjes de doodsteek. Vanaf het voorjaar van 1930 lieten de gevolgen van de dalende wereldmarktprijzen en de slabakkende uitvoer zich voelen.²⁵ Door herstructureringen en faillissementen steeg de werkloosheid gevoelig. Heel wat arbeiders en de resterende thuiswerkers belandden in bittere armoede. De industriële tewerkstelling in de regio daalde in 1930 met 3 % in vergelijking met 1910. Opvallend is dat de industriële werkgelegenheid in het arrondissement Kortrijk steeg met 14 %, terwijl die in het arrondissement Roeselare zakte met 27 %. De daling kwam hoofdzakelijk door het definitieve verval van de huisnijverheid. Veel inwoners van de streek rond Roeselare en Tielt gingen werken in of verhuisden naar het arrondissement Kortrijk om van daaruit te pendelen naar Noord-Frankrijk.²⁶

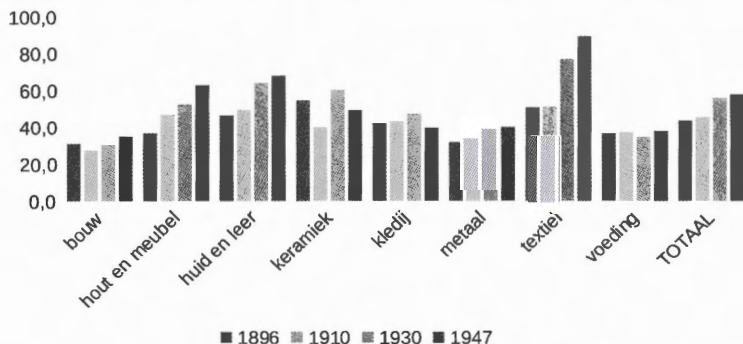
24 E. VANHAUTE, "De meest moordende van alle industrieën". De huisnijverheid in België omstreeks 1900, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 20 (1994), p. 471.

25 E. BUYST, 'Van industriële grootmacht tot de 'zieke man' van West-Europa', in: M. VAN DEN WIJNGAERT (red.), *België, een land in crisis (1913-1950)*, Antwerpen, 2006, p. 151.

26 P. DEBRABANDERE en N. MADDENS, *Ook hier zijn we groot geworden: het nijvere arrondissement Kortrijk 1890-1940*, Kortrijk, 1985, p. 16.

Het aandeel van de kernregio Kortrijk-Roeselare in de provinciale werkgelegenheid in de periode 1896-1947 scheerde hoge toppen (zie grafiek 1). Beide arrondissementen waren samen goed voor bijna de helft van alle industriële werkgelegenheid in de provincie. In oppervlakte vertegenwoordigden Kortrijk en Roeselare samen 23 % van de kustprovincie; in bevolking was dat 36 % in 1890 en 40 % in 1947. Het aandeel van de zelfstandigen zonder personeel van beide regio's in de provincie West-Vlaanderen bleef hangen op 43 %. In de streek waren nog veel KMO's en éénmansbedrijfjes aanwezig. In 1930 hadden de bedrijven gemiddeld vier werknemers. Het aandeel van het arrondissement Tielt in de provincie was voorlopig nog van minder belang. Midden- en Zuid-West-Vlaanderen profileerde zich sinds het interbellum als het industriële hart van de provincie en stond die positie niet meer af.

Grafiek 1: Aandeel van de belangrijkste nijverheidssectoren van de regio Kortrijk-Roeselare in de provinciale werkgelegenheid (1896-1947)

Bron: database CAG; Industrietelling (= IT) 1896, IT 1910, IT 1930, Handels- en nijverheidstelling (= HNT) 1947

Sectorale ontwikkeling

Vooraleer dieper in te gaan op de specifieke sectorale evoluties, worden eerst een aantal grote lijnen geschetst.

Een constante in de werkgelegenheidscijfers van de secundaire sector van de streek was het overwicht van de textielnijverheid (zie tabellen 2 en 3). In 1896 werkte meer dan de helft van de arbeiders

in de textielsector. De werkgelegenheid in die sector werd in grote mate bepaald door de thuiswerkers. Bijna vier vijfde van de textielarbeid gebeurde thuis (arrondissement Kortrijk: 75 %; arrondissement Roeselare: 70 %; arrondissement Tielt: 96 %). Opvallend was dat 65 tot 75 % van de werknemers in de textielnijverheid vrouwen waren. In de overige nijverheidssectoren was het aandeel van vrouwen veel minder dominant. Het Kortrijkse verliet als eerste deelregio de textielhuisnijverheid. Op het rurale platteland rond Roeselare en Tielt bleef het thuisweven en thuisspinnen aanvankelijk domineren.

Op het einde van de negentiende eeuw was er in het Tieltse nagenoeg geen andere industrie dan de textielnijverheid. Door de langzame uitstoot van de thuiswerkers daalde het aandeel van de textielsector in de regio Tielt met niet minder dan 78 % in de periode 1896-1947! Kortrijk werd kwalitatief en kwantitatief de belangrijkste textielregio. Het Roeselaarse, waar de mechanisatie in de textielsector eerst doorbrak (cf. supra), zag het aandeel van de textielnijverheid vanaf het interbellum verminderen (respectievelijk 37 % in 1930 en 28 % in 1947).

In de regio rond Roeselare nam de voedingsnijverheid steeds een groter aandeel in (tot 11 % in 1947). Opvallend is wel dat het Kortrijkse de hele eerste helft van de twintigste eeuw het meeste arbeidskrachten in de voedingssector had. De cijfers van Roeselare worden bovendien beïnvloed door de Izegemse schoenen- en borstelindustrie. Het aandeel van de hout- en meubelindustrie en de huid- en leernijverheid is vanaf 1896 hier sterk door beïnvloed. In absolute cijfers is dezelfde vaststelling te maken.

In de kledingnijverheid, metaalindustrie en bouwindustrie zijn de ontwikkelingen voor iedere deelregio ongeveer gelijk. Uiteraard telde het arrondissement Kortrijk steeds de hoogste absolute aantallen maar in relatieve cijfers was die evolutie voor deze sectoren hetzelfde. De opkomst van de keramische industrie in het Kortrijkse vanaf de jaren 1930 (bakstenen en vooral dakpannen) bood veel mensen werkgelegenheid.

Stilaan kenmerkte de regio zich door de ontwikkeling van een aantal sectoren met een hoge toegevoegde waarde. De machinebouw, chemische industrie en de nutsvoorzieningen stelden vooral in de regio Kortrijk mensen te werk. Niet toevallig waren dat nijverheden die de textielindustrie ondersteunden.

Tabel 2: Industriële werkgelegenheid per sector in de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt (1896-1947)

Sector	1896			1910			1930			1947		
	K	R	T	K	R	T	K	R	T	K	R	T
Voeding	2.352	1.507	864	3.031	2.315	1.064	2.409	1.728	792	3.627	2.673	945
Tabak	178	43	38	111	99	29	223	16	50	244	75	20
Textiel	13.576	10.266	18.479	23.714	17.475	12.129	27.450	8.576	6.349	33.167	6.436	3.915
Kledij	3.799	1.606	931	5.474	2.168	1.033	3.490	1.563	725	2.428	956	782
Huid en leer	905	2.117	887	956	2.540	480	767	3.458	679	670	3.799	626
Hout en meubel	1.958	2.049	848	2.876	3.984	1.001	3.261	3.887	1.000	3.754	3.549	751
Papier	119	6	0	148	48	8	151	83	1	60	101	0
Boekbedrijf	167	62	28	218	142	39	360	105	38	428	196	78
Chemie	284	57	21	347	94	41	507	296	15	679	165	11
Keramiek	167	7	0	718	136	88	2.220	357	116	2.219	407	93
Metaal	948	596	346	1.549	969	419	3.305	1.267	451	5.420	2.153	580
Overige	74	43	0	103	55	1	292	42	40	791	387	173
elek./gas/water	75	13	0	155	66	19	348	82	0	1.003	172	1
Bouw	1.849	816	436	2.175	1.074	588	2.560	1.451	595	5.397	2.123	898
Totaal	26.451	19.188	22.878	41.580	31.165	16.939	47.343	22.911	10.851	59.887	23.192	8.873

Legende: K = arr. Kortrijk, R = arr. Roeselare, T = arr. Tielt

Opmerking:

- zowel atelier- als thuisarbeid zijn samengeteld; ook bezoldigde en onbezoldigde arbeid zijn samengeteld

Bron: database CAG; IT 1896, IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Tabel 3: Industriële werkgelegenheid per sector in de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt in % (1896-1947)

Sector	1896			1910			1930			1947		
	K	R	T	K	R	T	K	R	T	K	R	T
Voeding	8.9	7.9	3.8	7.3	7.4	6.3	5.1	7.5	7.3	6.1	11.5	10.7
Tabak	0.7	0.2	0.2	0.3	0.3	0.2	0.5	0.1	0.5	0.4	0.3	0.2
Textiel	51.3	53.5	80.8	57.0	56.1	71.6	58.0	37.4	58.5	55.4	27.8	44.1
Kledij	14.4	8.4	4.1	13.2	7.0	6.1	7.4	6.8	6.7	4.1	4.1	8.8
Huid en leer	3.4	11.0	3.9	2.3	8.2	2.8	1.6	15.1	6.3	1.1	16.4	7.1
Hout en meubel	7.4	10.7	3.7	6.9	12.8	5.9	6.9	17.0	9.2	6.3	15.3	8.5
Papier	0.5	0.0	-	0.4	0.2	0.1	0.3	0.4	0.0	0.1	0.4	-
Boekbedrijf	0.6	0.3	0.1	0.5	0.5	0.2	0.8	0.5	0.4	0.7	0.9	0.9
Chemie	1.1	0.3	0.1	0.8	0.3	0.2	1.1	1.3	0.1	1.1	0.7	0.1
Keramiek	0.6	0.0	-	1.7	0.4	0.5	4.7	1.6	1.1	3.7	1.8	1.1
Metaal	3.6	3.1	1.5	3.7	3.1	2.5	7.0	5.5	4.2	9.1	9.3	6.5
Overige	0.3	0.2	-	0.3	0.2	0.0	0.6	0.2	0.4	1.3	1.7	2.0
elek./gas/water	0.3	0.1	-	0.4	0.2	0.1	0.7	0.4	-	1.7	0.7	0.0
Bouw	7.0	4.3	1.9	5.2	3.5	3.5	5.4	6.3	5.5	9.0	9.2	10.1

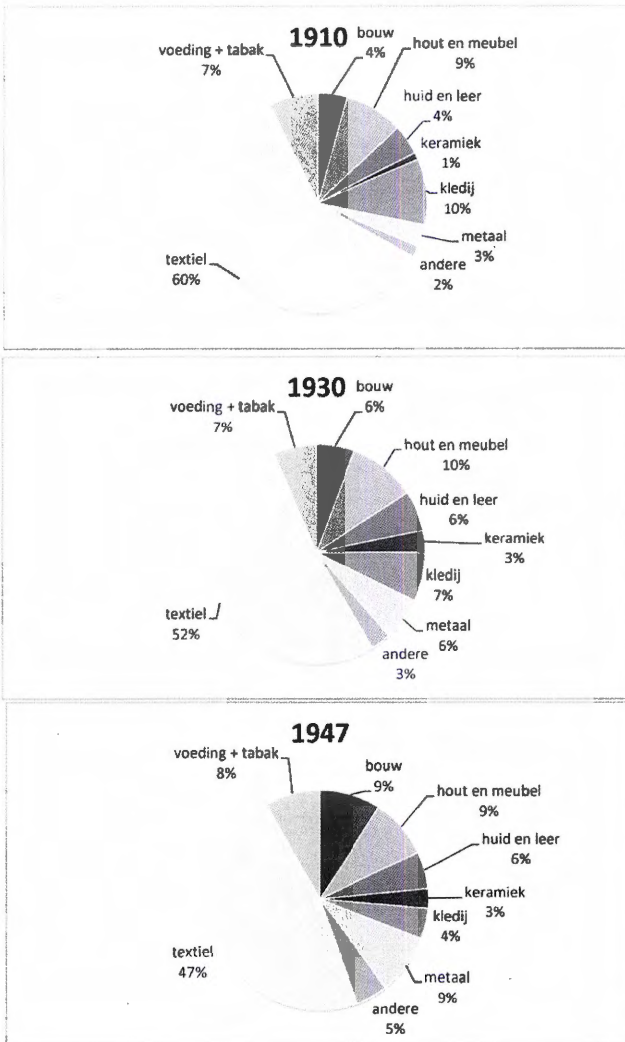
Legende: K = arr. Kortrijk, R = arr. Roeselare, T = arr. Tielt

Opmerking:

- zowel atelier- als thuisarbeid zijn samengeteld; ook bezoldigde en onbezoldigde arbeid zijn samengeteld

Bron: database CAG; IT 1896, IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Grafiek 2: Verdeling per sector van de industriële werkgelegenheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930 en HNT 1947

Mechanisatie in het textielbedrijf

Tabel 4: Werkgelegenheid in de textielnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910 - fabriek	K	1.550	1.453	430	1.179	13.055	16.118
	R	678	656	289	422	5.847	7.213
	T	587	574	72	448	1.806	2.900
1910 - thuis	K	6.613	184	81	1.041	6.290	7.596
	R	9.646	105	113	720	9.324	10.262
	T	8.300	97	120	992	8.020	9.229
1930 - fabriek	K	3.708	3.188	894	1.810	20.532	26.881
	R	872	810	216	458	5.917	7.401
	T	870	829	97	606	2.594	4.126
1930 - thuis	K	460	13	-	125	431	569
	R	1.155	31	-	24	1.120	1.175
	T	2.126	45	-	100	2.078	2.223
1947 - bezoldigd	K	1.444	2.003	1.427	359	27.856	31.693
	R	278	337	236	64	5.375	6.012
	T	269	389	96	107	2.943	3.535

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerkingen:

- de cijfers van de huisnijverheid voor de jaren 1910 en 1930 bevatten geen bedienden, wel intermediairen of tussenpersonen
- in 1947 werden eraan toegevoegd 1.474 personen in het arrondissement Kortrijk, 424 in het arrondissement Roeselare en 380 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Het grote overwicht van de textielnijverheid in de regionale werkgelegenheidscijfers (zie grafiek 2) steunde op twee pijlers. Enerzijds waren er in de regio heel wat bedrijven die textielgarens verwerkten en bewerkten, en anderzijds was er de vlasnijverheid die het evenwicht hield tussen landbouw en industrie.

De mechanisatie verliep vlotter in het arrondissement Kortrijk dan in de arrondissementen Roeselare en Tielt. Reeds in 1910 werkten in het Kortrijkse meer mensen in de textiel fabriek dan thuis (zie tabel 4). In de overige gebieden was het omgekeerde waar. Door het wegvallen van de thuisarbeid nam het aantal werknemers in de textielnijverheid in de regio Roeselare-Tielt sterk af.

Tussen 1910 en 1930 daalde de huisarbeid in het Roeselaarse bijvoorbeeld met 88 %! Slechts een gedeelte van de werknemers kon terecht in de textiel fabrieken of in de vlasnijverheid van de eigen streek. Velen trokken naar het Kortrijkse dat dé textiel regio bij uitstek werd.²⁷

De werkgelegenheid in 1930 in de sector in het Kortrijkse piekte met 30.000 arbeiders. Dat aantal bleef stabiel op het einde van de jaren 1940. Hoewel de sector de belangrijkste werkgever was, viel het relatieve aandeel van het Roeselaarse terug (54 % in 1896 ten opzichte 28 % in 1947). De voedingsnijverheid, de hout- en meubelindustrie en de schoennijverheid werden daar belangrijker. Het agrarische karakter van de regio zorgde voor een bloeiende agro-alimentaire nijverheid als voorbode voor de diversifiërende economie na 1945.

Niet de vlasweverijen maar wel de katoenfabrieken hadden in de regio de meeste mensen in dienst. In 1910 waren er 6 katoenspinnerijen met 516 werknemers en 51 katoenweverijen met 5.685 werknemers. Daarnaast waren er 11 weverijen met 107 werknemers die manueel katoen weefden. Bovendien waren er nog 1.388 thuiswevers. Bijna dertig jaar later waren er nog evenveel mensen in de subsector actief. In 1937 waren er in de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt respectievelijk 5.826, 941 en 997 katoenwevers en -spinsters.

Hoewel het gezwingelde vlas meestal naar buitenlandse en Gentse spinnerijen ging, waren er in de streek ook een aantal vlas-spinnerijen actief. Volgens de statistiek van 1910 telden zowel het arrondissement Kortrijk als het arrondissement Roeselare 3 vlas-spinnerijen, met respectievelijk 453 en 753 werknemers. De Leie- en Mandelstreek was echter wel het belangrijkste centrum van de linnenweverij van België. In 1910 waren er in de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt 49 mechanische weverijen waar 4.316 mensen

27 Ook in andere bronnen wordt dit duidelijk. Tussen 1900 en 1909 had 28 % van de stedelijke Kortrijkse dossiers omtrent het provinciale onderzoek naar mogelijke geur- of luchthinder betrekking op de textielnijverheid. Voor de hele provincie was dat toen 14 %, M. MARIN en J. MESTDAGH, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek. Een analyse aan de hand van 1ste klasse vergunningen in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen, 1863-1970*, Gent, 2010 (Historische Economie en Ecologie), p. 128-130.

Briefhoofd van de juteweverij De Ven in Ingelmunster (Provinciaal Archief West-Vlaanderen – PAWV A/1940-heden/A.3./A.5./A.7.-G.B./1997/P.B./23q)

werkten. In heel België waren er toen 69 linnenweverijen met 6.900 werknemers. In tegenstelling tot de vlasspinnerijen wisten de linnenweverijen van de regio de economische depressie van de jaren 1930 te overleven. In 1896 waren er in de regio nog 8.500 thuiswerkende linnenwevers. In 1910 was dat gezakt tot circa 2.400. Nog eens twintig jaar later stelde het ambachtelijk linnenweven niets meer voor.

Een typisch nevenproduct van de vlasnijverheid was de ambachtelijke kantnijverheid die hoofdzakelijk door vrouwen en meisjes werd uitgeoefend. Vooral rond de eeuwwisseling was deze huisnijverheid populair. In 1910 waren er immers in de regio's Kortrijk, Roeselare en Tielt samen 19.148 kantwerksters actief (25 % van heel het land). Amper twintig jaar later waren er nog 3.225 waarvan 2.082 in het arrondissement Tielt. Een dalende vraag naar kant en de concurrentie van goedkopere kledingstoffen betekenden het einde van het kantwerk op grote schaal. De Zuid-West-Vlaamse kant bereikte bovendien nooit dezelfde kwaliteit als het Brugse kantwerk.

Naast vlas en katoen was wol de derde belangrijke textielvezel. De grote expansie van de wolnijverheid kwam er pas na 1918. In 1930 waren er 195 wolspinnings- en spinsters en 1.625 wolwevers in heel de regio aan de slag. In 1937 waren er in de regio Kortrijk alleen 35 wolbedrijven met 4.557 arbeiders. Het merendeel daarvan werkte in Moeskroen en deelgemeenten (3.082). Op hetzelfde moment waren er in de regio Roeselare-Tielt samen 5 wolbedrijven met 400 arbeiders. De Moeskroense wolnijverheid vormde

het Belgische verlengstuk van de Noord-Franse textielindustrie. Vele Franse fabrikanten richtten in de grenszone bedrijfjes op omdat het loonniveau in België betrekkelijk lager was dan in *le Nord*. In 1910 waren er in de regio 9 jute- en hennepspinnerijen en -weverijen met samen 1.096 werknemers. Jute gebruikte men hoofdzakelijk in de fabricage van zakken en als basis voor tapijten en stoffering van meubels. Na 1930 groeide de sector verder, mede beïnvloed door de tapijtindustrie die meer bewerkte grondstoffen eiste. Een gekende juteweaverij was *Neiryck & Holvoet* in Lendeledde (1886). In 1893 werd de eerste stoommachine in de fabriek geplaatst en vanaf 1906 vervingen Britse mechanische spinmachines verouderde werktuigen als rosmolens en scheermachines.²⁸

De toename van het wooncomfort tijdens het interbellum zorgde voor de groei van de tapijtindustrie in de regio Kortrijk. Tussen 1930 en 1937 was het aantal werknemers in die sector bijna verdubbeld van 892 tot 1.504. Bepaalde ondernemers trokken volop de kaart van hoogwaardige producten. In 1907 richtte Adolf Van de Wiele bijvoorbeeld *Tissage Van de Wiele* op, een weverij van meubelstoffen en gordijnen. In 1935 haalde de onderneming een productie van 150.000 m².²⁹ Door toedoen van de nieuwe sterke man Jan Sabbe werd na de Tweede Wereldoorlog de kaart van de geweven tapijten getrokken. Vanaf de jaren 1950, onder impuls van de vlasreconversie, werd Zuid-West-Vlaanderen een speler van wereldformaat op het vlak van tapijten (Beaulieu, Balta).

Het bleken en verven van textielstoffen waren gespecialiseerde subsectoren van de textielnijverheid met een hoge toegevoegde waarde. Op het einde van de negentiende eeuw was het kunstmatig bleken en verven op punt gesteld, onder meer via loodwit en lijnolie.³⁰ Appreteerfirma's (verbeteren van stijfheid en glans), blekerijen en ververijen van garens en weefsels zoals *Blanchisserie de Courtrai* en *Groeningeververij* uit het Kortrijkse lagen dan ook goed in de markt. In 1910 waren er 47 ondernemingen met 752

28 A. LINTERS en C. ROOSE, 'Van landbouw naar industrie', p. 49.

29 J. PUYPE, *De ridders van de West-Vlaamse tafel. Kroniek van succesvol ondernemen*, Leuven, 2002, p. 221.

30 A. LINTERS, *De Vlasvallei (Industrieel erfgoed in de Leievallei in West-Vlaanderen en Département Nord-Pas-de-Calais)*, Kortrijk, 1993, p. 23.

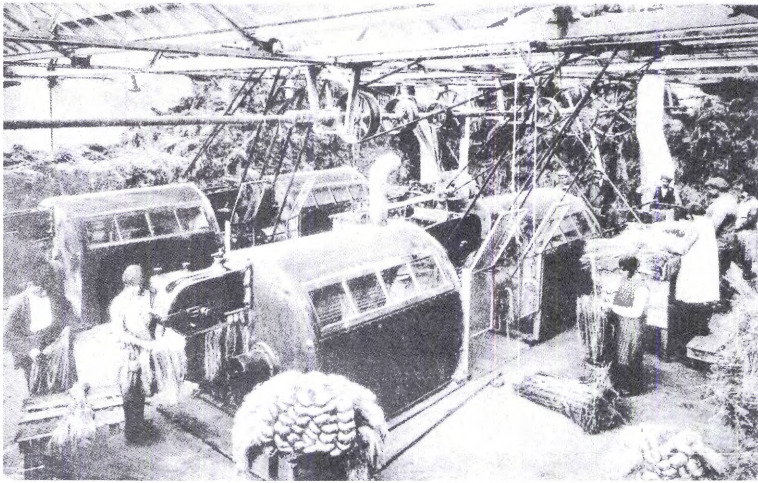
werknemers, in 1930 68 bedrijven met 2.123 personeelsleden en in 1937 77 bedrijven met 2.099 werknemers. In de streek rond Roeselare en Tielt was textielveredeling minder belangrijk.

Bloei van de vlasnijverheid

De opmerkelijke ontwikkeling van de vlasnijverheid was verantwoordelijk voor het hoge aandeel van de textielsector in de werkgelegenheidscijfers (zie tabel 4 en grafiek 2). De vlasnijverheid die vanaf 1860 een hernieuwde dynamiek had gekregen, schakelde rond de eeuwwisseling een versnelling hoger. Vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stond de vlasnijverheid qua productie op zijn hoogtepunt: in 1913 werden in de Leie tussen de Franse grens en Grammene (Deinze) 80.000 bakken vlas geroot.³¹ Een rootbak bevatte normaliter 1.400 à 1.600 kg vlas. Tijdens het rootseizoen van 1913 werd zo 120 miljoen kg vlas verwerkt. Dergelijke hoeveelheden werden na de oorlog niet meer bereikt. De evolutie van de vlasnijverheid in de regio was een gradueel proces. De gemeenten aan de Leie tussen Kortrijk en Frankrijk maakten vanaf 1860 faam als vlascentra.³² Rond de eeuwwisseling lag het zwaartepunt van de vlasnijverheid in de Leiedorpen tussen Kortrijk en Zulte. Ook in de Mandelvallei ontwikkelde de vlasbedrijvigheid zich. Rustige en landelijke Leiedorpjes zoals Bavikhove, Bissegem, Heule en Ooigem evolueerden tot centra van de vlasvezelbereiding. In 1930 werkte in Kuurne bijvoorbeeld 81 % van de geregistreerde arbeiders in het vlas. Kortrijk werd de belangrijkste vlasvezelmarkt ter wereld. Diverse verzendhuizen en talrijke toeleveringsbedrijven vestigden zich in de stad. Het Leievlas had een uitzonderlijke hoge kwaliteit. De kunde, inzet en bekwaamheid van de Zuid-West-Vlaamse vlasser droeg ongetwijfeld bij tot het aura van het vlas. Het vlasgaren had een concurrentiële prijs en was wereldwijd gegeerd. De West-Vlaamse vlassers konden bovendien teren op een internationaal handelsnetwerk. Veel buitenlands vlas werd in de Leie geroot. Opvallend

³¹ P. DEBRABANDERE en N. MADDENS, *Ook hier zijn we groot geworden*, p. 18.

³² B. DEWAELE en Y. SEGERS, 'Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei', p. 152-153.

Zwingelturbines in een moderne vlasvezelfabriek (Provinciaal Archief West-Vlaanderen - PAWV A/Fotoverzameling/A. 216).

genoeg ging de West-Vlaamse vlasteelt erop achteruit.³³ Tussen 1880 en 1910 was de betaalde oppervlakte van vlas in de provincie West-Vlaanderen gedaald van 14.522 hectare naar 8.484 (min 42 %). De vlassers, eigenlijk oud-boeren, zagen meer profijt in het bewerken van vlas dan in het eigenlijke telen.

De nauwe band tussen landbouw en vlasnijverheid bleek ondermeer uit het feit dat de industrietelling van 1896 roten en zwingelen niet opnam. Die activiteiten beschouwde de *Commission Centrale de Statistique* blijkbaar nog niet als volwaardige elementen van de moderne industrie. In de telling van 1910 was dat wel het geval. In het arrondissement Kortrijk werkten er toen 4.359 arbeiders en bedienden in de vlasbedrijven. De totale tewerkstelling in de sector (inclusief patroons en familieleden) bedroeg 7.783 personen. Er waren 2.113 mechanische en manuele zwingelarijen, waarvan 128 bedrijfjes beroep deden op een vlaszwingelmolen. De totale werkgelegenheid in de 533 Roeselaarse vlasbedrijfjes bedroeg 1.187 personen, waarvan 210 betaalde arbeiders en 5 bedienden. Voor de Tieltse regio werden er in 1910 1.359 vlassers

33 F. GHESQUIER-KRAJEWSKI, *La Lys et le lin (1750-1914)*, p. 153.

(arbeiders en zelfstandigen) geregistreerd in 511 bedrijfjes. Het aantal vlasbewerkers steeg in 1930 tot 8.275 in het arrondissement Kortrijk, tot 1.560 in het arrondissement Roeselare en tot 2.094 in het arrondissement Tielt. Ook het aantal ondernemingen was gegroeid (naar respectievelijk 3.082, 703 en 778). In 1910 vond 61 % van alle root- en zwingelactiviteiten in België plaats in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen; in 1930 was dat 69 %.

De economische crisis en de technische vooruitgang zorgden ervoor dat er in 1937 minder vlassers waren. In het arrondissement Kortrijk waren er toen 1.550 zelfstandige vlassers en 3.848 bezoldigde werknemers in 696 bedrijven, onder leiding van zo'n 870 vlasbazen. In Roeselare was de daling drastischer: 455 bezoldigde werknemers in 98 bedrijven met zo'n 124 patroons en 372 zelfstandigen. Hoewel de cijfers niet volledig vergelijkbaar zijn, kostte de crisis in de regio Kortrijk-Roeselare 2.600 arbeidsplaatsen.

De meeste vlasondernemingen waren echter kleine familiebedrijfjes zonder ingeschreven personeel, zodat de werkelijke tewerkstelling wellicht hoger lag dan de officiële cijfers aangeven. Veel mensen werkten in de commerciële tak van de vlassector: ze waren botenkoper (tussenhandelaar) of vlasverzender. Bovendien werkten veel mensen in toeleveringsbedrijven zoals machinebouw, transport of in de bouw.³⁴ Tot aan de Tweede Wereldoorlog verdienden in de ruime Leie- en Mandelstreek minstens 10.000 mensen hun brood in de diverse aspecten van de vlasnijverheid. Het grote aantal arbeidsplaatsen werd verzekerd door de langzame industrialisering en mechanisering van de vlasnijverheid.

De toepassing van het warmwaterroten in betonnen bakken maakte het mogelijk om overal vlas te bewerken.³⁵ Betonnen rootputten verschenen eerst in de gemeenten die verderaf van de Leie waren gelegen. Tijdens de jaren 1930 verspreidde de innovatie zich over de hele regio. In 1943 was het roten in de Leie definitief verboden. Na 1920 begon tevens de stermolen uit de zwingelarijen te verdwijnen ten gunste van de turbine. In 1933 draaiden in West-

34 B. DEWAELE en Y. SEGERS, 'Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei', p. 156-157.

35 B. DEWILDE, *Twintig eeuwen vlas in Vlaanderen*, Tielt, 1984, p. 190.

Vlaanderen al 33 zwingelturbines.³⁶ Door hun groot rendement veroorzaakten de technische innovaties een revolutionaire ommekeer in de vlasnijverheid. Hoewel vele éénmanszaken verdwenen, evolueerden er een aantal tot echte fabriekjes met werknemers. De ontwikkeling van de vlasnijverheid in de landelijke gemeenten langs de Leie gebeurde op initiatief van lokale ondernemers. Het platteland werd zo gemechaniseerd en geïndustrialiseerd. Midden- en Zuid-West-Vlaanderen wordt getypeerd als een voorbeeld van 'endogene industrialisering', waarbij ontwikkelingen van binnenuit de regionale economie bepaalden.³⁷ Dankzij de afzet van vlas van hoge kwaliteit voor buitenlandse spinnerijen en een goedkope productiemethode dankzij lage lonen, slaagden de West-Vlaamse vlassers er in om gedurende lange tijd een marktsegment te domineren.³⁸

In het zog van de textielnijverheid

Tabel 5: Werkgelegenheid in de kledingnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910 - fabriek	K	1.797	1.842	14	732	862	3.450
	R	964	980	2	384	292	1.641
	T	552	561	-	218	178	684
1910 - thuis	K	1.881	99	4	215	1.706	2.024
	R	1.612	47	-	84	403	527
	T	152	6	-	19	146	171
1930 - fabriek	K	1.154	1.115	91	248	1.279	2.663
	R	742	740	6	217	201	1.168
	T	358	351	9	101	131	592
1930 - thuis	K	747	51	-	97	679	827
	R	352	35	-	48	312	395
	T	121	2	-	13	118	133
1947 - bezoldigd	K	220	260	77	36	1.249	1.622
	R	69	81	19	11	317	428
	T	47	60	16	11	410	497

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

36 A. LINTERS, *De Vlasvallei*, p. 14.

37 B. MUSYCK, 'De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen, continuïteit en transformatie', in: *Planologisch Nieuws*, 16 (1996), p. 22.

38 B. DEWAELE en Y. SEGERS, 'Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei', p. 158.

Opmerkingen:

- de cijfers van de huishouderij voor de jaren 1910 en 1930 bevatten geen bedienden, wel intermediairen of tussenpersonen
- in 1947 werden er naast de bezoldigde arbeid 806 personen in het arrondissement Kortrijk, 528 in het arrondissement Roeselare en 285 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) (niet inbegrepen in de cijfers hierboven)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Een aantal sectoren ondergingen dankzij een nauwe interactie met de textielsector een doorgedreven industrialisatieproces. De kledingindustrie had bijvoorbeeld nauwe banden met de textielnijverheid. Tijdens de negentiende en het begin van de twintigste eeuw werden er in elk dorp van de Leie- en Mandelstreek naastig hemden, broeken, rokken, damesjurken, petten en hoeden gemaakt. Een atelier telde meestal één fabrikant of zelfstandige, bijgestaan door enkele werknemers, meestal familieleden. In 1910 waren er in de regio 5.953 personen die in een kledingatelier of -fabriek werkten en 2.772 thuiswerkende kleermakers of klermaaksters (tabel 5). De scheiding tussen fabriekswerk en thuisarbeid was niet zo strikt. Veel kleine zelfstandigen die in een atelier bij hun huis werkten, werden bij de fabrieksarbeid gerekend.

Het aandeel van de kledingsector in de regionale economie was vrij groot (zie grafiek 2). In 1910 vond 13 % van de industriële werkgelegenheid in het arrondissement Kortrijk plaats in de kledingnijverheid, in het arrondissement Roeselare was dat 7 % en in het arrondissement Tielt 11 %. Tot de Eerste Wereldoorlog was de sector, na de textielnijverheid, de belangrijkste industriële activiteit. Na 1918 kende de kledingnijverheid een moeilijke periode, maar in de jaren 1920 herstelde de sector zich dankzij de groeiende welvaart en de doorbraak van het concept 'mode'.

De massaconfectie die ontstond voor de Tweede Wereldoorlog betekende het einde van vele kleine ateliers. Er kwam een concentratiebeweging op gang waarbij alleen de grootste en meest innovatieve bedrijven overbleven. In de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt waren er in 1947 in de kleding- en confectienijverheid nog 2.517 werknemers en 1.619 zelfstandigen zonder personeel actief. In tientallen kledingwinkels hield men zich enkel nog bezig met de verkoop en het herstellen van kledij.

De producten van de huid- en leernijverheid vormden enigszins

een aanvulling op de kledingnijverheid. Huiden en pelsen werden vaak verwerkt tot jassen of hoeden, voornamelijk voor de elite van het dorp. De zadel- en gareelmakerij verloor aan slagkracht door de opkomst van het gemotoriseerd verkeer. De belangrijkste subsector van de huid- en leerindustrie was de schoennijverheid. De schoennijverheid in Izegem kende een ongeziene bloeiperiode en nagenoeg de volledige West-Vlaamse werkgelegenheid van de huid- en leernijverheid bevond zich in de Pekkerstad. Met een aandeel schommelend tussen 8 en 16 % was de huid- en leerindustrie in het arrondissement Roeselare in de periode 1890-1945 de derde belangrijkste industrie. De tellingen maken duidelijk dat de regio Kortrijk vroeger dan het Roeselaarse de weg van de mechanisatie opging.

Focus: Izegem in de ban van de schoen (1840-1970)

Toen de rurale linnennijverheid fatale klappen kreeg, reageerde de Izegemse ondernemer Eduard Dierick met de nodige zin voor innovatie en doorzettingsvermogen. In 1830 had hij de genagelde schoen uitgevonden en na de crisis breidde hij zijn schoenenproductie gevoelig uit. Dierick genoot een groot prestige en rekende onder zijn clientèle onder meer de koninklijke familie.³⁹ In Izegem werd niet de kaart van de mechanisatie getrokken, maar werd de bestaande huisnijverheid geïntensifieerd. Die huisarbeid, vaak betiteld als 'sweating industries', refereerde naar een moderne vorm van een gedecentraliseerd kapitalistisch productieproces.⁴⁰ Naast de schoennijverheid ontwikkelde de borstelnijverheid in Izegem zich volgens ditzelfde systeem (zie verder).

39 J.-M. LERMYTE, *Geschiedenis van Izegem*, Izegem, 1985, p. 212. Wellicht vond Dierick de genagelde schoen iets vroeger uit; in 1830 verkreeg hij evenwel een octrooi voor de Nederlanden van koning Willem I.

40 E. VANHAUTE, 'De meest moordende van alle industrieën', p. 461-465.

Tabel 6: Werkgelegenheid in de Izegemse schoennijverheid (1846-2000)

	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1846	52	52	/	/	140	192
1847	/	/	/	/	/	380
1867	/	/	/	/	/	551
1881	/	/	/	/	/	812
1896 - atelier	12	10		14		24
1896 - thuis	975	1.104		296		1.400
1910 - atelier	33	37	27	25	269	358
1910 - thuis	1.182	23	-	18	1.150	1.191
1930 - atelier	57	64	104	20	1.551	1.739
1930 - thuis	590	9	-	26	559	594
1937	39	(49)	123	7	1.700	(1.879)
1947	62	105	218	17	2.628	2.968
1961	41	66	269	94	2.725	3.154
1970	28	/	/	/	/	2.173
1980	19	/	/	/	/	800
1990	/	/	/	/	/	300
2000	/	/	/	/	/	50

Legende: Ond. = aantal ondernemingen of (éénmans)bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, bazen, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders of werklieden, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerkingen:

- in de cijfers van 1846 werd enkel het aantal fabrikanten en arbeiders geteld
- de cijfers van de huisnijverheid voor de jaren 1910 en 1930 bevatten geen bedienden, wel intermediairen of tussenpersonen
- de totalen van 1937, 1947, 1961 en 1970 zijn inclusief het aantal patroons/fabrikanten
- in 1937 werden er naast de bezoldigde arbeid 216 personen in het arrondissement Roeselare geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) in de huid- en leerindustrie; in 1947 waren dat er 214
- in 1961 is het 'aantal helpers' de som van het aantal leerjongens/meisjes en het aantal helpers

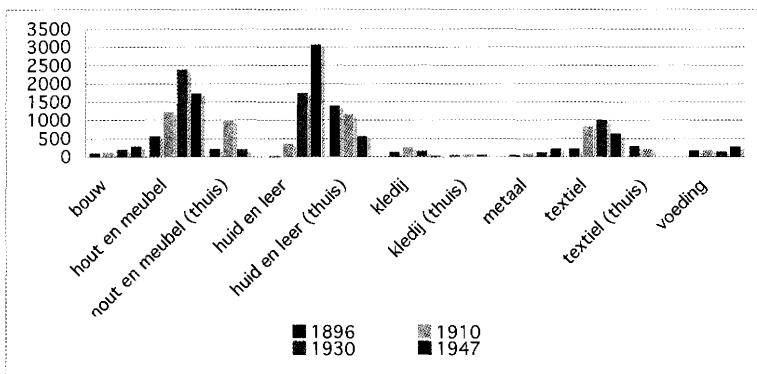
Bron: database CAG; IT 1846, IT 1896, IT 1910, IT 1930, Economische en sociale telling (= EST) 1937, HNT 1947, HNT 1961, HNT 1970; de cijfers van 1847, 1867 en 1881 komen uit J. MESTDAGH, "Zweetarbeid" en "zweetlonen", p. 57; de cijfers van 1980 (Izegem, Emelgem en Kachtem) uit J.-M. LERMYTE, *Geschiedenis van Izegem*, p. 211; de cijfers van 1990 en 2000 uit R. VANDENBERGHE, 'De toeloegang van de Izegemse schoennijverheid', p. 47

In 1846 was tweederde van de toenmalige schoenmakers in Izegem als thuisarbeider actief. De industrietelling van 1846 hield het op 192 Izegemse schoenmakers (52 fabrikanten en 140 arbeiders) in vergelijking tot de 380 schoenmakers – of beter: personen actief in de schoennijverheid – die het bevolkingsregister van 1847 optekende (tabel 6).⁴¹ Twintig jaar later waren dat er 551, nog eens veertien jaar later telde Izegem 812 schoenmakers. Bijna 90 % van hen werkte in onderaanneming. Zowel in 1896 als in 1910 werkte de meerderheid van de schoenmakers thuis (grafiek 3). In 1910 was 14,2 % van alle thuiswerkende schoenmakers van het land tewerkgesteld in Izegem. Rond 1930 zakte het aandeel van de huisarbeid in de schoennijverheid tot 25 %.

Het aandeel vrouwelijke thuisarbeiders was na 1914 groter dan daarvoor. Het aandeel van de mannen was daarentegen flink geslonken. Na de Grote Depressie duurde het vrij lang vooraleer de Izegemse schoenenindustrie zich kon herpakken. Opvallend is het dalende aantal ondernemingen, terwijl het aantal mensen die leefden van de schoennijverheid constant bleef. De cijfers voor 1937 gaven een dieptepunt aan. Daarna stabiliseerde de Izegemse schoennijverheid zich. Tussen 1947 en 1961 kende de industrie in de stad zijn grootste bloeiperiode met zo'n 3.000 werknemers. In 1947 waren 64 % van de arbeidskrachten mannen. Het aandeel van de vrouwen was in 1961 gestegen tot 49 %. In 1961 waren 1.146 personen aan de slag in 16 Emelgemse schoenfabrieken; in Izegem zelf waren dat er 3.154 in 66 fabrieken. Maar liefst 44 % van de totale Izegemse industriële en commerciële tewerkstelling vond plaats in de schoennijverheid. In 1970 was dat cijfer – inclusief Emelgem – al gezakt tot 24 %.

41 J. MESTDAGH, "Zweetarbeid' en 'zweetlonen', de thuisarbeid in de Izegemse schoenmakerij, 1840-1940", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), p. 57. De industrietelling van 1846 houdt geen rekening met de huisnijverheid zodat het cijfer van 1847 (uit de Izegemse bevolkingsregisters) als betrouwbaarder wordt beschouwd.

Grafiek 3: Industriële werkgelegenheid in de voornaamste sectoren (met huisnijverheid afzonderlijk) in Izegem (1896-1947)

Bron: database CAG; IT 1896, IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Een verandering in de arbeidsverdeling was de oorzaak voor de opmerkelijke bloei van de schoennijverheid vanaf 1870. Schoenmakers specialiseerden zich in een bepaald onderdeel van het productieproces. De kern van de productiemethode was een driehoeksrelatie tussen ondernemer, tussenpersoon en thuiswerker-schoenmaker.⁴² De ondernemer of fabrikant trad op als 'industriële-handelaar' en zag toe op het werk van de schoenmaker, hij zorgde voor grondstoffen en verwierf patronen voor nieuwe modellen. Tevens leverde hij de afgewerkte schoenen af bij de lokale kleinhandelaars en regionale groothandels. De fabrikant werd soms bijgestaan door een tussenpersoon, eerder een 'supervisor', die instond voor de werkverdeling en de controle van de administratie. De derde pion van het driehoekssysteem was de thuiswerker of eigenlijke schoenmaker. Hij was afhankelijk van de ondernemer die naast leverancier ook afnemer was.

Ondanks stevige concurrentie van buitenlandse, machinaal vervaardigde schoenen veroverde de Izegemse schoennijverheid een plaats op de wereldmarkt in het segment van luxe- en kwa-

42 J. MESTDAGH, "Zweetarbeid" en "zweetlonen", p. 62-63.

liteitsschoenen. Dankzij manuele arbeid werd die hoge kwaliteit bereikt. De chique schoenenwinkels in Parijs en Londen pronkten met het label 'Chaussures d'Izeghem'. Op diverse internationale wedstrijden en tentoonstellingen behaalden Izegemse firma's de eerste prijs.⁴³

In de jaren 1950 werden bijna 2,5 miljoen paar schoenen in Izegem en Emelgem geproduceerd, zowat het dubbele van 1935. De kwaliteit was echter niet meer dezelfde als vóór de oorlog. Geleidelijk verdween het handwerk. Op de internationale markt begon het prestige van de Izegemse schoennijverheid stilaan te tanen. De stevige concurrentie van de Italiaanse markt, die zich eveneens naar kwaliteitsproducten richtte, verstikte vanaf 1960 de Izegemse schoennijverheid.⁴⁴ De hoge tolbarrières in het buitenland lieten zich ook steeds meer voelen. Daarnaast stond de interne organisatie van de nijverheid onder druk. Een aantal bedrijfsleiders hadden te weinig visie om hun productie te moderniseren en worstelden met de sterke vakbondsdruk.

De kiemen van de expansie

De voedingsnijverheid, de hout- en meubelindustrie, de metaalnijverheid en de bouwindustrie waren aan het begin van de twintigste eeuw nog niet zo gemechaniseerd als de textielindustrie. Daar kwam echter vlug verandering in. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw werden de fundamenten gelegd voor de sterke expansie van de West-Vlaamse economie vanaf de jaren 1950. Enkele innovatieve bedrijven slaagden erin om een bepaalde niche te ontwikkelen en een strategische marktpositie te veroveren.

43 R. VANDENBERGHE, 'De schoennijverheid en het schoeiselmuseum in Izegem', in: *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 12 (2003), p. 66-67.

44 R. VANDENBERGHE, 'De teloorgang van de Izegemse schoennijverheid', in: *Ten Mandere*, 42 (2002, nr. 3), p. 48-50.

Tabel 7: Werkgelegenheid in de voedingsnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910 - fabriek	K	1.000	975	83	469	1.486	3.031
	R	853	745	55	358	1.166	2.315
	T	488	446	14	196	408	1.064
1930 - fabriek	K	741	727	78	308	1.294	2.409
	R	610	555	54	232	887	1.728
	T	371	111	23	16	345	495
1947 - bezoldigd	K	432	492	144	94	1.588	2.309
	R	234	258	206	59	1.424	1.950
	T	100	111	23	16	345	495

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerking:

- in 1947 werden er naast de bezoldigde arbeid 1.318 personen in het arrondissement Kortrijk, 723 in het arrondissement Roeselare en 450 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) (niet inbegrepen in de cijfers hierboven)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

De schaalvergroting die zich in de voedingsnijverheid voordeed, was in de eerste helft van de twintigste eeuw nog niet zo spectaculair (tabel 7). In 1910 waren er zowel voor het arrondissement Kortrijk als Roeselare gemiddeld drie werknemers aan de slag in een voedingsbedrijf. In 1947 evolueerden deze aantallen naar respectievelijk vijf en acht werknemers. In vergelijking met andere industriële sectoren zoals de hout- en meubelindustrie en de huid- en leerbewerking was deze aangroei eerder minimaal. Dat de voedingsnijverheid na de Tweede Wereldoorlog rationaliseerde was af te leiden uit het aantal bedienden in 1947. In 1910 waren er voor de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt 152 bedienden in de voedingsindustrie; in 1947 waren dit er al 373 (of een stijging van 145 %).

Het aandeel van het arrondissement Roeselare in de regionale voedingsnijverheid was veel groter dan dat van Kortrijk (zie tabel 3). In het midden van de twintigste eeuw was bijna 12 % van de werkgelegenheid in de regio Roeselare in de voedingssector te vinden terwijl dat voor de regio Kortrijk maar 6 % was. In absolute aantallen werkten er in 1947 respectievelijk 2.309 en 1.950 mensen voor een voedingsbedrijf in het Kortrijkse en Roeselaarse. In

de regio Tielt waren er toen zo'n 500 arbeiders aan de slag. Op hetzelfde moment waren er in dezelfde regio's tevens 1.318, 723 en 450 zelfstandigen zonder personeel. De specialisatiegraad (de verhouding van een bedrijfstak in een bepaalde regio ten opzichte van een groter gebied) in de voedingsindustrie was heel groot in de regio Roeselare. De sector werd na de Tweede Wereldoorlog één van de speerpunten van de Roeselaarse streek economie.

Tot diep in de negentiende eeuw waren molens, aangedreven door water, wind, dieren of mensen, een belangrijk element in veel productieprocessen, in het bijzonder voor voeding.⁴⁵ De meeste water- en windmolens waren graanmolens. In nagenoeg elk dorp van de regio waren er molens en maalderijen. Tussen 1910 en 1930 nam het aantal mechanisch aangedreven molens toe van 103 tot 136, maar daalde het aantal wind- en watermolens van 117 naar 45. Naast de introductie van de stoomkracht en later de elektromotor, was de aanvoer van grote ladingen goedkoop Amerikaans graan de oorzaak voor het ontstaan van enkele grootschalige maalderijen langs kanalen en rivieren. Uiteraard waren er in de streek ook allerhande artisanale bakkers die met graan aan de slag gingen.

Voorals lang het kanaal Roeselare-Leie vestigden zich een aantal grote voedings- en veevoederbedrijven. In 1949 namen voedings- en landbouwproducten 57 % van het totaal aantal vervoerde goederen over het kanaal in.⁴⁶ Meer dan de helft daarvan was bestemd voor de haven van Roeselare. Tussen 1923 en 1955 steeg de werkgelegenheid in de Roeselaarse voedingsbedrijven aan de haven van 88 tot 674 arbeidsplaatsen.⁴⁷ In 1955 waren 310 arbeiders aan de slag in de veevoedersector, in 1923 was deze nog onbestaande. De hogere levensstandaard zorgde ervoor dat de vraag naar vlees (en later ook zuivel) verhoogde. De West-Vlaamse boeren intensifieerden hun teelt en zetten in op veeteelt. De groeiende veestapel veroorzaakte de doorbraak van de veevoederindustrie.

Een aantal molens maalde uitsluitend mout voor de brouwerijen. In de voedingssector stond West-Vlaanderen bekend als een echte

45 A. LINTERS, *De Vlasvallei*, p. 27.

46 G. DESMET, *Ontwikkeling der economische bedrijvigheid in en om de haven van Roeselare, 1862-1962*, Roeselare, 1962, p. 41.

47 G. DESMET, *Ontwikkeling der economische bedrijvigheid*, p. 45 en 70.

De haven van Roeselare, 1937 (Stadsarchief Roeselare, 01446).

bierregio.⁴⁸ Tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw waren er zo'n 450 artisanale brouwerijen in de provincie. In de periode 1910-1947 halveerde het aantal brouwerijen-mouterijen in de arrondissementen Kortrijk-Roeselare-Tielt van 193 naar 99. De werkgelegenheid kende een minder sterke afname van 1.156 naar 874 (24 %). De eerste stappen naar bedrijfsconcentratie vonden tijdens het interbellum plaats. Een aantal brouwerijen bleven bestaan dankzij hun commerciële banden met vele cafés om de afzet te verzekeren.⁴⁹ In de regio waren er tevens een aantal jeneverstokerijen actief. Of het nu verwerken van graan tot brood of het malen van graanmout tot bier was, de belangrijkste onderdelen van de voedingsnijverheid bleven gerelateerd aan graan. Rond het midden van de twintigste eeuw viel er evenwel een opvallende groei van het aantal slachthuizen/slagerijen en melkerijen te noteren.

48 A. LINTERS en C. ROOSE, 'Van landbouw naar industrie', p. 43.

49 S. DEHAECK en J. DERWAELE, *Gids van bedrijfsarchieven in de provincie West-Vlaanderen*, Brussel, 2008 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Gidsen, 68), p. 59-60.

Tabel 8: Werkgelegenheid in de hout- en meubelnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910 – fabriek	K	956	963	22	475	1.271	2.730
	R	805	805	63	332	1.569	2.764
	T	543	588	2	172	246	958
1910 – thuis	K	132	10	-	14	122	146
	R	1.183	39	-	31	1.150	1.220
	T	42	5	-	1	37	43
1930 – fabriek	K	884	852	65	236	2.059	3.201
	R	663	662	150	209	2.615	3.636
	T	457	459	16	135	379	986
1930 – thuis	K	60	2	-	-	58	60
	R	260	4	-	6	241	251
	T	15	-	-	-	14	14
1947 – bezoldigd	K	322	150	150	46	2.710	3.306
	R	252	138	138	48	2.684	3.207
	T	87	107	8	21	388	524

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerkingen:

- de cijfers van de huisnijverheid voor de jaren 1910 en 1930 bevatten geen bedienden, wel intermediairen of tussenpersonen

- in 1947 werden er naast de bezoldigde arbeid 448 personen in het arrondissement Kortrijk, 342 in het arrondissement Roeselare en 227 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) (niet inbegrepen in de cijfers hierboven)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

De hout- en meubelindustrie was een andere nijverheid die de ommezwaai maakte van een artisanale bedrijfsvoering naar een gemechaniseerde hoogwaardige productafwerking. Die evolutie drong vroeger door in een stedelijke context dan op het platteland. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw waren er in de regio veel zelfstandige timmerlui, karrenmakers, stoelenmakers, tonnenmakers en borstelmakers. De verwerking van hout tot fijne schietspoelen was dankzij de textielnijverheid uitgegroeid tot een belangrijke neventak van de houtbewerking.

Enige ondernemers maakten zich los uit de kleinschalige arbeidsstructuren en vergrootten via een doorgedreven mechanisatie en rationalisatie hun afzetmarkt tot de nationale markt. Eén van die bedrijven was de *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene*,

in 1897 opgericht als winkel in behangpapier, bekledingsstoffen en kleine meubels.⁵⁰ Vanaf het interbellum zorgde het verhoogde wooncomfort voor een sterke groei bij *De Coene*. Het meubelbedrijf telde in zijn eerste bloeitijd eind jaren 1920 meer dan 2.500 werknemers. Na 1945 braken mechanisatie en schaalvergroting ook door in kleinere hout- en meubelfabriekjes.

Naast de schoennijverheid ontstond in Izegem ook een bloeiende borstelnijverheid (zie grafiek 3). De nijverheid was in de negentiende eeuw gegroeid doordat linnenwevers zogenaamde 'reeborstels' gebruikten om de draden op hun weefgetouw effen te strijken.⁵¹ De borstelmakers uit de stad reageerden op de structurele linnen crisis door hun productie te diversifiëren. De borstelnijverheid bleef lange tijd een huisnijverheid waarin vele vrouwen werkzaam waren. In 1910 was bijvoorbeeld 90 % van de thuiswerkers in de Izegemse borstelnijverheid van het vrouwelijk geslacht. De huisvrouwen haalden 's morgens met een rolwagentje de nodige grondstoffen aan de fabriekspoort op en leverden de afgewerkte borstels terug af.⁵² Pas rond het begin van de twintigste eeuw kwam de mechanisatie in de borstelnijverheid op gang. Nieuwe machines slaagden er in om haar of vezels rechtstreeks in de borstelhouten te trekken.

Izegem werd het centrum van de Belgische borstelproductie. In 1910 was 70 % van alle borstelmakers van het land werkzaam in de stad. Twintig jaar later was dat aandeel zelfs gestegen tot 84 %. Het aantal thuiswerkers was in 1930 gevoelig gedaald. De meeste borstelmakers werkten voortaan in een atelier of fabriek. Bijna 65 % van de vijf miljoen borstels die de 2.018 mannen en vrouwen in 1930 produceerden, was bestemd voor de buitenlandse markt.⁵³ De Grote Depressie richtte daarom een ravage aan bij de borstelfabrikanten. De devaluatie van het Engelse pond in 1931 en de hoge

50 F. HERMAN en R. MAYEUR (red.), *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene. 80 jaar ambacht en industrie, meubelen – interieurs – architectuur*, Kortrijk, 2006, p. 17-21. De vennootschap *De Coene Frères* werd pas op 25 november 1905 opgericht. In 1897 startte de eigenlijke meubelproductie.

51 H. COLPAERT, *Duizend en één... 15 jaar Nationaal Borstel museum Izegem*, Izegem, 1996, p. 11.

52 H. COLPAERT, *Duizend en één...*, p. 19-20.

53 J.-M. LERMYTE, *Geschiedenis van Izegem*, p. 216.

tolrechten brachten een zware slag toe aan de Izegemse nijverheid. Door de crisis kon maar de helft van de werknemers aan de slag blijven.

De werkgelegenheid in de hout- en meubelsector in het arrondissement Roeselare hing dus nauw samen met de dynamiek van de Izegemse borstelindustrie (tabel 8). Het was niet verwonderlijk dat er in 1930 ongeveer evenveel mensen werkten in de regio Roeselare (3.887) als in de regio Kortrijk (3.261). De crisis van de borstelnijverheid in de jaren 1930 zorgde ervoor dat sommige Izegemse ondernemers zich meer op de productie van meubels gingen toeleggen. Zo bedroeg het aandeel van de hout- en meubelindustrie in 1947 in de werkgelegenheid in het arrondissement Roeselare 15 %. In het arrondissement Kortrijk was dat 6 % en in het arrondissement Tielt 7 %.

Tabel 9: Werkgelegenheid in de metaalnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910 - fabriek	K	524	520	23	258	747	1.549
	R	294	285	26	149	510	969
	T	176	174	7	95	143	419
1930 - fabriek	K	741	714	139	225	2.228	3.305
	R	465	461	20	127	659	1.267
	T	248	241	7	58	143	451
1947 - bezoldigd	K	374	472	270	54	3.903	4.749
	R	204	257	62	50	1.422	1.788
	T	76	81	3	15	253	352

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerkingen:

- in 1910 en 1930 is het aantal personen dat werkzaam was in de huisnijverheid te verwaarlozen; de cijfers zijn meteen bij de atelierarbeid gerekend

- in 1947 werden er naast de bezoldigde arbeid 671 personen in het arrondissement Kortrijk, 365 in het arrondissement Roeselare en 228 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) (niet inbegrepen in de cijfers hierboven)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

De metaalnijverheid onderging in de eerste helft van de twintigste eeuw eveneens een structurele verandering. De smeden, fietsenmakers en -herstellers, gereedschapmakers, slotenmakers, machinebouwers en stoomketelfabrikanten intensifieerden hun productaanbod en werkmethodes. Net als in veel andere sectoren was er in de metaalindustrie een wisselwerking met de landbouw en de textielnijverheid. Zo startte Polydoor Benoot bijvoorbeeld in 1880 te Marke het vervaardigen en herstellen van landbouwmachines op.⁵⁴ Onder invloed van schoonzoon en ingenieur Michel Van de Wiele legde het bedrijf zich vanaf de jaren 1920 toe op de fabricage van mechanische weefgetouwen.

Staaldraadfabrikant *Bekaert* uit Zwevegem was enigszins de vreemde eend in de bijt. Terwijl het economische succesverhaal van West-Vlaanderen pas na 1945 grotendeels gestalte kreeg, was *Bekaert* toen al een onderneming van formaat met diverse internationale afdelingen. Het startte allemaal met Leo Leander Bekaert die in 1880 met succes een nieuw procédé ontwikkelde voor het trekken van prikkeldraad.⁵⁵ Rond de eeuwwisseling had het bedrijf al 120 werknemers. Vanaf de jaren 1920 nam *Bekaert* verschillende metaalbedrijven in eigen land over. Net na de Tweede Wereldoorlog had het Zwevegemse metaalbedrijf ongeveer 1.000 werknemers. Daarna nam de werkgelegenheid nog enorm toe.

Het spreekt voor zich dat de ontwikkeling van *Bekaert* invloed had op de regionale werkgelegenheid (tabel 9). In 1910 waren er 524 metaalbedrijven met 1.549 werknemers in het Kortrijkse, 294 ondernemingen met 969 werknemers in het Roeselaarse en 176 ondernemingen met 419 werknemers in het Tieltsse. In 1930 was de werkgelegenheid in de regio Kortrijk met 113 % toegenomen. Bijna twintig jaar later waren er respectievelijk 374 (met 4.749 werknemers), 204 (met 1.788 werknemers) en 76 (met 352 werknemers) metaalbedrijven. Daarnaast waren er in de streek nog zo'n 1.200 zelfstandigen zonder personeel. In 1896 bedroeg het aandeel van de metaalnijverheid in de industriële werkgelegenheid van de voornaamste metaalregio Kortrijk nog 3 %, in 1930

54 J. PUYPE, *De ridders van de West-Vlaamse tafel*, p. 221.

55 J. PUYPE, *De ridders van de West-Vlaamse tafel*, p. 210.

was dit al opgelopen tot 7 %, om in 1947 te eindigen op 9 %. De Roeselaarse regio boekte een vergelijkbare groei.

Tabel 10: Werkgelegenheid in de bouwnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1910-1947)

	Arr	Ond.	Fabr.	Bed.	Help.	Arb.	Tot.
1910	K	719	696	15	351	1.113	2.175
	R	357	342	2	160	571	1.074
	T	247	241	1	110	236	588
1930	K	1.082	939	28	249	1.346	2.560
	R	463	430	17	112	892	1.451
	T	274	243	4	78	270	595
1947 – bezoldigd	K	676	808	56	96	3.773	4.736
	R	248	290	16	47	1.461	1.814
	T	132	147	5	36	556	744

Legende: K = Kortrijk, R = Roeselare, T = Tielt, arr = arrondissement, Ond. = aantal ondernemingen of bedrijven, Fabr. = aantal fabrikanten of patroons, Bed. = aantal bedienden, Help. = aantal meewerkende familieleden of helpers, Arb. = aantal arbeiders, Tot. = totale tewerkstelling

Opmerking:

- in 1947 werden er naast de bezoldigde arbeid 661 personen in het arrondissement Kortrijk, 309 in het arrondissement Roeselare en 154 in het arrondissement Tielt geregistreerd als 'alleenstaande handarbeider' (of zelfstandige) (niet inbegrepen in de cijfers hierboven)

Bron: database CAG; IT 1910, IT 1930, HNT 1947

Om alle industriële activiteiten onderdak te verschaffen was er nood aan roterijen, magazijnen, fabrieksgebouwen en opslagplaatsen. De keramische nijverheid, die producten aanleverde met hoofdzakelijk klei als grondstof, sloot nauw aan bij de bouwnijverheid. Vooral in het Kortrijkse was de keramische nijverheid belangrijk. De alluviale rivierklei van de Leie was ideaal om bakstenen en dakpannen te vervaardigen.

In 1882 werd een eerste mechanische dakpannenfabriek op de Pottelberg opgericht. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werden onder andere in Aalbeke, Lauwe, Marke en Zwevegem nieuwe fabrieken gevestigd langs verkeersaders zoals het kanaal Bossuit-Kortrijk. Tijdens de eerste decennia van de twintigste eeuw werkten er in deze bedrijven samen zo'n 1.000 mensen. De productie liep op tot bijna 50 miljoen dakpannen. Tijdens het in-

terbellum nam de keramische nijverheid zo'n 4 à 5 % van de industriële werkgelegenheid in de Kortrijkse regio in. Vanaf 1920 verenigden de belangrijkste dakpannenproducenten zich in de verkoopsorganisatie *Kortrijks Dakpannenkantoor* om zich beter op de internationale markt te positioneren.⁵⁶

Naast dakpannenfabrieken en steenbakkerijen waren er in de streek ook een aantal betoncentrales. De regio had tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw de principes van het beton leren kennen.⁵⁷ In het landschap verschenen diverse betonnen constructies. De uitvinding van betonnen rootbakken en -kamers gaf een sterke stimulans aan de beton- en bouwnijverheid, in het bijzonder in Harelbeke.

Eind december 1910 waren er in de regio 3.837 metselaars, vloerders, steenhouwers en andere bouwvakkers actief (tabel 10). De beroepentelling van 1920, die veel minder aan seizoensinvloeden onderhevig was dan de industrietellingen, registreerde 12.483 werknemers in de bouw. In 1947 waren er in de bouwnijverheid in de regio 7.294 mensen aan de slag. Daarnaast werden er nog 1.124 zelfstandigen zonder personeel geregistreerd.

SLOTBESCHOUWING

Industrie- en nijverheidstellingen zijn een waardevolle bron voor lokaal en regionaal economisch onderzoek. Ze bieden een interessante kijk op de industrialisering en mechanisatie van een streek. Aanvullingen via de beroepen- en landbouwtellingen bieden een meerwaarde. Om de verschillende industrietellingen met elkaar te kunnen vergelijken was er nood aan een eenvormige classificatie. Maar helaas ligt het materiaal niet zomaar voor het grijpen. De gemeentelijke gegevens werden vaak niet volledig gepubliceerd zodat archiefonderzoek onontbeerlijk bleek. Om het overzicht te bewaren, waren we echter genoodzaakt om veel gegevens samen te tellen tot op het niveau van het arrondissement. Op het vlak

56 N. PLEVOETS, 'Kleikoppen, zandputten en de relicten in het landschap', in: B. DE MEULDER, S. HOORNAERT en K. VAN HERCK (red.), *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p. 166.

57 A. LINTERS en C. ROOSE, 'Van landbouw naar industrie', p. 43.

van bijvoorbeeld genderrelaties, sociaal leven en lonen zijn er nog veel mogelijkheden. Gemeenten of groepen van gemeenten uit de regio kunnen zo met elkaar worden vergeleken.

Uiteraard zijn de industrietellingen onderhevig aan historische kritiek. Zowel op het niveau van de enquêteurs (de overheid) als op het niveau van de bedrijfsleiders die de fiches invulden zijn diverse fouten gebeurd. Soms bewust maar vaak ook onbewust. Tijdens de negentiende eeuw en aan het begin van de twintigste eeuw gaven fabrikanten vaak minder werknemers op om fiscale redenen. Ook de vele éénmansbedrijfsjes vielen soms tussen de mazen van het net. Desalniettemin kon de industriële (r)evolutie in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (per sector) nauwkeurig worden geanalyseerd.

Op het einde van de negentiende eeuw brak er voor de streek immers een nieuwe periode aan. Het industrialisatieproces ontstond merkwaardig genoeg uit agrarische activiteiten. De mechanisering startte in de traditionele sectoren van de textielnijverheid en de kledingnijverheid. Vooral de vlasnijverheid was prominent aanwezig in de regio. Boeren die vroeger vlas teelden, richtten zich nu meer op de eigenlijke bewerking van de vlasvezel. De meerderheid waren kleine zelfstandigen die op zelfstandige basis begonnen te werken. De familiale ondernemersstructuur was heel belangrijk voor Midden- en Zuid-West-Vlaanderen.

De wijdverspreide huisnijverheid was een ander kenmerk van de streek. In 1896 vond maar liefst 51 % van de industriële werkgelegenheid in de regio Kortrijk-Roeselare-Tielt thuis plaats. In 1930 daalde dat tot 10 %, om na de Tweede Wereldoorlog nagenoeg volledig te verdwijnen. Vooral de textielnijverheid en de borstel- en schoennijverheid realiseerden hun grote bloei via de huisarbeid. Nieuwe bedrijven waren steeds dicht bij de woonplaats gelokaliseerd. Daardoor verspreidde de industrie in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen zich zowel over de stad als over het platteland. Voorheen rurale gemeenten ontwikkelden een sterke industriële bedrijvigheid. In andere regio's zoals het Gentse of het Luikse was dit minder het geval en bleef de industrie geconcentreerd in de stad.

Door het alomvattende aandeel van de textielnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen onderscheidde de regio zich van de rest van de provincie. In elk arrondissement van de streek was de textielindustrie in zijn diverse facetten goed voor ruim de helft van de werkgelegenheid. De rationalisering, schaalvergroting en verzelfstandiging van het interbellum bracht daar enigszins verandering in. Hoewel de sector de grootste bleef, daalde het relatieve belang van de textielnijverheid in de Roeselaarse regio. De voedingsindustrie, de hout- en meubelnijverheid en de huid- en lederindustrie zorgden voor een grotere diversificatie. In het Kortrijkse ontstonden tevens steenbakkerijen, pannenbakkerijen en betonfabrieken om de nood aan huisvesting te lenigen. De metaalbewerking en machinebouw werden in de volledige regio belangrijk.

Na de bloeiperiode op het einde van de jaren 1940 kreeg de regio af te rekenen met sterke buitenlandse concurrentie. Ondanks diverse herstructureringen sloten veel bedrijven de deuren. Het prestige van de Izegemse schoenen taande. Ook de vlasnijverheid kreeg het hard te verduren. De meest vooruitziende vlassers stopten hun kapitaal in nieuwe industriële activiteiten.⁵⁸ Toch waren die industrieën niet volledig nieuw: men richtte zich in vele gevallen naar allerhande vlastoepassingen zoals tapijtweven en leemplaatfabrieken. Zo werden de fundamenten gelegd voor de sterke expansie van de Midden- en Zuid-West-Vlaamse industrie na 1950.

58 B. DEWAELE en Y. SEGERS, 'Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei', p. 159.

De ontwikkeling van de Oostendse pers tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (1940-1980)

Toen het eerste nummer van *De Zeewacht* op 6 december 1896 in Oostende verscheen, zal uitgever Alphonse Elleboudt¹ zich op dat moment wellicht niet gerealiseerd hebben dat zijn krant de 21ste eeuw zou halen. Dit jaar viert de krant immers haar 115de verjaardag; daarmee is ze de oudste verschijnende krant in de kustregio. Tijdens die 115 jaar is er heel wat gebeurd in de Oostendse perswereld. De periode voor de Tweede Wereldoorlog werd reeds grondig geanalyseerd in tal van eindwerken.² Ons onderzoek, dat zo'n tien jaar geleden werd afgerond, richt zich op de periode van en na de Tweede Wereldoorlog.³ Over de Oostendse persgeschiedenis is sinds 2001 eigenlijk geen verder onderzoek meer verricht.

In de vooroorlogse periode was de Franstalige, liberale pers met als toonaangevende krant *L'Echo d'Ostende* sterk aanwezig. Pas rond de eeuwwisseling begonnen de eerste Nederlandstalige, katholieke kranten te verschijnen. Na de Eerste Wereldoorlog ontstonden steeds meer partijgerichte, Nederlandstalige kranten die de concurrentiestrijd aangingen met de liberale en Franstalige pers.

Toen op 10 mei 1940 de Duitse troepen het land binnenvielen, staakte *L'Echo d'Ostende* als eerste Oostendse krant de publicatie en verscheen niet meer na deze datum. In de daaropvolgende dagen

1 Alphonse Elleboudt was de stichter van het katholieke weekblad *De Zeewacht*. Tussen 1920 en 1932 was hij schepen van Openbare Werken te Oostende en van 1932 tot 1948 zetelde hij als gemeenteraadslid. E. VAN HAVERBEKE, *De geschiedenis van de familie Elleboudt. De Oostendse tak*, Roeselare, 1996.

2 We wijzen op twee werken die een repertorium bevatten voor de genoemde periode: P. VANDENABEELE, *De Oostendse drukkerijen. Een inleidend onderzoek naar het leven en werk van een beroepsgroep (1780-1940)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1985 en W. MAERVOET, *De politieke evolutie in het arrondissement Oostende, 1830-1914*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1965.

3 B. VANTOURNHOUT, *Van Panne-Strand tot De Zeewacht. Een blik op de evolutie van Oostende in de periode 1940-1980*. Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling (promotor prof. dr. L. François), UGent, 2001.

legden ook de andere weekbladen het werk stil. De katholieke krant *De Zeewacht* en *Le Journal d' Ostende et du Littoral* stopten op 11 mei. De Duitse *Verordnungen* van 14 juni en 6 juli 1940 lieten opnieuw publicatie van kranten toe. De Franstalige kranten in Vlaanderen kregen wel verschijningsverbod opgelegd. Met deze maatregel wilden de Duitsers tegemoet komen aan de Vlaamse eisen.⁴ Deze en tal van andere beslissingen zorgden ervoor dat heel wat journalisten bereid werden gevonden om onder Duitse bezetting te publiceren. In Oostende verschenen drie kranten onder Duitse censuur: *De Duinengalm*, *Panne-Strand* en *Het Visscherijblad*. Vanaf de zomer van 1942 had *Panne-Strand* een monopoliepositie verworven in de Oostendse weekbladpers, aangezien de twee andere kranten verboden werden. *Panne-Strand* kan dan ook beschouwd worden als de spreekbuis van de Duitse bezetter in Oostende.

Gecensureerde kranten

De Duinengalm

Het katholieke weekblad *De Duinengalm*, uitgegeven door de familie Smissaert, verklaarde in juni 1940 zonder censuur te verschijnen (...) *om alle inlichtingen zoo objectief en zoo waarheidsgetrouw als het kan, weer te geven*. Toch verschenen in de krant mededelingen van collaborerende organisaties, Duitse *Verordnungen*, enz.⁵ Op 9 augustus 1940 werd het blad geschorst en het verscheen pas terug in november van datzelfde jaar. De krant toonde zich wel een voorstander van de 'Nieuwe Orde', maar was gematigd in haar stellingen: *Aan den oorlog die op 10 mei van verleden jaar over ons land uitbarste hebben de meeste van ons droeve herinneringen. Laat ze hen diep in eigen hart geborgen houden om ze zoo gauw mogelijk uit te wasschen met het nieuwe licht van de te komen nieuwe tijden*⁶. *De Duinengalm* was minder geneigd tot anticommunistische propaganda en had weinig voeling met het antisemitisme. Na 5 juni 1942 hielden de uitgeverij het voor bekeken en verdween het blad volledig.

4 E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen-Utrecht, 1973, p. 139-141.

5 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Duinengalm*, 21.06.1940, p. 1.

6 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Duinengalm*, 10.05.1941, p. 1.

Panne-Strand / Het Strand

Na de herverschijning op 29 juni 1940 hekelde *De Zeewacht* het vooroorlogse bewind van de regering: *Genotzucht is de leuze geweest van allen en mangel aan tucht was overal te vinden. Mangel aan tucht, en mangel aan leiders. (...) Een democratie in den waren zin van het woord moet worden bestuurd door verantwoordelijke leiders die één doel moeten beoogen: het welzijn van allen, en niet het welzijn van enkelingen. Er moet overal tucht heerschen. Alswanneer iedereen dat zal begrijpen, zullen de nieuwe tijden, betere tijden zijn.* Die nieuwe tijden moesten vooral het werk worden van sterke leiders, *die ons langs een heerlijken weg leiden, langs hinderpalen heen.*⁷ Het fascistische ideeëngoed werd dus nogal eufemistisch aan de man gebracht. Op 2 augustus 1940 kreeg *De Zeewacht* verbod verder te verschijnen. Als oorzaak hiervoor kan verwezen worden naar de pogingen van de plaatselijke Rex-leider Lyon om met een andere krant de plaats van *De Zeewacht* in te nemen. Er verscheen inderdaad een nieuwe krant, maar dan wel onder impuls van de Rexist Edouard Pirsch⁸. Pirsch was uitgever van het Franstalige blad *La Panne-Plage*⁹, dat opgericht was in 1921 en vooral aan de westkust verspreiding kende. Toen *La Panne-Plage* ook moeilijkheden kreeg met de Duitse autoriteiten, sloegen Pirsch en Elleboudt¹⁰ de handen in elkaar en zag een nieuw weekblad het licht, namelijk *Panne-Strand*. Pirsch werd uitgever,

7 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 06.07.1940, p. 1.

8 Voor meer informatie zie B. VANTOURNHOUT, 'Edouard Pirsch, een controversiële zakenman', in: *Biekorf*, 2011, p. 379-380.

9 Deze krant mag niet verward worden met *La Panne-Plage* dat voor de Eerste Wereldoorlog werd uitgegeven in De Panne. Het *La Panne-Plage* van voor de Eerste Wereldoorlog werd opgericht in 1910 door F. Merckx. Deze krant kan omschreven worden als een apolitiek maandblad; ze werd gratis verspreid. In 1911 smolt *La Panne-Plage* samen met de *Journal de la Panne*, die ook in handen was van F. Merckx, tot een nieuwe krant met als titel *Journal de la Panne*. De titel *La Panne-Plage* verdween tijdelijk van het toneel. Zie H. DEGRAER, W. MAERVOET, e.a., *Repertorium van de pers in West-Vlaanderen (1807-1914)*. *De arrondissementen Oostende, Brugge, Diksmuide, Ieper, Kortrijk, Tielt en Veurne*, Leuven, 1968, (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis), p. 353-356.

10 Benoît Elleboudt verklaarde in een interview dat Alphonse Elleboudt tijdens de Tweede Wereldoorlog niet in Oostende verbleef. Volgens deze verklaringen vestigde Elleboudt zich bij zijn dochter Marie-Louise in de Heermijnstraat 11 te Brugge. A. VANDERWAL, *Biografie van Alphonse Marie Joseph Elleboudt*. Onuitgegeven kandidatuuroefening, RUGent, 1981, p. 46.

Edouard Lauwers redacteur en als drukkerij werd voor *Unitas* gekozen.¹¹

Panne-Strand profileerde zich, na een periode waarin het tweetalig verscheen, als een *onafhankelijk weekblad voor de kust* en nam hetzelfde formaat, papier, opstelling en personeel van *De Zeewacht* over. In oktober 1941 werd de titel van de krant verkort tot *Het Strand* en dit *om te beantwoorden aan de groote uitbreiding van ons blad langsheen de kuststreek*¹². Het blad beweerde een oplage te hebben van 4.650 exemplaren. *Panne-Strand* ijverde ervoor de Vlaamse Zaak te koppelen aan het Nationaal-Socialisme: *(...) Die Vlaamsche fierheid, die Vlaamsche gevoelens hebben wij verloren, doch die moeten wij terug vinden, die moeten wij terug aan onze jeugd geven, dan alleen zullen wij groot en geërbiedig worden en dit alles kunnen wij alleen terugwinnen door te strijden voor het Nationaal-Socialistisch Vlaanderen*¹³.

Vanaf 1943 werd H. Helsmoortel¹⁴ vermeld als redacteur, terwijl Edouard Pirsch uit de redactie van de krant stapte: *Daar hij niets trok, zette hij de medewerking aan zijn eigen dagblad stop*, verklaarde Robert Lanoye.

Nog in 1943 trad een duidelijke malaise op in de perswereld. Dit werd snel duidelijk toen meer en meer *Verordnungen* de pers aan banden legden. Zo mocht vanaf april 1943 geen reclame zonder adverteerdersvergunning meer verschijnen in de kranten. Vanaf dat ogenblik *werd gansch de familie Unitas, en dit zeer spoedig en op een bijna ongelooflijk snelle manier, Engelschgezind*¹⁵. *Panne-Strand* stak zijn antisemitisme niet onder stoelen of banken. Toen op 28 juni 1940 de Duitse *Verordnung* alle Joden uit openbare ambten

11 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Kustblad, 08.10.1944, p. 1.

12 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Strand, 04.10.1941, p. 1.

13 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Panne-Strand*, 12.10.1940, p. 5.

14 Meer gegevens over deze redacteur ontbreken vooralsnog, maar het is wel erg toevallig dat ex-*Panne-Strand* redacteur Edouard Lauwers gehuwd was met Helena Helsmoortel.

15 Robert Lanoye verklaarde verder dat deze beschuldigingen gefundeerd konden worden via bewijsmateriaal: *Wij hebben bewijzen. De termen van het kontrakt Unitas-Pirsch zijn er een ander bewijs van. Daarin wordt gezegd dat Unitas alleen het recht heeft het dagblad van Pirsch uit te geven tot aan het einde der vijandelijkheden, datum op dewelke het kontrakt van ambtswege vervalt, omdat Unitas dan de voorkeur zou geven aan De Zeewacht*. OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Kustblad, 01.10.1944, p. 2.

aan de praktijken van de joden: *Iedereen moet ervan overtuigd zijn dat de ramp die nu over de wereld losgebroken is het werk is der Joden. Zij zijn ons ongeluk ten allen tijden geweest, doch dit heeft nu opgehouden*¹⁷. Ook de vrijmetselarij werd duchtig bekritiseerd en aan het antisemitisme gekoppeld. ‘De op macht beluste jood’ vond binnen de vrijmetselarij de nodige relaties om zijn heerschappij op te bouwen en kon er bovendien ongestraft uiting geven aan zijn afkeer voor het christendom. *Panne-Strand* riep op ook dit gevaar tegen te gaan en lid te worden van *De Bezem*, een Belgische vereniging gericht tegen de vrijmetselarij.¹⁸ In de krant komt duidelijk de anti-communistische houding naar voren. Niet Rusland werd geïsoleerd, maar wel een regime dat *in stand gehouden werd door een minoriteit van mensen die de massa door een schrikbewind de vrees op het lijf jaagden*¹⁹. Toen de geallieerde invasie in 1944 begon, werd de propaganda nog opgedreven. De Angelsaksische aanvallers waren volgens de nazi’s de eerste verspreiders van het bolsjevisme in Europa. Een week voor de bevrijding – dit was meteen het laatste nummer van *Het Strand* – meldde de krant ironisch genoeg dat *het moreel der Duitse troepen uitstekend blijft*²⁰.

Het Visscherijblad

Het Visscherijblad van Prosper Vandenberghe²¹ verscheen vanaf 6 juli 1940 opnieuw. Bij de herverschijning benadrukte Vandenberghe dat het doel van de krant erin bestond (...) *niet te zorgen voor persoonlijke belangen van sommige cliëques, maar voor die van ons volk, dat onze steun meer dan ooit nodig heeft*²². *Het Visscherijblad* was heel wat gematigder in zijn stellingname dan *Panne-Strand*, maar reageerde toch scherp tegen de plutocratie: *Vijfhonderd miljoen Europeanen gaven hun leven in de nijptan-*

17 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Panne-Strand*, 09.11.1940, p. 4.

18 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Panne-Strand*, 28.12.1940, p. 1.

19 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Panne-Strand*, 09.08.1941, p. 3.

20 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Strand*, 02.09.1944, p. 1.

21 Prosper Julianus Vandenberghe werd geboren in Oostende op 21 mei 1907 en overleed te Brugge op 7 december 1984. Oorspronkelijk was hij als onderwijzer actief in de visserijmiddens, later werd hij correspondent voor onder meer *Fishing News*. Hij stichtte *Het Visscherijblad* in 1933. OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Visscherijblad*, 28.12.1982, p. 3-5.

22 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Visscherijblad*, 23.11.1940, p. 1.

den van hoogstens vijfhonderd internationale smeerlappen die hier niet woonden en zich dus ook om het bestaan van het Europeesche Volk niet bekommerden . . . als de dividenden maar in de banken toestroomden²³. Vanaf 1941 kreeg het blad flinke tegenwerking en ontving anonieme dreigbrieven. De reactie van Vandenberghe werd als volgt geformuleerd: *Het gaat er bij ons niet om de bevolking op te ruïen, maar om onze stedelijke overheid nuttig te zijn en anderzijds in deze tijden van nood elkaar te helpen*²⁴. Voor Vandenberghe werd de grond echter te warm onder de voeten; hij trad halfweg 1941 af als directeur en werd opgevolgd door L. Godemont. Op 3 april 1942 verscheen het laatste oorlogsnummer.

Clandestiene bladen²⁵

Niet iedereen was voorstander van de 'Nieuwe Orde' en verzet bleef dan ook niet uit. Een van de verzetsvormen was de uitgave van clandestiene bladen. Naast de traditionele illegale krantjes zoals *De Roode Vaan* en *La Libre Belgique* verschenen enkele blaadjes die vooral op Oostende en de kuststreek gericht waren.

Eind september 1940 werd door August Plovie en Jules Peurquaet, voormalig schepen en volksvertegenwoordiger voor de Belgische Werkliedenpartij-B.W.P., het blad *Hier Uilenspiegel* opgericht. Het krantje werd gedrukt in het huis van Plovie in de Rogierlaan, aanvankelijk met polykopieerinkt en later gestencild. In zekere zin kan het blad gezien worden als de oorlogsuitgave van het socialistische *Voor Allen*, waaraan Peurquaet ook meewerkte. *Uilenspiegel* spoorde de mensen aan de Duitse bezetter zo weinig mogelijk te helpen en moed te houden, maar ook *den draak houden met den lompen bezetter, dezen laten zoeken naar de fameuze brug over het kanaal* (. . .)²⁶.

In 1941 stichtte de Zwitserse hotelbediende Paul Alfred Auchlin *Veritas*. Het blad verscheen maandelijks en had een oplage van zo'n 400 exemplaren. De artikels verschenen in het Frans en het

23 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Visscherijblad, 13.02.1942, p. 1.

24 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Visscherijblad, 18.04.1941, p. 1.

25 X. DELAERE, *Het verzet te Oostende tijdens W.O.II. Een bijdrage tot de geschiedenis van de verzetsgroeperingen in België met een blik op hun na-oorlogse ontwikkeling*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1994, p. 22-29.

26 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Voor Allen, 26.11.1944, p. 3.

Duits. Toen op 5 december 1942 Auchlin overleed en het krantje dreigde te verdwijnen, besloot Maurice Dumont – een lezer van het blad – de taak over te nemen. Dumont kreeg later de hulp van Mackersey en Degueudre. Wegens toenemende moeilijkheden moest het blad vanaf oktober 1943 om de twee maanden verschijnen. Begin 1944 werd een oplage gehaald van 1.000 exemplaren. Aan het blad werkten 26 personen mee – waarvan er 18 afkomstig waren uit Oostende – en slechts twee medewerkers werden door de Duitsers gevangen genomen.

Tussen oktober 1941 en januari 1944 verscheen *Le Soutien du Moral*. Oprichter was Jean Wouters, een oorlogsinvaliden uit de Eerste Wereldoorlog. Helemaal alleen tekende en schreef de oudstrijder een dertigtal nummers. Elk nummer bevatte twee tot drie karikaturen. De weinige tekst was tweetalig en had als doel de bezetter tegen te werken. Aan het eind van 1942 werd hij medewerker aan het sluikblad *L'Echo de Belgique* waarin hij onder meer een artikel schreef over Ernest Feys.²⁷

Jamboree was het krantje van de scouts. Omdat de scoutsbeweging door de bezetter was verboden, was het blad genooddaakt illegaal te verschijnen. De inhoud was erg braaf: de tien geboden van de padvinder, raadgevingen voor een gezonde voeding, een astrologische rubriek, enz. Het krantje had wel trouw gezworen aan God, het vaderland, de koning en het leger.

De Vrije Belg, dat in mei 1942 voor de eerste keer werd verdeeld, was een initiatief van drie beroepsmilitairen, namelijk Gerard Maes, Gilbert Capitaine en Willy Dangez. Na hun uitwijking naar Izegem werd het krantje verder verspreid door Marcel Picavet en Edward Vandendrynck. Er verschenen in totaal dertien nummers van *De Vrije Belg*.

De naoorlogse periode. Bevrijding en repressie

Heden morgen hebben onze tegenstrevers in het Westen hun bloedige offerande waarvoor zij zich zoolang geschuwd hebben, op bevel van Moscou, aangevangen. De zoo dikwijls aangekondigde aanval van de helpers van het bolsjewisme is begonnen. Wij zullen

27 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 28.10.1944, p. 1.

hen een warme ontvangst voorbereiden, zo omschreef *Het Strand* de geallieerde inval in Normandië op 6 juni 1944.²⁸ In de daaropvolgende weken werd de bevolking in de gecensureerde kranten geïnformeerd over de 'schitterende wijze' waarop de Duitsers de invasie opvingen. Niettegenstaande deze berichten bereikte een voorhoede van de Canadese divisie Manitoba Dragoons op 8 september 1944 Oostende en bevrijdde de stad. Onmiddellijk begonnen de vooroorlogse en ook nieuwe kranten te verschijnen.

Een van de eerste weekbladen was *Voor Allen* dat vanaf 8 augustus 1944 de situatie becommentarieerde. De redactie bestond grotendeels uit uitgevers of medewerkers van clandestiene geschriften, waarin de nazi's en hun zwarte knechten bekampt werden. *Voor Allen is het blad van alle verdedigers der Democratie, van de helpers der zwakken en van al dezen die werkdadig voor onze onafhankelijkheid, vrijheid en rechte hebben geleden en gestreden.*²⁹ De krant roemde de geallieerde troepen en trok van leer tegen de collaborateurs: *de moedige democratische bevrijdingslegers hebben ons land en de wereld verlost van het Duitse Nazi-juk en de verachtelijke landverraders en collaborateurs*³⁰. Meteen barstte in de pers een hevige strijd los tussen vermeende collaborateurs en vroegere leden van het verzet.

De krant die zich ontpopte tot de hardste 'zuiveraar' was zonder twijfel *Het Kustblad*. Deze krant was een initiatief van Robert Lanoye en Maurice Verbeke, en beweerde (...) *gesticht en bewerkt te zijn door dagbladschrijvers die op geen enkel oogenblik tijdens den oorlog een letter op het papier hebben gezet*³¹. De krant begon met een oplage van 900 exemplaren van het eerste nummer; drie weken later wist de krant reeds 3.000 lezers te bekoren.

Ondertussen was ook *De Zeewacht* op 16 september 1944 terug verschenen. In het hoofdartikel *Hergeboorte!* schetste de redactie de oorlogsgeschiedenis van het blad: (...) *Na 28 mei 1940, als wanneer de vijand reeds in onze muren was, en ingaande op de woorden van Onze Vorst, dat allen hun bedrijvigheid moesten voortzetten,*

28 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Strand*, 10.06.1944, p. 1.

29 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Voor Allen*, 09.12.1945, p. 1.

30 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Voor Allen*, 08.09.1944, p. 1.

31 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Kustblad*, 24.09.1944, p. 1.

herverscheen ons blad op 29 juni. (...) Op 10 oogst ontvingen wij een kaal briefje van de Kommandantuur waarop te lezen stond dat ons blad aan 'geen noodzakelijkheid beantwoordde en dat het onmiddellijk moest geschorst'. Wij hadden geen gelegenheid om onze lezers vaarwel te zeggen en De Zeewacht begon een tweede maal een vierjaarlijksche slaapperiode³². De krant repte met geen woord over het akkoord met Edouard Pirsch en dit wekte de woede op van de andere bladen die de praktijken van de oorlogskrant *Panne-Strand* breed uitsmeerden in hun artikels.

Voor *Het Kustblad* bestond er geen twijfel: Voor ons, zoals voor geheel Oostende, was *Het Strand* niets anders dan een vermomming van *De Zeewacht*³³. Volgens *Het Kustblad* werd de familie Elleboudt in 1943 plots Engelsgezind. Bovendien had de oorlogskrant *Panne-Strand* nood aan een zekerheidsdeken, iemand die de verantwoordelijkheid op zich wilde nemen voor de uitgave van een gecensureerde krant. Deze figuur was volgens *Het Kustblad* Eduard Lauwers, die in 1941 uit het V.N.V. was getreden. *Het Kustblad* was dan ook ontgoocheld dat *De Zeewacht* de publicatie kon verder zetten, terwijl men een betaalde vermomming in de kerker opgesloten houdt³⁴. *De Zeewacht* probeerde zich te verdedigen, wees erop dat Edouard Pirsch de gehele verantwoordelijkheid droeg voor de inhoud van de oorlogskrant en dat Robert Lanoye, medewerker van *Het Kustblad*, een afgedankte bediende was van het katholieke familieblad, die probeerde wraak te nemen voor zijn ontslag³⁵.

De socialistische krant van Jules Peurquaet, *Voor Allen*, wilde *De Zeewacht* niet aanvallen omdat (...) dit blad is verschenen in de eerste maanden dat de Duitschers hier waren en heel zeker de Rexvoelhorens werden uitgestoken. Ook niet omdat *Panne-Strand*, *Het Strand* en *De Zeewacht* kinderen van een en denzelfden vader zijn³⁶. *Voor Allen* reageerde daarentegen wel tegen *Het Kustblad* en *Het Visscherijblad*. *Het Kustblad* werd verweten in handen te zijn van personen die de Rex-mentaliteit van Prosper Vandenberghe had-

32 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 16.09.1944, p. 1.

33 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Kustblad*, 24.09.1944, p. 1.

34 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Het Kustblad*, 01.10.1944, p. 2.

35 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 04.11.1944, p. 1.

36 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Voor Allen*, 15.10.1944, p. 1.

VERMID 1 FEBRUARI 1940
 N. V. de Inghelien, Oostende
 VER ELADEFZEN — 2 FR. N. R. G. 1479

DE ZEEWACHT

KIESUITZIMPERINGEN. BIJ DE GETYSTERDEN. ZAAL Vrijdag 8 Februari 1940 Sportsalems Groote Volksvergadering VAN DE CHRISTELIJKE VOLKSPARTIJ OPBERAARING door Maurice VERBEKE, Nieuwaaar Voorzitter der C. V. P. Door BEODNE, Volksvertegenwoordiger, CH. VAN DEN BROECKE, L. PORTA, B. DE GROOTE. INSLANG VRIJ. DIT is het moment van DE ONTMIJNERS TER EERE. LIBERALEN DENK NA I. ENDE DER COMMISSIES VOOR GEMEENSCHAPPELIJKE ZAKEN AANMOEDIGEN MAAR RECHT.

SIE FAARWAES IN
 VERKLEINDE HOOFDZAKEN
 VOOR OOSTENDE
 EN OMBLIEDE
 VAN
 ADVOCATE KLEINHOFF

Snuffelaar

DE ONTMIJNERS TER EERE

LIBERALEN DENK NA I

ENDE DER COMMISSIES VOOR GEMEENSCHAPPELIJKE ZAKEN AANMOEDIGEN MAAR RECHT

POE DE PARTIEN ER UITZAGEN BIJ DE RIJZING VAN 2 APRIL 1939

PERCENTAGE DER STEELLEN

Partij	1939	1940
Christelijke Volkspartij	45,2	48,5
Liberalen	25,8	24,1
Radikalen	15,3	16,7
Communisten	13,7	10,7

Zoek te huren
GRUBST
 Geesteliken Winkel
 KETTES

Voorpagina van De Zeeuwacht, 29 juni 1940.

den overgeërfd. Ook *het schrijvelaartje* Maurice Verbeke, medeoprichter van *Het Kustblad*, kreeg het zwaar te verduren: (...) *Na de bevrijding begon hij als de grootste zuiveraar om nu als grootsten verdediger van incivieken, economische collaborateurs en woekeraars te eindigen.* Tegen *Het Visscherijblad* werd zo mogelijk nog harder opgetreden. Vanaf maart tot juli 1946 ging Peurquaet wekelijks de strijd aan met Pros Vandenberghe, uitgever van *Het*

Visscherijblad: Het blad van Pros Vandenberghe steunde de politiek van Hitler met zulke brutale overtuiging, zooals alleen een echte nazi dit kon doen. Voor Allen noemde Vandenberghe een vuile en viezige lafaard, collaborateur en Duitse profiteur en beweerde zelfs dat hij te Antwerpen lid was geweest van de Algemene SS Vlaanderen. De kranten die tijdens de oorlog onder de censuur verschenen, kregen een definitief publicatieverbod opgelegd. De journalisten die aan deze kranten hadden meegewerkt, werden vaak streng bestraft³⁷. Ook Oostendse kranten en journalisten kregen met de repressie te maken. Edouard Pirsch, journalist en uitgever van *Panne-Strand*, werd opgesloten in de gevangenis van Brugge, terwijl medewerker Eduard Lauwers³⁸ te St.-Kruis geïnterneerd werd. Lauwers zou daar vijftien maanden verblijven. Tegen Prosper Vandenberghe werd eveneens een onderzoek ingesteld. Als uitgever van *Het Visscherijblad* werd hij ervan beschuldigd in het begin van de bezetting verschillende Duitsvriendelijke artikels te hebben geschreven. Hij zou ook leden van de Witte Brigade verklikt hebben en de hulp ingeroepen hebben van SS'er R. Lagrou in een poging zijn vakblad voor een schorsing te behoeden. In verzetskringen was Pros Vandenberghe eveneens gekend als lid van de inlichtingendienst LUC/MARC en van het Onafhankelijkheidsfront. Vandenberghe werd tenslotte door de krijgsauditeur buiten vervolging gesteld.³⁹ Bij vonnis van 24 april 1947 werden Robert Elleboudt, Edouard Lauwers en Edouard Pirsch in het 'proces Panne-Strand' veroordeeld. Elleboudt en Lauwers werden bij arrest van 10 december 1947 van het Krijgshof te Gent vrijgesproken. De veroordeling van 24 april 1947 van Pirsch Edouard werd bij arrest van 9 februari 1948 van het Krijgshof te Gent gedeeltelijk bevestigd, maar hij werd vrijgesproken. Voor dit Krijgshof te Gent werd hij voor een andere

37 E. DE BENS, *De pers in België*, p. 56.

38 Eduard Edgard Lauwers werd geboren te Oostende op 6 januari 1904 en overleed er op 29 september 1977. In 1928 startte hij als journalist bij *De Zeewacht*. Hij werd er in 1972 hoofdredacteur.

39 P. GUNST, *Verandering en continuïteit van het politiek personeel. Burgemeesters en schepenen in het arrondissement Oostende van 1938 tot 1947. Met een vergelijkende studie van de repressie en de epuratie in België en de Scandinavische landen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1991, p. 376-377.

tenlastelegging, waarvoor hij eerder was vrijgesproken, dan wel veroordeeld. Voor deze veroordeling werd hij bij arrest van 17 april 1957 van het Hof van Beroep te Brussel in eer hersteld.⁴⁰

In 1951 kwam *De Zeewacht* een laatste maal terug op haar rol tijdens de oorlogsjaren: (...) *Bekrompen geesten kunnen natuurlijk niet verstaan dat, daar waar een blad toch moest verschijnen, er een zeker risico bestond om – ondanks het gebrul en de bedreigingen van ‘Dikke Jef’, de De Vlag en de V.N.V’ers – gezegd blad vier jaar lang eigenhandig te kerven en te censureren en tot een minimum te herleiden.* De krant wilde haar rol tijdens de oorlog idealiseren en wees er op dat de uitgave van een krant gevaarlijker en efficiënter was dan *de heel bescheiden weerstand van zovelen.*⁴¹

Nieuwe initiatieven

De bladen *Le Carillon*, *L’Echo d’Ostende et du Littoral* en *La Flandre Littorale* richtten zich tot de Franstalige gemeenschap in Oostende. *Le Carillon* was reeds in december 1944 terug verschenen onder de leiding van de nieuwe eigenaar Fernand Vollemaere. De vroegere uitgever, Nestor Van Hoorne was op 20 juli 1941 aangehouden wegens de verspreiding van anti-Duitse propaganda. Maar ook Vollemaere kende moeilijkheden; hij werd van economische collaboratie beschuldigd en op 2 september 1946 vervallen verklaard van zijn ambt als gemeenteraadslid.

De Liberaal Polydore Verscheure startte op 5 oktober 1946 als uitgever *L’Echo d’Ostende et du Littoral* op. Verscheure beweerde aangesteld te zijn door de vroegere hoofdredacteur-directeur H. Raick en dit werd door de andere bladen in vraag gesteld. Het blad werd door Verscheure vooral gebruikt voor de verspreiding van propaganda om zijn eenmanspartij bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1946 te promoten. Op 31 mei 1947 verscheen reeds het laatste nummer van de krant.

Robert Lanoye, uitgever van *Het Kustblad* begon in oktober 1944 ook nog met de uitgave van *La Flandre Littorale*, dat al snel tot *La*

40 BRUSSEL, *Auditoraat-Generaal bij het Militair Gerechtshof*, Brief Auditeur-Generaal d.d. 9 februari 2001.

41 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 01.06.1951, p. 1.

Flandre werd omgedoopt. Het blad voerde overtuigend campagnes ten voordele van het gebruik van de Franse taal. Aan het eind van de jaren '40 werd het blad verdergezet onder de naam *Le Courrier du Littoral* en was een *hebdomadaire pour la défense des intérêts de la Côte Belge*.

De Vlaamse tegenhanger van *Le Carillon* verscheen op 9 december 1944 onder de titel *Het handelsblad der Kust*. Uitgever ervan was Fernand Vollemaere, maar reeds in december 1946 zou hij opgevolgd worden door A. Lambein. Vanaf 1947 kreeg het blad met moeilijkheden te kampen. Een conflict met de vakbonden leidde in augustus 1947 tot een voortijdig einde. Het blad werd opgenomen in *Het Kustblad*.

De Communistische Partij had tijdens en vlak na de oorlog heel wat aanzien verworven door haar optreden in het verzet. Er werd dan ook snel overgegaan tot de oprichting van een weekblad voor het gewest Oostende-Brugge. Aanvankelijk heette het weekblad *De Roode Kustwachter*, maar in 1945 werd het blad opgevolgd door *De Volksstem*.

In 1946 startte Henri Degrave⁴² met *De Kustbode*, een uitgesproken liberaal partijblad. Vanaf januari 1947 schreef liberaal minister Adolf Van Glabbeke elke week een hoofdartikel. *De Kustbode* ging vooral heftig te keer tegen de CVP en het klerikalisme.⁴³ Opmerkelijk is ook de verschijning van een aantal huis-aan-huisbladen vlak na de oorlog. Onder deze term vallen kranten, die meestal eenmaal per week, op een vaste dag verschijnen en die in een geografisch beperkt gebied gratis huis aan huis worden bezorgd.⁴⁴

Het *Algemeen Advertentieblad* was een van de eerste gratis verspreide bladen in de regio Oostende. Het bevatte – onder de titel *La Sirène* – een Franstalig gedeelte. Het verdween eind 1947.

Twee jaar later verscheen *De Beiaard van het kopersbelang*, een

42 Henri Degrave werd geboren in Chippenham bij Bath (Groot-Brittannië) op 9 maart 1915 en overleed te Oostende op 31 december 1992. Hij was gemeenteraadslid voor de liberale partij in Oostende tussen 1953 en 1976. Hij werkte ook als proeflezer bij *Het Laatste Nieuws* en *Het Brugs Handelsblad*. 'Gesprek met Henri Degrave: een vol en gevuld leven', in: *Tijdingen*, 1991, 5, p. 17-25.

43 'Het dossier van het Oostends bedrukt papier deel 7. De korte euforie na de bevrijding', in: *De Stoeten Ostendenoare*, III, december 1977, 4, p. 14-16.

44 C. VAN DER LINDEN en E. HOLLANDER, *Media in stad en streek*, 's Gravenhage, 1993, p. 31.

initiatief van de drukkerij van *Le Carillon*. Opvallend aan dit huis-aan-huisblad was het gebruik van het roze papier.

Nog te vermelden zijn de uitgaven van het advertentieblad *De Torre* door Gerard Cosaert en *De Handelscourant* door de NV Soficom. Deze initiatieven kenden weinig succes en na een tijdje werd afgestapt van het concept.

In 1955 kwam Pros Vandenberghe op de proppen met *Van De Week*. Dit was meteen het eerste huis-aan-huisblad dat wel succes kende aan de kust.⁴⁵

Ten slotte verschenen nog twee vak- en informatiebladen over de zeevaart en de visserij. Eind 1945 verscheen *Zeevisscherij* onder redactie en beheer van Raymond Huilmand. Er was een bijlage voor kinderen voorzien onder de benaming *Het Zwabbertje*. Het blad kreeg af te rekenen met concurrentie van *Het Nieuw Visscherijblad*. Het doel van *Het Nieuw Visscherijblad* was uitsluitend een vakblad te zijn, welke buiten en boven alle politieke aangelegenheden, alleen de algemeene vakbelangen van vischerij, vischhandel en de wetenschappen ermede verwant, zal behartigen⁴⁶.

Aanvankelijk stond het blad op naam van Henri Degrave en L. Godemont. Vanaf januari 1947 werd Simonna Bollinne⁴⁷, echtgenote van Pros Vandenberghe als uitgever vermeld. Het was dus een zet van de omstreden Vandenberghe om opnieuw een plaats in de perswereld in te nemen.

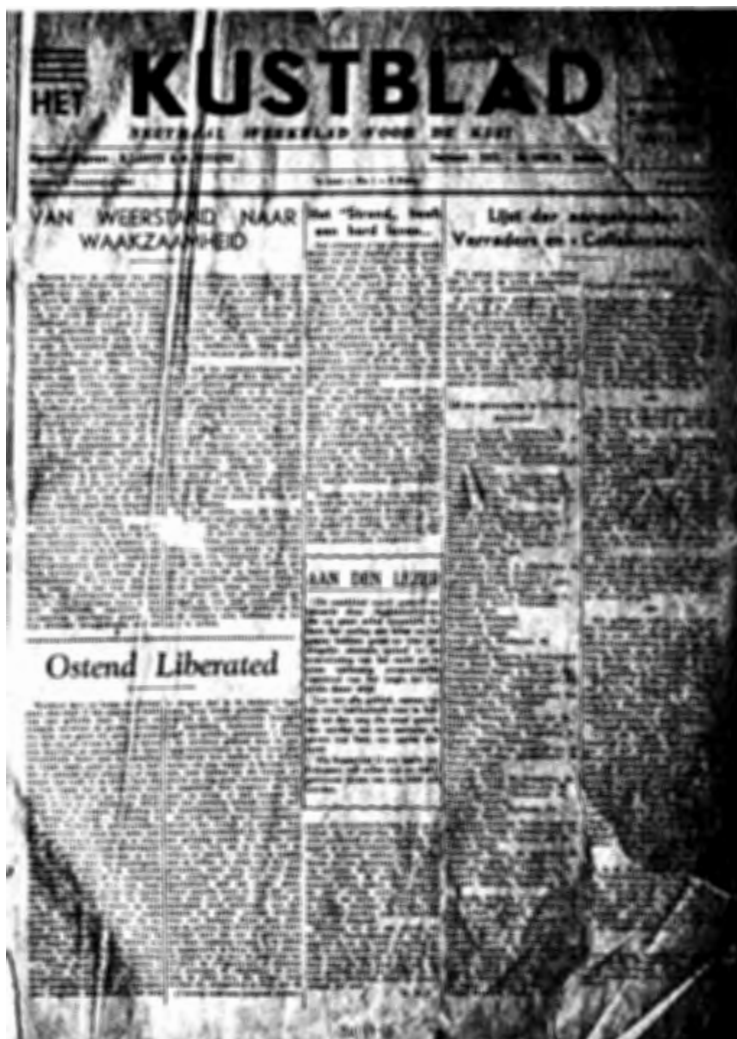
Strijd om de Oostendse lezer

Na de Tweede Wereldoorlog verdeelde de Koningskwestie de Belgische bevolking in twee kampen: de pro- en anti-leopoldisten. Deze tegenstelling weerspiegelde zich nog duidelijker in de geschreven pers. De kranten baseerden zich in hun stellingname op de standpunten van de partijen waar ze ideologisch bij aanleunden. Enerzijds was er de pro-leopoldistische katholieke pers, waartoe ook *De Zeewacht* behoorde. Deze groep kranten recht-

45 'Het dossier van het Oostends bedrukt papier deel 8. Alleen de sterksten (sluwsten) blijven over', in: *De Stoeten Ostendenoare*, III, januari 1978, 5, p. 24-25.

46 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Het Nieuw Visscherijblad, 01.12.1945, p. 1.

47 Vandenberghe was op 17 september 1947 te Sint-Andries hertrouwd met Simonna Bolline. Zijn eerste huwelijk met Magdalena Willems was op 13 juli 1938 beëindigd.

vaardigde haar standpunt door het uitvoerig citeren van actoren uit de katholieke zuil die zich verzetten tegen de abdicatie van de vorst. Anderzijds was er de anti-leopoldistische pers die de socialistische oppositie vertegenwoordigde.⁴⁸ De socialistische pers die

48 G. CANINI, 'De Belgische dagbladpers, 1945-1950', in: E. WITTE, P. STOUTHUYSEN, e.a., *Tussen Restauratie en vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek*

vooral tijdens het interbellum een gouden periode kende, werd vanaf de jaren '60 geconfronteerd met dalende oplagecijfers. De socialistische kranten werden verweten te partijgebonden te zijn; ze hadden ook te weinig oog voor regionale informatie en boden te weinig ruimte voor de adverteerders.⁴⁹

Vanaf 1948 volgden Robert en Charles Elleboudt hun overleden vader Alphonse op als uitgevers van *De Zeewacht*. Robert en Charles slaagden er niet in hun vader in de gemeenteraad te vervangen en waren verplicht het politieke gebeuren van op de tweede rij te volgen.

Pros Vandenberghe, ook de 'zwarte paus van de kaai' genoemd, probeerde de monopoliepositie van *De Zeewacht* inzake de informatieweekbladpers te doorbreken met de oprichting van zijn *Het Nieuwsblad van de Kust*. Maar ook de huis-aan-huisbladen lieten zich gelden in de lokale perswereld.

Het Nieuwsblad van de Kust

In 1954 richtte Pros Vandenberghe *Het Nieuwsblad van de kust* op. Waar *De Zeewacht* zich opwierp als de stem van heel Oostende, staat *Het Nieuwsblad van de Kust* eerder bekend als spreekbuis van de liberale middenstand. Op politiek vlak was *Het Nieuwsblad van de Kust* echter in de eerste plaats de persoonlijke spreekbuis van Vandenberghe. Hij had een eigen visie op de politieke situatie en had zijn eigen politieke vrienden. Over CVP-volksvertegenwoordiger Dries Claeys en S.P.-schepen-senator Miroir verscheen nooit een kwaad woord. Claeys werd door de krant bestempeld als *een volksvertegenwoordiger die de levensbelangen van de zeevisserij begrijpt*. Vandenberghe mengde zich als liberaalgezinde ook in de problemen die de liberale partij kende en koos daarbij vaak de kant van de afgescheurde lijsten. In 1958 stelde hij zich overigens kandidaat op een dergelijke scheurlijst, namelijk de Verenigde Oostendse Belangen-V.O.B.

Ook bouwpromotor en kursaalconcessionaris Jean-Claude Van

(1944-1950), Brussel, 1989, p. 343-344.

49 E. DE BENS, 'De teloorgang van de socialistische dagbladpers in België', in: J. ART en L. FRANCOIS (red.), *Docendo Discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, p. 385-388.

Biervliet was een graag geziene gast in het blad. Van Biervliet liet regelmatig advertenties in de krant opnemen en Vandenberghe mocht heel wat drukwerk voor het casino leveren. Burgemeester Piers kon daarentegen zelden op genade rekenen. Vaak uitte hij in zijn blad persoonlijke verdachtmakingen en dit leidde tot een groot aantal processen wegens laster en eerroof. Vooral de syndicaten konden op weinig sympathie rekenen. In het visserijmilieu werd beweerd dat Vandenberghe zijn krant met geld van de Rederscentrale zou bekostigd hebben. Op levensbeschouwelijk vlak deed de krant zich eerder vrijzinnig voor; op sociaal vlak altijd reactionair. Volgens Vandenberghe hoorde de vrouw thuis aan de haard en over de werklozen vroeg hij zich af: *Waarom hun dopgeld niet met een Rolls-Royce naar hun buitenverblijf brengen?*⁵⁰.

De redactie van de krant was vooral het werk van John Hermans, die er zich full-time mee inliet.⁵¹ Een aantal medewerkers konden zich echter niet verzoenen met de houding van Vandenberghe en stapten over naar andere kranten. Dit was het geval voor onder meer Willy Helsmoortel die de stap naar concurrent *De Zeewacht* zette en Norbert Haeck, die met een eigen blad begon. De oplage van *Het Nieuwsblad van de Kust* bedroeg in het begin van de jaren '70 13.000 exemplaren; *De Zeewacht* verkocht op dat ogenblik 22.000 kranten.⁵²

De Zeewacht

Aan het eind van de jaren '50 en begin van de jaren '60 kende de krant een grote bloei. In 1956 werd overgegaan tot de aankoop van een rotatiepers, die toeliet om 24 bladzijden in dubbele productie te fabriceren.⁵³ In 1958 overleed Robert en het was Jacques Elleboudt die zijn taak als directeur-uitgever verderzette.⁵⁴ Jacques werd bijgestaan door zijn broer Jean Elleboudt en José

50 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, Nieuwsblad van de Kust, 12.02.1976.

51 G. ROGIERS, *Lokale nieuwsvoorziening voor Oostende, complementair aan de grote media. Een vergelijking tussen de perioden '76-'77 en '82-'83*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1984, p. 52.

52 S. DESEURE, *De krant van West-Vlaanderen: een vergelijkende analyse van de verschillende regionale titels*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1998, p. 52.

53 B. VEREENOOGE, *De Zeewacht door zijn lezers gezien*, De Haan, 1978, p. 34.

54 E. VAN HAVERBEKE, *De geschiedenis van de familie Elleboudt*, p. 88.

Preis 2 Francs

VOOR ALLEN

DE ZWARTE HAND grijpt eens te meer naar de macht

LAND en volk slingeren onder de hand gewerkt en op hetzelve wijzen de verantwoordelijkheid van arbeiders, bedienenden, groepsvertegenwoordigers en andere belangrijke volksvertegenwoordigers.

Ziedaar een paar graven uit het rampzalige helms van 'twee maanden katholieke en liberale regering. Maar de meeste en politieke ontbinding van België, als gevolg van het loononderzoek dat door de katholieken werd opgevoerd, is door de liberalen gesteund, en het is terecht. De liberalen moeten wel afschuldigen geweest zijn, om de sociaaldemocratische beweging mogelijk gemaakt te hebben.

Ervarende vertelt ons van verder in de poel van de ziele en der miserie. Men vraagt zich terecht af, waarom er in twee verledenrijke halve eeuw werd gedaan en nu niet, om te strijden voor democratie, volksoverheersing en tegen het fascisme.

De Volksoverheersing is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie.

LIET ZIEZIE MEER IN DE NIEUWSPAPERS VAN ONS VOLK. KOPFBLAD VAN PIER VAN 1938. Het kapitalisme bereidde zich om te strijden tegen de democratie. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie.

Het socialisme bleef zich volkomen heftig bereid en nog beter dan vóór de oorlog naar knoelen hield.

Het socialisme bleef de enige macht te België in zijn rechtstreeks afzijdig hand tegen 't socialexecutief, de arbeiders veren van het fascistische clericalisme. Het socialisme schied diepe bronnen in de op twee maanden spijtelijke liberale uitverrekening.

De hand die socialistische partij verspreid met haar broed sociaal programma, dat naast de arbeiders, bedienenden, volk en het werkende deel van de middenstand de weg van de volkssoevereiniteit opzocht.

Twee maanden staan dus tegengesteld aan het volk. Het socialisme blijft het lot van de democratie. Het wil verder het openbaar domein niet voor het herstel van de onafhankelijk Vlaamse en Waalse of BASSIS VAN HET ZELFREGULERENDE VERBODEN VAN ELK GEGEEN VERKORPEREN. Het socialisme doet geen enkele toezegging aan het kapitalisme en bood voor het land met zijn kansen.

**SOCIALISME
bolwerk van de volksvrijheden**

**TEGEN DE ZWARTE HAND
DER CLERICALE DICTAATUR
STEMT "1"**

Anders is het gesteld met de liberalen, bedienenden, volk en het werkende deel van de middenstand, en aan arbeidersdelen. In ruil voor een kortstondig aantal ministerposten, maar vooral met het inzicht namen, met de overtuiging de vooruit te zien van het kapitalist te verdrijven.

Het also-socialisme bleef nu zijn volksoverheersing. Het wil niet meer democratische volkssoevereiniteit, maar een liberale uitverrekening. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie. Het is de enige weg naar de democratie.

Het socialisme bleef de enige macht te België in zijn rechtstreeks afzijdig hand tegen 't socialexecutief, de arbeiders veren van het fascistische clericalisme. Het socialisme schied diepe bronnen in de op twee maanden spijtelijke liberale uitverrekening.

De hand die socialistische partij verspreid met haar broed sociaal programma, dat naast de arbeiders, bedienenden, volk en het werkende deel van de middenstand de weg van de volkssoevereiniteit opzocht.

Twee maanden staan dus tegengesteld aan het volk. Het socialisme blijft het lot van de democratie. Het wil verder het openbaar domein niet voor het herstel van de onafhankelijk Vlaamse en Waalse of BASSIS VAN HET ZELFREGULERENDE VERBODEN VAN ELK GEGEEN VERKORPEREN. Het socialisme doet geen enkele toezegging aan het kapitalisme en bood voor het land met zijn kansen.

TU. OULENSPIEGEL...

Alle artikelen in dit tijdschrift zijn auteursrechtelijk beschermd. Het is niet toegestaan deze te kopiëren of te verspreiden. Het is niet toegestaan deze te verspreiden of te verspreiden.

Titelblad van het socialistische Voor Allen, 4 december 1960.

(Joe) Nissen, die als financieel, fiscaal en boekhoudkundig expert een leemte in de bedrijfsorganisatie van het bedrijf opvolde.⁵⁵ Aan de krant zelf werkten 65 personen mee. Eduard Lauwers was verantwoordelijk voor de stadsactualiteit, het toerisme en de lo-

55 B. VEREENOOGHE, *De Zeewacht*, p. 34.

kale politiek; Ray Huilmand (Jo Deensen) verzorgde de cinema-, kunst- en ontspanningsrubriek, aangevuld met buitenlandse en nationale politiek; Gerard Geuskens had de sportrubriek in handen en Jean-Marie Pyllyser was verantwoordelijk voor de editie van de Westkust.⁵⁶

De krant had vooral omwille van haar lokale sportberichtgeving een reputatie opgebouwd en profileerde zich in deze periode als *financieel autonoom, politiek onafhankelijk*⁵⁷ en als spreekbuis van 'vrije burgers'. Inderdaad, de krant wilde zich 'onafhankelijk' opstellen: *Neutraal is een lelijk woord voor een blad: het betekent 'zonder eigen standpunt', dus zonder ruggegraat en fluitend naar-gelang de wind waait. Zo'n betiteling zouden we een belediging vinden. We zijn echter wel 'onafhankelijk' en daar gaan we biezonder prat op.* Wat onder 'onafhankelijk' verstaan werd, werd door de krant duidelijk gedefinieerd: *dat wil zeggen dat we elke mening respecteren en in niemands dienst staan, dat de waarheid de waarheid blijft eender aan welke kant zij staat en dat wij in elk geval weigeren een 'spreekbuis' te zijn*⁵⁸.

Gemiddeld telde *De Zeewacht* 22 bladzijden, bestaande uit plaatselijk nieuws, sport, reclame, visserij en scheepvaart, praktische aankondigingen (radio, t.v., enz.) en binnen- en buitenlandse politiek. Opvallend is de grote rol van sensatie in het weekblad: moorden, overvallen, ongelukken en dergelijke meer kwamen veelvuldig aan bod. Dit alles werd met veel foto's aangevuld. De krant voerde promotie voor het toerisme, maar volgde ook het gebrek aan werk in eigen streek op de voet. Bedrijven werden steeds beschreven in termen van publiciteitsreportages. Weinig kritiek werd ook geuit aan het adres van de 'arm der wet' (politie, rijks-wacht, gerecht, enz.)

In het begin van de jaren '60 had *De Zeewacht* een oplage van 18.000 exemplaren. In de tweede helft van de jaren '60 steeg dit getal tot 22.000 exemplaren. Vanaf 1973 tot de overname door Roularta bleef dit cijfer stabiel op 32.500 exemplaren.⁵⁹

56 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 21.12.1962, p. V.

57 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 25.05.1962, p. 27.

58 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 03.09.1965, p. 8.

59 S. DESEURE, *De krant van West-Vlaanderen*, p. 52.

Dat het tussen de familie Elleboudt en Pros Vandenberghe niet altijd koek en ei was, mag ons niet verwonderen. *De Zeewacht* noemde Vandenberghe zelfs een *Oostendse folkloristische figuur en een briesende tafelklopper*.

Er verschenen ondertussen wel drie edities van *De Zeewacht*: Oostende-Middenkust, de Gids van de Westhoek en het Landelijk Nieuws. In 1967 verscheen een vierde editie, gericht op de Oostkust. Om alles te verduidelijken deelde de krant deze boodschap mee: *Lezers tussen Raversijde en De Haan vragen de editie van de Middenkust, lezers van Middelkerke tot De Panne vragen de editie van de Westkust, lezers van Wenduine tot Knokke vragen de editie van de Oostkust en lezers uit de landelijke gemeenten tussen Oostende en Torhout vragen de Landelijke editie*⁶⁰. De editie van de Oostkust kon de lezer echter niet bekoren en werd in alle stilte afgevoerd.

De huis-aan-huisbladen

We wezen er reeds hoger op dat het klimaat kort na de oorlog voor de uitgave van huis-aan-huis advertentiebladen niet optimaal was. Met de toename van de welvaart, groeide de vraag naar verhoging van de koopkracht. In dit opzicht konden de huis-aan-huisbladen wel een vooraanstaande rol spelen. Hoewel aanvankelijk bedoeld als advertentiemedium, is het huis-aan-huisblad veelal uitgegroeid boven de status van het gratis verspreide reclamemedium. Huis-aan-huisbladen bevatten een aantal redactionele pagina's en de inhoud ervan is meestal gericht op het kleine lokale en bovenlokale nieuws.⁶¹

Een van de belangrijkste bladen is *Tips*. Norbert Haeck⁶² die eerder *Het Nieuwsblad van de Kust* had verlaten, stichtte dit advertentieblad op 8 juli 1965. Aanvankelijk nog gedrukt op de persen van Unitas, kende het blad gaandeweg steeds meer succes. Dit was

60 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 01.12.1967, p. 1.

61 C. VAN DER LINDEN en E. HOLLANDER., *Media in stad en streek*, p. 31.

62 Norbert Haeck (Bredene, 14 september 1940) was de uitgever van het advertentieblad *Tips*. Daarnaast is hij ook bekend als inrichter van jaarbeurzen en als afgevaardigd beheerder van de NV Oostendse Hallen. R. DECAN, *Wie is wie in Vlaanderen, 1985-1989. Biografische Encyclopedie*, Brussel, 1989, p. 587.

vooral te danken aan de agressief-zakelijke aanpak van Haeck. *De Zeewacht* aanzag dit gebeuren met lede ogen en richtte aan het eind van de jaren '70 een eigen advertentieblad op, *De Boei*. Maar na een viertal weken was alle lucht uit die *Boei*, het ding zong en stierf in alle stilte een roemloze dood⁶³. Volgens *De Zeewacht* was het doel van Haeck om de krant in diskrediet te brengen met *primaire belachelijke en vaak kinderachtige argumenten*⁶⁴.

Oostende is ook een aantal huis-aan-huisbladen rijk die afkomstig zijn van grote persconcerns. De *E3 Gazet van Groot-Oostende*, opgericht in 1970, was een schakel in de keten van de *E3-advertentieweekbladen*, een initiatief van de Roeselaarse uitgeverij Roularta. Het kende geen echte doorbraak door de sterke positie van het blad van Haeck.

Meer succes had *De Streekkrant*, een andere uitgave van Roularta. Het blad, verschenen in 1971, had ook af te rekenen met de sterke positie van *Tips* maar kon in de loop van de jaren '70 een vaste stek opeisen.

Moeilijkheden in de lokale weekbladpers

Na de dood van Charles Elleboudt in december 1968 werd *De Zeewacht* verder uitgegeven door Jacques en Jean Elleboudt. Ondanks de gouden jaren '60 kwam het blad in moeilijkheden wegens de noodzakelijke kapitaalintensieve investeringen om de technologische evolutie van het drukkersbedrijf te kunnen volgen. Om een stevigere positie te verwerven op de reclamemarkt werd in 1971 besloten om samen met *Het Brugsch Handelsblad*, *Het Kortrijks Handelsblad* en *Het Wekelijks Nieuws*, de groep 4West op te richten. Het doel hiervan was (...) om voortaan onder één vlag een doeltreffend publiciteitsmedium ter beschikking te stellen van de nationale adverteerders uit het land. De groep trad bijgevolg op als één reclamedrager voor geheel West-Vlaanderen.⁶⁵

Vanaf 1970 was de papierprijs de hoogte ingedreven en dit had zijn gevolgen voor de prijs van de kranten. De *Zeewacht* zag zich

63 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *Tips*, 22.12.1977.

64 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 17.03.1978, p. 4.

65 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 19.03.1971, p. 1.

genoodzaakt de prijzen aan te passen en wees de lezer op de schulden: (...) *er is de inflatie, die sneller dan ooit tevoren de loonkosten omhoog joeg. Ook – en vooral – de papierprijs, die, na een lichte stijging in 1973, nu met nieuwjaar '74 zo maar tussen de 20 à 25 % zal stijgen. Voeg daar bij de tariefverhogingen van post, telegraaf en telefoon. Ook deze van de benzine, wat maakt dat een aanpassing van de prijs der weekbladen onafwendbaar is*⁶⁶. Ray Huilmand was ondertussen aangesteld als de nieuwe hoofdredacteur en opvolger van Eduard Lauwers. Huilmand maakte meteen zijn doelstelling bekend: *We willen vooral een zo volledig mogelijk informatie-weekblad zijn. Daarom benevens de reportages en gespecialiseerde rubrieken ook meer aandacht voor het randnieuws, dat de doorsnee-informatie aanvult en kleur geeft. We willen ook streven naar meer lezerscomfort: vaste rubrieken op vaste plaatsen die gemakkelijk terug te vinden zijn*⁶⁷.

De Zeewacht was vooral verbolgen over de overheidssteun die enkel geldig was voor de Belgische dagbladpers. De krant kon zich verzoenen met een onrechtstreekse overheidshulp die voor iedereen zou gelden in verhouding tot de belangrijkheid en economische bedrijvigheid⁶⁸, maar toen bleek dat de overheid niet zou toegeven nam de krant een hardere positie in. Ook het feit dat de informatieweekbladpers over het hoofd werd gezien, zette heel wat kwaad bloed: *Opinieweekbladen zijn de informatiebladen die verschijnen in gewesten waar, om economische redenen nooit een dagblad van de grond kon komen. Naar vorm en inhoud zijn ze precies hetzelfde als de dagbladen met als enig verschil dat zij niet dagelijks verschijnen. (...) Het zijn diezelfde sterk gekoncentreerde persbedrijven die thans de zuignappen uitsteken naar de provinciale informatieweekbladen. (...) Aan deze misgroeiing helpt de staat nu mee door steun te geven aan deze Brusselse, Antwerpse en Gentse persbedrijven. Zo wordt de staat medeplchtig aan de moord op de informatieweekbladen die nochtans even uitgesproken opinievormers zijn als de dagbladen*⁶⁹.

66 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 23.11.1973, p. 1.

67 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 02.06.1972, p. 3.

68 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 03.01.1975, p. 3.

69 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, De Zeewacht, 28.07.1978, p. 2.

Ondertussen waren opnieuw enkele lokale krantjes verschenen die de positie van *De Zeewacht* in gevaar brachten. In maart 1974 startte De Regionale Pers v.z.w. met het maandblad *Tijdingen*. Aanvankelijk was het louter bedoeld als berichtenblad over activiteiten in het 'Ontmoetings- en Welzijnscentrum', later werd meer en meer commentaar op het Oostendse gebeuren ingelast. Vanaf 1978 werd overgeschakeld op een weekbladformule.

In augustus 1975 verscheen het eerste nummer van *De Stoeten Ostendenoare*, een maandblad opgericht vanuit verschillende plaatselijke actiegroepen die nood hadden aan een medium. Een groot aandeel binnen het maandblad was weggelegd voor de werkgroep die ageerde tegen de verlenging van de Oostendse luchthaven. Het woord 'stoet' is afkomstig uit het dialect en heeft een dubbele betekenis, namelijk durvend én lastig.⁷⁰

Niet alleen *De Zeewacht* had het moeilijk. Steeds meer kranten met financiële problemen werden opgeslorpt door grote persbedrijven of gingen samenwerken met andere lokale bladen. *De Zeewacht* had met *4West* in 1971 de trend gezet. In 1976 werd het Franstalige *Le Courrier du Littoral* samengevoegd met *Le Courrier de Gand* en *Le Courrier de Bruges*. De kranten werden gedrukt bij de uitgeverij Erel. Toen de uitgeverij in 1994 met moeilijkheden te kampen had, werd besloten de publicaties te stoppen waardoor *Le Courrier du Littoral* verdween.⁷¹

In 1977 richtten de Oostendse beroepsjournalisten de 'Oostendse Journalistenbond' op. Deze organisatie profileerde zich als een orgaan waarlangs de beroepsjournalisten, die in de stad werkten, dienden gecontacteerd te worden.⁷²

In 1978 meldde *De Stoeten Ostendenoare* dat na contacten met *De Lastige Bruggeling*, *De Wakkere Veurnenaar* en *De Kortrijkse Zuidwester* overgegaan werd tot een fusie tussen de vier stadskranten. Het doel was een West-Vlaams dagblad uit te geven onder de naam *De Lastige Stoeten*.⁷³

70 G. ROGIERS, *Lokale nieuwsvoorziening voor Oostende*, p. 63.

71 '(Uitgeverij) Erel: verdwijnt de Courrier?', in: *Tijdingen*, XXI, februari 1994, 8, p. 26.

72 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 14.01.1977, p. 1.

73 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Stoeten Ostendenoare*, VII, maart-april 1978, 3, p. 11.

En dan plots, als een donderslag bij heldere hemel, meldde *De Zeewacht* in november 1979: *De Zeewacht per 1 januari: Nieuwe wind in de zeilen*. Na contacten met Roularta werd besloten om vanaf 1 januari 1980 de krant bij deze groep onder te brengen. De oorzaak was ongetwijfeld de financiële problemen, maar de krant drukte het anders uit: *Met ingang van 1 januari e.k. zou onze krant immers aansluiten bij het persconcern Roularta, uitgeefster van Knack, Trends, Family, de E-3 kranten, de Weekbode, e.a. Deze beslissing zou worden genomen omdat rationalisatie en herstructurering enerzijds en het aanleunen bij een machtige groep (met een zakencijfer in 1979 van meer dan een miljard) anderzijds, grotere middelen zou ter beschikking stellen om nieuwe expansieprojecten te verwezenlijken. (...) Vast staat dat de algemene lijn van het blad zou behouden blijven en dat de krant als verkocht weekblad zou worden uitgegeven onder leiding van de h. Jacques Elleboudt, verantwoordelijk uitgever, tevens de kleinzoon van Alfons Elleboudt, die in 1894 *De Zeewacht* stichtte⁷⁴.*

Een jaar later werd ook *Het Nieuwsblad van de Kust* door Roularta overgenomen. Ironisch genoeg werd het blad volledig in *De Zeewacht* geïntegreerd. De twee rivalen werden versmolten tot één uitgave. Als redenen voor de verkoop van zijn krant gaf Vandenberghé aan dat hijzelf de pensioengerechtigde leeftijd had bereikt en geen opvolgers had, maar ook de financiële problemen en dalende publiciteitsinkomsten speelden een rol.⁷⁵ Andere bronnen beweren dat *Het Nieuwsblad van de Kust* werd opgekocht om mogelijke concurrenten voor te zijn.⁷⁶ Wat er ook van zij, Vandenberghé behield de drukkerij aan de Hendrik Baelskaai, maar overleed in december 1984. Het was zijn dochter Martine die de drukkerij-uitgeverij *Nieuwsblad van de Kust* verderzette, tot het bedrijf op 30 december 1996 failliet werd verklaard.⁷⁷

74 OOSTENDE, *Bibliotheek Kris Lambert*, *De Zeewacht*, 23.11.1979, p. 1.

75 G. ROGIERS, *Lokale nieuwsvoorziening voor Oostende*, p. 52.

76 P. BAERT, *De Roularta-groep*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUGent, 1982, p. 53.

77 'Drukkerij Vandenberghé (bekend als 'Drukkerij Nieuwsblad van de Kust' en opgericht in 1938) legt de boeken neer op 30 december 1996', in: *Het Visserijblad*, LXIV, 1996, 2, p. 26.

Een nieuw tijdperk: Roularta

Vanaf 1 januari 1980 ressorteerde *De Zeewacht* dus onder de Roularta-groep. De historie van de groep is een echt succesverhaal. Het bedrijf kon zich in een korte tijdspanne een monopoliepositie verwerven in de informatieve weekbladpers in België. Willy De Nolf had in 1954 een eigen drukkerij-uitgeverij opgericht onder de naam N.V. De PubligrAAF, die na enkele maanden werd omgevormd in N.V. Roularta. De Nolf was tevens uitgever van *De Roeselaarse Weekbode*, die een echte successtory zou worden. Reeds in 1956 was *De Roeselaarse Weekbode* uitgegroeid tot buiten de stadsgrenzen en werd de naam gewijzigd in *De Weekbode*. Onder leiding van De Nolf werden een hele reeks andere krantentitels in *De Weekbode* opgeslorpt. In 1957 werd *De Mandelpost* overgenomen, een 'onafhankelijk en volks' weekblad met veel aandacht voor sport. In 1960 volgde *D'Oude Thouroutenaar*, een neutraal informatieblad met liberale sympathieën en in 1968 werd *Burgerwelzijn* overgenomen.

In 1964 trad het bedrijf voor de eerste maal buiten de eigen provinciegrenzen met de oprichting van *Advertentie Groot-Antwerpen*. Begin 1965 volgde een editie voor de streek rond Gent. Luc De Nolf, een jongere broer van Willy, had de leiding van dit blad in handen.⁷⁸

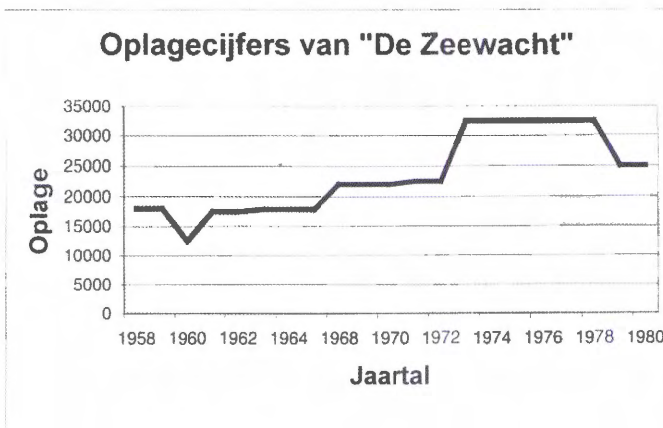
Tussen 1965 en 1971 werd overgegaan tot de uitbouw van een groep huis-aan-huisbladen onder de titel *E3-groep*. Later volgde de uitgave van *De Streekkrant*. Met de overname van *Het Ypersch Nieuws* in 1971 boekte Roularta een nieuwe overwinning; nog in datzelfde jaar werd *Knack* gelanceerd. *Knack* werd meteen het boegbeeld van Roularta en slaagde erin alle andere informatie-weekbladen in Vlaanderen (*De Vlaamse Elsevier*, *Spectator*, enz.) weg te concurreren.⁷⁹

Eind 1979 werd *De Zeewacht* overgenomen. Het blad behield een eigen redactielokaal in Oostende en hoofdredacteur Jo Deensen werd adjunct van de nieuwe hoofdredacteur Emiel Ramoudt. Als

78 P. BAERT, *De Roularta-groep*, p. 39-47.

79 E. DEBENS en K. RAEYMAECKERS, *Regionale media in Vlaanderen. Een doorlichting*, Gent, 1998, p. 14-15.

laatste in de rij werd *Het Brugsch Handelsblad* opgekocht. Alle regionale weekbladen van Roularta verschijnen vandaag onder de benaming *De Krant van West-Vlaanderen*. De redactionele lijn van *De Krant van West-Vlaanderen* wordt bepaald door drie dimensies: het lokale, het menselijke en het katholieke aspect. In *De Krant van West-Vlaanderen* primeert het lokale nieuws, vooral het West-Vlaamse. In tegenstelling tot vele dagbladen wordt gezocht naar de menselijke kant van een gebeurtenis, maar er wordt ook aandacht besteed aan het commerciële aspect; een krant moet lezers aantrekken, vandaar ook de aandacht voor sensatie. *De Krant van West-Vlaanderen* is katholiek geïnspireerd, maar probeert een objectieve koers te varen en open te staan voor alle meningen. De inkomsten van *De Zeewacht* werden aan het eind van de jaren '80 voor meer dan de helft gehaald uit de reclame. Vooral de categorieën interieur (huisraad, meubelen, enz.), horeca en vervoer waren populair bij de adverteerders.⁸⁰ Communicatiespecialist Els De Bens wees erop dat bij een gezonde financiële situatie de inkomsten uit verkoop ongeveer gelijk zijn aan de inkomsten uit de reclame. Wanneer de reclame-inkomsten onder de 30 % zakken, komt een krant in moeilijkheden.⁸¹ Ondanks het feit dat *De Zeewacht*

80 S. DESEURE, *De krant van West-Vlaanderen*, p. 46-70.

81 E. DE BENS, *De pers in België*, p. 131.

werd opgenomen binnen *De Krant van West-Vlaanderen* bleef de krant aan het eind van de jaren '80 kampen met een negatieve balans.

Frederik BUYLAERT

De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen

Over de Vlaamse adel vóór 1300 publiceerde Ernest Warlop in 1968 een magistrale drielijge studie, die in 1976 ook een Engelse uitgave kende. Ook over de adel in de nieuwe en de nieuwste tijd is veel bekend dankzij de studies van Paul Janssens over de Belgische adel sinds de late middeleeuwen. Het invullen van de lacune voor Vlaanderen tussen 1300 en 1500 werd lange tijd als een uiterst zware opgave beschouwd, zodat het lang wachten was op een auteur die de handschoen zou opnemen. Dit heeft Frederik Buylaert nu gedaan, en met succes. Zijn doctoraatsverhandeling hierover verscheen in 2010 bij de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Kunsten onder de titel *Eeuwen van Ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*.

Adeldom was in de bestudeerde periode een sociale status die werd bepaald door sociale consensus. Men was van adel als men zich een adellijke levensstijl kon aanmeten en men als zodanig in de samenleving werd geaccepteerd. Het is pas vanaf het einde van de zestiende eeuw dat de adellijke status afhankelijk zal worden van een vorstelijke goedkeuring. Nieuwe edelen kunnen er dan nog slechts komen door verlening van een adelbrief. De eerste pijler van adeldom in de late middeleeuwen bestond uit heerlijke machtsuitoefening en grondbezit. De edelman beschikte over een respectabel patrimonium dat hem niet alleen voldoende inkomsten verschafte voor een adellijke levensstijl, maar ook en vooral de heerlijke rechten als bron van machtsuitoefening. De tweede pijler was de patrilineaire erfrechtpraktijk, waardoor het heerlijke patrimonium op de oudste zoon overging, zonder dat evenwel de jongere erfgenamen volledig in de kou werden gelaten. De derde pijler van adeldom was het geslacht, m.a.w. het geheel van adellijke verwantschapsrelaties waardoor sterke familiebanden werden aangehouden teneinde de macht en het patrimonium te verdedigen.

De voorgaande vaststellingen zijn beschreven in de eerste twee hoofdstukken, die de auteur beschouwt als inleidend op wat volgt. Hij gaat zeer systematisch tewerk en formuleert zijn uitgangspunten en vaststellingen helder en duidelijk. In de vier navolgende hoofdstukken wordt de evolutie

van de Vlaamse adel bestudeerd in relatie tot diverse ontwikkelingen in de laatmiddeleeuwse samenleving. Eerst stelt hij de vraag of de Vlaamse adel dan in crisis verkeerde. Was er een afname, was er verarming door het dalen van de inkomsten uit de landbouw? De auteur concludeert uit zijn onderzoek dat dit niet het geval is, dat de adel een vrij stabiele groep vormde tussen 1350 en 1500, en hij gaat hiermee in tegen de gangbare mening. Maar het economische profiel van de adel verbreedde, de inkomsten uit grondbezit werden aangevuld met inkomsten uit ambten en uit handel en nijverheid. Verschillende casestudies verduidelijken dit onderdeel, zoals het onderzoek naar de inkomsten van de familie Van Brugge-Gruuthuse. Hier gaat de auteur even uit de bocht waar hij stelt dat het 'gruutrecht' een taks was "op elk vat bier of wijn dat te Brugge geconsumeerd of gebrouwen werd" (p. 113). Op wijn hadden de Gruuthuses geen rechten.

In families zoals de laatstgenoemde die tot de hoge adel behoorden, kwamen geen huwelijken met telgen uit burgerlijke elites voor, in tegenstelling tot de gewone adel waar vaak huwelijkspartners werden gezocht in vooraanstaande burgerfamilies. Zo vonden deze laatste aansluiting bij de adel. Vóór 1450 werd de Vlaamse adel hoofdzakelijk door veredeling van Vlaamse burgers versterkt. Na deze datum gebeurde dit voornamelijk door inwijking uit andere gewesten, en wel voornamelijk uit de Franstalige buurgewesten, maar ook uit Brabant. Ook uit Bourgondië waken edelen in, zoals de familie De Gros (in de tekst en in de index spreekt de auteur van de familie Gros; in de lijst p. 306 vermeldt hij: Gros, de; wat moet het zijn?). Maar de invloed van de Bourgondische eenmaking op de instroom bleef relatief beperkt.

Vervolgens onderzoekt Frederik Buylaert hoe de geschiedenis van de Vlaamse adel is beïnvloed door de vorming van een krachtige vorstelijke staat in de Nederlanden. Door als ambtenaar in dienst te treden van de vorst kon men tot de adel opklimmen. Het grafelijk baljuwschap en hogere staatsambten in de Audiëntie, de Rekenkamer en de Raad van Vlaanderen trokken veel edelen aan, maar het bleef bij een minderheid en slechts weinigen hadden er hun adellijke status aan te danken. Functies aan het hof waren natuurlijk de top en voornamelijk onder de grote Bourgondische hertogen werden ze in grote getale door edelen begeven. Maar uiteindelijk leidde dit niet tot massale veredeling en mag zeker niet worden gesproken van het ontstaan van een 'staatsadel' in laatmiddeleeuws Vlaanderen, zoals wel eens is beweerd en zoals later zal gebeuren. In het laatste hoofdstuk wordt nagegaan of de hoge urbanisatiegraad van de Vlaamse samenleving een invloed heeft gehad op de samenstelling en het karakter van de Vlaamse adel. Edelen integreerden zich in toene-

mende mate in de grote steden en leden van de aristocratische families in de steden klommen op tot de adellijke status. De auteur analyseert deze fenomenen aan de hand van de schepenlijsten, waarvan hij de beperkingen als bron duidelijk omschrijft. Voor Brugge gebruikt hij hiervoor de "Database Stadsbestuur Brugge" voor de betrokken periode, waarbij wij hopen dat hij deze door archiefbedienden overgeschreven en niet door de archivariissen geauthenticeerde lijsten met de nodige kritische zin heeft gebruikt. Voor Ieper gebruikt hij al evenmin een rechtstreekse bron (een andere bestaat niet meer), de lijsten uit het Fonds Goethals van de Koninklijke Bibliotheek. De bevindingen uit de schepenlijsten noemt hij zelf opmerkelijk, nl. in die zin dat de betrokkenheid van de Vlaamse edelen in de schepenbanken enorm is toegenomen in de betrokken periode en dit voornamelijk vanaf het laatste kwart van de 14de eeuw. En hoe groter de stad, hoe meer edelen in de schepenbank zaten. Gent was duidelijk de 'adelshoofdstad' van Vlaanderen, gevolgd door – in die volgorde – Brugge en Ieper. Er was duidelijk sprake van een 'urbanisering' van de Vlaamse adel. Zowel de inwijking van edelen als de veredeling van stedelingen nam beduidend toe. De Vlaamse adel werd fundamenteel beïnvloed door de groei van een krachtige stedelijke markteconomie. Van een militaire elite van grootgrondbezitters op het platteland in de hoge middeleeuwen was de adel geëvolueerd tot een zich ook in de steden ophoudende en zich met ambtenarij, bestuur, handel en nijverheid bezighoudende klasse.

De studie wordt afgesloten met een lijst van de adellijke families in Vlaanderen, een bibliografie en een register op persoonsnamen. De lijst van adellijke families loopt over de periode 1350-1500, want dit is de begrenzing in de tijd die de auteur zich heeft opgelegd. Hierdoor is de hoger geciteerde lacune na 'Warlop' natuurlijk niet volledig gevuld, nog afgezien van het feit dat de studie van deze laatste in de praktijk niet verder ging dan 1200. Maar het bijeenprokkelen van de namen van alle edelen in de bestudeerde periode was voor Frederik Buylaert op zich reeds een titanenwerk. De database die hij hiertoe samenstelde bevat uiteraard veel meer dan de namen, maar ook de verwijzingen naar alle vermeldingen van de betrokken personen in de bronnen. Deze database was veel te uitgebreid om als bijlage bij zijn studie te worden gepubliceerd, maar verdient zonder meer in een afzonderlijke publicatie ter beschikking te worden gesteld.

De studie die Frederik Buylaert op basis van dit bronnenmateriaal heeft samengesteld heeft de grote verdienste de Vlaamse adel in de laatmiddeleeuwse periode in kaart te hebben gebracht. De auteur heeft duidelijk bepaald wie tussen 1350 en 1500 tot de adel behoorde en welk deel van de Vlaamse bevolking deze uitmaakte. Hij heeft bovendien het karakter

van deze bevolkingsgroep en zijn positie in de samenleving beschreven en de evolutie die deze heeft doorgemaakt haarfijn geanalyseerd. Daarbij gaat hij vaak in tegen gangbare doch weinig gefundeerde meningen en aarzelt niet zijn eigen bevindingen duidelijk te maken. In zijn logisch opgebouwd betoog laat hij zich op weinig of geen inhoudelijke noch technische fouten betrappen. Deze studie zal moeiteloos haar verdiende plaats in de Vlaamse geschiedschrijving innemen.

André Vandewalle

Frederik BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*. - Brussel: Paleis der Academiën, 2010. - 338 p. - (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Nieuwe reeks*, nr. 21)

Mathieu MARIN

Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven & het historisch onderzoek

Deze studie is een voorbeeld van een planmatige en volgehouden aanpak en eveneens van samenwerking, in dit geval tussen de onderzoeksgroep ecologische geschiedenis van de Universiteit Gent en de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen. De doelstelling was ambitieus, maar wordt waar gemaakt.

De GHO-dossiers (GHO staat voor gevaarlijk, hinderlijk en ongezond) bevatten de neerslag van de administratieve procedure, die moet worden gevolgd bij de aanvraag een gevaarlijk, hinderlijk of ongezond bedrijf te mogen uitbaten.

Het eerste hoofdstuk (p. 3-61) bestudeert de evolutie van de wetgeving die aan de basis lag en ligt van deze dossiers van in de Franse Tijd tot nu en schetst hoe de doeleinden van deze wetgeving veranderden en de opvattingen evolueerden. Aanvankelijk werd enkel geurhinder als een gevaar voor de gezondheid beschouwd. Rook-, lawaai- en trillingshinder telden niet mee. Geleidelijk aan kwam de focus op de werknemer en de interne veiligheid van de bedrijven te liggen, zodat de hinderwet kan worden beschouwd als een eerste stap in de uitbouw van de arbeidersbescherming met meer en meer aandacht voor de arbeidsomstandigheden. Gedetailleerd volgt de evolutie die leidt naar Vlarem I en II. Behalve de exploitatievergunning waren ook lozings- en bouwvergunningen vereist. Ze worden eveneens bestudeerd. De uitvoering van een wetgeving vraagt de uitbouw van een administratie die voor de realisatie ervan in staat is. Deze administratieve diensten, onder meer de lokale en provinciale medische commissies, de centrale gezondheidsdienst (° 1843), de Hoge Gezondheidsdienst, de Inspectie voor gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen (1855) en de arbeidsinspectie (1894), en hun effectiviteit worden uitgespit. De rechtspraak over deze materie of de daadkracht van het gerecht en de efficiëntie van de administratieve inspectiediensten vervulden dit eerste luik.

De brontypologie is het onderwerp van hoofdstuk twee (p. 63-101). Even

grondig wordt de administratieve neerslag van de wet- en regelgeving bestudeerd en dit op basis van 1029 toevallig gekozen GHO-dossiers uit het provinciaal archief en het rijksarchief Brugge. Van elk document wordt de frequentie van voorkomen bekeken en de analyse van de inhoud gemaakt. De zwakheden van de documenten, hun waarde voor het wetenschappelijk onderzoek wordt vergeleken met deze van andere bronnen. Grafieken en tabellen larderen de uiteenzetting.

Het gebruik van de GHO-dossiers in het historisch onderzoek (p. 103-137) is het onderwerp van hoofdstuk drie. Op de bronnenkritiek en op de wijze waarop die kritiek kan worden opgevangen, volgt het gebruik dat van deze bronnen bij ons en in de ons omringende landen gemaakt is. Aanvankelijk was dit eerst voor de terreinen gelinkt aan de industriële archeologie, daarna voor de ecologische geschiedenis (mentaliteit omtrent vervuiling en het lokaliseren van potentiële historische vervuiling), de politicologie, de economische, de bedrijfs- en sociale geschiedenis. De auteurs geven meteen de mogelijkheden voor nieuwe onderzoekspistes aan. De mogelijkheden die de GHO-dossiers bieden voor het conjunctuuronderzoek van de economische geschiedenis werken zij concreet uit voor West-Vlaanderen en in het bijzonder voor de steden Brugge, Kortrijk en Roeselare. Interessant is de vergelijking met de resultaten bekomen op basis van de dossiers met de vergunningsaanvragen vermeld in de overheidspublicaties.

Hoofdstuk vier (p. 139-160) brengt verslag uit van de bewaring en de ontsluiting van de West-Vlaamse GHO-dossiers. Het grootste deel van de dossiers uit 1824-1889 worden op het rijksarchief Brugge bewaard, de jongere in het provinciaal archief van West-Vlaanderen. De oogst is er mager voor de periode 1947-1960 ten gevolge van een onterechte vernietiging in de jaren zeventig. Alle dossiers van klasse I en van klasse II in het provinciaal archief (28.000 voor de periode 1863-1970) zijn ontsloten via een database. De met het boek meegeleverde cd-rom ontsluit alle dossiers van Ie klasse uit de periode 1863 tot 1970 die zich in het provinciaal archief bevinden. Het systeem laat toe op veel velden (archiefvormer, gemeente, periode, aard van het bedrijf ..) en combinaties van velden te zoeken en is zeer gebruiksvriendelijk. De enige vereiste is het beschikken over het databaseprogramma *Access 2000*. Vragen zoals welke dossiers ter beschikking zijn voor Wakken in de periode 1920-1940 of in verband met de textielindustrie in Beernem worden in een oogwenk beantwoord. In de leeszaal zelf zijn alle 40.000 bijhorende plannen elektronisch beschikbaar, zoals trouwens ook de inventaris van de dossiers van klasse II. Wel

moet men er rekening mee houden dat de dossiers bewaard op het rijksarchief te Brugge niet op dossierniveau ontsloten zijn en ook niet in de database zijn opgenomen. De beschrijving van de gehanteerde ontsluitingsmethode voor de dossiers in het provinciaal archief van zowel klasse I als klasse II wordt heel expliciet uiteengezet.

Het opzet van de initiatiefnemers was het gebruik van deze dossiers te vergemakkelijken door ontsluiting en de kennis ervan te vergroten, zodat ze meer en beter zouden worden gebruikt. Hierin zijn ze zeker geslaagd. De uitwerking van ieder aspect kon ik met de term grondig of een equivalent aanduiden. De studie getuigt van een brede kijk op de materie. Zo komen zowel binnen- als buitenland aan bod, wordt een lange periode bestudeerd en wordt de relatie met verwante wet- en regelgevingen gelegd. Soms gaan de auteurs wel heel breed en is het verhaal moeilijk te volgen omdat zij alle informatie waarover zij beschikten hebben willen meedelen, zoals de vermelding van andere bronnen in verband met de conjunctuurgeschiedenis op p. 122 of het optreden van de overheid op het vlak van de ecologische geschiedenis op p. 112-113.

Er is één groot minpunt: de stuntelige stijl. De taal is stroef tot slecht, de zinsbouw vaak krakkemikkig, voorzetsels en termen worden foutief gebruikt en het overbodige 'naar ... toe' ontbreekt niet. De leesbaarheid van deze niet gemakkelijke materie wordt er ernstig door bemoeilijkt.

Griet Maréchal

Matthieu MARIN m.m.v. Jurgen MESTDAGH, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek. Een analyse aan de hand van 1ste klasse vergunningen in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen, 1863-1970.* - Gent: Academia-Press, 2010. - XIII, 197 p., met cd-rom. - (*Historische Economie en Ecologie*)

Literatuursignaleringen 2010-2011¹

Na aflevering 133 (1996) hield de 'Boekenschouw' in de *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* op te bestaan. Het bleek niet langer haalbaar om de veelheid aan jaarlijks verschijnende monografieën en bijdragen in talloze tijdschriften en verzamelwerken m.b.t. ons onderzoeksdomein met vaste regelmaat in een exhaustieve lijst bijeen te brengen, zelfs niet met de hulp van een schare medewerkers.

Toch blijven zowel de professionele als de vrijetijdsonderzoekers vragen naar een gedegen oriëntering in de hedendaagse overvloed aan publicaties of naar actuele bibliografische overzichten omtrent de verschillende deelgebieden van de geschiedenis en de daarbij aansluitende interessegebieden zoals archeologie, kunstgeschiedenis, hulpwetenschappen, etc.

Deze vragen indachtig werd besloten in het tijdschrift een rubriek 'Literatuursignaleringen' op te starten. Bedoeling is om jaarlijks de belangrijkste historische en aanverwante monografieën en de voor het onderzoek belangrijke artikelen in tijdschriften of verzamelwerken beknopt inhoudelijk voor te stellen, en dit – in de traditie van het *Genootschap* – voor het graafschap Vlaanderen (tot 1795) en voor de provincie West-Vlaanderen (vanaf 1795). Er wordt echter geen exhaustiviteit betracht.

Wanneer in de *Handelingen* reeds een kritische bespreking van een boek opgenomen werd of onmiddellijk voorzien wordt, dan wordt de titel niet opgenomen in de 'Literatuursignaleringen'.

De redactie

Middeleeuwen

Pieter DONCHE, *Edelen en leenmannen van Vlaanderen 1437*. - Antwerpen, 2010. - 398 p., afb., tab.

In dit boek wordt een lijst van edelen uit 1437 gepubliceerd, voorafgegaan door een grondige studie ervan. De lijst ontstond in de Bourgondische Rekenkamer te Rijsel en registreerde welke edelen en leenmannen van Vlaanderen krachtens hun leentrouw aan de hertog van Bourgondië mili-

1 Eindredactie Paul Trio m.m.v. Marjan De Smet. Coördinatoren: Paul Trio (Middeleeuwen), Dries Vanysacker (Nieuwe Tijd) en Johan Van Nieuwenhuyse (Nieuwste Tijd). Auteurs: AV (André Vandewalle), DV (Dries Vanysacker), JV (Johan Van Nieuwenhuyse) en PT (Paul Trio).

taire dienst verschuldigd waren. Het origineel ging verloren, maar kopieën ervan bleven bewaard, op basis waarvan na uitzuivering van de fouten een betrouwbare lijst werd gereconstrueerd. Ze bevat ongeveer 670 namen van edelen en leenmannen in 21 steden of kasselrijen van Vlaanderen. In het eerste deel van het werk beschrijft de auteur het voorwerp van zijn onderzoek, bespreekt hij de datering van de lijst en de militaire expeditie van Filips de Goede van 1421, confronteert hij de lijst met andere bronnen, bespreekt en vergelijkt hij de verschillende versies van de lijst en de alfabetische indices, en geeft hij een drietal bijlagen. Daarna volgt het eigenlijke repertorium, ingedeeld volgens de steden en kasselrijen, met voor elke persoon een korte biografie, voor zover mogelijk. (AV)

Octaaf MUS, *De geschiedenis van de middeleeuwse grootstad Ieper. Van Karolingische villa tot de destructie in 1914*, P. TRIO m.m.v. J. ALLEMON, M. DE SMET en J. DEWILDE (red.). - Ieper, 2010. - 112 p. - ISBN 9789490926021.

Octaaf Mus, die ons dit jaar ontviel, was voor Ieper de belangrijkste historicus van de naoorlogse periode. Paul Trio schetst zijn verdiensten op historisch vlak en geeft een overzicht van zijn publicaties tussen 1945 en 2010 (p. 8-23). Daarna volgt een geschiedenis van de stad Ieper tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog vanuit het oogpunt van de ruimtelijke ontwikkeling. De tekst van Octaaf Mus, die ooit bedoeld was voor een publicatie in de reeks *Historische Stedenatlassen van het Gemeentekrediet*, werd van onder het stof gehaald en door een aantal redacteuren op punt gesteld en van het nodige illustratiemateriaal voorzien. Deze belangrijke tekst van Octaaf Mus vult op die manier een belangrijke lacune op, want sinds de *Ypriana* uit het derde kwart van de negentiende eeuw van de hand van Alphonse Vandenpeereboom, was er over Ieper geen enkele gedegen overzichtsgeschiedenis meer verschenen. (PT)

Nieuwe Tijd

Ariane BOLTANSKI en Franck MERCIER (red.), *Le Salut par les armes. Noblesse et défense de l'orthodoxie XIIIe-XVIIIe siècle*. - Rennes: Presses Universitaires de Rennes (PUR), 2011. - ISBN 9782753513150.

In deze bundel wijst Violet Soen (p. 135-149) op de typische rol van de Malcontenten in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de jaren 1578-1579. Deze facties van edelen ijverden op religieus vlak om de orthodoxie van het Concilie van Trente in onze gewesten te vrijwaren en door te drukken. In die zin waren de Malcontenten medestanders van de net gereorganiseerde bisdommen (1559) van onder andere Ieper, Gent en Brugge bij de verspreiding van de beginselen van de Contrareformatie. (DV)

Michiel DECALUWÉ, Véronique LAMBERT en Dirk HEIRBAUT (eds.), *Inter amicos. Liber amicorum Monique Van Melkebeek* (Iuris Scripta Historica, XXVI). - Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2011. - 364 p. - ISBN 9789065690814. Naast meerdere algemene bijdragen rond historische kritiek en geschiedschrijving, kerkelijke rechtbanken en geschillen met clerici, canoniek recht en het huwelijk, alsook vrouwen in de middeleeuwen, bevat deze bundel ook een aantal artikelen inzake diezelfde thematiek, maar dan specifiek voor Vlaanderen tijdens het ancien régime. Zo behandelt Paul Van Peteghem een 'jugé' van het Parlement van Parijs uit 1521 inzake een beroepszaak rond de jaaropbrengst van een prebende aan het kapittel van Sint-Salvator te Harelbeke (p. 97-123); Jos Monballyu heeft het over de rechtspraak van de officialiteit van Brugge tussen 1585 en 1610 (p. 125-161); Georges Martyn, ten slotte, bestudeert de perikelen omtrent heerlijke rechten in de gemeente Bossuit - momenteel een deelgemeente van Avelgem - met de bisschop van Doornik tijdens de zeventiende en achttiende eeuw (p. 163-186). (DV)

Anneleen LYBEER, *Moorslede en Dadizele in de Flandria Illustrata van Antonius Sanderus (1641-1644) met een aansluitende studie over het kasteel van Moorslede*. - Roesbrugge, 2010. - 107 p., afb.

De auteur gaat na in hoeverre de beschrijvingen van Moorslede en Dadizele en de tekening van het kasteel van Moorslede in de *Flandria Illustrata* van nut kunnen zijn bij de reconstructie van de geschiedenis van deze twee dorpen in de periode voor de publicatiedatum. Naast meer algemene inleidingen op Sanderus, zijn werk en de daarin opgenomen tekeningen, diende de auteur ook dieper in te gaan op de geschiedenis van deze twee dorpen en de vroegere bewoners van het kasteel van Moorslede (Van Moorslede - De la Porte). Ook over de latere heren van beide dorpen, de families Carnin en De la Croix, wordt kort uitgeweid. De studie bevestigt nogmaals dat de tekst van Sanderus' *Flandria Illustrata*, later vertaald en herwerkt in *Verheerlijkt Vlaanderen*, van weinig originaliteit getuigde, en dat de waarde van het werk thans vooral schuilt in de originele tekeningen van steden, dorpen en kastelen, o.a. van de hand van Vedastus du Plouich. Hopelijk zet dit de auteur aan om de geschiedenis van deze twee gemeenten verder te onderzoeken, onder meer aan de hand van het archief van de familie De la Croix dat gedeeltelijk bewaard wordt door de Heemkundige kring Dadingisila en waarvan in dit werk al enkele stukken worden uitgegeven. (PT)

Pieter MOELANS, *Handgeschreven liederen. Wereldlijke liedcultuur in liedhandschriften (Zuidelijke Nederlanden, ca 1600-ca 1800) uit de Gentse*

Universiteitsbibliotheek. - Leuven: Doctoraal proefschrift geschiedenis K.U.Leuven, 2010. - 523 p., afb.

Zoals de titel het aangeeft, is het de bedoeling van deze studie om een overzicht te bieden van de wereldlijke liedcultuur in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en dat tussen de Opstand en de Revolutie. In die periode werd het lied door alle lagen van de bevolking gebruikt om een hele resem aan betekenissen te genereren en uit te drukken. Binnen die twee grenzen, crisismomenten waarop propaganda, informatie en oorlogsliederen de dagdagelijkse liederen verdrongen, gaat de auteur dus op zoek naar liedrepertoires. De focus ligt hierbij op de culturele activiteit van het neerschrijven van liederen, een activiteit die rond 1800 al heel wat geëvolueerd was in vergelijking met 1600. Onder de handgeschreven liedrepertoires valt de zeventiende-eeuwse bundel van de Brugse handbooggilde (UG, Hs 914) op (p. 136-142). (DV)

Franz DENIJS, *De bezetting, plundering en bevrijding van Poperinge, 22/X-16/XI 1793*. - Poperinge, 2010. - 165 p., afb. - (Croonestuck, 39).

Toen op 22 oktober 1793 het Franse leger Poperinge binnentrok, begon voor de stad een bewogen periode. Plunderingen door de bezetter waren slechts de voorbode van diverse lasten en pesterijen die de Poperingenaren de volgende jaren zouden ondergaan. Alles wat de Fransen hadden meegenomen, beloofden ze bij de eerstvolgende belasting in mindering te brengen. Daarom dienden de inwoners van Poperinge die op een of andere manier 'berooft' waren een beschrijving van die verdwenen eigendommen aan de bezetter te bezorgen. Het is deze bundel aangiften, bewaard in het Stadsarchief van Poperinge (nr. 78A), die in deze publicatie wordt uitgegeven, becommentarieerd en van enige contextuele gegevens wordt voorzien. De namen van de gedupeerden zijn weergegeven in alfabetische volgorde. Achteraan is een index met de verklaring van moeilijke woorden uit de bronnenuitgave. (PT)

Bernard VANDERMEERSCH, *Comme il importe au bien de l'Église et de l'État... L'opposition de l'épiscopat 'Belgique' aux réformes ecclésiastiques de Joseph II (1780-1790)*. - Louvain-la-Neuve/Leuven: Revue d'histoire ecclésiastique, 2010 - 498 p. - (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 94).

Gebaseerd op diverse achttiende-eeuwse *Acta Episcoporum* (onder andere uit de Bisschoppelijk Archieven te Brugge en Gent, en het Rijksarchief te Gent), alsook op gedrukte pamfletten en uitgegeven bronnen, toont de auteur aan dat het Belgische episcopaat in een eerste stadium niet echt regeerde op de kerkelijke hervormingen van Jozef II tijdens het decennium

1780-1790. Pas na 1786 werd het de bisschoppen duidelijk dat hun prerogatieven op het vlak van de organisatie van theologisch onderwijs en op het vlak van hun kerkelijke loopbaan door het jozefinisme in het gedrang kwamen. Het boek brengt onder andere zeer interessante passages over de houding van Félix-Hubert de Wavrans (1762-1784) en Charles d'Arberg et de Vallengin (1784-1798), bisschoppen van Ieper, Guillaume-Florentin de Salm-Salm (1776-1793), bisschop van Doornik, Félix-Guillaume Brenart (1777-1794), bisschop van Brugge, en Ferdinand-Marie de Lobkowitz (1779-1795), bisschop van Gent. (DV)

H. VANDENBERGHE e.a. (eds.), *Album paleographicum Poperinghanae litis. Another brick in the wall. Een bres in de muur van de processen te Poperinge*. - Poperinge, 2010 - 27 en 202 p., afb.

Het is misschien nog te weinig bekend dat het Stadsarchief van Poperinge, dat de gevaren van de Eerste Wereldoorlog heeft kunnen ontwijken, rijk is aan allerhande processen. Het betreft zowel registers, min of meer doorlopend vanaf 1540 (nrs. 243-268), als de vele losse stukken en bundels vanaf 1528 (nrs. 115-242). Om de toekomstige gebruiker van deze documentatie enige hulp en inzicht te geven bij het gebruik, worden in dit boek diverse fragmenttypes (zowel foto als transcriptie) daaruit met de daarop betrekking hebbende gerechtelijke procedure gepresenteerd. Naast enige commentaar per document is er ook een beperkte inleiding die de wetgeving dienaangaande bevat, die opgenomen is in de uitgave van de *Costuimen* van Poperinge door de Ieperse drukker Francois Bellet uit 1621. (PT)

Nieuwste Tijd

Anneleen ARNOUT, 'Archimedes achterna. De Belgische musea tijdens de Eerste Wereldoorlog', in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 22 (2010), p. 55-92. - afb.

Na de Duitse inval en bezetting van 1914 werden de musea gedwongen hun deuren te heropenen. Ondanks de hinder van de oorlogsomstandigheden bleven de museale kernactiviteiten doorgaan: bescherming en conservering, wetenschappelijk onderzoek, collectiepresentatie en publiekswerking. Het Museum Memling in Sint-Jan in Brugge en het Hotel-Museum Arthur Merghelynck in Ieper komen in het artikel beperkt aan bod. (JV)

Marc CONSTANDT, 'Hier zet ik mijn tentje neer. Kampeertoerisme aan de kust tussen 1920 en 1970', in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 2 (2011) p. 43-59. - afb.

Vanuit Groot-Brittannië kwam het idee om te gaan kamperen over naar het Continent. Aan de kust was tot 1934 vrij kamperen in de duinen toegelaten; vanaf dat jaar werden de eerste gemeentelijke reglementeringen uitgevaardigd en meteen ook taksen geheven. Heel wat ondernemers en verenigingen zagen brood in de trend en bouwden kampeertreinen uit. (JV)

Jeroen CORNILLY, 'Het belangenconflict tussen architecturaal ontwerp en toezicht. Het ambt van provinciaal architect in het 19e-eeuwse België', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 40: 4 (2010) p. 557-601. - tab.

Provinciale architecten speelden een voorname rol bij de negentiende-eeuwse architecturale ontwikkelingen: zij leidden op intermediair niveau een administratieve dienst die instond voor het onderhoud van bepaalde publieke gebouwen, en voor ondersteuning van en controle op gemeentelijke werken. De provinciale architecten gingen soms zelf over tot het opmaken van bestekken en plannen voor gemeentewerven, wat belangenvermenging meebracht: een en dezelfde persoon ontwierp en hield toezicht op de uitvoering van de ontwerpen. In het Leidedepartement werd de functie van provinciaal architect in 1807 ingesteld; de overige provincies volgden in het tweede kwart van de negentiende eeuw. (JV)

Greet DE BOCK, "'Weemoedig als een kind, maar sterk als een man". Beelden van mannelijkheid in West-Vlaamse katholieke prijsboeken uit de late negentiende eeuw', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 41: 1-2 (2011) p. 59-100.

Het was de gewoonte in katholieke colleges om aan het einde van een schooljaar aan de betere leerlingen prijsboeken uit te reiken. In mei 1898 verspreidde de bisschop van Brugge een lijst van hiervoor in aanmerking komende titels. Aan de hand van 15 van deze stichtelijke verhalen en biografieën reconstrueert de auteur het erin voorgestelde ideaalbeeld van de jonge katholieke man. Dit beeld wordt gekaderd in de overgang van feminisering naar masculinisering van religie tijdens de negentiende eeuw. (JV)

Charlotte DEBROUX (red.), *Herinnering & Migratie. Verenigingen van nieuwe Brusselaars tijdens het interbellum – Mémoire & Migration. Associations de nouveaux Bruxellois pendant l'entre-deux-guerres.* - Brussel: Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel, 2010. - 296 p., afb.

Volledig in het Frans en Nederlands uitgegeven tekstboekje dat aansloot

bij een gelijknamige tentoonstelling. In een eerste hoofdstuk 'Migratie naar Brussel in de lange negentiende eeuw' (p. 14-51) zoekt Annelore BRANTEGEM in het algemeen naar de motieven voor de migratie gedurende de negentiende eeuw. Deze worden grotendeels gevonden bij de inwijkelingen zelf en hun zoektocht naar werk en naar verbetering van de levenskwaliteit. Charlotte DEBROUX behandelt in 'Vlaamse ontvangst in Brussel. De bloei van de Brusselse Bond der West-Vlamingen tijdens het interbellum' (p. 52-127) de historiek van de grootste en oudste gouv-bond in Brussel, die in 1906 opgericht werd. (JV)

J. DE MEY, *Twee eeuwen notarissen op mijn standplaats te Brugge (1803-2003)*. – Brugge: eigen beheer, 2010. – 78 p., ill.

Op de standplaats als notaris van Jan De Mey, thans erenotaris te Brugge, zijn in twee eeuwen tijd zeven notarissen werkzaam geweest (de huidige opvolger van Jan De Mey niet meegerekend). De biografie en de loopbaan in het notarisambt van deze zeven personen zijn het onderwerp van dit bijzonder verzorgd uitgegeven en mooi geïllustreerd boekje van de hand van de erenotaris. De eerste notaris in het rijtje was Bernard Verhulst, tijdens het ancien régime stekhouder te Brugge en in de Franse tijd tot notaris benoemd. Na hem volgden Edouard Jacqué, Jules Jacqué, Octave De Weert, Charles De Weert, Michel Joye en de auteur. Zij speelden allen ook een rol in het Brugse sociale leven. De heer De Mey zelf is voorzitter van de vzw Levend Archief en publiceerde o.m. in *Biekorf*. Zelf noemt hij zijn werk "een impressionistische historische schets" die "geen exhaustieve studie is van de zeven notariškantoren", maar het is niettemin samengesteld met de nodige accuratesse en verantwoording in voetnoten. (AV)

Idesbald GODDEERIS en Roeland HERMANS (red.), *Vlaamse migranten in Wallonië, 1850-2000*. Leuven: KADOC-K.U.Leuven - Lannoo Campus, 2011. – 248 p., afb., graf. en tab. – (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, 26).

Bundeling van artikels rond de emigratie vanuit Vlaanderen naar Wallonië gedurende de negentiende en twintigste eeuw. Specifiek voor West-Vlaanderen was vooral de uitwijking in de landbouwsector van belang. Zie daarover het interessante en vernieuwende artikel van Mathias CHEYNS en Yves SEGERS, 'Vlaamse boeren in Wallonië' (p. 71-97). Zij beschrijven de verschillende emigratiegolven, zoeken naar verklaringen voor de migratiebewegingen en trachten de emigranten te identificeren en hun levens- en werkomstandigheden te reconstrueren. Pendant van het voormelde artikel is Frank CAESTECKER, 'Vlaamse arbeidsmigranten in Wallonië' (p. 43-67), die migratie in verband met de industriële sector

behandelt. Andere relevante artikels zijn: Anne MORELLI, 'De context van de Vlaamse migratie naar "Wallonië"' (p. 29-39); Yves QUAIRIAUX, 'Vlaamse migranten in de Waalse volkscultuur' (p. 123-139); Henk BYLS, 'Het Werk der Vlamingen in Montignies-sur-Sambre' (p. 143-167); Koen VERBRUGGEN en Luc VANDEWEYER, 'Het Vlaams verenigingsleven in Wallonië' (p. 171-199); Saartje VANDEN BORRE, Walter KUSTERS en Elien DECLERCQ, 'Een vergelijking met de migratie naar Frankrijk' (p. 203-221). Tussen de dragende hoofdstukken door brengt Guido FONTEYN korte en luchtige 'portretten' op basis van interviews en van lectuur in Vlaamse migrantenperiodieken. (JV)

Sien JACOB, 'De ontwikkeling van het bioscoopwezen in Kortrijk (1895-1945)', in: *De Leiegouw*, 52: 2 (2011) p. 265-310 - graf. en tab. Foorkramers en rondreizende exploitanten introduceerden op het einde van de negentiende eeuw de eerste cinematografische voorstellingen in Kortrijk. Het algemeen reglement van 13 juli 1908 dat veiligheidsvoorschriften voor de cinematografie vastlegde, betekende het einde voor de ambulante cinema. In december 1910 opende een eerste vaste bioscoop zijn deuren in de Steenpoort. Uit morele overwegingen ontstonden er naast de commerciële, ook verzuilde cinemazalen. (JV)

Stijn KNUTS en Pascal DELHEYE, 'Identiteiten in koers. Roeselaarse wielrenners als kopmannen van lokale, regionale en (sub)nationale identiteiten, 1900-1960', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 41: 1-2 (2011) p. 167-214. - afb.

Het wielrennen in de regio Roeselare werd onderzocht om de rol van renners bij het vormen van groepsidentiteiten in kaart te brengen. De lokale en de landelijke pers die de kampioenen voorstelden als supermannen en hen duidelijk verbonden met de stad en haar bevolking, en de vele wedstrijdstrijden om en in Roeselare, waar men de helden concreet aan het werk kon zien, speelden een essentiële rol bij de vorming van een lokale identiteit. In wiel- of supportersclubs en op huldigingen van de renners kwamen de trots en de identificatie tot uiting. De cafés of fietsenhandels die veel renners uitbaatten, ook na hun carrière, plaatsten hen middenin het dagdagelijkse leven. Naast lokale identificatieankers waren wielrenners, zeker naarmate zij nationaal en internationaal successen kenden, ook boegbeelden van een West-Vlaamse, Vlaamse (en zelfs anti-Belgische) en Belgische identiteit. (JV)

Jean-Marie LERMYTE, *Leven in het operatiegebied. Izegem 14-18.* - Izegem: Heemkundige Kring Ten Mandere, 2010. - 559 p., afb. en tab.

Zeer grondige en detaillistische studie over het leven in en om Izegem tijdens de Eerste Wereldoorlog. Op basis van officiële documenten uit het Stadsarchief Izegem, dagboeken en andere eigentijdse stukken (zoals de oorlogskrant *Onze Iseghemnaar*) schetst de auteur breeduit de weerslag van het oorlogsgebeuren op het dagelijkse leven van de modale Izegemnaar. De stad lag dicht bij het oorlogsfront en dus in het Operatiegebied, dat rechtstreeks onder Duits militair bestuur ressorteerde. De aanvoer, verzorging en soms begraving van vele gewonde Duitse militairen confronteerden de inwoners er direct met de krijghandelingen. Maar ook indirect voelden de Izegemnaars het oorlogsleed veroorzaakt door een veelheid aan verbodsbepalingen, opeisingen en voedselschaarste. (JV)

J.A. RAU, *Archiefbeelden. Handel en nijverheid in Brugge*. Stroud: Uitgeverij Tempus-The History Press, 2011. - 128 p., ill.

In dit boekje worden 200 foto's uit de negentiende en de twintigste eeuw gepubliceerd met bijschriften. De auteur is bekend om zijn verzameling prentbriefkaarten en foto's en de publicatie van tientallen boeken erop gebaseerd. Hij schonk zijn verzameling in 1986 aan het Stadsarchief van Brugge, maar kon het niet laten om verder te verzamelen. In 2001 en 2002 publiceerde hij zijn 'magnum opus' in twee delen: *Een eeuw Brugge 1800-1900* (296 p.) en *Een eeuw Brugge 1900-2000* (272 p.), maar ook het verder publiceren kon hij niet laten. Waarom zou hij ook? In zijn laatste boekje komt hij opnieuw met heel wat onbekend fotomateriaal naar buiten. Bij elke foto komt een uitvoerige commentaar in zijn bekende, vaak moraliserende stijl. Het boek is ingedeeld in vier hoofdstukken: 1. 'Markten en braderieën', 2. 'Winkels en magazijnen', 3. 'Herbergen en hotels', 4. 'Beroepen en nijverheid'. (AV)

Stefanie ROBBE, 'Liefde in tijden van oorlog. Het huwelijk in Kortrijk 1914-1918', in: *De Leiegouw*, 53: 1 (2011) p. 121-138. - graf. en tab.

Aan de hand van de Kortrijkse huwelijksakten uit 1911, 1915 en 1919 wordt een zeer gedetailleerde analyse gebracht van het huwelijksgedrag en de invloed van de oorlogsomstandigheden erop. Algemeen kan geconcludeerd worden dat de huwelijksintensiteit wel sterk daalde tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar dat er eigenlijk niets wijzigde aan het traditionele huwelijksgedrag. (JV)

Martine VERMANDERE, *We zijn goed aangekomen! Vakantiekolonies aan de Belgische kust (1887-1980)*. - Gent: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2010. - 175 p., afb.

Tekstboek met de neerslag van het onderzoek uitgevoerd naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Provinciaal Cultuurcentrum Caermersklooster in Gent.

De slechte leefomstandigheden in de stedelijke arbeidershuizen lagen aan de basis van een hygiënistische beweging. Onder meer vakantiekolonies werden ingericht om de kinderen te laten aansterken en hen goede hygiënische gewoonten aan te leren. Particulieren, liefdadigheidsinstellingen, scholen of verenigingen waren de initiatiefnemers. In 1878-1881 bouwde de Brugse dokter Vanden Abeele een eerste herstellingsoord voor kinderen aan de kust in Wenduine. Vanaf 1919 subsidieerde de overheid collectieve vakantiekolonies langs het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn om. Na de Tweede Wereldoorlog werden ook subsidies verstrekt binnen de aanvullende ziekteverzekering. Aangezien iedereen verplicht was aangesloten bij een mutualiteit, bleef de dienstverlening dan ook niet langer beperkt tot arbeidskinderen. De mutualiteiten slaagden erin de vakantiekolonies te institutionaliseren en te professionaliseren. In de jaren 1970 nam de belangstelling voor de uniforme en massale aanpak in de kolonies stilaan af en bij de defederalisering van 1980 werd de subsidiëring stopgezet. (JV)

Marie-Anne WILSSENS, Romain VANLANDSCHOOT en Marc REYNEBEAU, *De toekomst is al begonnen. 100 jaar Uitgeverij Lannoo. Het verhaal van een voorzichtige durver.* - Tielt: Uitgeverij Lannoo, 2010. - 367 p., afb., graf. en tab.

Geschiedenis van de drukkerij, boekhandel en uitgeverij, opgestart in 1909 in de Ieperstraat te Tielt door Joris en Rafaël Lannoo. Deze bedrijfs-geschiedenis wordt geschetst in samenhang met de algemene cultuurpolitieke Vlaamse ontwikkelingen. (JV)

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Banden tussen Genootschap en Gentse zustervereniging nauwer aangehaald - In Gent is al bijna 130 jaar de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde actief. De vereniging werd in maart 1893 opgericht. Eén van de initiatiefnemers en tevens eerste voorzitter was baron Auguste de Maere-Limnander, die in Brugge vooral bekend is vanwege zijn betekenis voor de haven van Zeebrugge (en aan wie een volume van onze publicatiereeks 'Vlaamse Historische Studies' gewijd is). De Maere was zowel politiek als cultureel actief in Gent, waar hij zich onder meer inzette voor het behoud van bedreigd onroerend erfgoed. De oprichting van een 'geschied- en oudheidkundige kring' was een direct gevolg van die erfgoedbepaaling. Maar ook het voorbeeld van andere historische verenigingen speelde een rol: De Maere was zowel lid van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van het Land van Waas als van ons eigen Genootschap, en liet zich door hun werking inspireren. De gelijkenissen zijn trouwens frappant. Net zoals het Genootschap beoogde de Maatschappij van bij het begin de studie van de geschied- en oudheidkundige vraagstukken betreffende de eigen stad en Vlaanderen, en richtte zij zich tot een vrij breed publiek van historisch belangstellenden. Het bestuur was, net zoals in Brugge, een gemengd gezelschap van amateurs en professionele historici. Voor de rekrutering van deze laatste had de Gentse vereniging het voordeel dat ze een beroep kon doen op de hoogleraren van de universiteit, waarmee steeds een goede band bestaan heeft. Zo werd niemand minder dan Henri Pirenne één van de secretarissen van het eerste uur.

Ook de latere ontwikkelingen waren vrij gelijklopend. Voor de beide verenigingen betekende de Tweede Wereldoorlog een onderbreking in de activiteiten en bracht de naoorlogse tijd enkele grondige vernieuwingen met zich. Zowel in Gent als in Brugge vond een verdere professionalisering van het bestuur plaats en verdween het gebruik van het Frans. In Gent ging men nog een stapje verder en begon men met een nieuw tijdschrift: in 1944 verscheen de eerste jaargang van de *Handelingen 'nieuwe reeks'*.

Met al deze gelijkenissen lag het enigszins voor de hand dat het ooit tot een samenwerking tussen de twee 'zusterverenigingen' zou komen. Dat is sinds begin dit jaar ook effectief het geval. Op 12 januari sloten de Maatschappij en het Genootschap – die overigens elk hun autonomie behouden – een samenwerkingsovereenkomst. De overeenkomst bepaalt dat tussen beide verenigingen een duurzame samenwerking opgebouwd

wordt ter bevordering van de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis, kunstgeschiedenis en archeologie met betrekking tot het oude graafschap Vlaanderen, de huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen, en Zeeuws- en Frans-Vlaanderen. Bedoeling is de brugfunctie tussen de academische wereld, de historici, de kunsthistorici, de archeologen en de erfgoedzorgers uit het werkgebied te versterken.

Concreet zal de samenwerking op korte termijn onder meer leiden tot:

- Het samen opzetten van een kwalitatieve gepeer-reviewde reeks gedrukte academische monografieën, bronnenuitgaven of werkinstrumenten.

- Het delen en uitwisselen van informatie met betrekking tot recent onderzoek, nieuwe publicaties en culturele en wetenschappelijke evenementen, en dit in de tijdschriften die beide verenigingen uitgeven en/of op hun respectieve websites, die via een portaal-site zullen verbonden worden.

- De organisatie van een jaarlijks overleg tussen de besturen van beide verenigingen en het uitnodigen van de leden op elkaars activiteiten.

- De organisatie van symposia over het werkveld van de geschiedenis, de kunstgeschiedenis, de archeologie en het erfgoed, waarbij een eerste grootschalig evenement in 2014 al concreet wordt gepland.

Dit samenwerkingsverband kwam tot stand onder impuls van de Vlaamse overheid in het kader van een vernieuwd subsidiebeleid. De twee verenigingen hebben vele jaren lang kunnen rekenen op financiële ondersteuning door diverse overheden: zowel de respectieve steden en provincies als de Vlaamse overheid verleenden subsidies. In de context van het nieuwe Cultureel Erfgoeddecreet is het de bedoeling die subsidies te rationaliseren en zouden historische tijdschriften van 'landelijk belang' – zoals deze uitgegeven door de Maatschappij te Gent en door ons Genootschap – enkel nog financiële ondersteuning van de Vlaamse overheid ontvangen. Hieraan wordt een aantal voorwaarden verbonden, waaronder een nauwere samenwerking tussen de diverse tijdschriften. In de toekomst zijn samenwerkingsverbanden met nog andere spelers binnen het werkgebied mogelijk.

Tot slot kan nog gemeld worden dat de *Handelingen* van de Maatschappij vanaf jaargang 2010 gepubliceerd worden in samenwerking met de Gentse uitgeverij Academia Press. Bij die gelegenheid kregen zij tevens een vernieuwde lay-out en een nieuw kaftontwerp. Naar goede gewoonte brengt die jaargang weer een keur aan degelijke artikelen. De meeste ervan hebben betrekking op Gent, maar ze hebben vaak een dimensie die het lokale belang overstijgt. We vermelden in dat verband als voorbeelden slechts de bijdragen van Lorenza Vantaggio ('Civil disputes in fourteenth-century Ghent'), Nicolas Debruyne ('De gevangenneming

Kaft van de Gentse Handelingen, nr. 2010/2

van de hertog van Aarschot en andere edelen te Gent op 28 oktober 1577') en Valery Dekeyzer ('Incestprocessen voor de Gentse officialiteit tijdens de 18de eeuw'). Zelfs een bijdrage die op het eerste gezicht een zuiver lokaal onderwerp behandelt, blijkt bij nader inzien boeiende methodologische perspectieven te bieden: de wijze waarop het fenomeen 'stadsplein' benaderd wordt in 'Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent' van Marie Christine Laleman en Geert Vermeiren zou ook voor Brugge wel eens tot interessante nieuwe inzichten kunnen leiden.

Marc Ryckaert

Nationaal Visserijmuseum in de kijker - Sinds maart 2008 is het bekende Visserijmuseum in Oostduinkerke volledig vernieuwd. Er werd een vleugel bijgebouwd en de hele museale inrichting werd herzien. De permanente tentoonstelling is gebouwd rond het gerestaureerde kustvis-

sersvaartuig OD.1 “Martha”, dat fungeert als blikvanger en uitgangspunt voor verschillende verhaallijnen. Rondom het schip zijn modellen van de belangrijkste types van vissersboten opgesteld, samen met bijbehorende elektronische apparatuur. Op het niveau min één waant de bezoeker zich onder de waterspiegel en wandelt rond de romp van de Martha. Aan de zijkanten zwemmen Noordzeevissen in grote zeewateraquariums. Ook het vistuig en de visvangst worden voorgesteld. Op de verdieping krijgen men een uitstekend zicht op de Martha met zijn masten en tuigage. De verwerking van de vangsten wordt er toegelicht: bewaring, verwerking, verkoop en consumptie.

De conservator onder wiens leiding dit alles tot stand kwam, Willem Lanzweert, werd op 1 september 2010 opgevolgd door een nieuwe conservator, dr. Maja Wolny. Mevrouw Wolny is van Poolse afkomst maar al tien jaar woonachtig in Vlaanderen en actief in de erfgoedsector. Zij is zich bewust van de bijzondere plaats van Oostduinkerke in het verhaal van de visserij en zijn traditie van paardenvissers, en ze streeft ernaar het museum uit te bouwen tot een internationaal bekende plek met aandacht voor een brede maatschappelijke context. Met het bezoekerscentrum aan de ingang en de ruime nieuwe zaal voor wisselende tentoonstellingen beschikt ze over de nodige infrastructuur om daar vorm aan te geven.

De eerste thematische tentoonstelling *Zeerotica. Over liefde en lust aan de kust* opende op 17 juni 2011 en loopt nog tot het einde van het jaar. Aan de hand van vier thema's werd een inzicht geboden in de amoureuze en erotische aspecten van het vissersleven. In 'De sensuele zee' kon men kennismaken met het geloof in oesters, kaviaar en andere zeevruchten als potentieverhogende middelen. Het tweede thema handelde over zee-meerminnen en sirenen. Als derde thema werd het intieme leven van de vissers op zee en aan wal belicht. In het vierde en laatste thema 'Bloot in en aan zee' werd de kijker gericht op de sterk evoluerende badmode. Uiteraard rekenden de tentoonstellingsmakers op het zinnenprikkelende aspect van het onderwerp om succes te halen voor hun tentoonstelling. Maar dit is niet verboden, zolang de tentoonstelling professioneel opgebouwd is en erin slaagt om de bedoelde inzichten over te brengen. Dit was hier zeker het geval. De verzamelde getuigenissen van vissersvrouwen, de brieven van vissers aan het thuisfront, de foto's van het strandleven en allerhande documentair materiaal boden een solide basis voor een leerrijke en aantrekkelijke tentoonstelling. Daarbij werd nog gebruik gemaakt van werken van kleine en grote kunstenaars als Paul Delvaux, Leon Spilliaert, Aloïs Boudry, Edgard Tytgat en Johan Tahon, en werd een beroep gedaan op de medewerking van hedendaagse schrijvers als Annelies Verbeke en Peter Slabbynck. En zoals het in de huidige erfgoedaanpak

De gerestaureerde vissersboot Martha in het Nationaal Visserijmuseum

past, werden diverse omkaderende activiteiten ingericht en werden zelfs afrodisiacarecepten meegegeven.

Als kers op de taart voor de aanpak van het vernieuwde Visserijmuseum raakte in september bekend dat de vissersboot Martha als laureaat van West-Vlaanderen voor de Monumentenprijs 2011 werd uitverkoren. Hiermee werden de discussies over de herwaardering van het vaartuig beslecht: was het een waardevolle restauratie of slechts een renovatie? Moet een gerestaureerde boot niet varen om echt gevaloriseerd te zijn? De Martha, die de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd en in 1998 als monument werd beschermd, heeft nu zeker de papieren om een volwaardig tweede leven te leiden in het museum.

André Vandewalle

Musée de Flandre in Cassel - In oktober 2010 opende het 'Département du Nord' (Frankrijk) een gloednieuw 'Musée de Flandre' op de Markt in Cassel. De inrichting als museum was het sluitstuk van de restauratie van het prestigieuze landhuis van de kasselrij in het vroegere graafschap Vlaanderen, dat zijn oude naam 'Hotel de la Noble Cour' terugkreeg. Het museum wil niets minder dan een beeld geven van de culturele identiteit en kunst in Vlaanderen van de late middeleeuwen tot vandaag, en dit aan de hand van een eigen permanente collectie en wisselende tentoonstellingen. Op zich al een immense opgave, terwijl ook blijkt dat men pas sinds 2004 een echt acquisitiebeleid heeft opgezet. De huidige collectie kan dan ook de ambities niet waarmaken, maar het Musée daarom afdoen als een toeristische attractie is wat overdreven (L.v.B. in *Biekorf*, 2011/1, p.

110). Er zijn toch wel wat interessante stukken te zien, zelfs 15de- en 16de- eeuwse schilder- en beeldhouwkunst. Maar het geheel is vrij hybride. Archeologische vondsten als walviswervels en haaiantanden worden er afgewisseld met volkskundige voorwerpen, kunstwerken van oude meesters en hedendaagse kunsticonen zoals Fabre. Vlaams wordt soms verengd tot Frans-Vlaams of verbreed tot huidig Vlaams, of hoe past anders een schilderij met de Ommegang op de Meir in Antwerpen in de thematiek?

De opstelling van de werken is wel professioneel aangepakt en het museumconcept is hedendaags. Het geheel doet eigenlijk sterk denken aan het MAS in Antwerpen: een nieuw museum in een gebouw dat de aandacht opeist, een collectie gepresenteerd in verschillende afdelingen volgens uiteenlopende thema's, waarin men alle onderdelen van de collectie aan bod kan laten komen, alles op een hedendaagse manier gepresenteerd, ten behoeve van een groot publiek, maar niets ten gronde uitgewerkt. Dit alles aangevuld door tijdelijke thematentoonstellingen, die dan wel iets dieper op een thema kunnen ingaan.

Nog iets over het gebouw. Voor de restauratie is blijkbaar op geen euro gekeken en het resultaat is buitengewoon mooi. Er is aandacht gegeven aan oude bouwsporen en achteraan is een tuin geïntegreerd, die er helaas wat onverzorgd bijligt. Dit kan evenwel het schitterende uitzicht over het landschap niet bederven. De museuminrichting binnenin doet wel hier en daar afbreuk aan het interieur, bijvoorbeeld in de erezaal waar de plaatsing van de haakse museale wanden het zicht op de zaal wegneemt.

André Vandewalle

Tentoonstelling Boekbanden in Openbare Bibliotheek Brugge

- Ter gelegenheid van het tiende Internationaal Forum voor Hedendaagse Kunstboekbanden ('Forum International de la Reliure d'Art') stelde de vereniging 'Les Amis de la Reliure d'Art' van 26 mei tot 9 juli 2011 in de Achiel Van Acker-tentoonstellingszaal en in het peristilium op de eerste verdieping van de hoofdbibliotheek Biekorf meer dan 200 schitterende kunstboekbanden tentoon, herkomstig uit meer dan twintig landen. Terecht wordt de bezoeker dan ook verwelkomd in wat de inrichters een "wereldtentoonstelling" noemen. Hierbij zijn kunstboekbinders uit Europese landen van noord naar zuid en van west naar oost vertegenwoordigd. De boekbanden uit Frankrijk zijn het talrijkst. Maar ook uit Israël, de Verenigde Staten, Canada, Brazilië, Australië en Japan zijn juweeltjes van boekbanden te zien. Van deze tentoonstelling werd een zeer mooie en handzame catalogus uitgegeven door de uitgeverij Van de Wiele te Brugge (*Boekbanden in Brugge. Xde Internationaal Forum voor*

Het logo van het tiende FIRA in Brugge

Hedendaagse Kunstboekbanden. Brugge, 2011, 152 blz.), waarin (praktisch) alle tentoongestelde banden met precieze en schitterende foto's worden afgebeeld, gerangschikt in de alfabetische orde van de auteurs van de banden, naar rato van twee kunstbanden per bladzijde. Alle banden zijn stuk voor stuk kunstwerkjes binnen een bepaald segment van toegepaste kunst. In deze catalogus zijn ook twee fundamentele bijdragen over Brugse boekbanden opgenomen. De ene is van de hand van Ludo Vandamme, *Tien eeuwen boeken en boekbanden in Brugge*, blz. 10-29; de andere is geschreven door Noël Geirnaert, *Producten voor een internationaal handelscentrum. De Brugse registerbanden. Voorbeelden uit het stadsarchief van Brugge*, blz. 30-37. Het betreft hier twee heel belangrijke overzichtsbijdragen, die bovendien schitterend geïllustreerd zijn. Aansluitend was er in de leeszaal een kleine tentoonstelling ('Boek in de Kijker') met historische boekbanden (12de-19de eeuw) uit de erfgoedcollecties van de Openbare Bibliotheek en een registerband met paneelstempel (register wezengoederen Sint-Niklaaszestendeel, 1531-1552) uit het Stadsarchief Brugge. Van deze tentoonstelling, die de confrontatie tussen oud en nieuw vergemakkelijkt, is een begeleidende catalogus (folder) gemaakt die ook online staat. (zie http://www.brugge.be/internet/nl/cultuur_sport_jeugd/Openbare_Bibliotheek/Erfgoedcollectie/Boek_in_de_kijker.htm#1). Vanzelfsprekend is die vergelijking tussen oud en nieuw ook mogelijk dank zij de vele mooie foto's van de oude banden in de bijdragen van Vandamme en Geirnaert.

Jacques Mertens

Henri Storck en het surrealisme - In het Ensorhuis te Oostende vond van 28 mei tot 7 november een tijdelijke 'dossier tentoonstelling' plaats opgebouwd rond Henri Storck (Oostende, 1907-Brussel, 1999) en zijn relatie met Félix Labisse en James Ensor. Storck ontmoette in Oostende verschillende kunstenaars en literaire figuren, vooral in boekhandel Corman en in de kunstgalerie Studio van zijn tante Blanche Hertoghe. Na een amateurfilmcamera als cadeau gekregen te hebben, begon hij de stad, het strand en de zee te filmen. Ensor en anderen stimuleerden hem het beeldmateriaal ook op 35 mm aan te maken. Dit was de aanzet tot zijn eerste film *Images d'Ostende*. Voor een tweede film *Pour vos beaux yeux* (1929-1930) schreef de surrealistische schilder Labisse het scenario. In 1933 verwierf Storck samen met Joris Ivens wereldfaam met *Borinage*, een clandestiene film over de levensomstandigheden van de mijnwerkers. Na de Tweede Wereldoorlog vervaardigde hij vooral kunst-documentaires, antropologische films en fictiefilms. De kleine, maar fijne tentoonstelling bevatte schilderijen, tekeningen en bustes van en betreffende de drie Oostendse vrienden, foto's en memorabilia, een selectie uit de bibliotheek en de briefwisseling van Storck, klankbanden met interviews en de projectie van de verloren gewaande film *Pour vos beaux yeux*.

Johan Vannieuwenhuysse

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Het Bruggemuseum-Gezelle heropend - Hoewel het Brugse cultuurblad *Exit* blokletterde: 'Guido Gezelle heeft een nieuwe thuis'¹, bleek Gezelle er tijdens zijn leven géén te vinden. Dat verzuchtte hij toch in zijn desolate gedicht 'Gij badt op eenen berg ...'. Flauwe woordspeling natuurlijk, want *Exit* had het over het vernieuwde Gezellemuseum en de geslaagde aanpak ervan, terwijl Gezelle in het bewuste gedicht fundamenteel op zoek was naar de ultieme plek die zin aan zijn leven geven kon.

Het vernieuwde schrijvershuis demonstreert echter beide opvattingen: het toont zijn thuis en de zin van zijn leven als dichter, nl. schrijven is blijven, door unieke taalschepping. Beide aspecten komen heel creatief aan bod.

Het begint al bij de tuin, die je via een poortje aan de Rolweg 64 betreedt. Je komt onmiddellijk in een oase terecht, en de woorden van Streuvels over die tuin hangen nog in de lucht. Als kind zou hij met zijn moeder, een zus van Guido Gezelle, die tuin mogen bezoeken: "moeder

1 R. FOSSAERT, 'Guido Gezelle heeft een nieuwe thuis', in: *Exit, Brugs cultuurblad*, (juni 2011), p. 2.

Portret van Guido Gezelle in een constructie in de tuin van het Bruggemuseum-Gezelle

dischte ons toen eindeloze verhalen op uit haar jeugd, van haren thuis te Brugge, met den grooten hof. Die hof groeide in mijn verbeelding als een toovertuin, eene warande waarin men verdolen kan.”²

Maar dat bezoek aan die warande ging niet door. Hij moest wachten tot zijn broer en zus naar de aanpalende conciërgerie verhuisden, na de opening van het Gezellemuseum in 1930. Toen genoot hij ten volle van de tuin: “’s Zomers was het al even genoegelijk in de hof, onder de vermaarde sperreboom, door grootvader geplant naar gezegd werd, te zitten luisteren naar ’t gekweel der merels, met de wijding er om heen van een geschiedkundige plaats waar ’t verleden onzer voorouders aan verbonden was.”³

Vandaag is er niet alleen die zweem naar het nostalgische verleden, want voorbij de bio-moestuin en het ‘ovenbuur’ of bakhuisje, zie je ‘de man die vuur geeft’ van Jan Fabre. Uit zijn schoenen, van zijn sokkel. Maar altijd bereid om het vuur van de poëzie door te geven.

Stap je dan het huis binnen, word je links door een levensgrote Gezelle op foto begroet. Boven zijn hoofd zweven talrijke woordvondsten van deze ‘taaltovenaar’. Ernaast is de ticketdienst, waar zijn handtekening als grootse wandversiering prijkt. Met puntjes opgesmukt, die de vijf won-

2 S. STREUVELS, *Heule*, Kortrijk, 1942, p. 21

3 S. STREUVELS, ‘Hoe ik Brugge gezien en beleefd heb’, in: *VWS-cahier*, 6 (1971), 3A, p. 16.

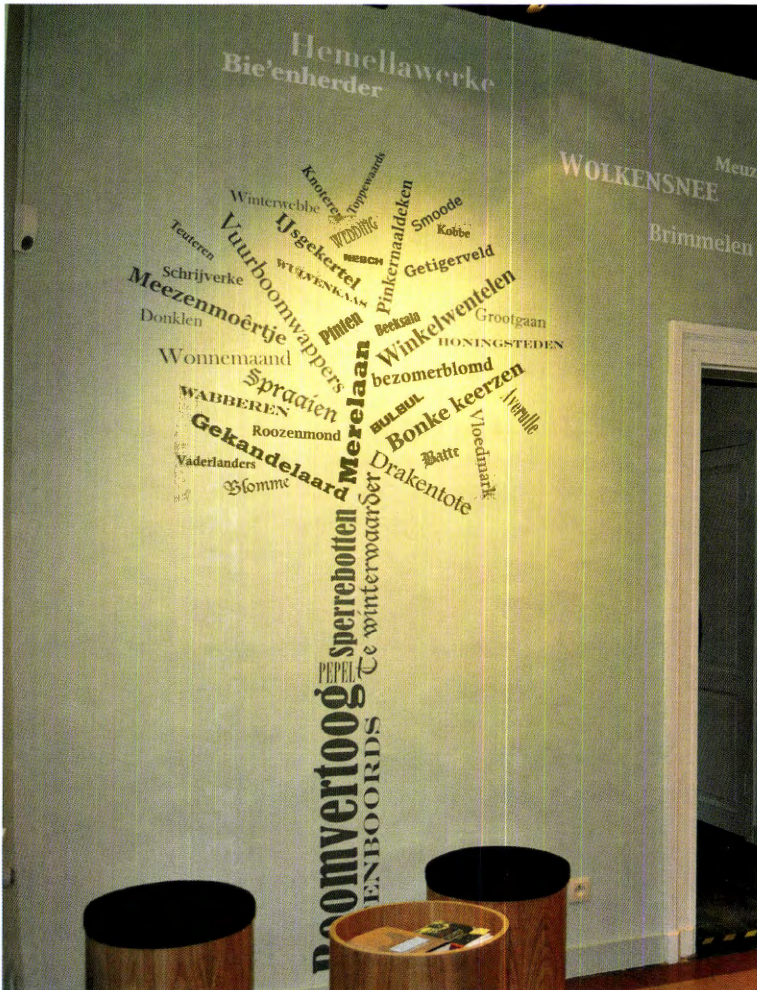
den van de gekruisigde symboliseren. Hoewel zij ooit aanleiding gaven tot de verkeerde opvatting dat dit geheime tekens waren van ... de vrijmetselarij en dat Gezelle hiertoe behoorde!⁴

Gewapend met je ticket stap je de eerste kamer binnen (let op voor de lage maar heel verraderlijke drempel!) en je staat pardoes midden in een eerste thema: de natuur in het werk van de dichter Gezelle. Je kan in een heel leesbare letter een klankrijk uittreksel uit 'Boodschap aan de vogels en andere opgezette dieren' op een muur lezen. En daarrond zie je dan afbeeldingen, facsimile's van handschriften en eerste drukjes die hiermee te maken hebben. In een knap design.

De dichter en zijn taalvirtuositeit staan, heel terecht, volledig centraal in de hall en de drie kamers van dit schrijvershuis. Dat bewijzen de heel creatieve 'woordenwolken', die zweven boven en naast de vier tussendeuren. Gezelle hield van oude woorden die hij weer leven inblies, maar hij creëerde en produceerde ook nieuwe woorden, hij smeedde graag met morfologische onderdelen, tot de woorden glanzend zegden, wat hij wou dat ze zegden: samenstellingen als 'barensveerdigheid', of afleidingen als 'bezomerblond' of 'toppewaards'... Door zijn vertaling van *The Song of Hiawatha* kwam Gezelle hoofdzakelijk tot dergelijke vondsten. 'Al smedend wordt men smid' was zijn motto toen en alleen door het jarenlange labeur aan die 'overdichting' van 5411 verzen waren zijn taal en zijn schepingskracht op zo'n hoog niveau gekomen dat schitterende bundels als *Tijdkrans* en *Rijmsnoer* volgden. In de woordenwolken zweven trouwens 15 woorden geplukt uit *Hiawatha*, 12 uit *Tijdkrans* en 29 uit *Rijmsnoer*. Alle nieuwvormingen zijn het gevolg van eerder aangewende procédés in zijn vertaling. Ze verhoogden Gezelles taalscheppend vermogen voor later poëtisch werk en uitten zich opvallend en continu.⁵ Waarom kreeg

4 R. Reniers, *Guido Gezelle. Katholiek vrijmetselaar*, Brugge, 1973.

5 K. PLATTEAU, *Guido Gezelles vertaling van The Song of Hiawatha van Longfellow en de doorwerking daarvan in zijn poëzie*, Katholieke Universiteit Brabant, doctoraatsdissertatie, 1999, hoofdstukken 8 en 9. Heel terecht werden 56 van de 84 vondsten die gebruikt werden voor de woordenwolken precies uit de tweede vertaling en uit de twee latere dichtbundels gekozen. Dan dient wel nog verklaard te worden, hoe dit precies zo groeide. Hier volgen de drie aangehaalde voorbeelden van nieuwvormingen. 'Toppewaards': de adjectivische afleiding van substantieven met '-waard' en '-waards' paste Gezelle in zijn vertaling zeer vaak toe om een richtingaanduidende betekenis te suggereren en daardoor ontstonden ook nieuwe woorden: 'boschwaard', 'ruggewaards', 'dieptewaards', 'Hemwaard' ... Dat procédé bleef hij nadien consequent toepassen. Een ander voorbeeld was 'bezomerblond': de generering van werkwoorden met het prefix '-be' was opvallend in de vertaling. Nadien ging de aanwending ervan bij iedere nieuwe uitgave van een dichtbundel sprongsgewijs omhoog, zo b.v. ook: 'be-reukwerkt' (zie voor be-: PLATTEAU, *a.w.*, p. 183). En tot slot 'eerstigheid': de substantivering met '-heid' als suffix (in de

Woorden van Gezelle in boomvorm in het Bruggemuseum-Gezelle

dit belangrijke 'vliegwiél' voor zijn latere dichterschap en taalvirtuositeit dan géén aandacht in het museum? Amper een futiele vermelding zonder commentaar op de interessante tijdsbalk ... Heel jammer en zeer

woordenwolken ook nog: 'barensveerdigheid', 'uitspreekbaarheid', ...) was een consequente navolging van de aanwending ervan in de vertaling. En dat geldt ook voor substantieven die plots een werkwoord werden: 'gekandelaard', 'gegalgenboomd'.

onterecht. Deze lacune smeekt om een dringende rechtzetting, wil men een correct beeld van zijn taalgroei evoceren. Nu is die onvolledig en dat mag niet. Die 'wolken' kwamen immers niet zomaar uit de lucht vallen ... het vliegwielt van zijn taalscheppend vermogen moet dringend een eigen verhelderend bordje krijgen.

De volgende ruimte biedt nog andere facetten, op de andere muren, op het middengedeelte en zelfs op de ramen. Op het glas daarvan kwam de engel met de 'beltrommel' of tamboerijn voorbij en je leest *Waarom altijd altijd weenen. Altijd klagen* ... Vlak daarnaast een prent van die engel, die Fra Angelico schilderde. Het tekstplaatje geeft aan dat deze specifieke prent van één engel op Gezelles kamer in Roeselare uithing. Klopt dit wel? Die ene engel was misschien maar een onderdeelje van een groter geheel. Eugeen van Oye getuigde immers dat Gezelle in zijn lerarenkamer in Roeselare een afbeelding van *O.L.Vrouwe van de vlasbewerkeren* had. Het was een staalgravure van Fra Angelico's schilderij *Madonna dei Linajuoli* met een brede gouden omlijsting, en daarop stonden twaalf musicerende engelen rondom afgebeeld. Twee van die musicerende engelen bespeelden daar een tamboerijn. Daartegenover was een afzonderlijke afbeelding van de beltrom-engel toen heel vlot verkrijgbaar met het onderschrift 'Cantate Domino' en kon dus best op Gezelles kamer prijken.⁶ Stijn Streuvels hing het complete engelen-omlijste schilderij uit op zijn studeerkamer, toen hij de meelkamer van de bakkerij in Avelgem mocht ombouwen.

In het bewuste gedicht 'De beltrommel' voert Gezelle een gespreks-partner van de ziel op, waarbij het ritme de begeleiding door het instrument suggereert: de depressieve ziel krijgt antwoorden op existentiële vragen van de Engel 'van den nacht': "Gods waarom is God alleen/(...) en door u moet al 't bestaande /weer naar God, zijn Oorsprong, gaan/ lijk de waterstromen gaande/naar den grooten oceanen."

Zo leer je Gezelle kennen als religieus leidsman, leraar en vriend. En krijg je een hele reeks interessante foto's van leerlingen en collega's uit Roeselare, van familieleden en ook van Engelse bijzondere vrienden o.a. Faber die inspiratie leverde met één van zijn hymnes tot het bijzondere

6 Met dank aan J. VAN ISEGHEM voor de nuances in dit onderzoekje. Hij is van mening dat de afzonderlijke prent van de engel met beltrommel wel degelijk op de kamer uithing en het getuigenis van Van Oye 'een zeer schoone staalgravure van Fra Angelico's schilderij' op de specifieke engelaafbeelding sloeg, niet op het gehele schilderij. Hiertoe geeft hij degelijke argumenten: zie 'Walgrave als bron' in: *Gedichtengroei* p. 28-29 en *Leven van Guido Gezelle I*, p. 195. Daarnaast zijn er nog de wijde verspreiding van prentjes en platen toen, en een intrinsiek argument: Gezelle wilde immers 'de prent' in zijn kamer 'in verzen brengen', en het gedicht slaat inderdaad alleen op die ene engel, niet op dat gehele schilderij.

Bureau van de dichter in het Bruggemuseum-Gezelle

gedicht 'Gij badt op eenen berg'. De traditie komt dus goed aan haar trekken, maar ook de vernieuwing en de invloed op hedendaagse dichters is aanwezig. Als illustratie daarvan prijkt een ironisch citaat van Claus, als representant van Gezelle-echo's die ook te vinden zijn bij Maurice Gilliams, Ida Gerhardt, Hans Favery en tal van andere moderne dichters. Maar het hier geciteerde 'Gij badt'-gedicht had aanleiding kunnen geven tot de vermelding van Jan Wolkers, Willem Elsschot, Johan Anthierens en David Van Reybrouck. Want deze vier auteurs halen precies dit gedicht aan in hun oeuvre als een belangrijk en indrukwekkend item. En kerke-lijk volgzzaam, wat Gezelle toch was, kun je hen bezwaarlijk noemen... Waarom dook dat thema dan ook bij hen op? Omdat iedere mens existentieel op zoek is naar de zin van zijn bestaan en op bepaalde momenten een enorme desolaatheid ervaart. Gelovig of niet-gelovig. En Gezelle kon die desolaatheid in dat gedicht zo suggestief evoceren.⁷

7 David VAN REYBROUCK, *De Plaaig. Het stille knagen van schrijvers, termieten en Zuid-Afrika* p.242. Hij vergelijkt het met het lange gedicht met eenzelfde desolaatheid van de Zuid-Afrikaanse dichter Marais: 'Waar Thebes in die stil woestyn' - Jan WOLKERS schreef het voorwoord voor het bundeltje *Het mooiste gedicht. De favoriete gedichten van Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, 2005 (Rainbow Essentials). En Wolkers gaf zijn voorwoord een voor hem typerende titel: 'Naakt en ongekromd'. Hij geeft

Bijzonder sterk is de multimediale presentatie in de tweede kamer, die je zelf kunt bedienen. Wil je Streuvels horen spreken over heeroom? Of Willem Vermandere horen die 'Moederken' zingt? Of toch nog eens Will Ferdy en zijn hit? Dat kan probleemloos, als je gaat zitten en gebruik maakt van een hoofdtelefoon en de makkelijke bediening (raak het scherm maar aan): een schatkist vol archiefmateriaal valt te ontdekken. Ook over de bewogen geschiedenis van dit schrijvershuis kun je veel vernemen. Waar vader Pieter-Jan, als hoofd van een groeiend gezin, een deel van dit buitengoed huurde en er zijn kinderen zag opgroeien, tot veel later in 1926 de stad Brugge het woonhuis aankocht en omvormde tot een museum. Dat barstte van prullaria en 'sagen-umwobene' getuigenissen, van mensen die zichzelf wilden promoten. Tot grote ergernis van de familie (beluister de boze Streuvels maar eens!). Of waar nationalistische en godsdienstige belangen een propagandamiddel zochten. Vandaag blijven de memorabilia beperkt tot authentieke stukken zoals zijn schrijftafel en zijn reiskoffertje. 'Less is more'. Het Antwerpse ontwerp bureau Monkey Business was de goede keuze van het Schepencollege voor deze nieuwe invulling en vormgeving, want deze ontwerpers konden 'geloofsbrieven' voorleggen uit hun stad (Letterenhuis, Vleeshuis) en wisten de adviezen van Piet Couttenier (UA), Johan Van Iseghem (KUL-Kulak), Els Depuydt (Gezellearchief), Leen Speecke (Openbare Bibliotheek Brugge), Hubert De Witte, en van Inge Geysen, Willy Le Loup en Katelijne Vertongen (Musea Brugge) goed om te zetten in een creatieve, moderne vormgeving. Als er één belangrijk tekstplaatje bijkomt en een ander wat bijgeschaafd wordt, dan halen zij grootste onderscheiding!

De musea in Brugge kregen er een aantrekkelijk-didactisch schrijvershuis bij, met een frisse look.

Karel Platteau

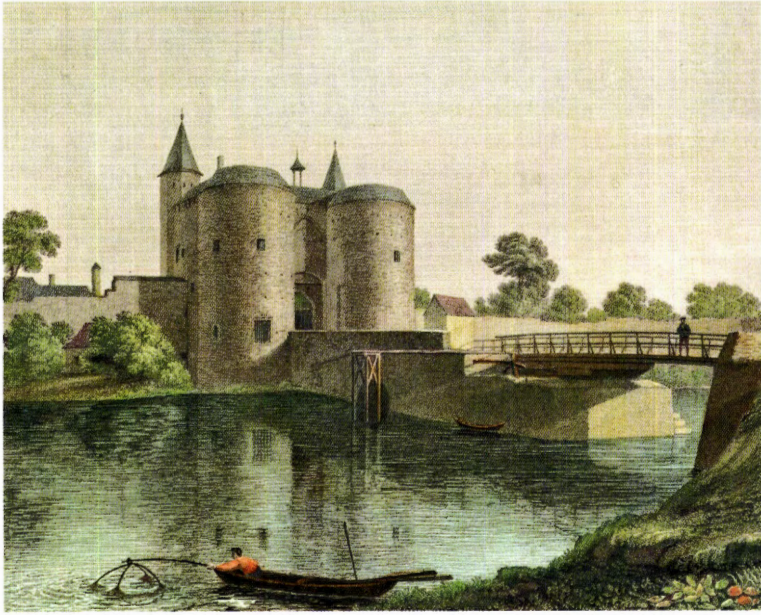
aan wat hem dreef tot het besef van wat poëzie is (p.11-12), nl. het gedicht: 'Gij badt op enen berg'. Voor W. ELSSCHOT: zie V. VAN DE REIJT en L. PARIS, *Willem Elsschot Brieven*, Amsterdam, 1993, p.222. In een lovende brief aan Julia Tulckens schrijft Elsschot over zijn waardering voor "een paar (gedichten) van Gezelle" Die brief verscheen ook als inleiding op *Verzamelde Gedichten* van J. TULCKENS, in 1978, bij Orion (Brugge). Dat 'Gij badt op enen berg' zeker tot die 'paar' gewaardeerde Gezellegedichten behoorde, vinden we in een getuigenis in de allereerste *Gezellekroniek* van 1963 op p. 159. Naar eigen zeggen, ontroerde dit gedicht Elsschot telkens weer. Johan ANTHIERENS schreef een boek over de zanger Jacques Brel: *Jacques Brel. De passie en de pijn*, Amsterdam 1998. Dit boek bevat zes hoofdstukken en net het laatste hoofdstuk 'Op een kruimel in de oceaan' wordt ingeleid door hetzelfde gedicht van Gezelle als bij de drie voorgaande auteurs (p. 213). Dit gedicht fungeert als motief voor een hoofdstuk dat een bezoek beschrijft van Johan Anthierens aan de Markiezen-archipel, waar Jacques Brel op het einde van zijn leven verbleef en op die verlaten plek was hij van plan om er definitief te blijven wonen.

Een museum in de Gentpoort - Het is lofwaardig historische gebouwen die hun oorspronkelijke bestemming verloren hebben een nieuwe, verantwoorde functie te geven. Dit geldt de laatste jaren o.m. voor talrijke kloosters en kerken, maar andere monumenten wachten reeds lang op een zinvolle herbestemming, bijv. de oude stadspoorten die met veel geluk oorlogen en de 19de-eeuwse slopingswoede hebben overleefd. Te Brugge kampen vier stadspoorten met dit probleem. Ze zijn grotendeels bewaard, maar hebben het historisch contact met hun omgeving – de stadsgrachten – gedeeltelijk verloren door omringende wegen en bruggen. Eén van deze poorten is de Gentpoort die samen met de Kruispoort en de (gesloopte) Katelijnepoort behoort tot een groep van drie gelijkwaardige poorten die in zes jaar tijd, van 1401 tot 1406 om de beurt voor de helft werden opgetrokken. De Gentpoort – gebouwd in de zomer van 1402 en 1405 – is gemetseld met baksteen; enkel de vensters en ingangen, schiet- en kijsleuven, hoeken en gewelfribben zijn van Brabantse steen. De poort bestaat uit een rechthoekig blok dat op de begane grond bestaat uit de eigenlijke poortdoorgang tussen twee wachtlokalen, op de buitenhoeken voorzien van twee traptorens; aan de buiten- of veldzijde staan tegen dit blok twee zware ronde torens. Op de bovenverdieping bestaat het blok uit een grote zaal van waaruit men de ronde torens en de stadsmuur – met overdekte weergang – kan/kon bereiken. Aan de veldzijde lag vóór de poort een voorpoort bestaande uit twee ronde torens met daartussen een doorgang.

Dit jaar werd de Gentpoort ingericht als een onderdeel van het 'Bruggemuseum'. Met behulp van tekstpanelen, foto's en toetschermen worden verscheidene aspecten uit de geschiedenis van Brugge belicht: het ontstaan van de stad, de evolutie van het stadsgebied, stadswallen en -poorten, het leven in de stad, de schuttersgilden. Wat wapentuig, archeologische vondsten en een 'onvoltooide' stadsmacquette fleuren het geheel op.

Beneden, in het zuidelijke vertrek van de wacht, is een afzonderlijke tentoonstelling van bouw materiaal ingericht waartoe o.a. enkele stukken (gewelfsleutels, beeldhouwde schouwconsoles) uit de vroegere steenafdeling van het Gruuthusemuseum behoren.

Wat getoond wordt, is over het algemeen goed gedocumenteerd en met smaak voorgesteld, maar het heeft weinig met de *stadspoort* te maken. Het zou overal kunnen getoond worden. En het zou zeker een goede plaats verdienen in een groot museum voor stadsgeschiedenis. Wat men nu in de Gentpoort mist is een illustratieve uitleg over de functie en de werking van deze stadspoort, over de verscheidene onderdelen ervan. Het verhaal, met suggestieve tekeningen opgeluisterd, ontbreekt. In het grote

De Gentpoort in de jaren twintig van de 19de eeuw. Engelse staalgravure door I. Edwards naar een originele tekening van Robert Batty, 1824. (Privé verzameling, Sint-Andries)

wachtlokaal op de bovenverdieping zou men o.m. kunnen wijzen op de (dichtgemetselde) doorgang naar de weegang op de stadsmuur die vanuit een smalle sleuf onder schot kon worden gehouden. Vensters, schiet- en kijksleuven zijn doelgericht aangebracht. Er is de plaats en de functie van het valhek die men misschien zou moeten reconstrueren. Kan men iets tonen i.v.m. de ophaalbrug? Op de bovenverdieping zou men in één der grote torens een tekening kunnen aanbrengen die zicht geeft op de verdwenen voorpoort. Er mag ook verwezen worden naar de kunsthistorisch belangrijke beeldhouwde consoles onder de gewelfribben die bijna even oud zijn als de bekende kraagstenen van de gevel van het Brugse stadhuis.

Met aanvullende specifieke uitleg kan de nieuwe educatieve functie van de Gentpoort ongetwijfeld verbeterd worden.

L.D.

André Demedtshuis in Sint-Baafs-Vijve heropend - Sinds 1983 is in de oude pastorie van Sint-Baafs-Vijve het 'André Demedtshuis' ondergebracht. Na een maandenlange renovatie is het huis op 17 juni 2011

heropend. Het omvat vrij grote ruimten waar tijdelijke tentoonstellingen kunnen plaatsvinden (bij de opening ingevuld met de fototentoonstelling *Dolen. Onderweg in Europe* van Michiel Hendryckx) en één toch wel vrij kleine ruimte op de eerste verdieping gewijd aan de schrijver. Tussen het gelijkvloers en het 'kabinet Demedts' op de verdieping werd een vide aangebracht waarin doorlopend van ondernaar boven het gedicht 'Gelegenheidsvers' uitvergroot prijkt; zo werd een verbinding gelegd tussen de tijdelijke tentoonstellingsruimten en het 'kabinet'. De opstelling zelf rond Demedts bevat zijn origineel bureau, twee originele boekenkasten en enkele moderne kasten die nu gedeeltelijk gevuld zijn met zijn eigen bibliotheekboeken en -tijdschriften, en werken van en over de auteur. Het ligt in de bedoeling de bibliotheek in de toekomst nog uit te bouwen. Verder worden op een zestal pancartes het leven, het werk en de betekenis van Demedts uitgelegd.

André Demedts (Sint-Baafs-Vijve, 8 augustus 1906 – Oudenaarde, 4 november 1992) was achtereenvolgens landbouwer, leraar en hoofd van BRT-West-Vlaanderen. Hij verwierf bekendheid als stichter en medewerker van verschillende culturele tijdschriften, dichter, essayist en romancier.

Het André Demedtshuis in Sint-Baafs-Vijve is in juli en augustus elke dag open van 14 tot 18 uur, en gedurende de overige maanden enkel op zaterdag en zondag van 14 tot 18 uur (in de winter 14 tot 17 uur).

Johan Vannieuwenhuysse

150 jaar kanaal Bossuit-Kortrijk - Tussen 1857 en 1860 werd het kanaal van de Bovenschelde in Bossuit naar de Leie in Kortrijk gegraven. Bij die werken moest een heuvelrug van 32 meter hoogte tussen de Schelde en de Leievallei worden overwonnen. Daartoe zijn er vijf sluizen aan de kant van de Schelde en zes sluizen aan de kant van de Leie gebouwd. Op 7 februari 1861 is de eerste boot door het kanaal gevaren. De nieuwe waterweg zorgde voor een snelle aanvoer van basisgrondstoffen zoals kalk en steenkool vanuit Wallonië en voor een gemakkelijke afvoer van de afgewerkte producten. Heel wat belangrijke bedrijven kwamen zich op de oevers vestigen en in Kortrijk en Zwevegem ontstonden arbeiderswijken. Ondanks aanpassings- en verbredingswerken aan het kanaal sloten in de crisis van de jaren 1970 verschillende bedrijven er de deuren.

Naar aanleiding van '150 jaar kanaal' vonden er van 3 juli tot 11 september 2011 tal van activiteiten plaats: verhalenwandelingen, fietstochten en andere recreatief-toeristische evenementen. Vrij interessant was de historische overzichtstentoonstelling in de oude havenloods van Pierre Schaeken aan de Groeningekaai te Kortrijk. Jammer is dat er geen gron-

dige historische publicatie opgezet werd, zodat de kanaalgeschiedenis en de herdenkingsfeesten iets 'blijvends' zouden opgeleverd hebben.

Johan Vannieuwenhuysse

Volcranus uit Lapscheure - In de vorige aflevering van de *Handelingen* vermeldt dr. Noël Geirnaert in zijn bijdrage 'Vroege religiegeschiedenis en plaatsnaamkunde: vage sporen van de vroegste Brugse geschiedenis' (blz. 45-54) terloops het in 1989 te Lapscheure gevonden loden grafplaatje van Volcranus, diaken en waarschijnlijk bedienaar van de hulpkapel te Lapscheure (blz. 52-53). "Het [plaatje] is afkomstig uit de oude kerk van Lapscheure, en het bevond zich in het graf van één van de eerste bedienaars van deze kerk", lezen we. Voor deze bewering steunt de auteur op J. De Groote (www.tzwin.be/obiit) die de vindplaats nog 'nauwkeuriger' situeert: "De plaat werd gevonden bij een graf, centraal gelegen in het koor van de kerk. Het graf dateert uit de tijd van de Romaanse kerk of kapel, ..."

Zoals wij in 2003 schreven in onze bijdrage 'Volcranus *levita* uit Lapscheure' (*Handelingen*, jg. 140, blz. 35-41) werd het plaatje door Carlos Depiere op het terrein van de oude kerk gevonden – en niet in of bij een graf - toen de eigenaar Georges Vynckier er - uit historische interesse – enkele steekproeven liet uitvoeren. Volgens Guido Vermeersch is men toen o.m. op de eerste pijler van het kerkschip gestoten. Kort nadien zijn we op vraag van en in afspraak met de Nationale Dienst voor Opgravingen aan een archeologisch onderzoek van het terrein begonnen. Daarbij werd in het koor geen graf "uit de tijd van de romaanse kerk" gevonden, wel een veldstenen graf in de viering. Heeft het loden grafplaatje iets te maken met dit graf? Het is niet onmogelijk, maar niet te bewijzen.

Terug naar het eigenlijke plaatje. Geirnaert schrijft dat we het plaatje een eeuw te laat hebben gedateerd en dat De Groote de juiste lezing heeft gepubliceerd. In ons verslag hebben we er op gewezen dat in het inschrift na de M (van millesimo) een cijfer is uitgestoken dat door de verhoogde rand niet meer volledig is. Dit cijfer hebben we uiteindelijk gemeend als een C te mogen beschouwen, zodat we het jaartal als MC LXXXVIII (1189) hebben gelezen. Opmerkelijk is dat Geirnaert het begin van het inschrift AN M oplost als AN(N)O M, terwijl die zg. O in werkelijkheid een gedeelte van de letter M is. Trouwens, moest men hier met een echte O te doen hebben, waar staat dan wel de M?

Sinds 7 september 2003 is het plaatje van Volcranus tentoongesteld in de kerk van Lapscheure. Zo kan elkeen zich een oordeel over het inschrift vormen.

Luc Devliegher

Voorzijde van het grafplaatje van Volcranus. Op de eerste lijn staat na M een – niet meer volledig – uitgestoken cijfer, o.i. een C

Index op de Brugse stadsrekeningen - In 1995 en 1997 verscheen bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Tweede deel (1302-1319)*, uitgegeven door C. WYFFELS met de medewerking van A. VANDEWALLE, Brussel, XXIV-1729 blz., in twee boekdelen. Het was een aanvulling op het vroeger verschenen *Eerste deel (1280-1302)*, waarop enkele jaren later een deel *Indices* (index op persoons- en plaatsnamen en glossarium) was gevolgd. Voor de index op het tweede deel werd niet meteen een auteur gevonden, en toen dat toch gebeurde, vorderde het werk minder snel dan verhoopt. Thans geven de auteurs – want het is een koppel: Katrien Vandewoude en Maurice Vandermaesen – er de voorkeur aan, gezien de omvang van de opdracht en de tijd nodig om de index op het volledige tweede deel te realiseren, het reeds beschikbare gedeelte (de jaren 1302-1308) digitaal ter beschikking te stellen. Het is te vinden op de website van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: www.kcgeschiedenis.be.

De index volgt het model van deze op het eerste deel. Persoonsnamen zijn vergezeld van informatie over hun geografische herkomst of woonplaats, gezins- of familiale banden, beroep of functies, of kerkelijke staat. Wanneer nodig werd een lemma meer aangemaakt, liever dan een persoon zijn plaats in de geschiedenis te ontzeggen. De vergelijking van de weergave van namen in de verschillende rubrieken en gedurende opeen-

volgende jaren liet toe verantwoorde keuzes te maken. Varianten en verkleinwoorden van voornamen werden opgenomen. Toponiemen komen voor onder een hoofdlemma met vermelding van alle varianten, die op hun alfabetische orde verwijzen naar het hoofdlemma. Onder de toponiemen vindt men ook straatnamen en huisnamen terug.

Deze publicatie is voorlopig, want het onderzoek van de nog volgende rekeningen kan aanvullende informatie opleveren over personen of plaatsen, waardoor het mogelijk wordt er nog wijzigingen in aan te brengen. Hoewel de nu gepubliceerde index niet overeenkomt met de opsplitsing in boekdelen van deel twee (er is ook reeds een deel van het tweede boekdeel meegenomen), was het toch een wijze beslissing om de publicatie nu reeds te laten verschijnen.

André Vandewalle

Kant in Brugge 1911 - In het Stadsarchief van Brugge liep van 18 juni tot 28 augustus een kleine tentoonstelling, waarbij ook een brochure werd gepubliceerd: *Kant in Brugge 1911, een technische & sociale omwenteling*, onder de redactie van Jan D'hondt en Noël Geirnaert, Comité voor initiatief Brugge vzw, Brugge, 2011.

In tegenstelling tot wat men kan verwachten bij het onderwerp kant en Brugge, is deze brochure van 64 p. vernieuwend. Onbekende en minder bekende aspecten komen aan bod. De brochure opent met een schets van de economische, sociale en communicatiegeschiedenis van Brugge en van de kantnijverheid in België (J. D'hondt, p. 8-11).

In 1911 werd op initiatief van kanunnik Achiel Logghe en de zusters Jozefinen de kantnormaalschool opgericht. Niet dat er op dat ogenblik geen kantonderwijs bestond, in 1847 waren er 82 'kantschooltjes', waarvan sommige tot de 18de eeuw teruggingen. Maar de term 'school' moet wel worden gerelativeerd: niet alleen waren de kantschooltjes vaak gecamoufleerde kantateliers met goedkope arbeidskrachten, vooral het niveau van de lesgeefsters was laag. Om dit laatste euvel te verhelpen, zocht men het onderwijs te laten verstrekken door gevormde leerkrachten, vandaar de idee om een kantnormaalschool op te richten. Tussen 1913 en 1959 studeerden er na een tweejarige, naar het einde toe na een vierjarige opleiding, 150 kantleraresen af. Vanaf 1973 wordt de opleiding van docenten door het Kantcentrum verzorgd.

Nico BLONTROCK ('De kantnormaalschool in Brugge 1911-1959', p. 13-23) en Martine BRUGGEMAN ('Actueel kantonderwijs te Brugge', p. 25-33) behandelen het kantonderwijs. Omdat ze beiden starten met een histo-

risch overzicht van de kantscholen, zijn er wel wat overlappings en herhalingen in hun bijdragen.

Een van de belangrijkste realisaties van de kantnormaalschool was het uitwerken van een kleurencode, die toelaat de bewegingen van de draad te tonen, zodat men gemakkelijker andere patronen onder de knie kan krijgen en men niet beperkt blijft tot het patroon of kanttype dat van moeder op dochter werd aangeleerd. Het uitwerken van deze methode was de verdienste van Diane Vanhoutte, een van de eerste gediplomeerde kantleraresen. De stappen die vereist waren om een bepaald patroon te realiseren legde ze vast door middel van kleuren en symbolen. Kleuren stonden voor draden of paren van draden, symbolen voor bewerkingen (waarvoor technische termen worden gebruikt). In 1920 lag de kleurencode vast en ze is nog steeds in gebruik. Elke kantsoort kan er mee worden uitgetekend. Ze is een internationale standaard geworden en wordt terecht met Esperanto vergeleken. (Lieve POLLET, 'De Brugse kleurencode: blijvend erfgoed van de Kantnormaalschool', p. 35-41).

In de uiteenzettingen duikt A. Logghe meermaals op. Deze priester was een belangrijke figuur in de katholieke partij in Brugge en in de eerste helft van de 20e eeuw erg actief bij het oprichten van mutualiteiten en vakbonden. Het verbaast dus niet dat hij ook in deze context een rol speelde.

Een eerste aanzet voor een kantwerkstersvakbond liep spaak door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Om de grootste nood in het kantwerkstersmilieu te lenigen werd een 'kant-comitei' opgericht. De kantwerksters konden er hun producten inleveren tegen een vaste vergoeding. Het comiteit zorgde voor de verkoop. In 1919 werd de kantwerkstersvakbond opgestart. Ook deze term moet worden gerelativeerd. Van een echte vakbond was geen sprake. De werking was te vergelijken met deze van het comiteit: de kantwerksters kregen een gewaarborgde afname. In 1922 was de bond al over zijn hoogtepunt heen en eind december van dat jaar viel definitief het doek. (Jan D'HONDT, 'Een kantwerkstersvakbond', p. 49-59). De studie van het ontstaan, de organisatie en de betekenis van deze organisatie was slechts mogelijk dankzij het archief dat recent aan het Stadsarchief werd toevertrouwd. Dit was de aanleiding voor deze mooi verzorgde en geïllustreerde brochure en een tentoonstelling. De tentoonstelling belichtte vooral de kleurencode en de kantnormaalschool.

Een waardevol resultaat dankzij de samenwerking tussen diverse partijen, waarbij alleen de 'sociale omwenteling' in de titel niet helemaal de lading dekt.

Griet Maréchal

Een laatmiddeleeuws devotieboek met werk van Anthonis de Roovere - In 2010 verwierf de Openbare Bibliotheek Brugge een laatmiddeleeuws manuscript (perkament, 47 folio's) van bijzonder belang. Dit belang betreft de teksten, de verluchting en de historische context. Het handschrift ontstond kort na het midden van de 15de eeuw en bevat teksten die functioneerden in het Brugse 'literaire' en devotionele leven van die tijd, in het bijzonder twee berijmde gebeden van de latere Brugse stadsdichter Anthonis de Roovere. Dit maakt dit handschrift tot vroegste bron met werk van De Roovere.

Het handschrift is een devotieboek, met vijf berijmde gebeden en één korte prozatekst. Codicologisch onderzoek maakt duidelijk dat het huidige handschrift oorspronkelijk deel uitmaakte van een meer omvattend getijdenboek, dat tot stand kwam in Brugge, kort na het midden van de 15de eeuw. De huidige vorm van het handschrift kan omstreeks 1500 worden gedateerd; het werd toen in de nu bewaarde blindgestempelde lederen band gebonden. Ook de verluchting verwijst naar beide fasen in het ontstaan van dit manuscript. De meeste miniaturen en decoraties verwijzen naar het Brugse boekenbedrijf van het midden van de 15de eeuw. Eén volbladminiatur werd duidelijk veel later toegevoegd. Het manuscript functioneerde in sfeer van de privédevotie, aanvankelijk wellicht in Brugge, vanaf de vroege 16de eeuw in Ieper en Zuid-Vlaanderen. De Openbare Bibliotheek Brugge kocht dit handschrift in 2010 aan bij een Nederlandse antiquaar en brengt daarmee het handschrift opnieuw naar zijn oorspronkelijke habitat. Voortaan gaat dit manuscript door het leven als: BRUGGE, Openbare Bibliotheek, ms. 711.

Johan Oosterman, hoogleraar Oudere Nederlandse letterkunde aan de Radbouduniversiteit in Nijmegen, identificeerde de zes teksten. Vanuit zijn bijzondere belangstelling voor leven en werk van de Brugse stadsdichter Anthonis de Roovere (ca. 1430-1482) wijst hij op het belang van de handschrift als vroegste bron van twee berijmde gebeden, gedicht door De Roovere. Het betreft het *Lof van het heilig Sacrament* en een Marialof. Verder bevat het handschrift de eerste twee gebeden uit het Gruuthusehandschrift en een gebed over de vijftien vreugden van Maria. De korte prozatekst met uitspraken van de kerkvader Gregorius de Grote werd later toegevoegd. Alle teksten zijn uit andere bronnen bekend, maar de variante vorm van de vijf berijmde gebeden die uitgesproken Brugs van taal zijn, wettigde een volledige kritische editie. Deze editie wordt, samen met een volledige digitale reproductie, aangeboden op de Brugse erfgoedsite www.historischebronnenbrugge.be.

De presentatie van deze digitale ontsluiting vond plaats op 18 mei 2011 in de Openbare Bibliotheek Brugge. Johan Oosterman plaatste er het

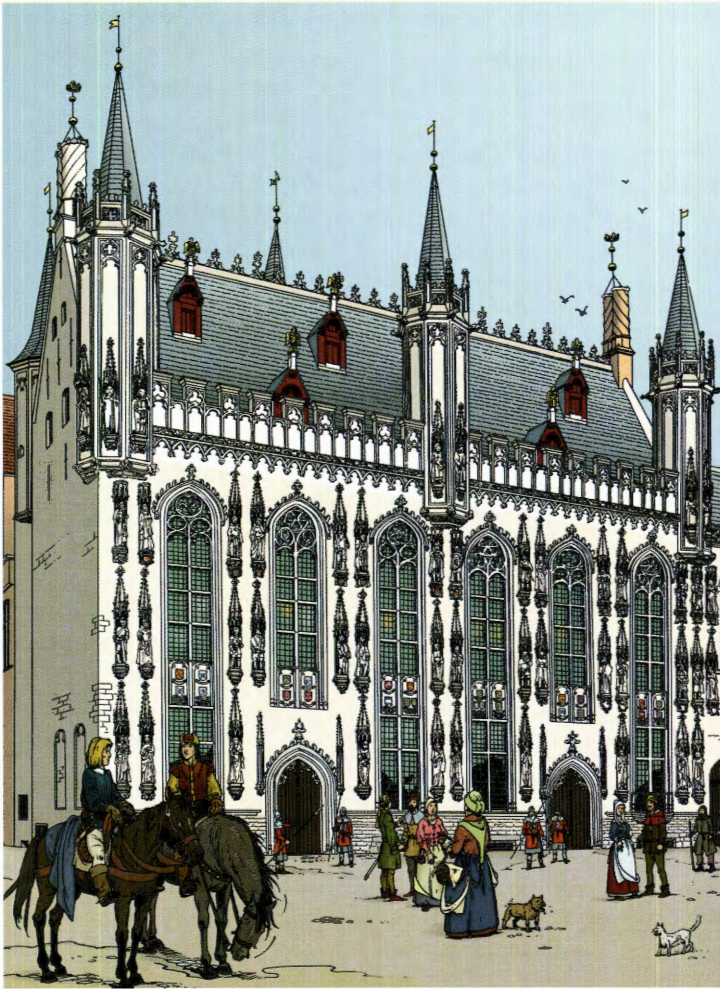
Folio 38v van het devotieboek

manuscript middenin het leven en het werk van Anthonis de Roovere en de Brugse dichteres Delphine Lecompte dichtte vanuit De Rooveres Marialof, *Och alder glorieuste drachte*, een hedendaags Mariagedicht.

Ludo Vandamme

Nieuw historisch stripboek over Brugge - Brugge heeft al vaker gefigureerd in stripverhalen en heel wat tekenaars hebben zich door het stadsbeeld laten inspireren. Daaronder bekende namen zoals Hec Leemans, Bob De Moor, Roger Leloup of Willy Vandersteen. Soms speelt zelfs een volledig verhaal zich in de stad af, zoals *Het spook van Brugge* (2004) in de serie 'Vasco' van de onlangs overleden Franse stripauteur Gilles Chaillet. In 2005 is zelfs een gidsboekje verschenen met een volledige stadswandeling, opgemaakt louter op basis van beelden uit stripverhalen (Thibaut VANDOORSELAER, *Brugge en Damme in de strip*, Louvain-la-Neuve, Versant-Sud, 2005, 168 p.).

Dit jaar is daar nog een merkwaardig en wat ongewoon stripboek bijgekomen. Het heet kortweg *Brugge*, en is verschenen in de reeks 'De reizen van Tristan' (in het Frans: 'Les voyages de Jhen') die indertijd opgestart werd door tekenaar Jacques Martin (1921-2010). Martin, die vooral bekend is van de serie 'Alex', week met deze reeks af van het traditionele concept van een stripverhaal. Het gaat veeleer om een soort historische gids, waarbij een gedetailleerde en nauwkeurige weergave van het stads-

© Ferry/Casterman

beeld in vroegere eeuwen afgewisseld wordt met lopende tekst met historische duiding. Voor het deel over Brugge deed uitgeverij Casterman een beroep op tekenaar Ferry (artisten naam van Ferry Van Vosselen). Van Vosselen woont al vele jaren in Brugge en bezit een gedegen Bruggebibliotheek, waarop hij kon terugvallen bij het reconstrueren van het laatmiddeleeuwse stadsbeeld. Bovendien won hij het advies in van Hubert De Witte, adjunct-directeur bij de Stedelijke Musea, en van historicus Marc Ryckaert. Laatstgenoemde schreef ook de teksten voor het boek.

Auteurs

Liesbeth Cackebeke (°1987) studeerde in 2010 af als master in de geschiedenis aan de Universiteit van Gent. In haar masterscriptie verdiepte ze zich in de Brugse prostitutiewereld op het einde van de 18de eeuw. Na haar studies ging ze aan het werk in het jeugdwerk als coördinator en educatief medewerker bij vzw Free-Time.

Contactgegevens: liesbeth.cackebeke@gmail.com

Brecht Demasure (°1987) studeerde in 2009 af als master in de Geschiedenis aan de K.U.Leuven. In datzelfde jaar ging hij aan de slag bij het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG) te Leuven waar hij het onderzoeksproject 'Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970)' coördineerde. De resultaten verschenen in een uitgebreid rapport en in het voorjaar van 2012 zal er ook een vulgariserende publicatie rond verschijnen. Momenteel werkt Brecht op het project 'Reconstructie van de nationale landbouwrekeningen' waarbij de Belgische landbouwoutput van 1760 tot 2010 in kaart wordt gebracht. Brecht is daarnaast penningmeester van de heemkundige kring Den Hert Ingelmunster en is lid van de Raad van Bestuur van de erfgoedvereniging TERF (Midden-West-Vlaanderen).

Contactgegevens: brecht.demasure@cagnet.be

Jacques Mertens (°1936) woont te Oostende sinds 1937. Hij studeerde aan het Koninklijk Atheneum en de Universiteit te Gent en was leraar (1959-1962) en rijksarchivaris (1962-1996). Hij is Doctor in de wijsbegeerte en letteren (1967) en eredepartementshoofd van het departement Oost- en West-Vlaanderen bij het Rijksarchief. Hij is actief in diverse verenigingen en instellingen en publiceerde boeken en artikels (vooral over economische en sociale geschiedenis, waaronder historische metrologie) in binnen- en buitenlandse historische en archiefkundige tijdschriften.

Contactgegevens: jacques1.mertens@skynet.be

Kristof Papin (°1970) studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de universiteit van Gent en bereidt momenteel een doctoraal proefschrift voor over de bedden tijdens de regering van hertog Karel de Stoute (1467-1477) o.l.v. prof. Marc Boone. Zijn interesses gaan uit naar financiële en lokale geschiedenis (met name de Franse en Vlaamse Westhoek). Hij publiceerde tot nu toe al een honderdtal bijdragen en zes boeken over

uiteenlopende onderwerpen.

Contactgegevens: Hof van Praet 5 bus 4A, 9880 Aalter (kristof.papin@hotmail.com)

Brend Vantournhout (°1979) studeerde in 2001 af als licentiaat in de Geschiedenis aan de UGent. Hij volgde aan dezelfde universiteit nog in 2001-2002 met vrucht de Aanvullende Opleiding Media en Communicatie, en de lerarenopleiding. Van 2002 tot 2011 was hij werkzaam als leraar geschiedenis en algemene vakken aan verschillende scholen in de Westhoek. Nu volgt hij de specialisatieopleiding Landschaps- en Monumentenzorg aan de Artesishogeschool te Antwerpen.

Contactgegevens: brendvantournhout@hotmail.com

Inhoud

JG. 148 – 2011

ARTIKELS

- Johan DECAVELE
Het waarheidsgehalte in de preken van broeder Cornelis van Dordrecht in Brugge (1566-1574) 3
- Noël GEIRNAERT
Vroege religiegeschiedenis en plaatsnaamkunde: vage sporen van de vroegste Brugse geschiedenis 45
- Pieter DONCHE
Een lijst van edelen van Vlaanderen en van de leden van de Raad van Vlaanderen voor het jaar 1495 55
- Andy RAMANDT
Kastelen en walsites in het Brugse Vrije tijdens de late middeleeuwen (ca. 1350-1500) 87
- Caroline TERRYIN
Van koopman tot edelman. Geschiedenis van de familie De la Villette (Brugge 1650-1800) 139
- Sebastiaan VANDENBOGAERDE
De administratiefrechtelijke organisatie van het 'Vagevuur'. De Etappenkommandantur Kortrijk als deel van het Duitse Etappengebied tijdens de Eerste Wereldoorlog 181
- Maxime CARPENTIER
Ondernemers, hun bedrijven en hun financiële prestaties in het Veurnse (1956-1964) 217
- Kristof PAPIIN
Repressie of gratie? Verbanningen in Sint-Winoksbergen (1386-1475) 289
- Jacques MERTENS
Boekbanden bewaard in het Rijksarchief te Brugge 349
- Liesbeth CACKEBEKE
"Het zijn alle teven". Prostitutie in de stad Brugge: een sectoranalyse (1780-1784) 385

Brecht DEMASURE	
<i>De industriële ontwikkeling in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1890-1950). Een sectorale analyse aan de hand van industrietellingen</i>	427
Bernd VANTOURNHOUT	
<i>De ontwikkeling van de Oostendse pers tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (1949-1980)</i>	467
BOEKBESPREKINGEN	
Jan DUMOLYN, <i>Ambtenaren, netwerken en vorstelijke centralisatie in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen</i> (Jacques Mertens)	239
Wim N.M. HÜSKEN, <i>De Spelen van Cornelis Everaert</i> (Samuel Mareel)	241
Johan VAN ISEGHEM, <i>Mijmeringen van Caesar Gezelle</i> (Ludo Valcke)	247
Frederik BUJLAERT, <i>De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen</i> (André Vandewalle)	495
Mathieu MARIN, <i>Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven & het historisch onderzoek</i> (Griet Maréchal)	499
LITERATUURSIGNALEMENTEN 2010-2011	503
KRONIEK	214, 513
AUTEURS	285, 539

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS TE BRUGGE

Website: www.genootschapsvoorgeschiedenis.be

Redactieadres: Kurt Priem, Archief Grootseminarie, Potterierei 72, 8000 Brugge
(kurt.priem@bisdombrugge.be)

IBAN: BE05/0000/1079/3975 - BIC: BPOT BEBI

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van:

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale: I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: LXXVII (1934) - CXV (1978).
- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: CXVI (1979) - CXLIII (2006).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies».

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 22. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

Bestuur

A.Vandewalle (voorzitter & coördinator kroniek & website), J. Vannieuwenhuysse (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), M. Ryckaert (adjunct-secretaris & coördinator afzonderlijke uitgaven), L. Monbaliu (coördinator verzendingen), K. Priem (redactiesecretaris), L. Vandamme (redactie boekbesprekingen), N. Geirnaert (lokaalhouder), H. Deneweth, L. Devliegher (ere-voorzitter), J. Dumolyn, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, M. Nuyttens, R. Opsommer, P. Trio, A. Van den Abeele, M. Vandermaesen, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en D. Vanysacker

Met de steun van

B R U
G G E

Colofon

De handelingen zijn gezet in de Documenta van de Dutch Type Library (Frank Blokland, 1986). Concept vormgeving en realisatie: CitroenCitroen, Brugge.

Druk: De windroos nv, Beernem

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1931, 1933, 1934, 19391-2, 1962-1966, 1972-1977), per jaargang 22,00 €
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz.
Samen 40,00 €
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *Ijveren voor Geschiedenis*. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge. Brugge, 1989, 182 blz. 21,00 €
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 17,35 €
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 16,20 €
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 23,55 €
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 21,00 €
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 23,55 €
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 23,55 €
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 9,90 €
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune. Brieveneditie*. Brugge, 1996, 173 blz. 9,90 €
- M. Vandermaesen, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*. Brussel, 1999, 3 dln (591, 542 en 244 blz.) 37,00 €
- A. Serlet en R. Van Eenoo, *Auguste de Maere : vader van Brugge-zeehaven, promotor van het cultuurleven in Gent*, Brugge, 2000, 158 blz., ill. (VHS 11) 23,55 €
- P. Vandewalle en J. Mertens, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003, 93 blz. 10,00 €
- R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, 208 blz., ill. (VHS 12) 29,50 €
- D. Vansyacker, *Van FC Brugeois tot Club Brugge KV (1891-2010). De maatschappelijke inbedding van een Brugse, Vlaamse, Belgische en Europese voetbalploeg*, Brugge, 2011, 304 blz., ill. (VHS 13) 24,00 €